

KORUNK

ÚJ TÁVLATOK KONGRESSZUSA •
IDEOLÓGIAI FELADATOK • PÁR-
BESZÉD A MÚLTAL • A RÉGI ÉS
ÚJ KOLOZSVÁR FÉNYKÉPEI • DÉS
A NAGYVILÁGBAN • FIZIKA ÉS
TÁRSADALOM • MIT KERESÜNK
A HOLDON? • TANÜGYI ROBBANÁS
• GAÁL GÁBOR AZ EMIGRÁ-
CIÓBAN • A ROMÁN IRODALOM
MAI SZINTMAGASSÁGA • SZÍ-
NÉSZ-GAZDÁLKODÁS • OPERA-
JÖVŐ • MUSTKÓSTOLÓ UTÁN •

1969 | 8

E SZÁM MUNKATÁRSAI

Bukarest

Alexandru, Ion
Dandara, Livia
Mocanu, Vasile I.
Petre, Ilie
Zaharia, Gheorghe

Déva

Génád Henrik
Génád Jenő

Kolozsvár

Bálint Tibor
Bartalis János
Bodea, Gheorghe I.
Csehi Gyula
Dáné Tibor
Dávid Gyula
Farkas László
Gáll Ernő
Herédi Gusztáv
Imreh István
Jancsik Pál
Jancsó Elemér
Jordáky Lajos
Józsa György
Kallós Miklós
Kántor Lajos
Kelemen Béla
László Ferenc
Sóni Pál
Starmüller Géza
Szilágyi Júlia
Teiszler Pál
Tóth Sándor
Veress Zoltán
Weizsmann Endre

Marosvásárhely

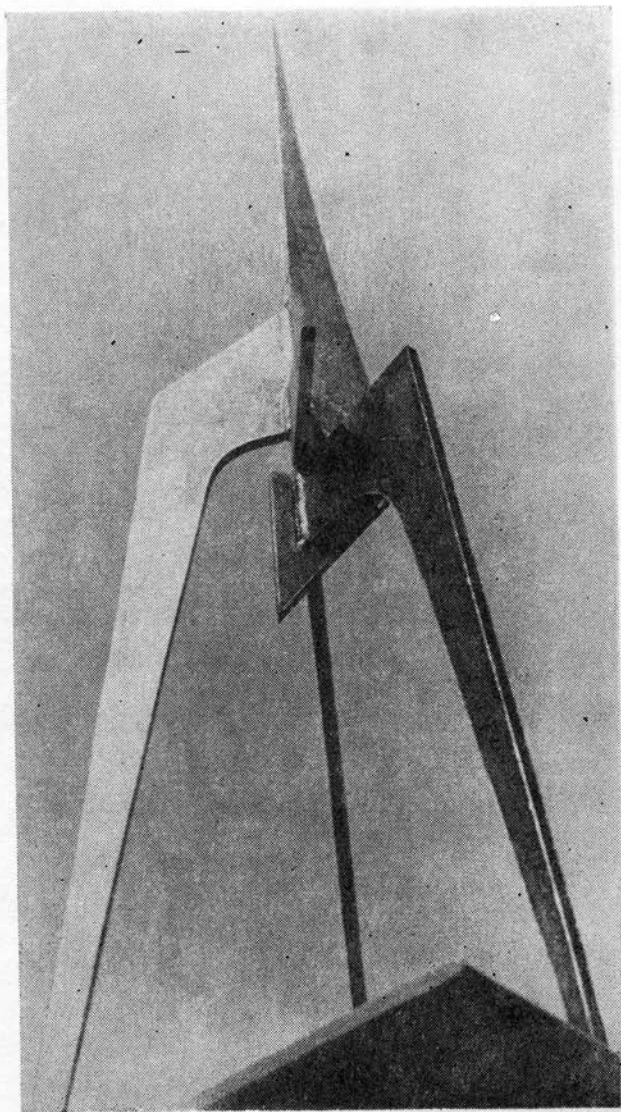
Ágoston Vilmos

Temesvár

Szekernyés János

Külföldi szerzők

Gera György
Goldring, Patrick

Ingo Glass: Felszabadulás

KORUNK

havi szemle

	*	*	Új távlatok kongresszusa	1127
PAUL NICULESCU-MIZIL			Ideológiai feladatok (Részletek a X. pártkongresszuson elhangzott beszédből)	1134
BUNTA PÉTER			Negyedszázaddal ezelőtti történet	1140
LIVIA DANDARA			A fegyveres felkelés dokumentumaiból	1150
VASILE I. MOCANU				
ILIE PETRE			Isztambuli küldetés	1159
GHEORGHE ZAHARIA			A Stahel—Gerstenberg csoport kapitulációja	1163
HERÉDI GUSZTÁV			Dés a nagyvilágban	1167
ION ALEXANDRU			Föld (vers, Jancsik Pál fordítása)	1173
KELEMEN BÉLA			Mi vár nyelvészeinkre?	1174
JORDÁKY LAJOS			Történettudományunk művelése	1176
LÁSZLÓ FERENC			Operánkról jövő időben	1179
WEISZMANN ENDRE			Fizika és társadalom	1180
VERESS ZOLTÁN			Mit keresünk a Holdon?	1190
TÓTH SÁNDOR			Gaál Gábor az emigrációban	1194
DAVID GYULA			A román irodalom mai szintmagassága	1205
BÁLINT TIBOR			Vörös páfrányok (regényrészlet)	1211
HAZAI TÜKÖR				
STARMÜLLER GÉZA			A régi és új Kolozsvár fényképekben	1220
JEGYZETEK				
BARTALIS JÁNOS			Tessitori Nóra	1226
KÁNTOR LAJOS			Színész-gazdálkodás	1228
SZEKERNYÉS JÁNOS			Bábművészetünk nagykorúsodása	1230
NEMZETKÖZI ÉLET				
PATRICK GOLDRING			Csirkegyár-városok (Farkas László fordítása)	1233
GERA GYÖRGY			Tanügyi robbanás	1239

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

GHEORGHE I. BODEA

A román—magyar filmkapcsolatok múltjából

1242

FÓRUM

JANCsó ELEMÉR

Még egyszer a történelmi távlat kérdéséről

1247

DÁNÉ TIBOR

Mustkóstoló után

1249

* * *

A szerkesztőség zárszava

1252

TUDOMÁNYOS SZEMLE

GÁLL ERNŐ

Párbeszéd a múlttal (A dialógus jegyében)

1253

TEISZLER PÁL

Helyesírási tájékoztató

1256

KALLÓS MIKLÓS

Humor és filozófia

1258

IRODALOM—MŰVÉSZET

SZILÁGYI JÚLIA

Könyv és világ (Mű és világ)

1262

IMREH ISTVÁN

Böloni Farkas Sándor életregénye

1265

CSEHI GYULA

Munkásirodalmi központ Dortmundban

1268

AGOSTON VILMOS

Szabadság és hagyomány

1269

LEVELEK

A SZERKESZTŐSÉGHEZ

SÓNI PÁL

A nyelvhelyességről

1281

GÉNÁD HENRIK

Beszéljen-e arabusul, aki nem tud arabusul?

1281

GÉNÁD JENŐ

JÓZSA GYÖRGY

Egy 140 éves iskolai folyóiratról

1284

KRÓNKA, TEKA, TALLOZAS

Műmellékleten a régi és új Kolozsvár fényképekben

Pauline Ellison karikatúrája

Deák Ferenc illusztrációja, Ingo Glass szobra, Kazinczy Gábor grafikai, Kozma István ötvösmunkái

Benkő-Mrazek Berta rajza

K O R U N K

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926), SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929–1940)

Postacím: Cluj, Piața Libertății 4–5, Republica Socialistă România

Szerkesztőség: Kolozsvár, Szabadság tér 4–5. Tel.: 1 14 68, 1 38 05

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG: Balogh Edgár (főszerkesztő-helyettes), Gáll Ernő (főszerkesztő), Gáll János, Kántor Lajos, László Béla (szerkesztőség-igazgató), Lázár József, Szabó Sándor, Weizsmann Endre. Bukaresti szerkesztő: Aszódy János. Str. C. A. Rosetti 43/a. Telefon: 167–465.

ÚJ TÁVLATOK KONGRESSZUSA

A X. pártkongresszus alkotó munkálatai végeztével újra a mindennapok feladatai foglalnak el, de idegeinkben hordjuk mindnyájan az elhangzottak dúszító összegét: a megnőtt erkölcsi felelősséget. Egy teljes évtized új történelmét határozta meg a Román Kommunista Párt legfőbb eszmei fóruma. A jelentések, felszólalások és határozatok a közügyek egészét ölelték fel, s így a közélet bármely munkahelyén — mezőn és gyárban, laboratóriumban és irodában, iskolában és szerkesztőségben — meg lehet fogalmaznunk az 1971—1975-ös ötéves terv vagy az 1976-tól 1980-ig kibontott országfejlesztési elgondolások konkrét teendőit. Tudásnak és hivatásnak valóságos enciklopédiája a kongresszusi anyag, s mindnyájunktól függ, hogy a közös akarattal előirányzottakat meg is valósítsuk.

Erkölcsi felelősségről szólva, már maga az erkölcsi elv is történelmi eredmény. A marxi—lenini ideológia az objektív szükségességek tudományos felismerésekor eredendően magában foglalta egy új, reális emberség erkölcsi spektrumát, de ahhoz, hogy a szocialista humánus valóság-normái kibontakozhassanak, az osztályharc stratégiájának és taktikájának politikai győzelemmé, a kommunista társadalmi elképzeléseknek hatalommá és közüggé, az elvi fogalmaknak kemény önbírálatokon át a népelet javaivá kellett válniuk, forradalmi fordulatot adva az emberiség fejlődésének. Megvalósult és kiteljesedett a mi új társadalmi rendszerünk is, kölcsönhatásban a szocializmus útján elindult más országokkal, s erőnk jele, hogy az erkölcsi potenciál immár cselekvéseink erkölcsi gyakorlatává alakulhat. S mert filozófiánk materialista, maga az erkölcs sem lebegő eszmeiség, hanem magatartás, az új ember viszonyulása kis és nagy közösséghez, hazához és nagyvilághoz, nem is elvontan, hanem a korszerű munka és életforma konkrét vállalásaiban.

Mindazok, akik akár küldöttként és meghívottként, akár a televízió és rádió mellett, vagy legalábbis a lapok olvasóiként tanúi voltak a bukkaresti nagy napoknak, tudják, hogy jövőnk előkészítésében a kongresszus a múlt erőforrásaiig nyúlt vissza. Feledhetetlen jelenet volt a szocializmus mai lehetőségeit megalapozó forradalmak és szabadságharcok egykori harcosainak felvonulása a Köztársasági Palota kupolatermében. Az októberi forradalom és a magyar kommün, a spanyol polgárháború és a kínai forradalom, a francia ellenállás, a jugoszláv partizánharc és a szlovák nemzeti felkelés, a dán, lengyel antifasiszta harcok és a szovjet

hadsereg oldalán Románia, Magyarország és Csehszlovákia felszabadításában részt vett román hadsereg veteránjai üdvözlétükkel mai mivoltunk eredetét jelképezték, s proletár internacionalizmusuk a jövővivő pártosság félreérthetetlen alaphangja lett.

A forradalmi kiinduláshoz, a kommunista ős-elvszerűséghez való hűség futott végig a hétnapos kongresszus mindama fejtegetésein, melyek Románia Szocialista Köztársaság és vezető pártja mai kifejlett erkölcsi magatartását igazolták a szocialista államok egységéért, a világ összes kommunista és munkáspártjainak összefogásáért tett erőfeszítések során. A Nicolae Ceaușescu elvtárs előterjesztette jelentés szerint „nincsenek leküzdhetetlen akadályok az összes szocialista országok szoros együttműködési kapcsolatainak kiépítésében. Úgy véljük, ha azt helyezük előtérbe, ami közös és egyesíti a szocialista országokat, mind a szocializmus, mind az imperialistaellenes harc ügyének legszentebb érdekeit, ha a közöttük levő kapcsolatokat a szocialista internacionalizmus elveinek — a függetlenségnek és nemzeti szuverenitásnak, a jogegyenlőségnek, a belügyekbe való be nem avatkozásnak, a kölcsönös előnyöknek és elvtársi segítségnyújtásnak — a tiszteletben tartására alapozzák, akkor a jelenlegi nézeteltérések és feszültségek áthidalhatók“. A húszmillió Románia erkölcsi habitusával jelentős összekötő láncszem a szocialista erők között.

Es csak természetes, hogy a földrajzi és történelmi adottságok mélyreható elemzésekor hazánk kommunistái reálisan ítélik meg Románia konkrét tájékozódási szükségleteit a szocialista erők láncolatában. „Szeretném kiemelni itt, a kongresszus előtt — mondotta Nicolae Ceaușescu elvtárs —, hogy pártunk hagyományos politikai vonalának szellemében a jövőben is fejleszteni fogjuk a Szovjetunió Kommunista Pártjához, a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségéhez fűződő baráti és sokoldalú együttműködési kapcsolatunkat, amely országunk külpolitikájának egyik alapköve.“ Ugyanez a szolidaritás jellemzi külpolitikánkat a többi szomszédos vagy távolabbi szocialista országgal való kapcsolatunkban, hűen a szocialista egység követelményéhez. Az Al-Dunánál elterülő Románia jelentőségét Marx már a fejedelemségek egyesülése előtt felismerte, s ez a helyzeti szerep kötelez ma is, amikor külpolitikai tevékenységünk közvetlen homlokterébe az európai szocialista országok kommunista pártjaival és népeivel való kapcsolataink fejlesztése alapján az általános európai biztonság megteremtésére irányuló erőfeszítés került, s közvetlenül is az a fáradozás, hogy a Balkán-térséget a jószomszédság övezetévé változtassuk.

Az erkölcsi motiváció világos: a világ békéjét csak a haladás és civilizáció ellenségének, az imperializmusnak a leküzdésével lehet becsülettel és eredményesen szolgálnunk. Megragadóan emberi volt az a bizalom, mellyel a még elnyomott népek, a gyarmati vagy újgyarmati kiszolgáltatottság ellen küzdő országok felszabadító mozgalmainak küldöttei — ázsiaiak, afrikaiak, dél-amerikaiak — a Román Kommunista Párt kongresszusához fordultak, s azzal a következetes magatartással, mellyel az antiimperialista világerők gigászi jelentőségét szolgáltuk, ki is érdemeltük ezt a bizalmat. Az amerikai imperializmus támadásának kitett vietnamiak, az arabok, a portugál gyarmatok küldötteinek tüntető fogadtatása a kongresszus egy-egy forrponjtja volt, s a célirányosság emez erkölcsi kontextusában válik igazán érthetővé a pártunk nyújtotta közös antiimperialista platform-ajánlat: a szocialista országok testvérpártjaival folytatandó mindenkori vélemény-, információ- és tapasztalatcsere, a közös ügyek megtárgyalása, tiszteletben tartva minden párt ama jogát,

hogy önállóan határozzon bel- és külpolitikájáról a szocializmus és kommunizmus szolgálatában betöltött szerepe szerint.

A szocialista internacionalizmus ország-világ előtt erkölcsi magatartásunk mértéke következetes külpolitikánk és belpolitikánk őszinte egységében.

*

Mint tudatformáló, értelemfejlesztő orgánus, a Korunk elsősorban ott igyekszik levonni a X. kongresszus kollektív bölcsességében fogant program tanulságait, ahol az ország jövőbeli gazdasági és szociális-kulturális fejlődésének alapvetése a tudományos-műszaki forradalommal és a ma időszerű ideológiai feladatokkal ötvöződik. Mint már a négy évvel ezelőtt lezajlott, s pártunk modernizálódásában oly fontos határkövet jelentő IX. kongresszuson is, most újra nyilvánvalóvá vált, hogy sem a szocialista iparosítás fokozott ütemű folytatása — mint haladásunk és népjólétünk legfontosabb feltétele —, sem a mezőgazdaság belterjes és sokoldalú fejlesztése, s egyáltalán, társadalmunk műszaki-anyagi bázisának erősítése és fokozódó internacionális termelési együttműködésünk nem valósítható meg a művelt ember, a céltudatos állampolgár, a hivatásában hívó hazafi bevetése nélkül. Megnőtt és a jövőben még inkább emelkedni fog a tudományos és lélektani serkentők, a tanulás és kutatás, az elvi meggyőződés és vállaló öntudat közügyi súlya.

Ion Gheorghe Maurer elvtárs előterjesztésében félreérthetetlenül kifejezte a tudományos tájékozottság és színvonal mindenben érvényesülő primátusát. „A tudomány lépten-nyomon fellelhető a mindennapi életben — fejtegette —, elsősorban, robbanásszerűen fejlődő hajtóerő szerepét tölti be, és ma már annyira érzékelhető valóság, hogy még a kevésbé művelt ember is hovatovább tisztába jön vele. A jelenség felmérhetetlenül növeli az emberek bizalmát alkotó erőikben és képességeikben, gyarapítja kezdeményező készségüket, a legbonyolultabb kérdések megoldására bátorítja őket. Jogosan szokták mondani, hogy a modern tudomány újabb dimenzióval gazdagítja az embert. A szocializmus virtuálisan a legtágabb lehetőségekkel rendelkezik ahhoz, hogy a tudományos és műszaki gondolkodás eredményeit elevenen ható valósággá tegye a gazdasági és társadalmi életben, és az összes dolgozók javára gyümölcsöztesse. Ez azonban — bizonyos értelemben — csupán potenciális előny, mert valósággá válása a hazai tudományos kutatás rendszeres bővítésével egyidejűleg a leggyakrabban megköveteli a tudomány világviszonylatban elért legújabb eredményeinek mélyreható ismeretét.“ A román párt és állam e felismerések alapján bővíti gazdasági kapcsolataival egyidejűleg a műszaki-tudományos együttműködést mind a KGST tagállamaival, mind a nem szocialista rendszerű országokkal, fenntartva szabad elhatározását a saját adottságai szerint való cselekvésben. A tudomány és termelés szoros egységének követelménye érvényesül mindazokban az előirányzásokban is, melyekkel a kongresszus a kutatási tematika jelenlegi szétszórtsága és esetenként elszigetelt személyi volta helyébe a tudományos erők jobb és reálisabb — a gazdasági feladatokhoz idomuló — felhasználását, az oktatás bővebb szakosítását, a reáliák szükség szerinti előtérbe helyezését, a tananyag korszerű felrisszítését és mindenkori pótlását, a célszerű káder-utánpótlást javallotta.

Minden izünkben modern ország akarunk lenni, s míg egyfelől megnöttek az igények a tudomány embereinek konkrét használhatósága iránt, fennáll a követelmény az ipar és mezőgazdaság további gyakorlatával szemben is. Ion Ursu elvtárs, a Kolozs megye küldöttként felszólaló atomenergetikus, megmondta: „Az is igaz, hogy a kutatás értékesítésének megvalósításáért az iparnak a maga módján sokkal

nagyobb érdeklődést kell tanúsítania az új elsajátítása, egy közös nyelv kialakítása iránt, a kutatás—tervezés—termelés természetes láncolatában.“

Abban a benső forrásban, mellyel ma folyóiratunk szellemi őrhelyén újrafogalmazzuk Gaál Gábor-i örökségünket, egyaránt számba kell vennünk a nemzetközi tudományos ismeretcsereit, a honi kutatásokat s az eredmények tervbe és terelésbe illesztett alkalmazásait, hogy sokoldalúan érvényesíthessük tudomány és technika haladását népszolgálatunkban. Egy sajátos mozzanat mint a honi fejlődés eredménye hozzásegít bennünket a legajánlatosabb módszerhez is, mellyel az újat leginkább rögzíthetjük az olvasók táborában. A polémikus formákra, a dolgok lenini megközelítésére, dialógusokra gondolunk, mondhatnók így is: agyüzemeltetésre a témák maghasadásának és konkrét használhatóvá tételének értelmében. Paul Niculescu-Mizil elvtárs kongresszusi beszédében kifejtette, hogy a szocializmus a tudományon és műveltségen alapul, ideje már a kommunizmus felé való haladásban a fizikai és értelmi munka kiegyenlítődéésének (nem a színvonalat csökkentő uniformizálással, hanem ellenkezőleg, a társadalom összes tagjai magas fokú kulturáltságának biztosításával), és sohasem volt annyira szükséges, mint ma, hogy a marx—lenini ideológiát élő tudománynak tekintsük, dogmatikus korlátok nélkül. Az önálló gondolkodás legjobb ösztönzője pedig a szabad véleménynyilvánítás, az ideológiai eszmecsere. „Pártunk ösztönzi és támogatja az ilyen tudományos és szellemi vitákat — mondotta —, s nem fél attól, hogy a vita során esetleg téves nézetek is felszínre kerülnek. Hiszen a vélemények harcában az ilyesmi elkerülhetetlen, s különben is a vélemények összecsapása nélkül hogyan dönthetnók meg a téves nézeteket, hogyan domboríthatnók ki az igazságokat?“

Gondolatgazdag, de motivált, belső cél-indítékú vitára gondolunk, nem a szocializmussal ellentétes bürokratikus manipulációkra vagy a kérdések absztrakt és anarchikus kezelésére. A X. kongresszus eléggé megbélyegezte a papirosformákat, melyek a tényleges társadalomfejlesztés, az emberért való tettebeli gondoskodás akadályai, s több szónok nehezményezte a legfeljebb kísérleti és tájfelentőségű, de a közvetlen kérdések megoldását megkerülő gondolatfutamokat is, melyekkel tudósaink, íróink és művészeink nemegyszer élnek. Szellemi állomáshelyünkön jól tudjuk, hogy a közérthetőség követelményével is vissza lehet élni, ha azt antiintellektuálisan fogalmazzák meg, viszont éppen a X. kongresszus magas igényessége, korszerű intellektualizmusa teszi lehetővé, hogy kulturális tömegszolgáltatásunkban a legmagasabb tudományos és művészi szintről is éltető erkölcsi kezdeményezést sugározzunk, olyan életmodellt, mellyel magasabban reprodukálhatja magát ember—ségeben az ember.

A ránk váró feladat sokszoros. Ideológiai felkészültséggel s állandó gyakorlati tapasztalatszerzéssel főleg társadalomtudományi munkásságunkat kell a dolgok jobb felméréséhez és intézéséhez eszközül nyújtanunk, s bizonyára jó előkészület volt mindaz, amit a szociológiai kutatások konkrétta váltása, a szociográfiai—monografikus és helytörténeti hagyományok felújítása, a modern szociometrikus elemzések szorgalmazása és a nemzetiségi önismeret kialakítása terén éppen a kisközösség, a szocialista család és munkahely, a falufejlesztés és az urbanisztika javára megkíséreltünk. Mindennek felsőbb betetőzése, az állam szerepének újszerű feldolgozása, a pártosság bővebb társadalmi értelmezése azonban még hátra van, mert bibliográfiánk ismeretében nincs kétségünk, hogy az általános igazságok ismétléséből nem mindig jutottunk el időszerű és hasznos tartalmi megfogalmazásokig. Abban az ütemben, mellyel „szocialista társadalmunk sokoldalú fejlődésének követelményei — amint Nicolae Ceauşescu elvtárs jelentésében kifejtette — szükségessé teszik az állam, a központi és helyi állami szervek általános tevékenységének töké-

letesítését, tömegkapcsolataik erősítését, a szocialista demokrácia fejlesztését, egész népünk bevonását a társadalom vezetésébe“, a Korunk munkatársi gárdájának is ki kell szélesítenie konkrét érdeklődési és feldolgozási körét a társadalmi és állami rend soros problémáira, hozzájárulván a párt ideológiai tevékenységéhez: a tömegek szocialista öntudatának növeléséhez.

A feladatok vállalását megkönnyíti s az olvasók közt elérendő hatékonyságot lényegesen növeli az a felemelő légkör, mely — a IX. kongresszus óta fokozódó mértékben, és most a X. kongresszuson teljes katartikus töménységével — lehetővé tette a múlt hibáinak kiküszöbölését, a dogmatikus torzulások, a szocializmus emberségével ellentétes törvénytelenségek, s tegyük hozzá: a szocialista pártok és államok közti elítélések, kirekesztések és elmarasztalások kritikai felszámolását, az ember egyéni értékének hangsúlyát a szocialista közösségben. Ha már kimondottuk, hogy modern ország akarunk lenni, büszkén tegyük hozzá, hogy felfogásunkban ez a modernség elválaszthatatlan a szocialista humánnum erkölcsi magatartásától.

•

Külpolitikailag is, belpolitikailag is soron volt a „nemzeti“ megkülönböztetése a „nacionalista“-tól, vagyis a közéletünkben vállalt és vallott szocialista nemzet- vagy nemzetiség-kategória szembesítése a tartalmában is, szerepében is más, feudális-polgári eredetű történelmi képletekkel. Tény, hogy a legkülönbözőbb eszmecserékben nemegyszer felmerült a sematikus azonosítás, mely együtt járt a napjainkban is, tényérvényű nemzet- vagy nemzetiség-volt elködösítésével és megtagadásával, esetleg a reálisan gondolkodók meggyanúsításával. Fontos volt ez a fogalmi tisztázás azért is, mert éppen mindnyájunk közös ellensége, az agresszív imperializmus fenyegeti állandóan a nemzeti szabadságmozgalmakat, a független társadalmi struktúrák kialakulását és létezését, ezek szabad szövetkezése helyébe a maga neokolonialista sablonjait, megtévesztő kozmopolitizmusát állítva.

Nicolae Ceausescu elvtárs a szocialista nemzet virágzásáról, erejének és összeforrottságának fejlődéséről szólva leszögezte: „A nemzet szerepe és küldetése nem szűnik meg a proletárforradalom után, a társadalom szocialista alapon történő forradalmi átalakításával egyidejűleg sem. Ellenkezőleg, a kapitalizmusról a szocializmusra való áttérés azt is jelenti, hogy a nemzet minőségileg magasabb fokra emelkedik. A szocialista nemzet, mely a kizsákmányolás és elnyomás felszámolásán, a társadalmi igazság és egyenlőség meghonosításán alapul, első ízben biztosítja az összes osztályok, a társadalom valamennyi tagja érdekeinek és törekvéseinek egybefonását, mozgásba hozza és a haladás és felvirágzás irányába tereli az egész nép energiáját. Meggyőző ebből a szempontból a román nemzet kialakulása, amely mint köztudomású, az idegen uralom miatt rendkívül nehéz történelmi körülmények között ment végbe, és sokkal később fejeződött be, mint más országokban. Nemzetünk alkotó energiája és képessége alig az ország felszabadulása után, a munkásosztály hatalomra jutása, a kizsákmányoló osztályok felszámolása és a szocialista rendszer megteremtése után szabadult fel teljesen és vált óriási dinamikus erővé Románia haladásának és civilizációjának útján.“

Csakis a történelmi mozgások e reális számbavételével lehet összehasonlítani a nemzetalakulás különböző fázisait, megállapítani, hogy míg a kapitalista rendszer osztályviszonyai a nemzetek közt is antagonistá ellentéteket teremtenek, addig a szocializmus nem más nemzetek érdekeinek rovására fejleszti ki a nemzetet vagy nemzetiséget, hanem éppen ellenkezőleg: a nemzeti és nemzetiségi erők teljes érvényesítését az érdekek szerves összehangolásával, élő internacionalizmussal támasztja alá.

A szocialista román nemzet öntudatának és internacionalista helytállásának marxi—lenini kifejtése és magyarázata alapján Nicolae Ceaușescu elvtárs következetesen rátért a nemzeti kérdés belső megoldásának mérlegelésére is, leszögezve minden román állampolgár lehetőségét — nemzetiségi különbség nélkül — a sokoldalú társadalmi érvényesülésre. Az összes megyék együtemű felemelése, az együttlakó nemzetiségek soraiba tartozó dolgozóknak a párt- és államéletben való teljesen egyenrangú részvétele, a nemzetiségi óhajok figyelembe vétele és megoldása, az anyanyelv és kultúra szabad használata, a nemzetiségi oktatás és művelődés elősegítése, a sajtó- és könyvkiadás a nemzetiségek anyanyelvén, a román nyelv megtanulásának megkönnyítése s a nemzetiségi dolgozók tanácsainak hozzájárulása egész lakosságunk egységének megacélozásához magában foglalja mindazt, ami a román szocialista nemzet oldalán az együttélő nemzetiségek szocialistává válását is biztosítja. A kongresszuson is elhangzott pártunk főtítkárnak ismert s népszerű, immár szállóigévé vált mondása: „A közös munka, a közös alkotás egyre szorosabbra vonja a román nép és az együttlakó nemzetiségek egységét a szocialista Románia nagy családjában.“

Érthető az a mindnyájunkat kifejező figyelem, mellyel a főtítkári fejtegetésekre Fazekas János elvtárs reagált, amikor nemzetiségi vívmányainknak a IX. kongresszus óta végbement gazdagodási folyamatát értékelve kijelentette, hogy „ebben kivételes érdemei vannak Nicolae Ceaușescu elvtársnak, aki mindig az élen járt a párt harcában a szocialista építés összes lenini elvei tiszteletben tartásának biztosításáért — s közöttük az ország összes állampolgárai teljes jogegyenlőségének elvéért is —, s elnyerte ezzel az egész nép, az együttélő nemzetiségek határtalan szeretetét és megbecsülését“.

Mondjuk ki itt: új feladataink teljesítése küszöbén szívből köszöntjük lapunk vezérhelyén Nicolae Ceaușescu elvtársunk másodszori megválasztását a Román Kommunista Párt főtítkárává. Benne látjuk bel- és külpolitikánk kedvező — az objektív történelmi szükségleteknek és a mi erkölcsi magatartásunknak, alkotó hazafiságunknak egyaránt megfelelő — személyi zálogát, s magyarságunk bizalmát csatoljuk a román nép nagy fiának országos és nemzetközi megbecsüléséhez.

Ami Fazekas János elvtárs kongresszusi beszédét illeti, az történelmi egészében mutatta ki a romániai magyarság egyenrangúvá válásának szocialista útját, kezdve a román, magyar és más nemzetiségű dolgozók közös harcainak hagyományától a polgári-földesúri rendszer erőszakos beolvasztási politikája ellen nyújtott kommunista támogatáson át egészen a szocialista rendszer forradalmi kialakulásáig, amikor is az események szocialista nemzeté alakították a román nemzetet és szocialista nemzetiségekké az együttélő nemzetiségeket, továbbfejlesztve az egész nép összeforrottságát. A szónok szembenézett a szocialista építés negyedszázada alatt felmerült akadályokkal és hiányosságokkal is, melyeket sorra legyűrt a Román Kommunista Párt, ügyelvén arra, hogy marxi—lenini politikáját végül is úgy alkalmazzák, ahogy elgondolta. „Éppen ennek folytán emelkedhettek — mondotta Fazekas János elvtárs — a nemzetközi példa rangjára pártunk történelmi győzelmei és rendkívül gazdag tapasztalatai a nemzetiségi kérdés megoldásában.“ A romániai magyar nemzetiség kulturális élete, irodalmi és művészeti termése, öntudatának kialakulása valóban fellendült, s ezt a pezsgést nyomon követi az iskolaügy és közigazgatás fokozott törődése is az anyanyelv intézményes szolgálatával az ország fejlődésének szükségletei arányában.

Pártunk nemzetiségi politikájának eddigi eredményeit méltatta a kongresszuson Péterfi István elvtárs is, amikor mint a Romániai Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának országos elnöke az anyanyelven való oktatás számadataira hivatko-

zott, s kijelentette: „A szocialista Románia tapasztalata ragyogóan bizonyítja, hogy a szocialista rendszer új utakat tárt fel a nemzetek és nemzetiségek sokoldalú szellemi felvirágoztatása számára.“ Egy másik jeles szónokunk, Sütő András, a X. kongresszus pódiumáról előbb írói hitvallást tett az irodalomnak a népelettel való egybeforrottsága mellett, a társadalmi felemelkedés reális eszményét állítva minden fanatikus idillizmussal vagy elidegenedéssel szembe, majd a nemzeti kérdés megoldásában elért eredményeket élte, elsősorban a beruházásoknak a megyék közti harmonikus beütemezését s az állam állandó gondoskodását a szociális és kulturális szükségletekről, vagyis a nemzetiségi egyenlőség anyagi alapjának döntő fontosságú biztosítását, ami egyben a romániai magyarság kultúrájának a felvirágoztatását és az anyanyelven történő állami oktatásnak a fejlesztését jelenti. „Éppen ezért — mondotta — állandóan azon igyekszünk, hogy tisztán tartsuk a román nép és az együttélő nemzetiségek testvériségének forrását. Ez a testvériség a közös harcban született meg és folytatása a nagy gondolkodók és alkotók, elsősorban egy Bălcescu vagy Petőfi törekvéseinek, azon történelmi alakokénak, akik mindig találkoztak a jövő boldogabb, szabad életének, egy olyan életnek a felkutatásában, ahol nincs többé sem nemzeti elnyomás, sem pedig az ember ember általi kizsákmányolása.“

A múltban gyökerező és a jövőbe lombosodó feladatunk lévén a romániai magyar nemzetiség szocialista tudásának és tudatának, kommunista pártosságának és erkölcsi humánjának, a román szocialista nemzettel való családi összetartozásának és testvéri együttműködésének — egyetlen jelzéssel: szocialista hazafiságunknak — bensőséges, tájékoztató és nevelő szolgálata, sorozatosan tűzzük magunk elé a X. pártkongresszus témaköreinek tudományos feldolgozását és művészi kifejezését, hozzájárulva közös szocialista kultúránk gazdagításához.

Kazinczy Gábor:
Keletkezés

Részletek a X. pártkongresszuson elhangzott beszédből

A párt Központi Bizottsága nagy figyelmet fordított az ideológiai munkára és intenzív tevékenységet fejtett ki a dolgozók szocialista tudatának kialakításaért és fejlesztéséért. Ismeretes, milyen intézkedéseket tettünk annak érdekében, hogy fel-
lendítsük az oktatást minden fokon. A párt a saját soraiban átfogó nevelő munkát fejt ki a pártoktatás révén, amely majdnem két millió embert ölel fel és kitűnően képzett előadókkal és propagandistákkal rendelkezik, ugyanakkor nagyszabású politikai nevelő munkát folytat a tömegek soraiban; klubok, művelődési otthonok meg más művelődési és művészeti intézmények fejlett hálózata működik. Megsokasodott a központi és helyi lapok, a társadalmi-kulturális folyóiratok száma, minden megyének megvan a maga lapja, és ott, ahol nemzetiségek is élnek, az illető nemzetiség nyelvén szintén megjelennek lapok és folyóiratok. A rádióhallgatók és televíziónézők száma megsokszorozódott. Ki kell emelni a pártszervezetek aktív szerepét az egész ideológiai nevelő munka irányításában és végrehajtásában, a társadalmi szervezetek számottevő hozzájárulását, a párt alapkádereinek részvételét e munkában, a tekintélyes értelmiségiek, a kulturális élet neves képviselői, kutatók, tanárok értékes segítségét.

A köznevelés sokoldalú formáinak és módszereinek egyszerű felsorolása azonban nem mond el mindent. A lényeg az, hogy a dolgozók politikai-kulturális, szellemi és erkölcsi arculatát megrajzoló haladó jellegű vonásokban — abban, ahogyan egyre tevékenyebben és nagyobb felelősségtudattal vesznek részt a közügyek vezetésében, szocialista nemzetünk politikai egységének erősítésében — a maguk teljességében beleágyazódva hatnak a párt intenzív nevelő munkájának eredményei is.

Természetesen, ezeket az eredményeket a pártunkra jellemző magasfokú igényesség és felelősségtudat szellemében, az új feladatok és célok szemszögéből és abból a szükségességből kell nézni, hogy az ideológiai és nevelő munkában még fel-lelhető hiányosságokat és fogyatékoságokat megszüntessük. A szocialista építés jelenlegi szakaszában, a műszaki-anyagi alap korszerűsödésével és fejlődésével, a szocialista termelési viszonyok további erősödésével, a gazdasági-társadalmi élet vezetési formáinak tökéletesedésével, társadalmi rendünk demokratizmusának sokoldalú elmélyülésével egyidőben minőségileg új szempontból kell néznünk a szocialista tudat kérdését is.

Pártunk egymással párhuzamosan valósítja meg a sokoldalúan fejlett szocialista társadalomnak mind az anyagi, mind a szellemi előfeltételeit, amelyek dialektikus egységben és kölcsönhatásban vannak egymással. A tudatfejlődés törvényszerű, a szocialista építés folyamatának lényegbevágó és szükséges jellegzetessége. A szocialista építés tudatos történelmi alkotás, amely feltételezi a nép legszélesebb tömegeinek tudatos részvételét. E részvétel foka és hatékonysága egyenes arányban áll nemcsak a szocialista demokrácia kiszélesítésével, hanem a társadalom tagjainak műveltségi és tudományos színvonalával is; bármilyen tágkörűek legyenek is a demokratikus jogok és azok intézményes keretei, az akinek műveltségi színvonala elmarad és ismeretköre leszűkül, mind kevésbé vehet részt a közügyek megoldásában

egy olyan társadalomban, amely mindjobban kizárja a dilettantizmust, az empirizmust, az ismeretek kezdetlegességét.

Pártunk felfogása a szocialista nevelésről kitűnik Nicolae Ceaușescu elvtárs jelentéséből, amely rámutat, hogy ez „magában foglalja egyrészt az alapos ismeretét mindannak, ami a jelenkori kultúra, tudomány és technika világában értékes, a szakma tökéletes ismeretét, másrészt pedig pártunk világról és társadalomról vallott filozófiai nézetének — a dialektikus és történelmi materializmusnak — az elsajátítását, a fejlett állampolgári magatartás kialakítását. Ezeknek az egymást feltételező és egymást kölcsönösen befolyásoló alapvető követelményeknek kell hogy megfeleljen ma — a modern társadalom körülményei között — pártunk és államunk egész nevelő munkája“.

Ez a felfogás abból az alapeszméből indul ki, hogy a szocializmus a tudományon és a műveltségen alapul, hogy társadalmi rendünk akkor bizonyíthatja be gyakorlatilag felsőbbrendűségét a kapitalizmussal szemben, ha szervesen egybeötvözi mindazt, ami a leghaladóbb, ami a legértékesebb az ember anyagi és szellemi alkotásában.

A nevelő tevékenység komoly fogyatékosága, hogy egyes aktivisták egyoldalúan, szimplifikáltan fogják fel, akár olyan értelemben, hogy a propagandamunkát sematikus politikai tézisek vagy általános jellegű jelszavak automatikus ismétlésére korlátozzák, akár olyan értelemben, hogy szerintük a műszaki, tudományos, kulturális ismeretek elsajátítása kimeríti a tevékenység tartalmát. Márpedig pártunk említett felfogása szerint a politikai színvonal elválaszthatatlan a kulturális színvonaltól; a nevelő tevékenység egységes folyamatában mindkét tényezőt szorosan egybe kell fogni — a kommunistának tette kész politikai harcosnak s egyben műveltnek, képzettnek, minden értékes emberi ismeret iránt fogékonyak kell lennie.

Ugyanakkor a szakismeretek önmagukban nem elégségesek, és nem vezetnek spontán módon a tudományos világnézethez; ezeket az ismereteket a haladó gondolkodásmód, dialektikus materialista filozófiánk termőtalajába kell ágyazni. A kommunistáknak és az egész népnek a kommunizmus eszményei iránti határtalan odaadását egyre elmélyültebb szakismeretekkel kell összekapcsolni — ez a jelenlegi szakasz egyik követelménye, az az alapvető feladat, amelyet a X. kongresszus jelöl ki az ideológiai munka számára!

A pártszervezeteknek egész ideológiai tevékenységükben szem előtt kell tartaniuk: társadalmunk fejlődésének egyik alapvető vonása, hogy a lakosság kulturális struktúrájában ugrásszerű dinamikus változások mennek végbe, s ez megmutatkozik mind a közvetlenül a dolgozók soraiból származó mérnökök, technikusok és más értelmiségiek számának növekedésében, mind pedig a munkásosztály és a parasztság, az egész lakosság szakmai és kulturális felkészültségi foka emelkedésének általános voltában.

Pártunknak az egész nép kulturális felemelését célzó irányvonala hozzátartozik a kommunizmus felé haladás szükségszerű folyamatához, amely a fizikai munka és az értelmiségi munka közötti lényeges különbségek felszámolásának Marx és Engels leírta perspektívájához vezet. Természetesen, ehhez nem a színvonal csökkentésével és uniformizálással jutunk el, hanem ellenkezőleg, a társadalom összes tagjai magasfokú és sokoldalú műveltségének biztosításával. Az elektronika, az automatika, a kibernetika és a többi korszerű termelési ág fejlődése kötelezővé teszi a munkás műszaki-tudományos ismereteinek magas fokát; ugyanúgy, ahogy a falu életében a gépesítés, az öntözéses művelés és a kemizálás tanulást és műveltséget, tudományos ismereteket követel.

Mindez elengedhetetlenül szükségessé teszi, hogy a pártszervek és -szervezetek, a megyei bizottságoktól az alapszervezetekig, a szakszervezetek és az ifjúsági szervezetek, a többi társadalmi szervezet, a művelődés- és művészetügyi bizottságok, a szakminisztériumok megkülönböztetett figyelmet fordítsanak a dolgozók szakmai és kulturális ismereteinek gyarapítására, a műszaki-tudományos gazdasági ismeretek tömeges terjesztésére, foglalkozzanak állhatatosan a szakképzésnek a munkás-ság műszaki és a parasztság agro-zootechnikai felkészültsége színvonalának jelentős emelésével, a szakemberek ismereteinek rendszeres felfrissítésével és korszerűsítésével, foglalkozzanak behatóan az oktatás problémáival, elsősorban minden fokú oktatási folyamat tartalmával.

Tekintettel a párt vezető szerepének szüntelen fejlődésére a társadalmi élet minden területén, tekintettel arra az egészséges folyamatra, hogy a párt sorai szüntelenül növekednek, megerősödnek a nép legjobb fiaival, a legjobb munkások, parasztok és értelmiségiek újabb és újabb osztagaival, az összes pártszervek és -szervezetek ideológiai-nevelő tevékenységének elsőrendű célkitűzése a pártos nevelés; az összes kommunistákat fel kell vértetni a marxi—lenini világnézettel; minden kommunistának mélyrehatóan magáévá kell tennie pártunk gondolkodási és cselekvési módját, a belső pártélet szabályait.

A kulturális-nevelő tömegmunkában állandóan a középpontba kell helyezni az összes állampolgárok, az ifjúság határtalan szeretetének fejlesztését a szocialista haza iránt, a nép hűséges szolgálatának eszméjét. A nevelő tevékenységnek hozzá kell járulnia a román nép és az együttélő nemzetiségek közötti egység és testvériség szüntelen erősítéséhez, kidomborítva mindazok alapvető érdekközösségét, akik erejüket e tájak felragyogtatásának szentelik, ápolva a román nép és az együttélő nemzetiségek közös forradalmi harcának és haladó kultúrájának hagyományait. A tömegeket neveljük a proletár internacionalizmus szellemében, a szocialista országok népeivel, a kommunisták, a munkásosztály és az összes népek szabadságért és társadalmi igazságért vívott harcával való testvéri barátság és szolidaritás szellemében.

A pártszervezeteknek, a tömeg- és társadalmi szervezeteknek behatóan foglalkozniuk kell azzal, hogy fejlesszék az emberek közötti új, szocialista viszonyokat, hogy meghonosodjanak a kommunista etika elvei és a szocialista méltányosság elvei, hogy kombattív szellem alakuljon ki a misztikus, a maradi felfogások, az idegen ideológia ellen, az olyan elavult gondolkodásmód ellen, amely ellentétben áll társadalmunk életének normáival.

Az általános politikai-ideológiai és kulturális közművelés anyagi alapjának arányaival kapcsolatban hangsúlyozni szeretném, mint a leglényegesebb feladatok egyikét, hogy ezt az alapot sokrétűen, jóval intenzívebben kell felhasználni, kerülni kell az erők szétszóródásához vezető s a minőségi növekedés folyamatát lassító túlzott felaprózást. Itt is, mint minden más területen, jobban kell gazdálkodni, hatékonyabban kell felhasználni a rendelkezésre álló alapokat és eszközöket.

Rendkívüli fontosságú, hogy az általános nevelő tevékenység keretében a pártszervezetek többet foglalkozzanak a tömegek politikai tájékoztatásával. Az utóbbi években jelentős lépéseket tettünk ezen a téren; ékes példa rá a pártvezetőség munkastílusa, melyet a széles tömegek véleményének kikérése, a tömegek nyílt tájékoztatása jellemez. Ez a tevékenység azon a közismert lenini eszmén alapul, hogy „az állam a tömegek öntudata révén erős. Az állam akkor erős, ha a tömegek mindent tudnak, ha mindent meg tudnak ítélni és ha mindenben tudatosan cselekednek“.

Az összes pártszervek és -szervezetek mindennapi tevékenységében meg kell honosítani azt a gyakorlatot, hogy — amint a párt vezetősége országos viszonylatban teszi —, ők is megvitassák a tömegekkel az összes lényeges helyi problémákat, az összes fontosabb határozatokat. Minden felelős tisztséget betöltő aktivistának részt kell vennie a politikai tömegmunkában, úgyszeretettel kell hirdetni a párt politikáját, rendszeresen kell találkoznia a párttagokkal, a dolgozókkal, hogy tájékoztassa őket problémáikról, megvilágítsa előttük pártunk politikájának alapjait.

A pártszervezetek egyik legfontosabb feladata, hogy tökéletesítsék a propagandamunkát és a politikai-ideológiai oktatást. Pártoktatásunknak a maguk élő, eleven mivoltában kell foglalkoznia társadalmi fejlődésünk kérdéseivel, az oktatásból ki kell irtani a sablonos rutín-formákat, amelyek megbénítják az intelligenciát, sztereotíp formulák közé szorítják, megmerevítik és elhervasztják az eleven gondolatokat. A pártpropagandának figyelembe kell vennie a tudatformálódásban bekövetkező változásokat, haladó eszmékkel kell gazdagítani a gondolkodást, a pártpropaganda tárjon tág látóhatárt az emberek elé; ösztönözze őket önálló gondolkodásra, s szenvedélyes odaadásra a szocializmus ügye iránt.

A párt vezetősége ebben a szellemben foglalkozik szocialista fejlődésünk elméleti kérdéseivel. Társadalmunk fejlődési szakaszainak meghatározása és jellemzése, a szocialista viszonyok fejlesztésének útjai, a gazdasági és társadalmi élet vezetési formáinak tökéletesítése, a társadalom szerkezeti változásai nyomán kialakuló osztályviszonyok, a nemzet szerepe s az állam funkcióinak alakulása a szocializmusban, a nép egységének megteremtése és a párt vezetőszerrepének növelése, a szocialista demokrácia elmélyítése, a szocializmusban felmerülő ellentmondások megoldásának módoszatai, a szocialista országok közötti kapcsolatok, a nemzetközi kommunista mozgalom kérdései — mindez csak egy része annak a sok problémának, melynek megoldásához pártunk saját, eredeti felfogástól vezérelve hozzájárul. Véleményem szerint országunk felszabadulása óta a IX. kongresszust követő időszak volt a legtermékenyebb, nemcsak az anyagi élet, hanem az elméleti munka, a társadalmi-politikai gondolkodás terén is. Ebben a munkában sokkal nagyobb közreműködést várunk a társadalomtudományoktól. Nem akarjuk lebecsülni azt a haladást, amelyet az elmúlt években a társadalomtudományok különböző ágaiban elértünk, de ha alaposan megvizsgáljuk a helyzetet, kiderül, hogy a tudományos életnek ez a területe egészében véve érezhetően lemaradt, és még sokkal tartozik a társadalomnak. A legfőbb hiányosság, hogy ezek a tudományok csak szórványosan és igen kevésbé teljesítik tulajdonképpeni kutató feladatukat, a társadalmi fejlődés konkrét kérdéseinek számbavételét, úgy hogy a kutatásnak aztán meglegyen a társadalmi haszna is. A kérdések tárgyalásában még mindig bátortalanság mutatkozik, még mindig fetisizálnak egyes előre kialakított tételeket s ezek szellemében szubjektíven ítélik meg a valóságot. A párt olyan tanulmányokat vár el e munkaterület dolgozóitól, amelyek a legidősebb jelenségek és folyamatok objektív alaposággal történő elemzésére épülnek, hogy elméleti következtetéseket, a társadalmi gyakorlat szolgálatában álló megoldásokat nyújtsanak, segítsenek a társadalmi jelenségek mélyebb megismerésében és felhasználhatók legyenek a politika kidolgozásában.

Amint arra Ceaușescu elvtárs jelentése rámutatott, kétségtelen, hogy alaposan meg kell vizsgálnunk ezt a helyzetet és intézkednünk kell a társadalmi kutatómunka átszervezéséről és megjavításáról.

Az önálló kutatómunka legjobb ösztönzője természetesen az ideológiai eszmecsere, a szabad vélemény-nyilvánítás. Pártunk ösztönzi és támogatja az ilyen tudományos szellemű vitákat, nem fél attól, hogy a vita során esetleg téves nézetek is felszínre kerülnek, hiszen a vélemények harcában az ilyesmi elkerülhetetlen, s kü-

lönben is, a vélemények összecsapása nélkül hogyan dönthetnők meg a téves nézeteket, hogyan domboríthatnók ki az igazságot.

Pártunk egyszersmind azt is elvárja a társadalomtudományi kutatóktól, hogy aktívan vegyenek részt a társadalmi-politikai gondolkodás területén zajló nemzetközi vitákban, hogy kövessék nyomon és tanulmányozzák kritikai szellemenben a jelenkori egyetemes gondolkodás eszmei áramlatait. Maga a marxizmus sem jött létre önmagától és fejlődni sem képes önmagában, anélkül, hogy eleven kapcsolatai legyenek mindazzal az újjal, amit a megismerés folyamata felszínre hoz. A marxizmus megalapítói ragyogó példáját adták annak, hogyan kell feldolgozni és elsajátítani mindazt, ami annak idején haladó volt. Mi több, ma, a marxista ideológia erejében és felsőbbrendűségében bízva, nem félünk azt kérni ideológusainktól, hogy véleményt nyilvánítsanak az ideológiai harc küzdőterén, hogy kiterjesszék az elméleti vitát és véleményeserét. Természetesen, ebben állandóan szilárd, világos ideológiai álláspontnak, kombattív, harcosszellemlnek kell érvényre jutnia az idegen ideológiával, a retrográd, idealista eszmékkel szemben. Napjainkban a világ forradalmi átalakulása, a szocialista rendszer 14 országban való építése, a műszaki-tudományos forradalom következményei és hatása, a szocializmusért és a békéért folyó harc nemzeti és nemzetközi viszonyaiban beállott változások nagyon sok komplex problémát vetettek fel. Véleményünk szerint talán sohasem volt annyira szükséges, mint ma, hogy a marxizmus—leninizmust élő tudománynak tekintsük, amelyet nem lehet dogmák korlátai közé szorítani.

A marxizmust nem tekinthetjük olyan tudománynak, amely kimerítette a megismerés lehetőségeit, hiszen kimeríthetetlen maga az élet is, amelyet a marxizmus tükröz. A kommunista pártok éppen az élet, az új iránti fogékonyságukkal, harci tapasztalataik révén járulnak hozzá a forradalmi gondolkodáshoz. Mivel a feltételek változatosak, az egyes jelenségek különféle értelmezése is elkerülhetetlen. Magában véve ez nem káros jelenség, ellenkezőleg, a kommunista mozgalom érettségét, az önálló gondolkodás és megítélés növekvő képességét fejezi ki. A lényeg az, hogy a nézetek különbözősége viszonyainkban ne okozzon feszültséget. Pártunk az érvelesen nyugvó, széles körű elvtársi vita híve, amelyben nincs helye ócsárlásnak, megbélyegzésnek és kiközösítésnek. Az építő szellemű vitában nem lehet már eleve abszolút igazságokat felállítani, hanem az elméletet egybe kell vetni a gyakorlattal, az igazság legfőbb kritériumával. Mint a Központi Bizottság jelentése rámutatott, saját tapasztalatunkból tanultuk meg, mennyire káros és hibás volt más pártok ócsárlásának és elítélésének gyakorlata.

Éppen ezért mindenben helyesnek tartom azt a javaslatot, hogy a Központi Bizottság a nézetkülönbségek megoldásában ne bocsátkozzék más testvérpártok becsmérlésébe vagy elítélésébe. Foglaljon állást a vitás kérdéseknek a pártok közötti és a vezetőségek közötti közvetlen megbeszélések útján történő megoldása mellett. Ez a helyes, elvszerű módszer, amely megfelel mind a politikai gondolkodás előbbre vitele követelményeinek, mind pedig a szocialista országok és a kommunista mozgalom egysége és összeforrottsága érdekeinek.

Pártunk nemzetközi tevékenységének egyik alapelve, hogy a nézetkülönbségek nem érinthetik az egységet és szolidaritást, amelyet nem kell uniformizálni és mindenképpen közös nevezőre hozni. A Román Kommunista Párt éppen azt helyezi mindenkor minden nézetkülönbség fölé, ami a kommunista pártokat egyesíti, abból indul ki, ami közös: alapvető célkitűzéseinkből; síkra száll a széles körű testvéri együttműködési kapcsolatokért az összes szocialista országokkal — külpolitikánknak ez az alapvető irányvonala. Véleményünk szerint a szocialista világrendszer olyan szabad, független és szuverén államok közössége, amelyeknek sokoldalú internacio-

nalista együttműködése azon a rendíthetetlen alapelven nyugszik, hogy minden egyes ország problémáiról — legyenek azok gazdasági vagy kulturális, politikai vagy védelmi, bel- vagy külpolitikai jellegűek — csakis az illető ország pártja, az ország népe, a párt szervezeti szabályzata szerinti vezetőszervei, az állam alkotmányosan megválasztott vezetőszervei dönthetnek. Ugyanennek az internacionalista egységnek és szolidaritásnak a szellemében pártunk határozottan állást foglalt és cselekszik annak érdekében, hogy fejlessze testvéri együttműködését az összes kommunista és munkáspártokkal, az összes forradalmi, demokratikus és antiimperialista erőekkel — eszme- és harcótársainkkal az új világ megteremtéséért folytatott küzdelemben!

Mint ismeretes, pártunk rendkívüli fontosságot tulajdonít a kommunista mozgalmon belüli kapcsolatok alapelveinek, mert a román nép érdekeiből s ugyanakkor az általános érvényű történelmi szükségszerűségekből, abból indult ki, hogy olyan szakaszba értünk, melyben ennek a problémának döntő jelentősége van mozgalmunk egész fejlődésére nézve. A szocialista világrendszer, a kommunista mozgalom fejlődése az új történelmi tapasztalatok leszűrésével maga választotta és kristályosította ki e kapcsolatok elvi alapjait — ezek a marxizmus—leninizmus és a proletár nemzetköziség, a függetlenség, egyenlőség, a belügyekbe való be nem avatkozás elvei, és az az elv, hogy minden egyes pártnak joga van önállóan dönteni egész tevékenységéről. Kétségtelen, hogy ezek az elvek mindinkább tért hódítanak, amire számos jelenség hívja fel a figyelmet a nemzetközi kommunista mozgalomban, beleértve a kommunista pártok nemrég Moszkvában lezajlott értekezletét is, amely ismert fogyatékoságai ellenére módot nyújtott — mint a fő jelentés is hangsúlyozta — a szabad véleménycserére, antiimperialista harci platformot dolgozott ki, s záródokumentumában lefektette a kommunista mozgalom belső kapcsolatainak alapelveit, beleértve azt a gondolatot is, hogy fejleszteni kell a kapcsolatokat az összes pártokkal, függetlenül attól: részt vettek-e a találkozón vagy sem, s amely ilyenformán megteremtette a lehetőséget a kommunista pártok új, magasabb fokú és tartósabb egységének megnyilatkozásához.

Természetesen, a lényeges az, hogy ezek az elvek az életben is érvényesüljenek, mindegyik teljes egészében megvalósuljon, de ugyanakkor mint egységes rendszert tekintsük őket, amelyből egyik elv sem hiányozhat, egyiket sem lehet megszegni anélkül, hogy ez ne érintené valamennyinek a tartalmát és ne ártana a kommunista mozgalom érdekeinek és befolyásának. Véleményünk szerint csak így teljesíthető az a történelmi küldetés, hogy egyesítsük és sikerrel vezessük a tömegeket az új társadalom felépítése felé. Csak így teljesíthetik a kommunisták magasztos küldetésüket népük szolgálatában, a szocializmus ügyének szolgálatában az egész világon.

BUNTA PÉTER **Negyedszázaddal ezelőtt történt...**

Ezerkilencszáznegyven szeptember 6-án Romániában hatalomra került az Antonescu tábornok vezette katonai-fasiszta diktatúra, az országba behatoltak a hitlerista csapatok, majd 1941. június 22-én belesodorták hazánkat a szovjetellenes háborúba. „A katonai-fasiszta diktatúra és a hitleri Németország oldalán viselt háború időszaka — állapítja meg Nicolae Ceaușescu elvtárs — Románia jelenkori történelmének legsötétebb fejezete.”

A nép érdekeinek szószólójaként a Román Kommunista Párt kezdettől fogva a leghatározottabban szembeszállt a hitlerista Németországgal kötött szövetséggel és a szovjetellenes háborúban való részvétellel, élére állt a tömegek egyre fokozódó antifasiszta ellenállásának.

Románia politikai helyzetében gyökeres fordulatot hozott 1944, miután a hitlerista Németország 1943—1944-ben megsemmisítő vereséget szenvedett a Szovjetunió és az antifasiszta koalíció többi hatalma részéről. Az ország belsejében mind magasabbra csapott a tömegek fasisztaellenes és háborúellenes hangulata: a növekvő háborús nyomor, az egyre fájdalmasabb áldozatok a végletekig fokozták az elkéskedést és a gyűlöletet a hitleristákkal és kiszolgálóikkal szemben.

A katonai-fasiszta diktatúra és a hitlerista háború ellen folytatott harcban a kommunista párt vezette munkásosztály a legváltozatosabb formákat alkalmazta, kezdve a munkahely önkényes elhagyásától a sztrájkokig, a termelés szabotálásáig, a rendszerrel szembeni nyílt, szervezett fellépésig. 1944 nyarán különösen nagy méreteket öltöttek a szabotázsakciók és a tiltakozó megmozdulások az ellen, hogy a gépek felszerelését Németországba szállítsák. Az ilyen kísérletek elleni tiltakozások több városban: így Bukarestben, Nagyszébenben, Aradon, Temesváron, tömegméretű antifasiszta tüntetésekké fejlődtek.

A parasztok — sok helyen — a kötelező gabona- és állatbeszolgáltatás megtagadásán kívül a falvaikban állomásozó német katonai egységek távozását is követelték. Egyes helyeken pedig ők maguk kényszerítették távozásra a német megszállókat. Igen gyakran a parasztok megtagadták a hadbavonulást és elmenekültek falujukból.

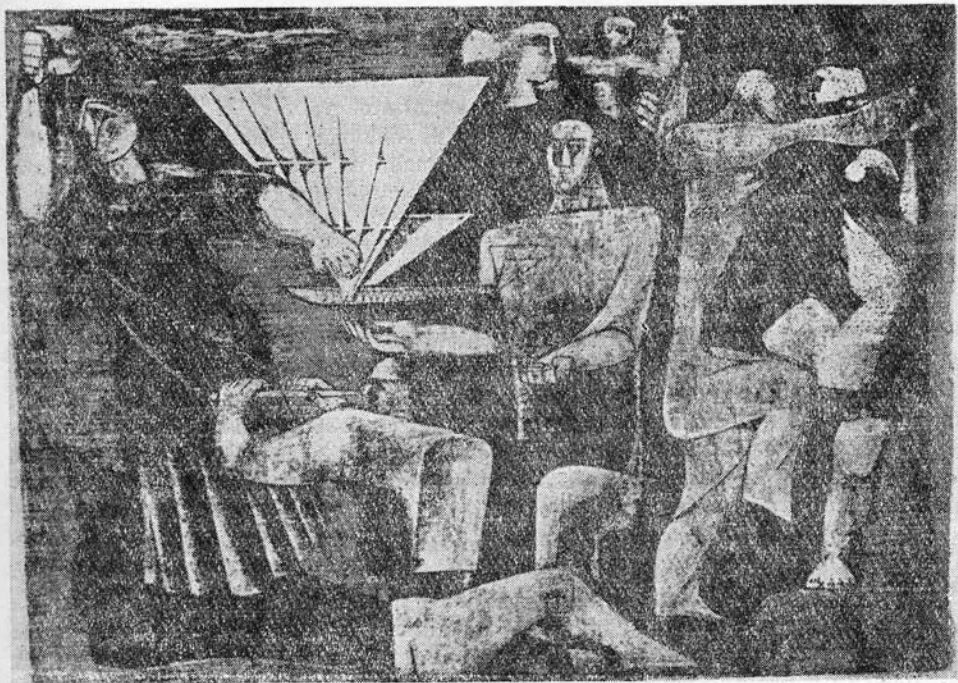
Az elégedetlenség és a hitleristák elleni gyűlölet a hadseregnek az országban állomásozó kötelékeiben is napról napra nőtt. A katonaszökevények száma állandóan emelkedett. Csupán 1944. július végén 5000 legénységi állományú hadköteles és 200 tiszt hagyta el egységét. A fegyveres erők széttűlésétől félve Ion Antonescu különleges ún. „szökevényvadász” egységeket szervezett, és elrendelte az elfogott katonaszökevények kivégzését, valamint családtagjaik vagyonának elkobzását. A kommunista párt munkája a harctér első vonalaiban is éreztette hatását. A fasisztaellenes hangulat különösen a sorkatonák között tömeges háborúellenes és rendszerellenes magatartássá fejlődött. A katonák és tisztek — kisebb-nagyobb csoportokban — mind gyakrabban álltak át a Szovjet Hadsereg oldalára.

Mindez megannyi bizonyítéka annak, hogy Romániában 1944 nyarán a rendszer politikai válságba jutott: a tömegek nem akarták tovább tűrni a hitlerista és a katonai-fasiszta diktatúra jármát, a fasiszta román uralkodókörök pedig már képtelenek voltak a régi módon, a régi módszerekkel kormányozni. Az Antonescu-féle fasiszta diktatúra napjai meg voltak számlálva.

Döntő szerep jutott ennek az objektív folyamatnak a megérlelésében és kiteljesítésében — mint szubjektív politikai tényezőnek — a proletariátus élcsapatának, a Román Kommunista Pártnak, amely idejekorán elemezte a kialakuló helyzetet, a megismerve annak lényegét, tudatosan előrelendítette kibontakozását, előbb csak a tömegek körében folytatott politikai felvilágosító munka (élő, valamint írott propaganda és tömegagitáció) révén, majd a katonai-fasiszta diktatúra megdöntését célzó fegyveres felkelésnek — e történelmi szükségszerűségnek — az előkészítésével, megszervezésével és következetes végrehajtásával.

Az antifasiszta fegyveres felkelés előkészítése

Mint ismeretes, 1944 áprilisában határozott intézkedés történt a pártvezetés megerősítésére. A párttevékenység operatív vezetésének biztosításáért a konkrét feladatok teljesítésével Constantin Párvulescu, Emil Bodnaraş és Iosif Rangheţ szabadlábbon levő központi bizottsági tagokat bízták meg. A megalakított ideiglenes pártvezetőség állandó kapcsolatot tartott fenn a tírgu-jiui táborba internáltakkal, valamint más pártvezetőkkel.

Kazinczy Gábor: Alkotás

(A felszabadulás évfordulójának tiszteletére készült sorozatból)

A párt vezetősége, figyelembe véve az országban és a harctereken bekövetkezett változásokat, gyakorlati lépéseket tett a katonai-fasiszta diktatúra fegyveres felkelés útján történő megdöntése tervének kidolgozására. A Román Kommunista Párt három fő irányban fejtette ki tevékenységét: az Antihitlerista Hazafias Arcvonal politikai kiszélesítése a Román Kommunista Párt 1941. szeptember 6-i platformja alapján; fegyveres hazafias harci alakulatok és partizán csoportok szervezése a megszálló német csapatok és hazai kiszolgálóik elleni harcra; a hadsereg megnyerése az antifasiszta katonai akcióhoz és a fegyveres felkelés gyakorlati katonai előkészítése.

A három feladatkör, bár látszólag jól elkülönül, a valóságban szorosan összefonódott egymással.

Az Antihitlerista Hazafias Arcvonal politikai kiszélesítése

1944. március végétől, amikor győzelmes előnyomulása során a Szovjet Hadsereg Románia területére lépett, és Észak-Moldvát felszabadította, bár a hazafias mozgalom üldözése féktelen terrorrá fokozódott, az RKP munkája nyomán kibontakozó nemzeti, antifasiszta harc egyre szélesebb jellegűvé vált. Ezt lendítette elő a szövetséges hatalmaknak a hitleri Németország csatlósállamaihoz intézett 1944. áprilisi közös felhívása, valamint a szovjet kormány április 2-i nyilatkozata. Különösen nagy visszhangra talált az a rész, amelyben a szovjet kormány kijelenti: „Nem törekszik arra, hogy Románia területének egyetlen részét is elfoglalja, s arra sem, hogy megváltoztassa Románia társadalmi berendezését. A Vörös Hadsereg bevonulása román területre katonai szükségszerűség, és az ellenséges haderők további ellenállásából következik.”

E nyilatkozattal kapcsolatban írta az illegális *România liberă*: „Elérkezett a döntő pillanat. Nincs többé mire várni. Magának a román népnek kell kezébe vennie sorsa irányítását, hogy megvalósítsa a kilépést a háborúból. „Ebben az időszakban áll ki testületileg és minden kockázatot vállalva a román értelmiség legjava is a munkások, dolgozó parasztok és katonák elszánt antifasiszta harca mellett. 1944 áprilisában 66 tudós, egyetemi tanár és tudományos kutató tiltakozó memorandumot intézett Antonescuhoz, melyben követelik Románia kilépését a hitlerista koalícióból.

1944. április végén a Román Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt összefogása révén létrejött a Munkásegységfront. Ez, 1944. május elsején kiáltvány-nyal fordult az ország népéhez. A kiáltvány a bűnös szovjetellenes háborúból való kilépést minden becületes hazafi legközvetlenebb érdekének nyilvánítja. Felvázolja a legégetőbb feladatokat: „Azonnali béke. Az Antonescu-kormány megdöntése, az összes Hitler-ellenes erők képviselőiből álló nemzeti kormány létrehozása. A náci csapatok kiűzése az országból, a német hadigépezet szabotálása és megsemmisítése. A felszabadító Vörös Hadsereg támogatása. Szövetség a Szovjetunióval, Angliával és az Amerikai Egyesült Államokkal egy szabad, demokratikus és független Romániáért.”

Az 1943 nyarán létrejött Antihitlerista Hazafias Arcvonal (amelyben az RKP mellett részt vettek az antifasiszta ellenállás olyan aktív tényezői, mint az Ekésfront, a MADOSZ, a Hazafiak Szövetsége és a Szocialista Parasztpárt, valamint a Szociáldemokrata Párt egyes szervezetei) politikai pozícióinak további erősödését jelentette az a megállapodás, amelyre ugyancsak 1944 májusában került sor az Arcvonal és a liberális politikus Gheorghe Tătărescu és politikai hívei között. Amikor a hitlerista Németország katonai veresége nyilvánvalóvá vált, Tătărescu előbb a nyugati szövetséges hatalmak felé igyekezett kapcsolatot kiépíteni Eduard

Beneš, a csehszlovák emigrációs kormány elnöke útján. Minthogy Tătărescuék, ha más úton is jártak, de állást foglaltak a háborúból való kilépés mellett, a Román Kommunista Párt és szövetségesei megtalálták a megegyezés módját ezzel a burzsoá politikai csoporttal.

Hosszú ideig eredménytelennek bizonyultak azok a kísérletek, hogy a két legbefolyásosabb polgári párt, a Nemzeti Parasztpárt és a Liberális Párt vezetőit megnyerjék az Antonescu-kormány megbuktatására és különbeke megkötésére irányuló akció támogatásának. Maniu és Brătianu csak akkor kezdett érdeklődést mutatni az RKP javaslatai iránt, amikor a Szovjet Hadsereg már román területen harcolt a hitlerista csapatokkal és az oldalukon harcra kényszerített román egységekkel. Áprilistól állandó jellegűvé váltak a tárgyalások a kommunista párt, a szociáldemokrata párt, a Nemzeti Parasztpárt és a Liberális Párt képviselői között. De a „történelmi“ pártok huzavonája következtében az ellenzéki pártok összefogásáról szóló megegyezés csak június 20-án jött létre, s alakult meg a Nemzeti Demokratikus Blokk. Az ebben tömörült pártok arra kötelezték magukat, hogy harcolnak a fegyverszünet megkötéséért, Antonescu diktatúrájának megdöntéséért, egy demokratikus rendszer megteremtéséért, az ország függetlenségéért.

A burzsoá politikusok és elsősorban Maniu taktikázása mögött az húzódott meg, hogy a fordulatot az ún. Churchill-terv alapján kívánták megvalósítani angolszász katonai egységek bevetésével¹. Ugyanakkor Maniu az ország forradalmasodó belső erőtől is féltette a Churchill-terv megvalósulását, s ezért az Antonescu-kormány rendőri intézkedéseivel, az ellenállási mozgalom elfojtására irányuló erőfeszítéseivel is egyetértett.

Mihai király Antonescuval szembeni magatartását több tényező határozta meg; ezek között a legfontosabbak: a királyi család kapcsolatai a nyugati — elsősorban francia, angol és amerikai — monopolista körökkel²; a harctéri helyzet állandó változása és a román hazafias erők fasisztaellenes harcának fokozódása következtében kialakult pánik, amely hatalmába kerítette Mihai királyt is; a király közvetlen környezetének (Sănătescu tábornok, a királyi ház katonai főnöke, Niculescu Buzești tábornok, Stîrcea, a királyi udvar marsallja és Ioanițiu, Mihai király személyi titkára) angolszász orientációja és szoros kapcsolatai Maniuval és Brătianuval.³ Amikor a szovjetellenes háború katonai szempontból kilátástalanná vált. Mihai király szívesen menesztette volna Antonescut, de csak olyan feltételek mellett, amelyek bel- és külpolitikai téren egyaránt biztosítják a satus quot. A király a reakciós politikai körökkel egyetértésben, a belső demokratikus erők kikapcsolásával, a nyugati hatalmakra támaszkodva szeretne volna kivezetni Romániát a hitlerista koalícióból.

¹ 1944 elején Maniu és Brătianu megbízottai Kairóban, illetve Ankarában közvetlen kapcsolatot teremtettek az amerikai és az angol kormány képviselőivel. Mihai Antonescu miniszterelnök-helyettes jóváhagyásával Barbu Stîrbey-t küldték ki, hogy megkezdje a fegyverszüneti tárgyalásokat.

² A román királyi család a nagy nemzetközi trösztök oldalán részvényese volt a Banca de Credit a României-nek, a Banca Marmorosch et Co-nak, az Astra Română-nak, a Steaua României-nek, a Concordia petróleumtársaságnak, a resicai műveknek, a Titan-Nădrag-Călan műveknek, az Astra Vagoaneknak, a S.A.R. de Telefoaneknak és az ország számos más vállalatának.

³ Stîrcea, akinek a királyra a legnagyobb befolyása volt, a pénzügyi csoportok embere volt. Niculescu-Buzești tábornok Barbu Stîrbey herceg befolyása alatt állt, és ugyanakkor bizalmas kapcsolata volt Maniuval és körével. Ioanițiu a liberálisok vonalán haladt. Mindhármuk tanácsadója pedig a külügyminisztériumban működő Pogoneanu volt.

A Román Kommunista Párt vezetőségének politikai bölcsességére vall, hogy a katonai vereségek és az országban felcsapó antifasiszta hullám következtében a kizsákmányoló osztályok köreit, az egész fasiszta államapparátust, a királyi házat, a Maniu- és Brătianu-féle burzsoá politikusokat hatalmába kerítő pánikhangulatot fel tudta használni arra, hogy megszervezze az Antonescu-diktatúra megdöntését és a fegyvereknek a hitlerista hadsereg ellen fordítását.

Fegyveres hazafias harci alakulatok és partizáncsoportok szervezése

A fegyveres felkelés általános tervének keretében a Román Kommunista Párt különös figyelmet fordított a Hazafias Fegyveres Alakulatok megszervezésére. A tírgu-jiui koncentrációs táborban levő kommunista vezetők 1943. szeptemberi értekezlete elhatározta, hogy a legöntudatosabb munkásokból és más társadalmi rétegekből kikerülő hazafiakból fegyveres csoportokat szervez a katonai-fasiszta diktatúra és a német megszállók ellen. 1943 végén a párt helyi szervezeteinek munkája nyomán kezdtek megalakulni az első fasisztaellenes fegyveres csoportok. 1944 tavaszán a kommunista párt vezetőségének átszervezése és megerősítése után konkrét intézkedésekre került sor a hazafias harci alakulatok számának növelésére, katonai kiképzésük megkezdésére. Rövid idő alatt a hazafias harci alakulatok parancsnoksága a fővárosban és az ország több vidékén — Olténiában, a Bánságban, Moldvában, a Barcaságon és Dobrudzsában — támaszpontokat és tartományi vezetőszerveket hozott létre. Hamarosan 17 erős rohamcsoport alakult (ebből 6 a fővárosban), az ország többi városában és a hegyekben pedig fegyver- és hadianyagraktárakat rendeztek be. A nagyobb üzemekben a kommunisták még fegyveres harci alakulatokat és fegyveres munkásőrséget is szerveztek. Ezenkívül a párt helyi jellegű feladatokat teljesítésére az üzemekben, gyárakban, vasúti műhelyekben, a hadseregben és különböző állami intézményekben hazafias csoportokat alakított. Feladatuk az volt, hogy szabotázs-akciókkal gátolják a fasiszta állam szerveinek és a hitlerista hadigépezetnek a működését. Partizáncsoportok jöttek létre és folytattak harci tevékenységet az ország különböző vidékein, így a Krassószörényi-havasokban, Brassó környékén, a Bucegi-ben, a Vranceai-Havasokban, Olténiában, a Duna deltájában és Máramaros környékén. Ugyanebben az időben sok Romániából származó küzdött a szlovákiai, jugoszláviai és magyarországi partizáncsoportokban is.

A hadsereg megnyerése az antihitlerista harcnak és a fegyveres felkelés katonai előkészítése

A széles tömegek bizalmát élvező s mind nagyobb tekintélynek örvendő RKP vezette hazafias harc egyre szélesebb kibontakozása jelentős hatással volt nemcsak a hadseregre általában, hanem számos fasisztaellenes érzelmű magasrangú tisztjére is. A magasrangú tisztek számotevő része a háborús tapasztalatok alapján, az országnak a hitlerista háború következményeitől való féltéséből, hazafiasságból kerültek szembe Antonescu vazallus-politikájával. Dumitru Dămăceanu tartalékos tábornok, a fővárosi katonai parancsnokság volt vezérkari főnöke, visszaemlékezéseiben a következőképpen elemzi azokat a tényezőket, amelyek abban az időben, a hadsereg hazafias elemeinek hangulatát kiváltották és meghatározták: az Antonescu-féle diktatorikus rendszer; a szovjetellenes háború tapasztalatai; a háború általános menete; a román hadsereg és a Wehrmacht viszonya; az arcvonalon kialakult sajátos erkölcsi helyzet. „Ezekhez... az általános jellegű elemekhez — állapítja meg Dămăceanu — hozzájárul még egy más, sajátos jellegű tényező, éspedig: a Román Kommunista Párt egyre növekvő befolyása a hadseregben.“

A kommunista párt — figyelembe véve a tábornoki karon belül tevékenykedő hazafias erők akcióit — lehetségesnek tartotta az együttműködést. Kiepítette tehát kapcsolatait e csoport felé és végül lehetővé vált, hogy bekapcsolja terveibe, meggyorsítva ezzel a katonai-fasiszta diktatúra megdöntésére irányuló előkészületeket.

A fegyveres felkelés előkészítésének előrehaladott szakaszát jelezte az 1944. június 13-ról 14-re virradó éjjel megtartott, a kommunista párt kezdeményezte titkos tanácskozás. Ezen az RKP-t képviselő Lucrețiu Pătrășcanu és Emil Bodnaraș mellett részt vettek a hadsereg és a királyi palota megbízottai. A tanácskozáson a kommunista párt képviselői kifejtették álláspontjukat, amely szerint a fegyveres felkelés sikere mindenekelőtt az egységes szervezéstől és cselekvéstől függ. Ebből kiindulva a tanácskozás az előállott helyzet mélyreható elemzése alapján az alábbi főbb következtetésekre jutott; a Nemzeti Demokratikus Blokkban egyesült négy politikai párt tevékenységének összehangolása; Katonai Bizottság megalakítása. Ennek feladata, hogy a legrövidebb időn belül katonai szempontból is előkészítse a fegyveres felkelést. (A Bizottság tagjai Gheorghe Mihail, Vasiliu Răscanu tábornokok és Dumitru Dămăceanu ezredes lettek.); A fegyveres felkelés idejét a katonai előkészítés állapotától függően határozzák meg, természetesen a politikai előkészítésnek lépést kell tartania a katonai előkészületekkel. Legkésőbb egy héten belül közölni kell külfölddel az ország haladó erőinek arra irányuló elhatározását, hogy megdöntsék Anțonescu fasiszta rendszerét, Románia kilépjen a szövetségesek elleni háborúból, és csatlakozzék a hitlerista-ellenes harchoz. A tanácskozás a fegyveres felkelés győzelmének biztosításáért szükségesnek tartotta a Szovjet Hadsereg átütő erejű támadásának megindítását a román fronton. Ugyanakkor a burzsoá-földesúri pártok és a monarchia képviselői továbbra is kifejezetten ragaszkodtak ahhoz, hogy légi úton angol-amerikai katonai egységeket szállítsanak Romániába.

A szóban forgó titkos tanácskozásnak óriási jelentősége volt az egész fegyveres felkelés további előkészítése és megvalósítása szempontjából. Ettől kezdve az egész iolyamat meggyorsult, még több titkos összejevetelen elemezték és tisztázták a felkeléssel kapcsolatos valamennyi kérdést.

A Katonai Bizottság — az RKP közvetlen és állandó irányításával — biztosította a titkos tanácskozás határozatainak végrehajtását. Az előkészítés katonai vonatkozásban a következő főbb irányokban valósult meg: 1. intézkedések a fronton levő alakulatokat illetően, különös tekintettel egyes nagy egységek parancsnokainak tájékoztatására azzal a céllal, hogy a tűzvonalban található román csapatok késedelem nélkül egyesüljenek a Szovjet Hadsereggel, és fegyvereiket fordítsák azonnal a hitleristák ellen; 2. a hátszág katonai előkészítése a felkelésre. Ez technikailag egy részleteiben is kidolgozott terv alapján folyt. Központi feladata adatgyűjtés: az országban állomásozó német egységek ereje, létszáma, szilárd és sebezhető oldalainak, a román hadsereg alakulatai elhelyezésének megismerése. Ezt egy szűkkörű, megbízható hazafiakból álló tiszti csoport végezte.

A fegyveres felkelés előkészítésének és végrehajtásának fő láncszeme a fővárosban sorra kerülő katonai akciók aprólékos és pontos tervének a kidolgozása volt. Ez egészében a kommunista párt közvetlen vezetésével történt. A fasisztaellenes fegyveres felkelés Bukarestre vonatkozó katonai előkészítésének alaposágára vall, hogy a terv kidolgozása alkalmával 124 kérdést elemeztek, tisztáztak és oldottak meg, kezdve az akció céljától a telefonösszeköttetések megszakításának módjáig, s Antonescu letartóztatásától, a német tankok felgyűjtésére alkalmas benzines üvegek felhasználásáig. (Az RKP megbízottja, Emil Bodnaraș közvetlenül részt vett a katonai tervek előkészítésében.) A fegyveres felkelés előkészítésébe bevont magasrangú tisztek előtt elsősorban az a feladat állt, hogy megakadályozzák vagy legalábbis kés-

leltessék Antonescu arra vonatkozó parancsának végrehajtását, hogy az ország területén állomásozó utolsó nagy román katonai egységeket is a frontra irányítsák és bevessék. Ebből a célból a legkülönbözőbb eszközöket és módszereket használták fel. A fővárosi katonai parancsnokság az alája rendelt csapatok visszatartása, illetve növelése végett bizonyos ürüggyekkel sokszor fordult a hadügyminisztériumhoz, a hadsereg vezérkari főnökéhez vagy pedig a Minisztertanács alelnökének kabinetjéhez. Ilyen alkalmakkor különösen két érvet hoztak fel álláspontjuk alátámasztására: a baloldali pártok szervezte munkámegmozdulások veszélye; az arcvonal esetleges felbomlásából adódó megtorló német fellépés lehetősége. (A fegyveres felkelés előkészítésének egybehangolását bizonyítja az is, hogy valahányszor egy katonai egységet a fővárosból az arcvonalra akartak küldeni, azonnal fölröppent a hír a Malaxa üzemek, a CFR, az STB és más vállalatok munkásainak mozgolódásáról.)

A Prahova völgyében sorra kerülő felkelés katonai előkészítése szintén szerves része volt az RKP irányítása alatt működő Katonai Bizottság általános tervének. Közismert e vidék nagy jelentősége a német megszállók szemében: az itteni kőolaj alkotta a hitleri hadigépezet egyik fő fűtő- és üzemanyag-forrását. Éppen ezért ebben a körzetben nagyobb létszámú, jól felszerelt német katonai erő állomásozott.

A fegyveres felkelés általános tervében igen fontos volt a fővárosi és a Prahova völgyi előkészületek összehangolása. Számolni kellett azzal, hogy ha a németeknek sikerülne megsemmisíteniök a Prahova völgyében található román egységeket, akkor zavartalanul fordulhatnának a főváros ellen, hogy vérbe fojtsák a fegyveres felkelést. Az antifasiszta megmozdulás előkészítése a Prahova völgyében az 5. Területi Hadtestparancsnokság keretében történt, a sorra kerülő intézkedéseket a Katonai Bizottságban az RKP képviselői és a Területi Hadtestparancsnoksághoz tartozó hazafias tiszték együtt vitatták meg. Ezek között különös jelentőséget tulajdonítottak a román hadsereg és a munkások kombinált támadása megindításának a megszálló német csapatok ellen.

A fegyveres felkelés sikeres előkészítésének és végrehajtásának döntő feltétele volt a szigorú titoktartás. Az előkészítő munka konspiratív jellegének biztosítására részletes tervet és valóra váltásának meghatározott ütemét csak az RKP vezetői és a Katonai Bizottság egy szűkkörű csoportja ismerte. A királyi udvar, a Nemzeti Parasztpárt és a Liberális Párt képviselői a fegyveres felkelés előkészítéséről csak nagy vonalakban értesültek. Dámăceanu tábornok emlékiratában a következőképpen ír erről: „Ennek az előkészületnek bizonyos, egészen általános vonatkozásait időnként közölték a volt királlyal. Ilyenformán azt az illúziót keltették, mintha a fegyveres felkelés előkészítésében bizonyos szerepe lett volna.”

A fegyveres felkelés lefolyása

A néptömegek fokozódó harca következtében megváltozott erőviszonyok, valamint a Szovjet Hadsereg győzelmei lehetővé tették, hogy a katonai-fasiszta diktatúra megdöntésére irányuló fegyveres felkelés augusztus közepén megkezdődjék. Eredetileg a felkelés időpontját augusztus 24—26-ra tűzték ki, az események alakulása azonban siettette a fejleményeket. A II. és III. Ukrán Front egységei augusztus 19—20-án Iași—Kisinyev vonalán áttörték a hitleristák védelmét és Iași—Vaslui, valamint Tighina—Bolgrad irányában két nagy rést nyitottak. Az ott levő és védekező 51 hadosztályból (26 német és 25 román) 15 német hadosztályt teljesen bekerítettek, 22 német és román hadosztályt szétszórtak és részben megsemmisítettek, 14-et pedig teljesen harcképtelenné tettek. A fegyveres felkelés kirobantásának időpontját

emellett meghatározta Ion Antonescu és Mihai Antonescu, valamint az egész fasiszta kormány letartóztatása 1944. augusztus 23-án.⁴

Mindez arra készítette a kommunista pártot, hogy a fegyveres felkelés megkezdésére már augusztus 23-a estjén megadja a jelt.

Az antifasiszta fegyveres felkelés szinte az óramű pontosságával indult meg. Antonescuék és a kormány tagjainak letartóztatása után, augusztus 23-án este a hazafias fegyveres harci alakulatok és a román katonai egységek elfoglalták a főváros legfontosabb stratégiai pontjait (a Minisztertanács épületét, a Belügyminisztériumot, a Honvédelmi Minisztériumot, a Telefonpalotát, a Rendőr- és Csedőrparancsnökságot). A fasiszta diktatúra államapparátusának teljes megbénítása végett elvágták Bukarest telefonösszeköttetéseit a vidékkel, valamint a német katonaság belső és nemzetközi kábelkapcsolatait. A továbbiakban a hazafias erők pár óra alatt bekerítették és elszigetelték a hitleristák főbb bukaresti támaszpontjait.

Érdekes és egyben jellemző a fegyveres felkelés benső összefüggésére, hogy még aznap este a fővárosi katonai parancsnökság egyik szobáját átadták a hazafias fegyveres alakulatok vezérkarának. Az, hogy mind a Katonai Bizottság, mind pedig a hazafias fegyveres alakulatok vezető központja a fővárosi katonai parancsnökság épületében helyezkedett el, biztosította a hazafias fegyveres alakulatok és a katonai alakulatok tevékenységének gyakorlati összehangolását. A fegyveres felkelés egyik fő feladata — Antonescu kormányának erőszakos megdöntése és a főbb állami intézmények elfoglalása — 1944. augusztus 23—24-én megtörtént. A fegyveres felkelés azonban nem állt meg itt, hanem rátért az országban tartózkodó hitlerista német csapatok lefegyverzésére és kiűzésére. Ennek a feladatnak a megoldásától függött a fegyveres felkelés teljes és végleges győzelme.

Az augusztus 23-ról 24-re virradó éjjel a Katonai Bizottság az ország belsejében és a fronton tartózkodó valamennyi román egység parancsnokságának operatív irányelveket adott. Ezek főbb pontjai: a) azonnali tüzszünet a Szovjet Hadsereggel; b) a moldvai fronton levő román erők átcsoportosítása Erdély északi részének a felszabadítására; c) Románia egész területének megtisztítása a megszálló hitleristáktól. Az irányelvek alapján a hadsereg vezérkari főnöke is parancsot adott az azonnali tüzszünetre és az összetűzés kerülésére a német csapatokkal.

A hitleristák lépéseket tettek a fegyveres felkelés elfojtására, és hozzáláttak Hitler parancsának végrehajtásához, amely egyebek között követelte: „Az áruló kamarillát azonnal tartóztassák le. Zúzzanak szét minden felkelési kísérletet. Alakítsanak új németbarát kormányt. Ezzel a feladattal bízzák meg Gerstenberg tábornokot és a német követet.” Ennek alapján a német csapatok még augusztus 23-ról 24-re virradó éjjel az egész országban megindították agressziós tevékenységüket. Egyes helyeken sikerült elfoglalniuk a legfontosabb középületeket, telefon-, és táviróközpontokat, állomásokat és hidakat. A fegyveres felkelés nehéz helyzetbe került.⁵ A hitleristák a fővárosban is megkísérelték a legfontosabb közintézmények

⁴ 1944. augusztus 23-án délután fél ötkor a királyi palotába kihallgatásra érkező Ion Antonescut és Mihai Antonescut letartóztatták, személyi kíséretüket lefegyverezték. Ezzel egyidejűleg koronatanácsot hívtak össze, s a kormány tagjait érkezésük sorrendjében tartóztatták le.

⁵ Az előállt nehéz helyzet kialakulásában lényeges szerepe volt a király és közvetlen környezete magatartásának. Augusztus 23—24-e éjjelén Mihai király a palotában megegyezésre jutott Hansen és Gerstenberg hitlerista tábornokokkal, hogy csapataik harci tevékenység mellőzésével kivonulnak az országból. A megegyezés mögött a náci katonai vezetőknek az a terve rejlett, hogy ennek alapján időt nyernek, átcsoportosíthatják erőiket, és támadásra indulnak a főváros ellen.

elfoglalását. Ezzel egyidejűleg, erős bombatámadás után, augusztus 24-én reggel 10 órakor Ploiești körzetéből hozott egységekkel megerősített német csapatok támadást indítottak Bukarest ellen, hogy vérbe fojtsák a hazafias erők felkelését, s urává váljanak a helyzetnek a fővárosban. Számításuk azonban meghiúsult a hazafias fegyveres alakulatok és a román csapatok gyors akciói következtében.

Ebben a nehéz történelmi pillanatban a kommunista párt, a nép erejébe vetett bizalommal, fegyveres harcra szólította fel a főváros lakosságát. A hazafias fegyveres alakulatok parancsnoksága a *România liberă* különkiadásának hasábjain felhívással fordult a főváros lakosságához. Rámutatott arra, hogy bár Antonescu diktatúrája megdőlt, a hitlerista csapatok nem hagyták el az országot, hanem támadásba kezdtek. „Élethalálharcról van szó — hangsúlyozta a felhívás —, az ország megvédése az összes hazafiak feladata. Közeleg a felszabadító Szovjet Hadsereg! A németek veresége elkerülhetetlen! Addig azonban hazánk megvédése a mi feladatunk! Nincs veszteni való idő!... Éljen a szabad és független Románia!... Halál a német megszállókra!” Az RKP vezetői kimentek az üzemekbe, a gyárakba, és harcra, az ország megvédésére hívták fel a dolgozókat. Az agitáció nyomán a hazafiak százával indultak a fegyveres alakulatok parancsnokságának székháza felé (az Alexandru-fasorba), s ott harci csoportokba szerveződtek. Ezekben a napokban, órákban az illegálisan szervezett és kiképzett fegyveres munkásgárdák mellett több, hazafiakból álló egység alakult, amely azonnal harcba bocsátkozott a hitleristákkal. Augusztus 24-e és 28-a között Băneasán, Tunari-nál, Otopeni-ben, Piperán és Mogoșoaián a hazafias alakulatok, munkásgárdák a román hadsereggel karöltve hősiessen harcoltak a német csapatok megsemmisítéséért. Szétverték és foglyul ejtették a hitlerista katonai egységeket, megakadályozták, hogy nagyobb német haderő a fővárosban rekedt náci csapatok segítségére siessen. 1944. augusztus 28-ig hazánk fővárosát teljesen megtisztították a német megszállóktól. Az első szovjet alakulat — egy könnyű gyorsan mozgó gépesített egység — augusztus 27-én hajnali 4 órakor érte el a fővárost. Augusztus 29-én a Szovjet Hadsereg bevonult a felszabadult Bukarestbe.

A Szovjet Hadsereg jelenléte a Dunánál, Bukarestben és Erdély területén lehetővé tette a náciknak a főváros elfoglalására irányuló kísérleteit, és felbecsülhetetlen segítséget jelentett abban a harcban, amelyet a demokratikus erők hazánk felszabadításáért vívtak.

A fegyveres felkelés nem korlátozódott csupán a fővárosra, Augusztus 25-én és különösen 26-án kiterjedt az egész országra. Heves harcok folytak a Prahova völgyében, ahol megsemmisítették a hitlerista csapatokat, elfoglalták az ott levő német erődítményeket, elzárták a közlekedési utakat, és megakadályozták a nácik visszavonulását Erdélybe. Különösen nagy jelentőségű volt a kommunisták vezette Prahova-völgyi munkások részvétele a háromszoros túlerőben levő hitlerista csapatok megsemmisítésében. A felfegyverzett munkások elűzték a szondák és finomítók náci őrségeit, és munkásőrséget állítottak helyükbe. A harcok folyamán a hazafias fegyveres alakulatokhoz csatlakoztak a Prahova völgyében már korábban tevékenykedő partizán-csapatok is.

Nagy erővel bontakozott ki a fegyveres felkelés Dobruzsza vidékén, különösen Konstancán, ahol a hitleristák — nehéz parti ütegek támogatásával — átcsoportosítást kíséreltek meg. A román csapatok és a hazafias fegyveres harci alakulatok azonban bekerítették a várost, és lefegyverezték a németeket. Súlyos harcok folytak Negru Vodánál, Topraisarnál, Medgidianál is a Bulgária felé vonuló német csapatok ellen. Csernavodánál a főváros irányába tartó román hadsereg — a munkások és parasztok támogatásával — jelentős német erőket kényszerített

megadásra, és semlegesítette a Dunán visszavonuló hitlerista hajórajt. Brassóban a német csapatoknak sikerült elfoglalniuk több állami intézményt, s támadást indítottak Bodfalu ellen, hogy elfoglalják a rádióállomást. A román csapatok s a brassói és környékbeli felfegyverzett munkások azonban megghiúsították a németek tervét. Megvédték a rádióállomást, és megtisztították a várost. Nehéz harc folyt még Aradon (repülőtér), majd egy sor tisztogató hadművelet számos helységben. A román csapatok és a hazafias fegyveres alakulatok, a nagy lendülettel előnyomuló Szovjet Hadsereggel vállvetve megtisztították az ország területét a hitlerista betolakodóktól. Szeptember 1-ére ezek az akciók befejeződtek, csupán néhány felszámolóban levő ellenséges támaszpont maradt a Dunán, Orsova és a bánsági Új-Moldva vonalán. Ezután megkezdődött Erdély északi részének a felszabadítása.

*

Az 1944. augusztusi fegyveres felkelés gyors és teljes győzelme, melynek nyomán hazánk felszabadult a fasizmus uralma alól, kilépett a szovjetellenes háborúból, hadserege pedig szembefordult a hitleri Németországgal, nagy politikai és katonai jelentőségű esemény volt nemzetközi vonatkozásban is. Románia kilépésével a hitlerista Németország stratégiai és gazdasági veszteséget szenvedett, a kialakult helyzetben lehetővé vált a Szovjet Hadsereg gyors előretörése a délkelet-európai térségben. Vállvetve a Szovjet Hadsereggel a román hadsereg az ország egész területének felszabadítása után folytatta a hadműveleteket a határokon túl, és tevékenyen részt vett Magyarország és Csehszlovákia felszabadításában. Az 1944. augusztus 23-a és 1945. május 9-e közötti időszakban Románia csaknem 540 000 főnyi állománnyal vett részt a hitlerista-ellenes háborúban, amelynek során mintegy 170 000-en áldozták életüket. Ugyanakkor az RKP mozgósította a nép összes erőit „Mindent a frontért, mindent a győzelemért!” jelszóval. Hozzávetőleges becslések szerint Románia gazdasági hozzájárulása a hitleri Németország elleni háborúhoz és az anyagi veszteségek körülbelül egymilliárd dollárt tesznek ki. Hazánk ezzel az emberi és anyagi áldozattal jelentős mértékben hozzájárult a háború megrövidítéséhez és a fasizmus felett aratott végső győzelem kivívásához.

Az antifasiszta fegyveres felkelés győzelmével új fejezet kezdődött népünk életében. „A fasiszta diktatúra megdöntése és az ország idegen megszállás alóli felszabadítása — mutatott rá Nicolae Ceaușescu elvtárs — a romániai nép, anti-imperialista forradalom kezdetét jelentette, új szakaszt nyitva országunk fejlődésében.“ A fegyveres felkelés győzelmével Románia visszanyerte nemzeti függetlenségét és szabadságát, részesevé vált a békeszerető népek szövetségének, s elindult egy új élet megteremtésének útján.

LIVIA DANDARA
VASILE I. MOCANU

A fegyveres felkelés dokumentumaiból

Kilenc történelmi nap

A Magazinul Istoric szerkesztőségének jóvoltából az augusztus 23-i eseményekről megemlékező anyagokat a bukaresti folyóirattal egyidejűleg közöljük. Ezért e helyen is köszönetet mondunk.

Megszoktuk már, hogy új naptár szerint tartjuk számon az időt. Új időszámításunk 1944. augusztus 23-ával kezdődik.

Az ünnepi évfordulón jó felújítani a hőskölteménybe illő események emlékét, felidézni a román nép legmagasztosabb harcra kelését. Mindössze kilenc nap küzdelmei során az ország egész déli, középső és nyugati része megtisztult a fasiszta csapatoktól, ami meghiúsította a hitleristák arra irányuló terveit, hogy Romániát egy pusztító háború színterévé változtassák.

AUGUSZTUS 23

16^h Ion és Mihai Antonescu kihallgatásra érkeznek a királyhoz.

17^h A kommunista párt felkelési tervei értelmében, a palota és a hadsereg híveivel egyetértésben, az antoneszkánus kormány két vezetőjét letartóztatják.

18^h A főváros katonai parancsnoksága közli a csapatokkal a „Pajura“-parancsot; ez az egységek riasztásának jelszava.

18^h30' Ugyanaz a parancsnokság kiadja a „Stejar“ jelszót, s ezzel elrendeli a csapatok azonnali hadirendbe állítását, hogy a fővárost megtisztítsák a hitlerista egységektől.

Ugyanabban az órában az egységparancsnokok megkapják az 1944. augusztus 23-án keltezett 30 871 számú hadművelleti tervet, amely magában foglalta az akció módját, a célkitűzést és a parancsnokság rendelkezésére álló erők megszervezését. Két parancsnokságot — az északit és a délit — megbízták az operatív irányítással.

18^h 30'—24^h. A kítűzött célt teljes egészében elérték. A katonai egységek és a fegyveres hazafias harci alakulatok átvették a román katonai objektumok feletti ellenőrzést s egyidejűleg körülzárták a hitleristák kezén levőket.

Dan Ionescu tartalékos vezérőrnagy:

18 óra 30 perckor Stejar (tölgyfa) fedőnév alatt parancsot kaptam, s a főváros katonai parancsnokságára hívtak. Gépkocsival átszáguldtam a városon, s arra gondoltam, hogy valószínűleg újabb riadó-gyakorlatról lehet szó. Ezért a parancsnokság az első, útamba kerülő tisztre rászóltam:

— Az ember esik össze ebben a melegben, s maguknak riasztósdíhoz van kedvük?

— Egész másról van szó, ezredes úr — válaszolta Dragoș Giorman százados, a 3. hadművelleti osztály főnöke. És valóban, egészen másról! Dumitru Dămăceanu ezredes, vezérkari főnök, irodájában közölte velem a nagy hírt, s egyben tájékoztatott az általános helyzetről.

Tudomásomra hozta új megbízatásomat (addig az óráig a 2. felderítő lovas-ezred parancsnoka voltam): kineveztek a déli parancsnokság parancsnokává. E parancsnokságra fontos szerep hárult a bukaresti hadműveletek keretében. Feladatunk röviden a következő volt: **elfoglalni és védeni kilenc állami intézményt** — köztük

a rendőrprefektúra, az állambiztonsági hivatal, a titkos szolgálat székházai, a vácáresti-i szikratávíró állomás, a nemzeti bank épülete —; megszállni tizenkét német katonai objektumot — köztük a légierők mellé kirendelt Gerstenberg tábornok parancsnoksága alatt álló német katonai misszió (az egykori Ilfov megye prefektúráján volt beszállásolva) és a szárazföldi hadsereg mellé kirendelt a volt hadtudományi főiskolában székelő, Hansen tábornok parancsnoksága alatt álló német katonai misszió —; ránk bízta még a főváros déli részében a rendfenntartást, valamint a hitleristák bármilyen betörési kísérletének visszaverését a Dél felől Bukarestbe vezető utakon.

Ezredem mellé erősítéseket kértem: csendőr-, utász-, tank-, tüzérségi egységeket kaptam... Amikor megkérdeztek, hány óraker kezdhetem meg az akciót, azt válaszoltam, hogy reggel 4 óraker. Távozáskor Dragoş Giorman irodájában találkoztam Alexandru Ştefănescu hadnaggyal, a híradósok főnökével, aki jelentette, hogy parancsnoki posztom és a főváros katonai parancsnoksága között a híradókészülékek vonalban vannak és azonnal igénybe vehetők. Az operatív parancsnoki állás (az Ilfov megyei törvényszék épületében volt beszállásolva) felé tartottam, ott rögtön összehívtam az alegységek parancsnokait és azokat a tiszteteket, akikre sürgős feladatok vártak.

20h A főváros katonai parancsnokságára megérkezett Emil Bodnaraş elvtárs. A parancsnokság egyik irodájába beköltözött a fegyveres hazafias harci alakulatok parancsnoksága; így biztosítva volt a fegyveres felkelés akcióinak egybehangolása.

A nagyvezérkarnál Gheorghe Mihail hadosztály-tábornok irányításával a tisztetek hozzáláttak az operatív irányvonal és az új politikai és katonai helyzet igényel- te hadműveleti tervek kidolgozásához.

20h 30' Friessner vezérezredes, a Dél-Ukrajna fedőnévvel ellátott német hadseregcsoport parancsnokát tájékoztatták, hogy „valami nincs rendben Ion és Mihai Antonescu körül”. Két román tábornokkal, Petre Dumitrescuval és Ilie Ştefleaival folytatott telefonbeszélgetés után Friessner számot ad magának arról, hogy a román hadsereg nagy egységeinek parancsnokait nem lehet megvesztegetni.

21h Emil Bodnaraş elvtárs a fegyveres hazafias harci alakulatok egyik különítményével a királyi palotába érkezik, s átveszi a letartóztatottak őrzését, majd a Vatra Luminoasă negyed egyik konspiratív házába szállíttatja őket.

A 2. lovasezred egyik alegysége Radu

Cocoş hadnagy vezényletével fogságba ejti a Cişmigiu park mellett levő Princiár szállodába elhelyezett hitlerista katonákat.

21h 30' A bukaresti rádió adása megszakad. A hallgatókat kéri, maradjanak vevőkészülékük mellett.

22h A király kiáltványát sugározzák, melynek szövegét a Román Kommunista Párt képviselőinek közreműködésével fogalmazták meg.

Az összes katonai egységek riadókészültségbe helyezkednek. Megkezdődik a hitlerista csapatok lefegyverzése.

A 3. Olt-ezred első zászlóalja a Slatina melletti Grădiştea dombon megtámad és foglyul ejt egy erős híradós alakulatot.

23h A nagyvezérkar közli a Bukarestben és az országban levő összes katonai egységekkel az 1944. augusztus 23-án keltezett első számú hadiparancsot, mely többek között a „kezdeti meglepődés kiaknázására” villámgyors katonai akciókat ír elő.

Ebben az órában a lovas gárdaezred két százada a hazafias harci alakulatok két osztagával a Bonaparte és Filipescu parkokban felszámolja a német alakulatokat.

Marcel Olteanu tartalékos vezérőrnagy:

1944. márciusától kezdve a lovas gárdaezred parancsnoka voltam. Ez a díszegység — amely egy napot sem töltött a fronton — csodálatos ütőképes ezreddé alakult, s becsülettel megálta a tűzkeresztséget. Amikor Pajura (Sas) Stejar fedőnév alatt parancsot kaptam, a fővárosi katonai parancsnokságra mentem, ott Iosif Teodorescu tábornok tájékoztattott a királyi palotában történetekről. Egyben közölte velem, milyen feladat hárul rám. Küldetésem ezredemmel minden áron megakadályozni, hogy az ellenség az északi utakon betörjön a fővárosba.

Ezredemnek a Jianu parkban (ma Herestrău) felvonult, majd a Hippodrom (ebben a zónában van ma a Scinteia ház) felé húzódó századaihoz mentem. Elhatároztam, hogy a védelmet a Băneasa és Herestrău tavak alkotta övtől délre szervezem meg. Bármely irányból (Tunari—Herestrău, Otopeni—Băneasa—Mogoşoaia és

Străulești) jött volna is, a tavakon való átkeléskor a közlekedési útvonalakat szilárdan eltorlaszolt és erős tüzzel védett hídfők „összeszorítják“, s a hivatlan vendégek számukra veszélyes, szűk résbe kerülnek.

A lovas gárdaezred hadirendje szinte magától három csapatra oszlott. A leg-erősebb már éjfélről kezdve a kijelölt helyen, a báneasai híd előtt volt, őrizvén a főváros e stratégiai kapuját. A báneasai hídtól keletre fekvő szigeten jól álcázott, aknavetőkkal, gépfegyverekkel megerősített hadállásunk volt. Ez azt a feladatot kapta, hogy tartsa tűz alatt a híd északi bejáratát és Báneasa falu erdő szélét. Éjjel három óraker ellenőriztem az elhelyezkedést. A hídon elbeszélgettem George Riu-reanu századossal, a báneasai különítmény parancsnokával.

— Mi hallatsz ik itt, maguk felé — kérdeztem.

— Semmi különös, ezredes úr, csupán annyi, hogy ezelőtt negyed órával hadt itt át Otopeni felé Gerstenberg tábornok, dühös arccal!

— Miért engedte át?

— Nehezen szántam rá magam, de engedélye volt a főváros katonai parancsnokságától, s ezenkívül két román törzstiszt kísérté.

A sziget felé invitáltam a kapitányt. Ott — soha életemben nem felejttem el —, az éjszaka mély csendjében megilletődve hallgattam egy Motru vidéki megható be-tyárdalt. Rázmeri táj szakaszvezető énekelté. A néhány órával később megindult heves rohamban Rázmeri táj elszántan tüzelt a gépfegyverrel, amíg egy átkozott grá-nátrepesz le nem tépte balkarját.

23h 30' Az Észak-Moldvában levő Mă-lini—Valea Seacă zónában a 3. határőr- ezred és a 6. határőrezred első zászlóalja Nistor Teodorescu ezredes vezényletével meglepetésszerűen megtámadta a 3. né- met hegyivadász hadosztály egységeit, súlyos veszteséget okozva neki.

Ploiești-en és Prahova völgye más kő- olajközpontjaiban a munkások — közre- működve az e térségben levő katonai al- egységekkel — lefegyverezték a kőolaj- finomítók és más ipari objektumok náci őrségeit.

Az 1. román hadsereg a dél-nyugati, nyugati határ, valamint a bécsi döntés kikényszerítette határvonal mentén fe- dező hadmozdulatokat kezd. Az akció 48 órán belül sikerrel zárult.

A légierők egységei lefegyverzik a re- pülőterek német legénységét, a híradósok pedig megkettőzik, megháromszorozzák a kapcsolati hálózatot, hogy elősegítsék a fegyveres felkelés akcióinak egybehan- golását.

A Sărindar utcai nyomdában már dol- goznak a Románia Liberă első legális számán.

Costin Ionașcu tartalékos vezérezredes:

Azon az estén a 9. gyalogos hadosztály parancsnokságán tartózkodtam. Én vol- tam a parancsnoka. Másokkal együtt én is hallgattam a 22 óraker sugárzott közle- ménnyt. Gondolataimban tömérdek kérdés kavargott. Hogyan cselekedjem? Mit te- gyek először? Miként reagálnak majd a német csapatok? A hadosztály 25 436 kato- nát számlált és egy 120 km hosszú, 80 km mély frontszakaszon állott. A rádió köz- vetítette kiáltványt hadiparancsként fogtam fel, s kiadtam az első utasításokat: ri- adókészültségbe helyezni az alárendelt egységeket, elvágni a telefonösszeköttetést a hitlerista parancsnokságokkal, lezárni a Konstanca felé nyíló „kapukat“, megerő- síteni a zónában levő fontosabb objektumok őrségét. Ugyanakkor kapcsolatba lép- tem a tenger- és folyamparti parancsnoksággal, valamint a Dobrudzsa területén állomásozó más katonai alakulatokkal.

Még akkor éjszaka tudomást szereztem a tartományi pártbizottság konkrét akciótervről. A parancsnokságon Victor Dușa elvtárssal megbeszélést folytattam, s közösen tanakodtunk, milyen fontos intézkedéseket kell tennünk Konstanca város- ban és a kikötőben, hogy a zónában megbénítsuk a fasiszta csapatokat.

Dumitru Popescu brigádtábornok:

A 7. területi hadtest 9. lovashadosztályát vezényeltem, hadiszállításunk Lugoson volt. A hadosztályt különlegesen szervezték meg. Egységeit Temesváron, Lugoson, Nagyszébenben, Turnu Severinben, Dobrudzsában, a Prahova völgyében osztották szét. A rádió sugározta kiáltványt az utcán hallgattam, egy sebtében állampolgári

gyülekezési helyé vált ház nyitott ablakán át. Azonnal a hadosztály-törzsrre siettem, csaknem az összes tisztet ott találtam, élénken vitakoztak.

Rögtön riadókézsültségbe helyeztem a severini zónában levő egységeket és alakulatokat, kiadván nekik a parancsot, hogy foglalják el a főbb objektumokat és tegyenek szigorú intézkedéseket a német egységek bármilyen akcióinak megakadályozására, meghagyva nekik: tanúsítsanak különös elővigyázatot az altiszti iskola német oktató csoportjával és a katonai röptéren tartózkodó hitlerista egységekkel szemben.

Meg voltam győződve, hogy a hadosztály hamarosan akcióba lép a dél—nyugati határon.

Marin Manafu tartalékos altábornagy:

Az 1. területi hadtest felett parancsnokoltam. A hadtest parancsnoksága Krajován volt. Augusztus 23-a reggelén, miután néhány irodai munkát elvégeztem, már éppen indulni akartam Turnu Severinbe, amikor Nicolae Niculescu ezredes, vezérkari főnök közölte velem, hogy egy repülőszázados személyesen kíván átadni valami parancsot.

— Sănătescu tábornok úr küldött — mondta a repülőtiszt —, hogy önt sürgősen Bukarestbe szállítsam. Legkésőbb 17 órakor ott kell lennie.

Azonnal magamhoz hívtam Niculescu ezredest, s anélkül hogy tájékoztattam volna, kihez megyek — így szölt az utasítás —, elkértem tőle az egységeknek és alegységeknek az 1. hadtest hatósugarában történt széthelyezésére vonatkozó iratcsomókat. Aztán megkérve, hogy visszaérkezésemig tartózkodjék állandóan a parancsnokságon, közöltem vele: Bukarestbe utazom, erről azonban senkinek sem szabad tudnia.

... 17 óra 30-kor megérkeztem Bukarestbe. A palotában Emilian Ionescu ezredes, királyi hadsegéd fogadott. A palota baloldali szárnyának egyik szobájába vezetett, ahol jelen voltak Mihály király, Sănătescu, Mihail, Dombrovsky tábornokok és egy civilekből álló csoport.

Antonescu letartóztatásáról röviden Mihail generális tájékoztatott. Közölte velem, hogy az 1. területi hadtest hatáskörét ki kell terjeszteni egész Olténiára, valamint az egykori Olt, Argeş és Muscel megyékre.

... Miután végighallgattam a 22 órakor sugárzott közleményt, a Hadsereg Házában találkoztam Voinea őrnaggyal, az 1. hadtest 3. hadműveleti irodájának főnökével. Megbeszéltük a legsürgősebb teendőket. Aztán a nagyvezérkar székházából sürgönyöztem Krajovára, Niculescu ezredesnek, tudomására hozva az elhatározott intézkedéseket. Ezek: erős őrségek felállítása Krajova és a térség legfontosabb objektumainál, riadókézsültségbe helyezni a csapatokat, hogy bármely pillanatban akcióba léphessenek.

Az augusztus 24-e reggelén Bukarest ellen intézett hitlerista bombatámadás már nem talált a fővárosban. Félórával előbb Krajovára indultam.

A hitlerista csapatok kivételes stratégiai fontosságot tulajdonítottak Olténiának. A németek ellenállási pontokat szervezhettek volna a Kárpátok vonulatánál, s csapaterősítéseket kaphattak volna Bulgáriából és Jugoszláviából. Íme, miért kellett gyors meghíusító intézkedéseket hoznunk. Azokban a napokban mellettünk álltak a fegyveres hazafias harci alakulatok. Felfegyverkezett munkások és parasztok közösen harcoltak a katonákkal.

AUGUSZTUS 24.

0h 20'—0h 30' A moldvai fronton levő 3. és 4. hadsereg közölte az alárendelt egységekkel a szovjetellenes háborúból való kilépésre és az országgal belsejébe történő visszavonulásra vonatkozó parancsot.

2h 00' Sănătescu tábornok, a Minisztertanács elnöke tudomást szerezvén, hogy a hitleristák Bukarest körül és a Pra-

hova völgyében összpontosítják erőiket, s Hitler utasítására ellenakciókra készülnek, parancsot adott a főváros katonai parancsnokságának, haladéktalanul támadja meg a német katonai objektumokat, s semmisítse meg őket.

4h 00' A katonai egységek és a fegyveres hazafias harci alakulatok általános támadást indítanak.

A Prahova völgyében, Dobruzdzásban, Olténában, Bándtban, Krisánában kiterjedtek a harcok a hitleristák ellen.

6h 30' A katonák és a felfegyverzett munkások a báneasai hídnál visszaverik a hitlerista csapatok támadását.

A pártsajtó kilép az illegálitásból, s közli a Román Kommunista Párt Központi Bizottságának felhívását, amelyben az egész népet kíméletlen harcra hívja fel a fasiszták ellen.

10h 00' A hitlerista légiő megkezdi Bukarest bombázását.

11h A 2. lovasezred két eszkadronja és a Malaxa üzem, valamint a Gagel kenyérgyár fegyveres hazafias harci alakulatai felszámolják a légiőrök mellé kirendelt német katonai misszió ellenállását.

12—24h Lefegyverzik a különböző szállodákban, bankokban és a Dealul Spirii állomáson levő német csapatokat.

A rahovai vámnál visszaverik a hitleristák támadásait.

Megkezdődik Bukarest északi részében a német katonai csoportok felszámolása.

A Tirgovistéről érkezett páncélos különítmény a Báneasa—Otopeni zóna fe-

lől az ellenséget hátra támadva szétzúzza a hitlerista csoportok ellenállását Buftednál és Mogoşoaianál.

Megkezdődnek a harcok Moreni-nél, Bucovnál, Ploieşti-en, Budán, Păuleşti-nél.

Harcba vetik a román vadászpilótákat. Ezek a légelhárító tűzérsséggel közösen megüsitják a német repülőket Bukarest ellen intézett támadásait.

A báneasai repülőtéren az 1. vadász repülőraj és a 3. román területi bázis személyzete keményen ellenáll az ellenséges csoportok első támadásának. Majd miután erősítéseket kaptak a piperai légi kiképző központtól és az ejtőernyős zászlóaljtól, valamint a fegyveres hazafias harci alakulatoktól, estig visszafoglalják a báneasai repülőtér egyik részét, felszabadítván Herestrău és Báneasa falut.

A parasztok megkezdik egyes elszigetelt német alakulatok lefegyverzését, löszszerrel megrakott teherautókat foglalnak le, raktárak és hidak melletti német katonai őrhelyeket szállnak meg. A falvakon községi bírákat váltanak le, s a parasztok tömegesen csatlakoznak a hazafias alakulatokhoz.

Vasile Căprăroiu nyugdíjas munkás:

Vállalatunk, a Gagel nyüzsgött a hitleristáktól (német tőkével működött!). A 23-ról 24-re virradó éjszakán a gyár fegyveres hazafias harci alakulatai foglyul ejtették a fasiszta őrszemeket. A főlzabadtított gyárban valóságos „csata“ kezdődött: a munkások már sütötték a kenyeret a főváros és a hadsereg ellátására.

Rommel 8 óra tájban a hazafias harci alakulatok Parancsnokságának felhívására fegyveres hazafias harci alakulataink tagjainak egy része megközelítette az Ilfov-megyei prefektúrát a Splaiul Independenței-en, ahol csatlakoztak a 2. Călărăşiezred katonáihoz és a Malaxa munkásaihoz.

11 óra körül az épület pinceablakában föltűnt a kapituláció fehér zászlaja. Majd tódulni kezdtek kifelé a hitleristák, mint a patkányok...

Teodor Dobre tartalékos ezredes:

A körülbelül ezer emberből álló ejtőernyős zászlóaljnak voltam a parancsnoka. Már augusztus 23-ról 24-re virradó éjszaka elfoglaltam az állást a főváros védelmi övezetében, a Báneasa—Pipera—Tunari körzetben, parancsnoki állásom a piperai repülőtér északi szegélyén helyezkedett el.

24-én parancsot kaptam Emil Gheorghiu tábornoktól — a román légiő parancsnokától —, hogy zászlóaljjammal vonuljak a báneasai repülőterre, ahol a légi szállítási csoport meg néhány ugyancsak nemrég szolgálatba lépett légelhárító üteg nehéz helyzetbe került. Az ember- és hadianyagfőlényben lévő németek bekerítették a hangárokat és a román parancsnoki állást. Azonnal kiküldtem két szakaszt rohamosztagn gyanánt. Sorsot kellett húznunk, mert mindenki harcolni akart. Velük ment önkéntesen Traian Dumitrescu-Popa kiképző tanár. Kertek és házak között lopakodva haladtak előre s a keleti hangárok felől nyomultak be a repülőterre. Lövések dördültek... Négy-öt ejtőernyőssel jött kiképzőnk behatolt egy hangárba, s rajtaütött őt vagy hat németen, akik éppen meg akarták semmisíteni a repülőgépeket. Az ejtőernyősöknek sikerült megfutamtítaniok a hitleristákat, egy részük a repülőtér nyugati széle irányában, másik részük dél-keleti irányban, Bă-

neasa falu kertjei felé vonult vissza. Utasítást adtam Mihai Tantu századosnak, hogy vezényeljen ki még három rohamcsapatot; ezeket aztán a hazafias harci alakulatok egyik osztaga is támogatta. Ekkor hozta meg a zászlóalj az első áldozatot. Ion Pop-Cluj közlegény, Teodor Ștefănescu segédtiszt, Fl. Lăzărescu és Cornel Crăciunescu szakaszvezető elesett a házakban és kertekben bujkáló fasiszták golyóitól. Filip Covaciut, a fiatal autószerelőt az STB-műhelyekből egy gépfegyver sorozattal kaszálták le.

A gyilkos küzdelem — nem egyszer közelharc — így folyt naponta egészen augusztus 27-ig.

Ma a repülőtér víztornya mellett egyszerű kereszt áll a következő felirattal: „Itt esett el kemény küzdelemben 1944. augusztus 24-én Ilie D. Nicolae ejtőernyős szakaszvezető, miközben a főváros védelmében szembeszállt a hitlerista dúlással.“ Mi, az életben maradtak minden évben fölkeressük ezt a sírhelyet, és áhítattal emlékezünk azokra, akik annak idején életüket adták.

AUGUSZTUS 25.

13^h A Vulcan-üzemek és a Román Vegyüzemek fegyveres hazafias harci alakulatai együttműködésben a 2. Călărăși ezred alegységeivel megtörik a német katonai misszió ellenállását a katonai főiskolával szemben.

A nap folyamán más alakulatok fogásba ejtik a Cotroceni és Belu negyedekben, az Ambassador szállodában és a Militari községben tartózkodó hitlerista csapatokat.

A katonák mellett felfegyverzett munkások vesznek részt az I.C.A.R. hangárainak bevételéért vívott harcokban. Estére a mieink szilárdan tartják a fővárost.

A román légierők súlyos csapásokat mérnek a német repülőerőkre. Számos német repülőgépet zsákmányolnak, és lefegyverzik személyzetüket.

Eredményesen folynak tovább a polgári és katonai hazafias alakulatok hadmozdulatai a főváros környékén. A Bukarest—Ploiești műút elvágása nyomán

az Otopeni—Băneasa térségben csoportosuló németeket észak felől is megtámadják.

A Prahova völgyében Azuga, Bușteni, Breaza, Posada, Scăieni, Nedelea, Chișorani helységekben lefegyverzik a német csapatokat. Heves küzdelem bontakozik ki Ploiești megvédéséért.

Dél-Munténiában a 2. területi hadtest egységei lefegyverzik a Turnu-Măgurele, Oltenița, Alexandria, Tândărei, Gura Ialomiței helységekben tartózkodó német csapatokat.

Dobruzsában fölmorzsolják a topraisari-i, Negru Vodă-i, hîrșovai, konstancai, mamaiai, eforiai, mangáliai német ellenállási gócot.

Harcra elfoglalják a brassói, vidombáki és baloméri repülőtérrel. Brassót teljesen megtisztítják az ellenséges csapatoktól.

Prázsmár térségében harcba lép a Rogifer üzem munkásaiból alakult Kék Úteg.

Ștefan Buciuceanu, az Autobuzul üzem minőségi ellenőre:

23-án éjszaka szabadultam a lugosi börtönből; augusztus 25-én reggel érkeztem Bukarestbe, és az állomástól egyenesen a hazafias harci alakulatoknak az Aleea Alexandrun lévő parancsnokságára siettem. Egy körülbelül 27—30 tagú hazafias alakulatba osztottak be, azt a feladatot kaptuk, hogy támogassuk azokat a román katonákat, akik a Calea Victoriei-en körülzárták a német követség épületét (jelenleg az O.S.T.A. székháza).

A követség bejáratára irányított gépfegyverek fedezete alatt behatoltunk az épületbe. Az előcsarnokban mintegy 30 fasiszta megadta magát. A belső helyiségekből lövések hallatszottak. Az egyik fürdőszobában vértócsa közepén találtuk Manfred von Killingert és titkárnőjét.

Marin Gr. Năstase mérnök:

Tervező mérnök voltam a tohani üzemekben. Volt az üzemben három ágyú, ezekkel végezték a próbálövéseket a lőtéren. Augusztus 25-én a munkások elhatározták, hogy tűzérési úteget szerveznek (56 embert választottak ki az önkéntesen jelentkezők közül), ez aztán a jelképes Kék Úteg elnevezést nyerte (a kezelőlegény-

ség ugyanis kezes-lábast viselő munkásokból állott). Tüzérhadnagyi rangomra való tekintettel a munkások parancsnokukká választottak. 26-án jelentkeztünk a brassói 3. hegyivadászászóaljnál; hadállásunkat Prázsmártól délre jelölték ki.

Azonnal cselekedtünk. Lőszerben nem volt hiány: üzemünk munkásai folyamatosan ellátták vele. Augusztus 28-án Aldoboly—Podul Olt térségébe vonultunk, ugyanis a hitlerista és horthysta csapatok Sepsiszentgyörgy felől törtek előre.

Tüzelésünk lehetővé tette a gyalogság számára, hogy megtámadja Aldoboly községet.

Augusztus 31-én a brassói Astra munkásai újabb négy löveget küldtek nekünk. Az üteg körülbelül szeptember 10-ig harcolt, ekkor katonai egységekkel váltották föl.

AUGUSZTUS 26.

Közléteszik a Román Kommunista Párt Felhívását az ország népéhez.

Az ellenség utolsó elszórt ellenállási gócainak fölszámolásával — a Krematórium, a S.E.T. repülőgépgyár és Colentina negyed körzetében — sikerrel zárul a főváros belterületén tartózkodó hitlerista erők megsemmisítését célzó hadművelet.

Döntő hadmozdulatok bontakoznak ki az Otopeni—Băneasa térségben elhelyezkedő ellenséges erők megsemmisítésére, a katonák mellett az S.T.B., a C.F.R., Vulcan és más gyárak felfegyverzett munkásainak részvételével.

Az 5. hadtest egységei és a fegyveres hazafias harci alakulatok jelentékeny fasiszta erőket fegyvereznek le Moreniben és környékén.

Tovább folyik Dobrudza (Jijila, Sinoie, Mihai Viteazul, Cernavodă, Cobadin) megtisztítása.

Megsemmisítik a Turnu Severin—Șimian térségben összegyűlt ellenséges csapatokat, amelyek nyugat felé próbáltak kitörni.

A határ fedezésére rendelt román csapatok fogságba ejtik a Kárpátok szorosain Észak-Erdély felé visszavonuló német hadoszlopokat.

A 103. és 104. hegyivadászás parancsnokság egyes csapatai, a 6. tüzérdandár, a 17. gyalogezred és más, Moldvában tartózkodó egységek csatlakoznak a hitleristákkal küzdő szovjet hadsereghez.

Intézkedések a tehermentesülő román erők felkészítésére az Erdély felé való előnyomulásra.

Spătaru Constantin-Moise mozdonyvezető:

Váltásvezető voltam a cilibiai állomás fűtőházában. Augusztus 24-ről 25-re virradó éjszaka utasítást kaptunk telefonon, hogy tartóztassuk föl azt a Buzău felé igyekvő motoros vonatot, amelyiken egy géház tábornok utazott. Egy másik utasítás értelmében veszteglésre kellett kényszerítenünk egy német csapatszállító vonatot, amelynek utasaira az a feladat várt, hogy tönkre tegyék a buzăui és Ploiești-i vasúti csomópontot.

A motoros vonatot augusztus 26-ig tartottuk vissza az állomáson, ekkor aztán kiengedtük a buzăui vonalra, amelyről tudtuk, hogy Cilibiától néhány kilométernyire tekintélyes mozdony-csoportozat torlaszolja el.

Ugyanaznap este befutott a 69 vagonból álló 7512-es vonat, mintegy 700 náccival.

A vasutasok a vagonok ide-odatologatásával, mimelt balesetekkel olyannyira kihozták a sodrúkból a hitlerista tiszteket, hogy végül már pisztollyal fenyegetőztek.

Miután néhány munkás a tábărești-i őrház mellett egy darabon megrongálta a pályatestet, a vonatot kiengedték az állomásról. Két mozdony vitte a vonatot a „meglepetés“ felé — a mozdonyokon hazafiak ültek. A hitleristák pánikszerűen ugráltak ki a kisiklott vonatból és ingerülten tértek vissza... az üres állomásra. Buzău meg volt mentve.

AUGUSZTUS 27.

Felbomlik a Bukaresttől Északra elhelyezkedett ellenséges erők hadirendje (az ellenséges csapatok egy része megadja magát, másik részük pedig beszorul egy szűk területre az Otopeni-i repülőtéren).

Harcképtelenné teszik a német csapatokat Giurgiuban; a kőolajipari és kikötő

tői berendezések megmenekülnek a pusztulástól.

A nehéz tüzérség és a 7. könnyű tüzérségi osztály megsemmisít néhány hajót, amely a Dunán próbált visszavonulni.

Újabb hitlerista hadoszlopot fegyvereznek le Cernavodánál.

Az 5. gyalogos hadosztály csapatai fog-

ságba ejtenek egy visszavonuló német hadoszlopot Stîlpu-Buzăunál.

Felszámolják a lugosi, karánsebesi, a resicai, aminai, oravicai, aradi német ellenállási góccokat.

A Baragănon a 21. Galați gyalogos hadosztály megütközik a visszavonuló hitlerista csapatokkal.

Costachi Mindru tartalékos ezredes:

A frontról visszatért 21. Galați gyalogos hadosztály Braniste faluban állomásozott, a Szeret mentén. A katonák — mintegy 5000-en maradtak életben — nem szórták szét, noha gazdaságaik a közelben voltak. Augusztus 23-án este — noha egyetlen rádió sem volt a faluban — valaki kiejtette a béke szót. A hír szétfutott, de senki sem tudta, miféle béke köszöntött be, és hogyan. Lehet, hogy ezért nem volt sem örömmujongás, sem vita, s ezért nem törtek össze egyetlen puskát sem a kerékagyon, hogy az útféltre vessék.

Másnap parancs jött, hogy meneteljünk Bukarest felé. Áthaladóban a Szereten katonáink útjelző táblát állítottak föl a hídfőnél. „Erdély felé” felirattal. A hadosztály egységei menet közben szerveződtek újra harcra készre. Tudomásunkra jutottak a Bukarestben, Galați-on, Barboși-on, Focșani-ban, Făurei-en történetek. És mindez a lidércnyomás, a megaláztatás, a gyűlölet és a „... tudatom, hogy mindenünket elvitték”-szerű fordulatokkal kezdődött levelek négy éve után.

Augusztus 27-ről 28-ra virradó éjszaka a Baragán szívében utolérték bennünket a hitlerista hadoszlopok, az elsők, amelyeket átkergettek a Szereten.

Amikor Rute Rușetuból útra keltünk Pogoanele—Buzău felé, a hadosztály parancsot kapott, hogy fegyverezze le és ejtse fogságba mindazokat a hitlerista hadoszlopokat, amelyekkel e térségben találkozik.

Augusztus 28-án este a 29. hitlerista hadtest (parancsnoka Anton Frieher von Bertholsheim altábornagy volt) páncélos alakulatait Brădeanu falu előtt feltartóztatta hadosztályunk 24. gyalogezrede. Másnap Pogoanele falu előtt a 10. páncélosgránátos hadosztály (parancsnoka August Schmidt altábornagy volt) töredékeit támadta és semmisítette meg a 11. Szeret gyalogezred.

Pogoanelen túlra csak 3600 hadifogoly jutott, És ez még csak a kezdet volt...

AUGUSZTUS 28.

A fővárosban nagy munkásgyűlést rendeznek, az elsőt az antoneszkánus rendszer megdöntése óta. A Kommunista Párt élharcosai emelkednek szólásra. Nicolae Ceaușescu és Gheorghe Apostol elvtársak biztosítják a hadsereget arról, hogy a munkásosztály hatékonyan fogja támogatni harcában.

Teljesen szétzúzzák a hitleristák ellenállását a fővárostól északra fekvő helységekben és erdőkben. (E hat nap alatt Bukarest térségében közel 7 000 foglyot ejtenek, köztük 7 tábornokkal.)

Gherghifánál fogságba esik a Stahel és Gerstenberg tábornokok vezénylete alatt álló német hadoszlop, amely kibújt az otopeni-i gyűrűből.

A 3. és 4. hadsereg egységei Kelet-Munténiában lefegyverzik a Moldvából visszavonuló ellenséges hadoszlopokat, amelyek Bulgária felé igyekeztek.

Szétverik az orsovai német helyőrséget, így a dunai átjáró Jugoszlávia és

Magyarország felé lezárul az ellenség előtt.

Bodzaforduló és Barátos térségében Keresztvár község lakosai együttműködésben a katonai alakulatokkal lefegyverzik azoknak a német hadosztályoknak a maradványait, amelyek kiszabadultak Iasi—Kisinyov harapófogóból.

A hegyivadász hadtest átlépi a bécsi döntés által kijelölt határvonalat, és támadásba lendül Sepsiszentgyörgy irányába, hogy szabadá tegye a Brassó—Törvis vasútvonalat, amely nélkülözhetetlen az erdélyi hadműveletek szempontjából.

A szovjet csapatok elérik a Dél-Mizil, Dél-Buzău, Brăila—Tulcea, Sulina vonalat, és élénk ütemben menetelnek tovább Ploiești, Bukarest és Konstanca felé.

AUGUSZTUS 29.

Moszkvába utazik a fegyverszünet aláírására fölhatalmazott román küldöttség.

8

4 decembrie

23

SECRET

Nr. 30871

1944 luna decembrie ziua 23
Comandamentul Militar al Capitalei

Comandamentul Militar al Capitalei, nr. 30871-15

ORDIN DE OPERATIE

I. SITUATIA:

Față de situația rezultată din PROCLAMAȚIA către Târă și M.S. ROMÂNII din ziua de 24.12., precum și pentru executarea Ordinului Mareșalului Stat Major nr. .... se ordonă următoarea:

II. MISIUNEA:

Comandamentul Militar al Capitalei are misiunea:

- 1.-SĂ ocupe și să apere autoritățile și Instituțiile Publice din Capitală, garantând normale lor funcționare.
- 2.-SĂ asigure ordinea contra oricui ar încerca să o tulbure (români sau germani), atât din interiorul cetății și din afara ei.

III. TARE LA DISPOZIȚIE:

Cele arătate în TABELUL ANEXA NR. 1.

IV. DISPOZIȚII ȘI MĂSURI:

Doi Comandanți:

A 30 871. numărú hadmúveleti parancs

Befejeződik a német csapatok lefegyverzése Dobruzsában. A délutáni órákban szovjet gépesített egységek érik el Konstancát.

Teljesen megtisztítják az ellenségtől Slobozját és Calafatot.

A Bukarest térségében fölszabaduló csapatokkal megerősítve az 5. területi hadtest lefegyverzi a pähárnicească-i és mirosłávești-i hitlerista csoportokat, a 18. gyalogos hadosztály pedig egy szovjet harcokcsizó alakulattal együttműködve fölmenti Ploiești-et.

AUGUSZTUS 30.

Bukarestben a Román Kommunista Párt Központi Bizottságának székháza előtt nagy népgyűlést rendeznek.

Munténia területén fogságba ejtik az utolsó német csapatokat is, amelyek Moldvából vonultak vissza.

A fővárosban feltűnnek a szovjet hadsereg első alakulatai, a lakosság lelkes fogadtatásban részesíti őket.

AUGUSZTUS 31.

Slănic-en és Vălenii de Muntén a Mărgineanca üzem munkásai katonai egységekkel karöltve kiteljesítik a Prahova völgyében rekedt német csapatok megsemmisítésének dicsőséges fegyvertényét.

Az első román hadsereg hatókörében (erdélyi fennsík, Bánát) erőfeszítések történnek a kívülről jövő ellenséges támadások elhárítására.

Igy ér véget a fegyveres hazafias harci alakulatok és a román hadsereg felkelésének nagy fejezete, amely egy 1400 km hosszúságú arcvonalat fogott át a délnyugati meg a nyugati határon és az erdélyi fennsíkon, megkönnyítette az ország észak-nyugati részének felszabadítását, valamint a szovjet hadsereggel együttműködve, az antihitlerista háború folytatását Magyarország és Csehszlovákia területén.

Ebből az ádáz küzdelemből számos fegyveres hazafias harci alakulat vette ki részét, soraiban munkásokkal, diákokkal, mérnökökkel, orvosokkal, tíz- és tízezer hazafival a legkülönbébb társadalmi rétegekből.

Harminc hadosztály, hét csökkent létszámú, a moldvai frontról érkezett hadosztály, különféle hadseregek és hadtestek egységei, tengerész-, repülő-, csendőr-, tüzoltó-, tisztiiskolás-alakulatok vettek részt a harcban. Összesen 465 659 katona.

Augusztus 23- és 31. között a felkelés erői megsemmisítettek több mint 5000 német katonát, foglyul ejtettek 56 455-öt (köztük 14 tábornokot és 1421 tisztet), ami körülbelül hat hadosztálynak felel meg; szétrombolták az ellenség hadfelszerelését, nagy mennyiségű fegyvert és lőszert zsákmányoltak, valamint 438 folyami hajót (60-at elsüllyesztettek), 228 repülőgépet (további 60-at lelőttek); kitépték a hitleristák kezéből Románia valamennyi repülőterét, megmentettek a pusztulástól nem egy ipari létesítményt, hidat, kikötőt, közlekedési utat, és nem utolsósorban megmentették a Prahova-völgyi kőolajmedencét.

ÖSSZEÁLLÍTOTTA LIVIA DANDARA ÉS VASILE I. MOCANU

ILIE PETRE

Isztambuli küldetés

1944. augusztus 24-e reggelén, nyolc óra tájban a Kisásziában tartózkodó török légvédelmi egységek megfigyelő állomásai jelzik: idegen repülőgép hatolt be Törökország légterébe. A riadókészültségben levő légvédelmi alegységek száz meg száz célzókészülékkel pástázzák az eget.

Az idegen repülőgép áttörve a felhőkön szédületes gyorsasággal ereszkedni kezd, majd alacsonyan szállva vízszintesen folytatja útját. A repülőter környékén azonban az Isztambult védelmező ütegek tüzelése fogadja. A pilóta nem vesztí el hidegvérét, s sikerül leszállnia az eszlikői katonai repülőtéren.

*

A Román Kommunista Párt — a többi antihitlerista politikai erő közreműködésével — szervezte és vezette fegyveres felkelés kirobbanása után néhány órával a hivatalba iktatott új kormányra égetően sürgős feladatok vártak: közvetlen kapcsolatot kellett teremteni a szövetségesek kormányaival és katonai parancsnokságaival, hogy hivatalosan tájékoztassák őket Románia politikai és katonai helyzetéről; szükséges volt továbbá a moldvai fronton erőteljes támadásban levő szovjet csapatok és a román hadsereg egységei közötti katonai együttműködésnek és a hadmozdulatok összehangolásának módozatait, valamint a Románia és az Egyesült Nemzetek közötti fegyverszüneti egyezmény aláírásának időpontját és helyét megállapítani.

46 Közvetlen kapcsolat megteremtése a szovjet kormánnyal a frontvonalon át, nehezen megvalósíthatónak tűnt. Constantin Sănătescu miniszterelnök úgy döntött, hogy ezt a kérdést a román diplomáciai kapcsolat svédországi kirendeltsége a Szovjetunió ottani nagykövetségével tárgyalja meg. Ugyanilyen célból határozták el egy misszió útnak indítását (a tengeralatti kábelek el voltak vágva, a szárazföldi hírközléseket a Balkánon át még a Bulgáriában állomásozó német hadsereg ellenőrizte). Ennek a küldöttségnek az volt a feladata, hogy Románia törökországi meghatalmazott miniszterének közvetítésével tájékoztassa a Kairóban székelő szövetséges közlekedési parancsnokságot.

A misszióba négy különböző foglalkozású személyt kívántak beosztani, olyan embereket, akik kötelességteljesítés közben készek életüket is feláldozni. A választás Ștefan Niculescu alezredesre, Constantin Mateescu pilótára, Petre Constantinescu fedélzeti szerelőre és Leonida Vulpe rádiótávírászra esett.

A Balkánon át történő repülés látszott a legrövidebb útvonalnak. Itt azonban két nagyon megfontolandó akadályt kellett számba venni, amit egyrészt a Romániában és Bulgáriában tartózkodó hitlerista légvédelmi tüzérség és vadász repülőek, másrészt a boszporuszi és isztambuli zónában levő légvédelmi egységek jelentettek. (A román gép érkezését nem lehetett előre jelezni, mert a semleges Törökországgal nem volt kódmegállapodás.) Ezért hosszabb, de nagyobb biztonságot nyújtó útirányt választottak: a Baragánon át (a Bukarest—Konstanca vasútvonal és a Duna között). Cernavodától délre, Konstanca és Mangalia között, át a Fekete-tengeren, Kisázsia észak-nyugati partvidékén fekvő Sile helység felett (a Boszporusztól nyugatra) Bitinián át egészen a Haidar Pasa nemzetközi állomásig s végül a Márványtenger felett Isztambulig. A repülőgép személyzetére hárult a feladat, hogy a le szállásra kedvező terepet találjon.

Mint hogy az útirány és a misszió célja szigorúan titkos volt, erről a repülőgép személyzete csak a felszállás után vehetett tudomást. A repülőtér parancsnokságára várt, hogy a román légvédelmi állásokat értesítse, jelezvén nekik: Konstanca felé tartó rendes postajáratról van szó.

397

„1944. augusztus 23-án este 22,30-kor, rögtön az országhoz intézett kiáltvány rádió-közvetítése után — emlékezik Ștefan Niculescu tartalékos ezredes — a királyi palotában tartózkodtam, ahova Sănătescu tábornok hívatott. Megkérdezte, hajlandó vagyok-e egy sürgős és nagyjelentőségű küldetésben légiúton Isztambulba utazni, akkor is, ha a feladat teljesítése az adott körülmények között életveszéllyel járna. Választhattam igen és nem között. Vállaltam. Egy lepecsételt borítékot kell eljuttatnom Ankarába, Románia meghatalmazott miniszterének, aki diplomáciai úton bejelenti Románia kilépését a szovjetellenes háborúból és az ország csatlakozását az antihitlerista koalícióhoz.

Feladatomból még az is, hogy haladéktalanul találkozást szervezzek a Szovjetunió, Anglia és az Egyesült Államok katonai attaséival, akiket majd tájékoztatok az ország belsejében és a moldvai fronton végbemenő hadmozdulatok helyzetéről, valamint arról, hogy milyen segítséget kérünk a szövetségesektől. Továbbá Isztambulba kellett vinnem Castelain angol alezredest, aki addig a napig hadifogoly volt Romániában.“ (Castelain 1943. júniusában ejtőernyővel ereszkedett le román területre, a csendőrség elfogta, s hadifogoly lett.)

Tekintve, hogy a Bukarest környéki Pipera és Popești—Leordeni repülőterek a német csapatok megszállása alatt voltak, Niculescu alezredes katonai személy-

gépkocsival ment ki a LARES polgári repülőtársaság — a Bukarest—Pitești országút mentén, Boteni község közelében levő — röperére, ahol a német őrséget már lefegyverezték. A LARES szállítási csoportja augusztus 23-ról 24-ére virradó éjszaka kilenc gép indítását tervezte, hogy sebesülteket hozzanak Iași-ból Bukarestbe.

„Jóval hajnalhasadás előtt — mondja Leonida Vulpe rádiótávírársz — indulunk el a faluból a LARES-csoport autóbuszával. Útközben megállított bennünket Traian Udrischi százados, s közölte velünk, hogy az este tervbe vett járatokat, az előállt új helyzet — a fegyveres felkelés — miatt hatálytalanítják. Szüksége volna viszont személyzetre egy nagyon fontos, titkos küldetés végett. Ștefan Mateescu pilóta és én önkéntesen felajánlkoztunk. Utunkat Udrischi százados autójában folytattuk a repülőtér felé. A személyzet többi része visszatért a faluba. A repülőtéren Constantin Găvan műszaki kapitányt és Petre Constantinescu fedélzeti szerelőt találtam, éppen egy repülőgépet vontattak ki az erdőből s felszállásra készítették elő. Parancsnokunk bemutatott bennünket Niculescu alezredesnek és egy angol tisztnek, akikkel küldetésbe indulunk. Az útirányt és a végcélit kellő időben meg tudjuk...”

Petre Constantinescu fedélzeti szerelő ugyanerre a küldetésre így emlékezik:

„Augusztus 23-ról 24-ére virradó éjszaka, félhárom felé egy autós futár ébresztett fel álmomból, s közölte velem, azonnal jelentkezzem a repülőtéren. Itt Niculescu alezredessel találtam szemben magam, meg egy angol tiszttel. Găvan százados parancsot adott, hogy vontassam ki az erdőből az YR-LEA Lockheed-10 repülőgépet, és ellenőrizsem műszaki szempontból, gondoskodjam benzinnről, majd készüljek a felszállásra. Az álcázatlan, rövid belső járatokra ritkán használt gép kétmotoros volt, tíz ülőhellyel, fedélzetén nem voltak fegyverek.

Miközben a kapott parancsot teljesítettem, megérkezett Udrischi százados Constantin Mateescu pilóta és Leonida Vulpe rádiótávírársz kíséretében. Velem együtt ők alkották a gépkezelő személyzetet. Minthogy az indulás sürgős volt, le kellett mondani az ejtőernyőkről, mentőövekről és gumicsónakokról; átvételük a Saftica községben levő raktárból sok időt igényelt volna.

Mateescu, Vulpe és én már azelőtt is repültünk együtt nehéz feladatokat hajtva végre, de soha nem izgultunk annyira, mint most: nemcsak azt nem tudtuk, hova indulunk, hanem ráadásul még az a tény, hogy a fedélzetén nincs fegyver, a teljes meztelenség érzését keltette bennünk. Aki harcolt a fronton, ismeri ezt az érzést...”

Négy óra harminc perckor a repülőgép a levegőbe emelkedett, s a parancsnok közölte az útirányt. Felszállás előtt Vulpe megállapodott a repülőtér szolgálatos rádiótávírárszával, hogy sugározzon irányító jelzéseket, amelyeket a gépről rádiólokációs műszerekkel követ.

A felszállásra még azelőtt került sor, mielőtt a fővárost vadul bombázó hitlerista repülőgépek a levegőbe emelkedtek volna. Fennállt azonban a hitlerista légharító tűzéréség közbelépésének veszélye. Ez nagyon is érezhető volt, mert a bányászai és az otopeni-i erdők felett haladó gépet tűz alá vették a német űtegek. Néhány hatalmas rángás s a gép folytatta útját. A szerelő műszaki ellenőrzést végzett: kiderült, hogy a magassági kormány néhány helyen történt kilyukadásán kívül — aminek nincs nagy jelentősége — a gép nem szenvedett más rongálódást.

Betájolódva a kijelölt útvonalra a gép átrepült Konstanca és Mangalia felett, majd a tenger felett szállt, aránylag közel a parthoz, hogy elkerülje a német felderítő repülőket, s hogy szükség esetén siklórepüléssel elérhesse a bolgár partot.

„Miután vagy félórát repültünk a nyílt tenger felett — emlékezik Petre Constantinescu —, tőlünk jobbra, Várna irányából felbukkant öt német hajó, s befogva

bennünket a kollimátorba (távcsőbeállítóba) tüzelni kezdtek ránk. Pilótánk kiharvánálva, hogy körülbelül ezer méternyi magasságban vastag felhőrétegek voltak, gyorsan felfelé irányította a gépet, majd több mint háromezer méter magasan folytattuk — rossz látási viszonyok között — utunkat, Sile helység felé tájolva irányítottunk. Silét elég nagy kerülővel értük el. Noha a neheze még csak ezután következett, boldogan köszöntöttük a szárazföldet. Akárki mit mond, az öreg Lockheed-10-zel átrepülni a tengeren, áthatolni felhőtömegeken — mégiscsak siker.“

Vulpe rádiótávírász így jellemzi a kalandos utat: „A repülés egész ideje alatt fedélzeti irányítással tartottuk az útvonalat. Föld fölé érteztünk az előre kijelölt ponton. Aztán követtük az útirányt a kisázsiai erdők felett, ahol a török légharító tüzérség összevont egységeinek állásai voltak. Hogy ne kerüljünk be látószögükbe, nagyon alacsonyan szálltunk, csaknem mélyrepülésben. Áthaladtunk a Boszporuszon, majd Isztambul fölé repültünk. Vagy tíz kilométerre a várostól egy repülőtér hangárait és repülőgépeit vettük észre. Mateescu a Márvány-tenger felé irányította gépünket, hogy leszállásra körözzön. Abban a pillanatban a parancsnok is, meg én is észrevettük, hogy a török katonák az ágyúk felé szaladnak, nyilván tüzelni akartak ránk. Odakiáltottunk a pilótának, hogy azonnal hajtsa végre a leszállást. Néhány — ilyenkor elkerülhetetlen — rázkódás után elég nehézkes gépünk megállt a terepen.“

Megérkeztek. Ștefan Niculescu alezredes vallomása következik: „A leszállás után kiléptem a gépből, közvetlenül utánam jött az angol tiszt, majd a legénység tagjai következtek. Egy török őrnagy, a repülőtér parancsnoka fogadott bennünket. Elmondtam neki, hogy a román kormány megbízásából diplomáciai okmányokat hozok meghatalmazott miniszterünknek, s minthogy üzemanyagunk csaknem teljesen elfogyott, kénytelenek voltunk az első repülőtéren leszállni.

A repülőtér-parancsnok elmondta, hogy mihelyt észre vették gépünket, parancsot adott a tüzelésre, s ha nincs az a szerencsés ötletünk, hogy gyorsan mélyrepülésbe csapjunk át, ugyanaz lett volna a sorsunk, mint annak az előrejelzés nélkül érkező angol gépnek, melyet két nappal ezelőtt a Márvány-tenger felett lőttek le. Repülőgépünk katonai őrizetben maradt, s minket a repülőtér hivatalos szalonjába vezettek, ahol a parancsnok és a török repülőtisztok szívélyes fogadtatásban részesítettek arra a hírre, hogy előző este az Antonescu-kormányt letartóztatták, majd új kormány alakult, amely elhatározta Románia csatlakozását az antihitlerista koalícióhoz. Többen a tiszték közül csodálkoztak, hogy sikerült átsurrannunk a török légharító vonalon, különösen a kisázsiaiain. Gyakran volt alkalmam meggyőződni isztambuli tartózkodásom idején, milyen barátságot tanúsítanak Törökországban hazánk iránt, nemcsak a hivatalos személyiségek, hanem sok állampolgár is. A sajtó élénk figyelemmel kísérte a romániai eseményeket, nagyra értékelte a fegyveres felkelés jelentőségét, hangsúlyozván pozitív hatását a háború befejezésében. Megérkezésünket azonnal jelentették az ankarai kormánynak, s délután három óra felé megkaptuk az engedélyt, hogy Törökországba léphessünk. Az isztambuli román konzulátusra siettem, ott találkoztam hazánk törökországi meghatalmazott miniszterével: átadtam neki az okmányokat tartalmazó borítékot az országban folyó hadműveletekről szóló legújabb helyzetjelentéssel együtt. Küldetésünket ezzel teljesítettük.

Castelain alezredes egyenesen az angol konzulátusra ment, többé nem láttam viszont.“

A repülőgép személyzete 1944. szeptember 1-ig Isztambulban maradt. Aznap reggel — miután biztosították a titkos repülést az Isztambul—Bukarest útvonalon — a román gép újra felszállt és négyórai zavartalan repülés után leszállt a Ploiești—Leordeni röptéren.

Ștefan Niculescu alezredes a személyzet tagjaival együtt a Minisztertanács elnökségén jelentette a misszió sikeres végrehajtását.

GHEORGHE ZAHARIA **A Stahel—Gerstenberg csoport kapitulációja**

Gondosan, a nagyvezérkari tisztek keresetlen stílusában megírt dokumentum fekszik előttem. Arról a helyzetről szól, amelybe a Stahel—Gerstenberg hitlerista csoport jutott 1944. augusztus 28-án, valamint a román 4. hadsereg parancsnokságának és egységeinek az előbbi hitlerista csoport ellen irányuló tevékenységéről. Tényeket tár fel és szembesít, történelmi észrevételeket, megjegyzéseket és hadtörténeti meglátásokat tartalmaz.

Az érdekes, meggyőző dokumentumokat megillető figyelemmel, de a memoárrok esetében mindig indokolt fenntartásokkal olvastam a visszaemlékezést. A szerző, Nicolae Dragomir tartalékos vezérőrnagy, a 4. hadsereg volt vezérkari főnöke nyilván nem szándékozott véteni a történelmi igazság ellen (ami tudvalevően az emlékiratokban nem is olyan ritka dolog). Emlékezéseit egybeveti más, ugyancsak dokumentumokra alapozott történelmi művekkel, sok résztvevő és szemtanú vallomásaival: ez utóbbi anyagokban sok igazság mellett az elbeszélők öndicséretének jól kivehető tendenciái is megfigyelhetők, s esetenként a képzelgés eredetieskedő stílusba csap át, ami veszélyezteti a vallomás hitelét, súlyát.

A következőkben a történelmileg megállapított tényekre építve vesszük figyelembe a dokumentum kétségbevonhatatlan állításait, s azokat kiegészítve Nicolae Scridon tartalékos alezredes közléseivel, röviden vázoljuk a Stahel—Gerstenberg-csoport történetét, amely huszonöt esztendővel ezelőtt Ploiești-től délkeletre kapitulációval ért véget.

Augusztus 28-ára a Bukaresttől északra összevont német csapatoknak már csak körülbelül egyharmada maradt meg.

A fővárost már megtisztítottuk a hitleristáktól. Az augusztus 23-án éjjel és 24-én reggel a rádió és a sajtó fegyveres harcra mozgósította a népet a hitlerista Németország ellen. Az antifasiszta felkelés, melyet a kommunista párt más hazafias, antihitlerista erőkkel együttműködésben kezdeményezett és szervezett, kiterjedt az egész országra.

A Bukaresttől északra elhelyezkedett hitlerista csapatok súlyos veszteségeket szenvedtek, meginogtak ama csapások alatt, amelyeket rámértek a védekező

román erők augusztus 24-én és 25-én, majd azok az offenzív akciók, amelyekkel az immár újjászervezett és friss egységekkel megerősített román csapatok sújtották 26—27-én; a báneasai erdőben összpontosított német állásokat és berendezéseket az angol-amerikai légi haderő is bombázta. A kényes helyzetet a valóság találatával szemben magát Reiner Stahel repülőtábornok, amikor 26-án reggel gépe Romániában leszállt. Stahel Hitler külön megbízottja volt, neki kellett volna irányítania a felkelő erők elfojtását. De „szakértelme“, amelyet a varsói hazafiak véres likvidálásával bizonyított, immár nem volt hasznosítható.

Stahel a tisztségét sértetten átadó Gerstenbergtől nagyon kritikus időpontban vette át a parancsnokságot: a román csapatok köre minden pillanatban bezárulhatta; Ploiești-től már semmiféle segítségre nem számíthatott, hiszen a hitlerista egységek, akárcsak más helységeken, ott is harcban álltak a román felkelő erőkkel; ugyanakkor a Románia központi és déli részei felé hömpölygő szovjet erők rövid időn belül elérhették a Ploiești és Bukarest felé vezető utakat.

Stahel és Gerstenberg menteni akarták, amit még menthetőnek hittek.

Augusztus 27-ről 28-ra virradólag menetoszlopba szervezték körülbelül 1500 emberüket. 200 teherautójuk volt, s számottevő fegyverzetük. A németek harcra készen álltak. Elhatározták, hogy kerülőutakon átvágják magukat a Kárpátok szorosaihoz. Éppen ezért hosszú menetoszlopban útnak indították Balotești felé az Otopenii de Sus és Otopenii de Jos helységek északi részén levő csoportosulásokat. Balotești-nél a hitleristák „agresszívnek mutatkoztak, s tüzeléssel akadályozták meg egy, a 3. légi egységhez tartozó kötelék ellenállási kísérletét“ — írja Nicolae Dragomir tartalékos vezérőrnagy. A menetoszlop ezután a Pădurea Tunari-tól tovább fekvő mellékúton Balotești állomása, majd Căciulați, Moara Săracă, Grădiștea és Grecii de Jos felé Fierbinți irányába haladt.

A szemtanúk és a résztvevők elbeszéléseiből — a mellékes vagy személyi jellegű tények kiiktatása után — megállapítható, hogy hét óra körül a menetoszlop eleje elérte Fierbinți-et, ahol azonban az I. román légihadtest hátvédjei feltartóztatták. Míg Stahel és Gerstenberg Greci községben (mások szerint Grădiștean) maradt, egy német tiszteket szállító gépkocsit beengedtek Fierbinți községbe, hogy az ott állomásozó egységek parancsnokától Urziceni felé átvonulási engedélyt kérjenek. Scridon Nicolae alezredes, a hadtest összekötő tisztje szerint a román parancsnokság tisztjei időt akartak nyerni az egységek riasztására. Azt javasolták hát, hogy a parancsnokok közvetlenül tárgyaljanak egymással. Ezek után a német tisztek Scridon kíséretében visszatértek Greci-be, ahonnan Fierbinți-be már Gerstenberg tábornokkal együtt jöttek.

Emanoil Ionescu repülőtábornok, a légihadtest parancsnoka, miután értesült a menetoszlop közeledéséről, s értesüléseit légi felderítéssel kiegészítette, felmértvén az ellenséges alakulat nagyságát (a menetoszlop nyolc kilométer hosszú volt) és tüzejét, kitért az egyenlőtlen harc elől, mivel a körülmények a németek számára kedvezőbbek voltak. Olyan hadicselhez folyamodott, amely lehetővé tette a menetoszlop lényeges késleltetését, és fogságba ejtésének megszerzését. Ionescu tábornok azt „tanácsolta“ Gerstenbergnek, hogy útját ne folytassa keleti irányba, Urziceni felé, mert arra „özönlenek“ a Moldvából visszavonuló „román csapatok“. Ionescu tábornok még hozzáfűzte: ajánlatos hogy a németek Pădurea Căldărușani-nál változtassanak irányt Gherghița felé, ahol a Prahova fölött átkelésre alkalmas híd van. A valóságban éppen ez volt az a pont, ahol a 4. román hadsereg parancsnoksága és zöme tartózkodott; ezen felül a Pădurea Căldărușani felé vezető út nagyon rossz, a nagy teherautók számára majdnem hasznavehetetlen állapotban volt.

Gerstenberg elfogadta a „tanácsokat“. Greci-ig Scridon alezredes kísérte őket. Greci-ban meggyőzte Stahelt, hogy forduljon Moara Săracă felé, s kövessék az ajánlott útvonalat.

A tárgyalások, a menetoszlop irányváltoztatása következtében (minden egyes autónak meg kellett fordulnia) a Pădurea Căldărușani és Bojdani községen át a Nuci felé vezető mintegy húsz kilométeres út megtétele a hitleristáknak több mint öt órájukba került; viszont a mi erőinknek ugyanennyi idővel több maradt a felkészülésre. Nuci-ban a hitleristák újabb felvilágosítást kértek a községházán. Dumitru Florescut, a községháza titkárát maguk mellé vették, hogy kalauzolja őket. Háromnegyed egykor indultak tovább; még körülbelül tizenöt kilométert kellett megtenniük Gherghițaig (s majdnem húszat a Prahován átfelőlő hidig). Csakhogy miután a menetoszlop vége Bojdani-on áthaladt a Ialomița folyón, s Nuci-hoz közeledett, az 1. légihadtest parancsnokának utasítására légi kötelék támadt a hadoszlopra. A Gherghița felé igyekvő németeket ember- és anyagi veszteségeik, s a légitámadás ténye érezhetően demoralizálta.

Gherghița előtt mintegy 2,5 kilométerrel a németeket leállították azok a román tisztek, akiknek sikerült gépkocsijukkal megelőzniük a menetoszlopot. Ezeket a tiszteket a 4. hadsereg parancsnoka irányította ide.

A 4. hadsereg parancsnoksága és több egysége, útban Moldvából a Ploiești—Tîrgoviște térség irányába, ahonnan át kellett vonulniuk Erdélybe, hogy megkezdjék Erdély északi részéért a felszabadítási harcokat, augusztus 28-án reggel Gherghița községben állomásozott. Ilie Șteflea tábornok, a 4. hadsereg parancsnoka a reggel folyamán a repülőöktől értesült arról, hogy a német gépesített hadoszlopot Gherghița felé irányították. Elhatározta, hogy a Gherghița—Drăgănești térségben fel tartóztatja és felszámolja a Stahel—Gerstenberg csoportot.

Nicolae Dragomir dokumentumanyaga szerint sietve kidolgoztak egy tervet a 6. hadtest egyik előretolt gépesített egységének felvonulására (az egység parancsnoka Grigore Ionescu ezredes volt, helyettese Cezar Tabarcea százados). Ezt az egységet a 6. hadtest más csoportjaival, s csendőrökkel is megerősítették, a 6. hadtest vezérkari főnökének, Ion Grosu ezredesnek a jóvoltából. Előirányozták továbbá a 4. hadtest keletről érkező egységeinek (parancsnok: Nicolae Stoescu tábornok) támogatását a szárnyakon.

A hadseregparancsnok személyesen ellenőrizte a terepet, a helyszínen rendelkezett a csapatok felállításáról, ő maga állította fel és vezette a hirtelenében kialakított hadrendet a Prahova kanyarjában, Gherghița községtől északra. Parancsba adta Stoescu tábornoknak: minél tovább tartóztassa fel a németeket, s szólítsa fel őket a fegyverletételre; ha ellenállást tanúsítanak, a harci készütségben levő csapatok cselekedjenek a terv szerint.

Stoescu tábornok Nicolae Dragomir ezredesnek, a 4. hadsereg vezérkari főnökének, valamint Alexandru Vătămănușnak, a hadműveleti osztály főnökének kíséretében 11 óra körül indult el a feladat végrehajtására. Később azonban csak Dragomir ezredes folytatta az utat, mivel a másik két főtisztnek vissza kellett térnie a parancsnoki állásba, hogy a folyamatosan érkező seregeket a harcra felkészítsék.

Amikor Dragomir ezredes a német hadoszlophoz érkezett, Gerstenberget kereste. Közölte vele, hogy a 4. román hadtest nevében szól hozzá. „A hadtest erői harcra készek; a baloldalon egységei megszállva tartják a Bukarest — Ploiești főútvonalat; kelet felől a 4. hadsereg más egységei érkeznek, s azokat orosz tankok követik; ebben a — németek számára — kilátástalan helyzetben a hadsereg felszólítja Gerstenberget, hogy vérontás nélkül tegye le a fegyvert.“ Végezetül Dragomir

ezredes még hozzáfűzte: „Személyes véleményem szerint ennél okosabbat úgysem tehetnek.“

Miután Stahel, Gerstenberg és egy harmadik tábornok (az SS kötelékeiből) az autóban egy ideig tanácskoztak egymással, s a román ezredes térképét tanulmányozták, Gerstenberg közölte: beleegyeznek abba, hogy a hadseregparancsnokságra vezessék őket.

Közben csatlakozott Dragomir ezredeshez Romulus Ţiulescu őrnagy, a hadsereg vezérkari tisztje is. (Ţiulescu őrnagyot felderítésre küldte volt ki a parancsnok). A román tisztek Gherghiţan át a Prahova-hídrahoz vezették a most már tömörítettebben vonuló német hadoszlopot. Ţiulescu őrnagy jelenléte nagyon hasznosnak bizonyult. Sikerült ugyanis idejében jeleznie a tisztjeikkel az élen haladó német hadoszlop közeledését, ami elkerülhetővé tette, hogy a hadállásban levő román egységek hiábavaló módon tüzet nyissanak.

A híd közelében Stahel és Gerstenberg tábornokot, valamint a német hadseregbe belépett Alfred Gune századost átkísérték a kialakult arcvonal mögé. Attól kezdve tulajdonképpen a német tábornokok már hadifoglyok voltak. Dragomir ezredes visszaemlékezéseiben azt írja, hogy a hídon túl „én is láttam, meg a német tábornokok is láthatták az utat elzáró harci alakulataink könnyű- és nehéz fegyvereit. Tőlünk kis távolságra, az arcvonal mögött, egy cserjésben felismertem a vezérkar és a tüzérség parancsnoksága tisztjeinek egy csoportját; átkelésünket figyelték; a német tábornokok most már minden bizonnyal felmérték, hogy sorsuk megpecsételtetett.“

A német tábornokokat a hídtól ötszáz méterre levő bárkához vezették; később egy szobába kísérték őket; derékszíjukat és pisztolyukat az előszobában hagyták. Dragomir így folytatja emlékezését: „A szobában mind a négyen a dolgozóasztalhoz ültünk. A légkör feszült volt. Közöltem velük: a beállott helyzet megköveteli a fegyverletételt a 4. hadsereg előtt, azonnali parancs kiadását ebben az értelemben... A két tábornok sugdosódott egymással; tekintetük többet elárult, mint szavaik. Aztán Stahel tábornok kényszeredetten elővett térképtartójából egy papírlapot, s hozzákezdett a hadoszlop fegyverletételt, kapitulációját elrendelő parancsa megírásához.“

Gerstenberg adjutánsa, Gune százados kíséretében Dragomir ezredes a német hadoszlop felé sietett. A kapitulációt elrendelő parancs a századosnál volt. A harmadik, az SS-tábornok, aki a hadoszlop parancsnoki posztján maradt, nemigen akarta tudomásul venni a kapitulációról szóló parancsot. A román tiszt erre a következőket mondotta neki: „Kevés ideje van már hátra, amíg a fegyvert leteheti. Aztán távoztam, hadállásaink irányába. A katonák már jóformán nem is álcázták állásaikat. Riasztani akartam őket, mert a tűzharc lehetősége közeli volt.“

De erre mégsem került sor.

Közelgett az este. A fegyverletétel még napfénynél elkezdődött, s csak éjfél felé fejeződött be, amikor már a község lakosai által odahozott lámpások világítottak. A lakosság közreműködött a fegyverek átvételében és elraktározásában és a foglyok őrzésében.

Még aznap este Vătămănu ezredes őrizete alatt Bukarestbe kísérték Stahelt és Gerstenberget. A fővárosban a 21. gyalogezred kaszárnyájában létesített táborba zárták őket.

A 4. hadsereg parancsnoksága kezdeményezte merész akció jó eredménnyel végződött.

HERÉDI GUSZTAV **Dés a nagyvilágban**

Új üzem épül itt, új üzem épül ott.

Napilapok, filmhíradók megszokott tudósítása. De mi minden lap-pang egy új üzem felépülte mögött? Mit hoz a városnak és környékének, minek vet véget, s mit indít el? Minderről bizony keveset tudunk. Pedig-hát sok már az új iparteleppelel büszkélkedő városunk, s az üzemek új problémákat szülnek. És nemcsak olyanokat, hogy lakásokat kell építeni a munkásságnak s javítani kell a zöldegyellátáson... Másként alakul a helységek erkölcsi arculata, kulturális tevékenysége, sajátos igények tá-madnak, különleges jelenségek ütik fel fejüket.

Désen sem történt másként.

Mikor tíz évvel ezelőtt, az új ötéves terv bejelentésekor kiderült, hogy a városban nagy famegmunkáló komplexum épül, a helybeliek elég-tétellel vették tudomásul. Ez az elégtétel azonban nem állott csak örven-dezésből. Némi sértettség is helyet szorítottatott magának, úgy mond: na végre! Mert sokan úgy vélekedtek, hogy az országnak arról az északi tájáról addig kissé megfeledkeztek. Mert ők csak olvasták, hallották, hogy erre meg arra mi minden épül, de ezen az — eléggé kiterjedt — vidéken ipari objektum nem létesült. Désnek pedig külön panaszja volt: sok év-százados megyeszékhelyből rajonközponttá sápadt, egy szintre Somkút-tal, Visóval, Naszóddal, holott vasúti csomópont, országutak, folyók talál-kozója, bányaváros... de ne folytassuk, melyik helység nem tudja érvek sokaságát felhajtani, saját fontosságát bizonyítandó? Hogy azonban volt valami a morgolódásban, azt bizonyítja, hogy azóta új üzemek épültek Szamosújváron, Besztercén s másutt.

Szóval Dés örvendezett.

Érthető. Megkezdődött az építkezés, több lett a munkaalkalom: a pénz. Az emberek többet kezdtek költeni táplálkozásra, öltözködésre, csa-ládi házak építésére. A kereskedelmi vállalatok túlteljesítették eladási ter-vüket, a piacon megnőtt a kereslet. A munkatelepre azonban nemcsak a városból, hanem messzi földről sereglettek az építők, s ahogy ilyenkor történni szokott, sokféle ember gyűlt össze. Megteltek a vendéglők, koc-smák. Hangossá vált az éjjeli utca, több lett a lopás, verekedés, s végül a rendőrség és bíróság is, akarva-nemakarva túlteljesítette tervét. Ahol pedig sok férfi él távol a családjától s van költőpénzük, feltűnnek az éjjeli lepkék is. A csendes, patriarchális, álmos kisváros háborogva éb-redezett: mit értünk meg?

Hajdanában, amikor egy földbirtokosnak lánya született, erdsze kí-séretében kísérték az erdőre. Bejárták a rengeteget, jónéhány szép szál fát kiszemeltek, megjelölték. Azokhoz többé nem nyúlhatott senki. Né-hány év múltán, mikor a fák már eléggé kifejlődtek, kivágták, fedett helyre szállították. Újabb néhány év telt el s ezalatt a fák száradtak, edződtek, érlelődtek a szél, nyirkosság, meleg és hideg együtthatásában. Azután megjelent az asztalos. Fűrészelt, gyalult, vésett, faragott jó nyu-

godalmasan, hosszú éveken át, s mire a lány férjhezadóvá serdült, a bútor-hozományja is elkészült. Azokból az időkből maradtak ránk a pompás stílbútorok, amelyek évszázadok múltán is ékességei az otthonnak.

Manapság ismét keresett portéka az antik bútor, különösen a fejlett tőkésállamokban. Nincs annyi régi portéka, hogy kielégítsék a keresletet. Újakat gyártunk hát XVI. Lajos, a direktorium, a császárság stílusában. És érdekes, hogy e bútorok java részét nem szülőházajukban, Franciaországban, Belgiumban vagy Angliában gyártják, hanem Kelet-Európában. Itt több az erdő — a stílbútorhoz pedig sok fa kell — a gépesített nyugati bútorgyártással szemben itt még élnek a kézműves hagyományok — márpedig a stílbútorokat jórészt kézimunkával állítják elő. Mindez persze nem halványítja, sőt erősíti a fő érvet, azt hogy szép és jó portéka kerül ki a keziünk alól.

Az aradi, marosvásárhelyi, feketehalmi gyárak évek óta tömegmérétekben állítják elő a pompás barokk, rokokó, empire-bútorokat s a világ minden részébe exportálják.

Újabbán Dés is követi példájukat. Nemrég például Japánba szállítottak remek faragott, intarziás bútorokat. Megmutatták az ittmaradt mintapéldányokat. Sötétbarna, csillogó kecses kis komódok, s minél tovább állok előttük, annál inkább sajnálom, hogy nem árulnak belőlük itthon is. A föld alól is előkeríteném rá a pénzt. Másnap viszont, amikor a kolozsvári bútörüzletben megtudom, hogy egy hasonló stílusú, de távolról sem olyan szép, ici-pici teázó asztalka mennyibe kerül, elfog a bosszúság... És az értesülés — hogy nem igen veszik — csupán savanyú elégtételt nyújt. Úgy kell, ne vegyék. Ami sok, az sok.

A kecses vonalú, sötét színű, modern magnolia-garnitúrából több ezret szállítottak a Szovjetunióba, Lengyelországba. A gyár egyik mérnöke, Ion Mihuş Leningrádban tanult. Néhány volt tanárával ma is levelet vált időnként. Nemrég gratuláció érkezett számára. Régi professzora kifejezte örömét, hogy egykori tanítványa olyan gyárban dolgozik, amelynek termékeire Leningrádban fél évvel előre fel kell iratkozni, olyan keresett portéka.

A professzor maga is feliratkozott.

Hat évvel ezelőtt a bútorüzem prima gépeivel megkezdte a termelést.

Dési viszonylatban érdekes műszaki-társadalmi probléma: iparilag szűz területen, ahol messze földön nem található nagyüzem, hogyan lehet egy nagy kombinát szakember-gárdáját előteremteni? Még az építés kezdeténél tartottak, amikor a gyár jövődöbeli munkásait elküldték Marosvásárhelyre, majd a fővárosba tanulni. A régi, gazdag hagyományú gyárakban szaktanfolyamra jártak, a munkahelyen is nyertek gyakorlati képzést. Ez a tapasztalatadás különben ismert erőforrása a szocialista iparosításnak. De nem lehet eléggé méltatni jelentőségét. Képzeljük csak el, hogyan valósulhatna meg ilyesmi az egymással versengő kapitalista vállalatok között.

Hanem azért a frissen képzett munkásnak, legyen bármilyen ügyes kezű is, hiányzik a tapasztalata. Ami pótolhatatlan kincs az iparban. Gazdag tapasztalatú szakmunkást pedig — együttműködés ide, együttműködés oda — egyik vállalat sem ad át szívesen a másiknak. Mit tehetett

hát az új gyár vezetősége? Szétnézett „itt helyben Tordán“, azaz Désen. S kiderült, hogy mégsem teljesen ipartalan a város. A helyi asztalos-szövetkezetben jónéhány képzett asztalost találtak, akik hajdan segédek vagy önálló kisiparosok voltak, a szövetkezetben pedig megismerkedtek a nagyobb műhely szervezési kérdéseivel.

Őket állították a kulcspozíciókra s minden munkahelyen rájuk bíz-
tak seregnyi fiatalt. Így indult meg a munka.

Termékeinek több mint 80 százalékát a gyár külföldre szállítja. Jellemző, hogy kinek mit gyárt. Angliába sokezer teázóasztalkát, az angol-ság ugyebár teázó nép. Mongóliába asztalokat, edényszekrényeket, tála-sokat, szóval egész konyhaberendezést szállítottak, de kisebb méretben és — szék nélkül. A mongol jurtában — keleti szokás szerint — a földön ülnek.

Általános nemzetközi tapasztalat, hogy a paraszti vidékre telepített nagyüzem nem éri el azt a termelékenységet, amelyet — ugyanolyan berendezéssel — ipari körzetben elérhetne. Az új munkaerő tapasztalat-lansága, a kellő fegyelem, az ipari tradíciók hiánya, az elmaradott em-beri környezet vagy a gyatra közlekedés mind-mind csökkenti az új ipar hatékonyságát. Ezért is építették ki például az olasz tőkésék az ipart a fejlett Északon s nem szívesen eszközölnék befektetést Szicíliában.

Hogyan jelentkezik ez a probléma nálunk, szocialista országban és DÉS tájékán? Mivel magyarázható, hogy az új létesítmény egy-két év múltán már behatolt a külföldi piacokra?

A kezdet kezdetén vegyes népség gyűlt ide. Nemritkán tekergők, naplopók is. De a vezetőség erélyes rostáláshoz látott. Megtehetette. Mo-nopolsztikus a helyzetünk. Akkora a munkaerő-kínálat, hogy csak a legigyekvőbbeket tartjuk meg a gyárban. Ezt különben már az elején mindenki megtanulta, s aki maradt, megállja a helyét. Vándormadarak-kal, munkaerőhullámmal nem sok bajunk van. S hogy ez mit jelent, Turnu Severinben láttam. A messzi környék java munkása a Vas-kapunál dolgozik, ott a legjobb a kereset. A bútorgyárnak pedig marad a gyengébbje... A prima felszerelés mellett ez a döntő előnyünk.

*Svédországba, Norvégiába, diákokhoz részére szállítottak ágyakat, könyvespolcokat, asztalokat, valamint menedékházak berendezését. Ame-rika részére nyugágókat, összecsukszó székeket, különféle napozó, tá-borozó holmit készítettek. Mind-mind könnyen előállítható, egyszerű-
gyártmány, amiért mégis jó valutát kaptak.*

Járom a gyárat, nézem a sokféle munkafolyamatot. Érdekes élmény számomra. Valaha, gyermekkoromban néhány évig egy asztalos udvarán laktunk. Sokszor figyeltem, hogyan fűrészelt, gyalult, enyvezett, míg-nem a nyers fából kész bútor lett. Nagy tapasztalatot, figyelmet, ügyes-séget kíván ez a munka s ugyanakkor testi erőfeszítést is.

Ebben a gyárban nyoma sincs ilyesminek. Beteszik a szálkás, durva deszkát a gyalugép egyik felén, s a másikon pillanatok múlva simán veszik ki. Nem először járok bútorgyárban, mégis mindig megcsodálom e gépeket. Az ámuldozáson túl azonban most — számomra meglepő —

felfedezésre is jutok: ez a sok okos gép nemcsak megkönnyíti, hanem végtelenül le is egyszerűsíti a bútorgyártást, amely valaha, különösen a stílbútorok idején, valóságos művészet volt.

Íme egy munkás. Fűrógépnél dolgozik. Nem tesz egyebet, mint a tőle balra felhalmozott széklábakat egyenként a fűrő alá helyezi, lenyomja az indítókart, a fűrő gyorsan áthalad a fán, a munkás pedig az átlyukasztott alkatrészt a jobboldalán magasló halomra helyezi. Nagyjából így végzik a fűrészelést, csiszolást, hajlítást s a többi műveletet.

Ezek a dolgozók nem asztalosok — a szó eredeti értelmében. Egy kisipari műhelyben, ahol a bútorkészítés sok-sok fogását kellene ismereniök, nem sokkal mennének többre, mint egy pék. Betanított munkások. Egyetlen gép mellett egyetlen feladatot kell elvégezniök. A néhány mozdulatból álló fogásokat már az első nap megtanulják, s néhány heti gyakorlat után úgy végzik, mintha évtizedek óta ott munkálkodnának. E nagyfokú munkamegosztásnak, a sok aprómunka könnyűségének is köszönhető, hogy a gyár oly gyorsan fejlődött.

Más kérdés aztán, hogy a gépies, egyhangú munka hogyan hat a munkás idegzetére, szellemi fejlődésére. Több embernek is feltettem ezt a kérdést, de olyan fiatalok voltak s olyan egészségesek, hogy csak válságokat, mosolyogtak, bevallották: ilyesmire még nem gondoltak. Néhány évvel ezelőtt azonban, amikor magam is gyárban dolgoztam, több társamat — köztük időseket is — vallattam, hogyan bírják az efféle munkát?

— Való igaz, hogy unalmas — válaszolták — de legalább könnyű. A kibírhatatlan az, amikor egy munka megerőltető is, lélektelen is.

Nemrég Nagyváradon és Konstancán új bútorgyárak léptek működésbe. Mindkét üzem dolgozóit Désen képezték ki. A gyár tehát már nemcsak termel, hanem tanít is. Ez a híre pedig külföldre is eljutott. Néhány éve már, hogy könyvszkevényeket szállít Izraelnek. Addig-addig, hogy az izraeli megrendelő azzal állt elő: tapasztalatot is óhajt szerezni a gyártól. Megegyeztek s az izraeli megbízott heteken át tanulmányozta Désen a korszerű bútorgyártást.

A gyár bejárása után világossá válik, a dolgozók többsége betanított munkás. Mikor azonban megtudom, hányan végeztek hosszabb tanfolyamokat vagy faipari szakiskolát, kiderül, hogy ők vannak többségben. Kérdőn tekintek vezetőmre.

— Nincs itt semmi ellentmondás — nyugtat meg. — Sok szakképzett ember végez egyszerű műveletet.

— Ezért tanult három évig? Nem pazarlás ez a munkaerővel? Vagy a taníttatásukra szánt pénzzel, energiával?

Ismét megnyugtatnak. Hogy van, aki tanulhat tíz évig is, nem jó, csak fűrésnek. Az ügyesebbek viszont, mihelyt ürül egy igényesebb munkahely vagy bővül az üzem, fontosabb feladatot kapnak... Lehet, hogy igazuk van, de tény az is, hogy míg Désen képzett munkás végez betanított munkásnak való műveletet, addig sokfelé szakmunkás-hiány mutatkozik. Csupán az nyugtat meg, hogy „fentebb“ is rájöttek már erre. A tízosztályos iskola terjedésével idő múltán csökken majd a szakiskolák

iskoláztatási időtartama, a gyermekek alaposabb általános műveltséghez jutnak, a szakmai képzést, pedig a szükségleteknek megfelelően a munkahelyen kapják.

A bákói bútorgyártól átvették egy garnitúra gyártását s a kért időben le is szállították Németország Szövetségi Köztársaságába. Nemso-kára köszönőlevél érkezett, melyben a megrendelő kérte, hogy ezentül Désen gyártsák neki a bútort, az jobb. Az aradi gyár is megszorult a taval, nem tudta teljesíteni a tervét. Ds segítségére sietett sok-sok alkat-részt, s egész garnitúrát gyártott terven felül.

Merre találhatóak hát azok a bizonyos kulcspozíciók? Hol és kik végzik az igényesebb munkát? A kezdetnél és a végnél. A kezdet a prototípus-műhely, a vég pedig a szerelde.

A prototípus-műhely az első fecskék, mintapéldányok hona. Nem is műhely, inkább műterem. Az egyik munkás lombfűrészsel dolgozik, óvatosan, szinte gyöngéden vágja a vékony lemezből az intarzia sokágú, gazdag lombú virágát. Másik ember orvosi műszereknek beillő kis késekkel, vésőkkel barokk stílusú asztalka lábait faragja. Kisebb csoport fiatal is farag, majd a munkadarabot egy idősebb mester veszi kezébe, s kiigazítja az apróbb hibákat, hiányosságokat. Nekem úgy tetszik, régi kopott festmények restaurátora áll előttem.

Ezen a részlegen kevés a gép, ritka a munkazaj, mindenki csendben, elmélyülten dolgozik, egymaga készít el több munkadarabot vagy egy egész bútort. Ide nem érkezik temérdek anyag, és munkadarabok más részlegekből, ide csak rajzok, álmok, elgondolások érkeznek. Azok viszont az egész világból. Angol és francia, svéd és magyar, izraeli és norvég bútortervezők, megrendelők küldik ide elképzeléseiket, óhajaikat. S a prototípus készítői anélkül, hogy látták volna valaha is a rajzolókat, már számon tartják őket. Ez az az „ügyeskező“, ez az a „merész“. És anélkül, hogy tudnának norvégül vagy héberül, értik a rajzokhoz mellékelt magyarázatokat, méreteket s azok alapján fában segítik testet öltetni a vázolt meglátásokat. Olykor-olykor hosszú hetek telnek el, míg némely igényes bútor prototípusa elkészül, de ha megkapják a jóváhagyást, kiadják sorozatgyártásra, s Szekeres Gábor brigádja újabb mintapéldány rajzát „olvassa“.

Milyen is a bútor szociológiája . . . Betlenről, Rettegről, Felőrből, Kackóról, messzi falvakból járnak a gyárba. És vallják, hogy a bútorigari munkás nem akármilyen. Mert ugyebár farag, csiszol, fényez, szóval kényes munkát végez, s ez óhatatlanul kihát minden lépésére, talán egész megjelenésére. Kifejlődik szépérzéke, türelmesebbé válik, inkább felfigyel a törékenységre, ragyogásra.

Gyalulhatnak, fúrhatnak a gépek, a végső munka, az összeszerelés az emberé marad. Legalább is Désen, hiszen másfelé, a kényesebb portékát készítő gépiparban is bevezették már az automatizált szerelést. Itt azonban ember kell még ahhoz, hogy észrevegye, pontos volt-e a munkadarabok összeszeragasztása, makulátlan-e a fényezés? S bizony gyakran akad igazítanivaló, amit csak az emberi szem lát meg s emberi kéz tud elvé-

gezni. Ezért dolgozik az összeállításnál is viszonylag több szakember, akik, ha kell, gyalulnak, enyveznek, csiszolnak, mindenhez értenek.

Ha már a végső fázisnál tartunk, hadd jegyezzem le egy megfigyelésemet. Mikor ide, a csarnokok végére értem, eszméltem rá, hogy mindenféle nagy halomban áll a munkások mellett a megmunkálásra váró vagy már megdolgozott munkadarab. Temérdek erőfeszítésbe kerül az elszállításuk. Dehát akad itt munkás bőven, s aránylag olcsón — hallottam többször is. A halmok láttán viszont felteszem a kérdést, vajon csak előny származik-e a munkáskéz bőségéből? Ha, mondjuk, hiány mutatkoznék segédmunkásban, s nem igen akadna, aki a szállítást, anyagmozgatást végezze, nem iparkodnék-e a vezetőség azon, hogy fokozottabban gépesítse a belső szállítást, s futószalagot állítson be. Ami egyúttal növelné a munka intenzitását, termelékenységet is...

A bútor egyébként otthon is nevelően hat — bizonygatják a désiék. A lakás berendezésének döntő eleme a bútor, jelentősége jóval nagyobb, mint a szőnyegé, edényeké, festményeké, csecsebecséké. Amióta Désen megkezdődött a bútorgyártás, messzi környéken sokat emelkedett a lakáskultúra. A régi festett bútorokat egyre-másra tüzelik el, s helyükbe modern, szép garnitúrák kerülnek. Ahol pedig új, szép bútor van, nem lépnek be a házba olyan sáros lábbelivel, nem dőlnek végig ruhástól az ágyon, tyúkanyónak vagy a kismalacnak nincs bejárása a konyhába. Kialakul az emberekben a lakberendezés óvásának, megbecsülésének érzéke, s ez meglátszik egész magatartásukon.

Manapság gyakran vetik fel a kérdést, milyen is a mi ifjúságunk? Íme egy adalék a válaszhoz: a dési bútorgyár dolgozóinak átlagos életkora 26 év. Eszerint az alkalmazottak többsége fiatal. S állhatnak idősek és középkorúak a fontosabb helyeken, a munka zömét ifjak végzik. Ha pedig ezt a munkát Japánban és a Szovjetunióban, az északi Norvégiában és a déli Izraelben egyaránt megbecsülik, akkor jót mondanak a fiatal dolgozóról.

Az elismerés mellett persze meg kell mondani, hogy a bútorgyártás — különösen egy ilyen magas fokon gépesített üzemben — viszonylag könnyű, sima munka. Össze sem lehet hasonlítani például egy gyógyszerüzemmel vagy precíziós készülékek gyárával. Ezzel azonban nem akarom csökkenteni a bútorüzem jelentőségét. Ellenkezőleg! Most értem meg például a távoli Finnország egykori csodáját is. Azt, hogy a cári Oroszország elmaradottságából kiszakadt kis nép hogyan tudott annak idején viszonylag gyorsan magas életszínvonalat elérni. A famegmunkálás segítségével. Ha elegendő az erdő, a fából aránylag kevés ráfordítással értékes árut lehet előállítani, amely iránt szerte a világon nagy a kereslet.

Ezért nagy a jelentősége nálunk is a faipar kiépítésének. Régebben mi főleg fűrészárut és tűzifát szállítottunk külföldre — tehát aránylag nyers, félkészárúnak sem igen mondható terméket. Újabban viszont famegmunkáló üzemek sokasága épült Galócáson és Suceaván. Máramarosszigeten és Szamosújváron. Balázsfalván és Kolozsváron, ezekből a gyárakból pedig az erdők kincse értékes bútor, papír, cellulóz, préselt lemez formájában indul világhódító útra.

Föld

*Te mindenhol létezel, Föld,
kerekek gyötörnek, fények fürdetnek,
óceánok omlasztanak,
de én egy bizonyos helyről,
bizonyos időből ismerlek:
a juhnyájak alatt ballagtál,
ahogyan a felhők vonulnak,
égő lámpát hagyva maguk után
meg halotti csöndet
a szilvafák ágai között.
Kiváltképp egy agyaggödörből ismerlek —
tojásdad lövedékeket gyúrtam,
fűzfavesszők hegyébe tettem őket,
derűs napokon az égnek hajítottam
olyan magasra — amire leestek,
a kietlen ég útjain kővé váltak, szikkadt glóbuszokká.
Aztán meg otthon, ősszel,
kései gombát sütöttünk magunkban, egy fekete kályhán,
a füst mint az élet szállt ki lassan a kéményen,
s egyszerre arra ébredtünk hajnalban, hogy
bennrekesztett a havazás — senki se tudta,
kijutunk-e még valaha.
A házunk előtt pucéran háltál a fagyban,
topogásommal melengettelek.
Márciusban újra előntöttek a vizek,
megint azt hittem, sose látjuk egymást viszont...
Te mindenhol létezel, Föld,
kerekek gyötörnek, fények fürdetnek,
óceánok omlasztanak,
de én egy bizonyos helyről,
bizonyos időből ismerlek.*

Jancsik Pál fordítása

A romániai magyar nemzetiség önismeretéről

A *Lupta de clasă* 1969. 5. számában felvetett javaslat, hogy a romániai nemzetiségek múltját és jelenét számon tartó tudományos központ létesüljön, méltó visszhangot váltott ki a magyar nyelv és irodalom, társadalom- és történetkutatás, folklór és etnográfia, színház- és zeneművészet, közművelődés, könyvkiadás és más önismereti ágak művelői sorában. Miként a X. pártkongresszus tézisei is leszögezik: „Az új rend megteremtése és fejlesztése tudatos folyamat“, s lelkünk rajta, hogy a román nép minden örömeiben-bánatában osztozó, vele századok óta együttélő s ma a szocializmus új világát építő magyar nemzetiség valóban gondolkodásának teljével, mind a maga, mind körülményei, viszonylatai és lehetőségei felmérésével, sajátos értékeinek közös kritikai mérce — a marxista-lenini ideológia — alapján való számbavételével és ápolásával járuljon hozzá az ország boldogulásához.

A *Korunk* szívesen adja közre mindazokat a hozzászólásokat, melyek a nemzetiségi önismeret egy-egy pásztyán a felszabadulás óta eltelt negyedszázad eredményeit sommázzák, s ablakot nyitnak elkövetkező hazafi-feladatainkra. Íme az első nyilatkozatok:

Mi vár nyelvészeinkre?

Látszólag könnyű a romániai magyar nyelvtudomány eredményeit számba venni, hiszen művelői erről nemcsak szakfolyóiratainkban, hanem heti és napilapjainkban is többször hírt adtak. Nem kevésbé egyszerűnek látszik e tudományág új feladatainak körvonalazása, mert napi munkánkban magunk is érezzük, mi mindent kellett volna és kell a közeljövőben a nyelvtudomány területén elvégeznünk. Újabban azonban egyre több szó esik általános tudománypolitikáról, s ez a nyelvészek számára is meggondolkoztató. Szó van a munka, a termelő tevékenység tudományos megszervezéséről, a kutató intézetek és egyetemi tanszékek tevékenységének fokozásáról, az erők összpontosításáról, koordinálásáról. Évéggett hozta létre a párt- és államvezetés a Tudományos Kutatás Országos Tanácsát, mely napirendre tűzte a kutatások országosan egységes irányítását és a tudományos munka hatásfokának általános javítását. Ebben az összefüggésben közeledni a hazai magyar nyelvtudomány témájához nyilván már bonyolultabb feladat.

A nyelvtudomány a nyelvekkel foglalkozó társadalomtudomány. Akár összehasonlító, akár történeti, akár leíró, egyaránt a nyelvek fejlődésének belső törvényeit kutatja, a nyelvi kölcsönhatást, a nyelvi elemek funkcionális értékét, foglalkozik a nyelv művelés problémájával, a modern távközlés nyelvi vonatkozásaival. A nyelvtudomány hazai magyar művelőinek természetesen elsősorban a magyar nyelvre irányul a figyelmük. A világviszonylatban is élre jutott román nyelv földrajzi kutatások szép példájának is van szerepe abban, hogy a magyar nyelvészek befejezték a romániai magyar nyelvjárások atlaszának gyűjtőmunkáját, és sajtókészen áll a moldvai csángó nyelvjárás

atlasza. Az elmúlt 25 év alatt nyelvjárási monográfiák is készültek, szaktanulmányok egész sora gazdagította a tudományos irodalmat. A lexikológia és lexikográfia termését nemcsak a román—magyar nagyszótár, valamint a román—magyar és magyar—román közép- és zsebszótárak jelzik, hanem a nyelvjárási, szakmai szójegyzékek, szószármaztatások is. Ide sorolandók a hely- és személynév-tanulmányok és adalékok.

A nyelvi kölcsönhatás vizsgálóinak megvan az a nagy elégtételük, hogy a konkrét nyelvi jelenségeken túl a legtöbb esetben fontos nyelvelméleti problémák villannak meg előttük. Öröndetes, hogy a román nyelv magyar elemeinek vizsgálata után immár befejezéshez közeledik a magyar nyelvet ért román nyelvi hatás teljes igényű feldolgozása. A nyelvtörténeti kutatások egyik legszebb eredménye volt az ötödik magyar nyelvemlék, a *Marosvásárhelyi sorok* közzététele, levéltáraink anyagának feldolgozása azonban még sok új felfedezéssel járhat.

Sor került számottevő irodalmi nyelvi és stilisztikai kutatásokra is. Napi-lapjaink az utóbbi időben rendszeresen helyt adnak nyelvészeink nyelvművelő cikkeinek, s már végzi szép misszióját az idén kibocsátott *Helyesírási tájékoztató*.

A felvázolt eredmények mögött a kolozsvári Babeş—Bolyai Egyetem magyar nyelvészeti tanszéke és Románia Szocialista Köztársaság Akadémiájának kolozsvári nyelvtudományi intézete áll. A korszerű nyelv-kutatás nemcsak a tudomány fejlődését szolgálja, hanem ugyanakkor megnövekedett hatása van a közművelődésre is. Itt kell utalnunk tudományos könyvkiadásunk szervezeti hiányosságaira. Az elkészült nagy terjedelmű munkák még nem mind jelentek meg nyomtatásban. Örömmel iktatjuk viszont ide, hogy az Akadémia magyar nyelvű folyóirata, a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* jelentős szerepet játszott a tudományos eredmények jó részének a hazai és külföldi tudományos élet számára való közvetítésében. Ha szerényebb lehetőségekkel, de esetenként ezt a szerepet tölti be a *Studia Universitatis Babeş—Bolyai* filológiai sorozata is.

Feladataink között első helyen a nyelvtörténet számára rendkívül értékes ama corpus munkálatainak előmozdítását említjük, melynek roppant gazdag anyagát az erdélyi levéltárakból több évtized alatt Szabó T. Attila gyűjtötte össze.

Tekintettel a nyelvnek a gondolkodásban betöltött fontos szerepére, a nyelvben viszont a szavaknak mint alapanyagnak a mikéntjére, a lexikológiai és lexikográfiai kutatások intenzívebbé tételét is elengedhetetlenül szükségesnek tartjuk. Sokirányú itt a teendő, s a tájszótáraktól a modern ipari és agrotechnikában, a tudományművelésben nélkülözhetetlen többnyelvű szótárakig a legkülönbözőbb műfajokra gondolunk. A lexikológia és lexikográfia a jelentéstan (szemantika) szövevényes, igen nagy nyelvészeti és általános műveltséget igénylő világába vezet el. Úgy érezzük, hogy különösen a modern szemantikai módszerek alkalmazásával vagyunk még adósak. A szemantikai folyamatok rekonstrukciója nemcsak a szófejtés, az etimológia szempontjából fontos, hanem egyes eredményeit népszerűsítve a közművelődés nagy hatásfokú eszköze is lehet.

A nagy gazdasági és társadalmi átalakulások folytán nyelvészeink azonnali feladatai sorába kell felvenni a helynevek, különösen a mikrotoponimiát képező dűlőnevek összegyűjtését. Még Emil Petrovici hívta fel erre a figyelmet, s követendő példaként a bolgár nyelvészek e téren elért eredményeit

emlegette. Ezek a helynevek ugyanis, akárcsak a nyelvjárási sajátosságok, gyorsan fejlődő társadalmunkban természetszerűleg eltűnnek.

A mai magyar irodalmi nyelv elemzése, fejlődési tendenciáinak feltárása, az analitikus és szintetikus nyelvi megoldások arányának hírközlő és stilisztikai értéke megannyi megoldásra váró feladat nyelvészeink számára, mint ahogyan a nyelvművelés változatosabbá tétele, a szép beszédre, a helyes magyar kiejtésre, a tökéletes mondatszerkesztésre, a szavak szabatos használatára való nevelés is további feladatuk marad. Hatékony lenne a nyelvészek és írók együttműködése, s ebbe a munkakörbe kell szorosabban bevonnunk színművészeinket, dramaturgjainkat is.

A modern nyelvtudománytól különben még jócskán elmaradtunk. Vidéki jelenség lenne ez? Nem lehetetlen. Amíg ugyanis a bukaresti nyelvészek a modern nyelvtudomány területén elért eredményeikkel már jelen vannak a nemzetközi tudományos életben, addig a kolozsvári nyelvészek — románok, magyarok egyaránt — mintha a hagyományos nyelvtudomány területén vertek volna gyökeret. És ez semmi esetre sem helyes. Minden új elutasítása éppen olyan hiba, mint minden új kritikátlan elfogadása. Feladatunk a modern nyelvtudományi kísérletek, irányzatok felkarolása is. Nem bocsátkozunk részletekbe, csupán egyetlen kérdésnél állunk meg, mert úgy érezzük, hogy az elméleti vonatkozásokon kívül minket a gyakorlatban is érdekelhet. A modern tudományos életre jellemző határtudományok között szerepel a *pszicholingvisztika*. Fiatal, még zsenge hajtása a nyelvtudománynak. Nevét csak 1954-ben kapta, amikor Ch. Osgood és Th. Sebeok az amerikai Indiana-egyetemen ezen a címen közös gyűjteményes kiadvánnyal jelentkezett. Ne tévesszük össze ezt az új tudományt a nyelvpszichológiával. A pszicholingvisztika tárgya az emberi beszéd változása, realizációja különböző beszédhelyzetekben, a nyelvpszichológia viszont inkább lélektani diszciplína, és azokat a folyamatokat tanulmányozza, amelyek a beszéd létrejöttéhez és annak megértéséhez vezetnek.

A romániai magyar nyelvészek elég tudományos képességgel rendelkeznek ahhoz, hogy az egyre növekvő és szerteágazóbb feladatokra vállalkozzanak. Az országosan egységes kutatási tervezésre való áttérés új, minőségileg jobb szervezési formákhoz vezet, s ezekben a magyar nemzetiség tudományosága, benne a nyelvtudomány is bizonyára még több eredmény elérésére kap lehetőséget.

Kelemen Béla

Történettudományunk művelése

Nem mennyiségi felsorolás és nem szaktudományos minőségi értékelés a célunk. A romániai magyar nemzetiségi történelemkutatás fővonalainak, problematikájának és irányzatainak számbavételére vállalkozunk csupán. Távolról sem a kérdés teljességének és kimerítésének igényével sorakoztatjuk fel az elért eredményeket és hiányosságokat.

Minden kezdet valaminek a folytatása. Ez a tétel különleges súllyal áll éppen a történettudományra, hiszen egy-egy munka elkészülése sok év kutatási anyagának az összegezése. Ezért az elmúlt negyedszázad első periódusaként az 1944—1947-es éveket kell tartanunk, amikor lényegében az 1945 előtt kutatott és felvázolt történettudományi művek kapták meg végleges formájuk-

kat. A régi, egyeteminek vagy polgárinak nevezhető történeti iskola néhány nagyobb munkával és adattári közlésekkel jelentkezett. Legjelentősebbnek Bónis György munkáját (Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban) kell tekintenünk, amely azóta is az intézmények alakulásával foglalkozó történetírás alapvető és mondhatni egyetlen műve. Bíró Vencel tanulmánya (Az erdélyi udvarház gazdasági szerepe a XVII. század második felében) betekintés a mezőgazdaság fejlődésébe, a birtokos nemesség és a jobbágyok életébe. Jakó Zsigmond a torockói jobbágylázasok történetéhez s a dézsma fejedelemségkori adminisztrációjához közölt levéltári adalékokat, Imreh István pedig a székely falutörvényeket közölte jó bevezető tanulmánnyal.

A marxista történetírás is elindult, s azt a kezdeti években Jordáky Lajosnak az erdélyi történelemből vett (Werbóczy és Martinuzzi; Horea, Cloșca és Crișan) és az 1848-at megelőző évtized magyar történelméről szóló tanulmányai (A márciusi ifjúság) jeleztek.

Ezekben az években még továbbélt az Erdélyi Múzeum és új folyóiratként elindult a marxista szemléletű Társadalomtudomány. Ebben jelent meg Löwinger-Molnár Miklós eszmetörténeti tanulmánya a közgazdasági eszmék erdélyi alakulásáról az 1825—1867-es periódusban.

Történetkutatásunk második időszakát az 1948—1960 közötti évekre teném. Ebben az időszakban a figyelem a gazdaságtörténet és a munkásmozgalom történetének problémái felé fordul. A megjelent műveket a marxizmus szelleme ihleti, bár hiba volna azt állítani, hogy az új kutatónemzedék már maradéktalanul tudná alkalmazni a történelmi materializmust.

A munkásmozgalom története terén az úttörő munkát Fodor László és Vajda Lajos végezték az erdélyi szakszervezeti mozgalom 1848—1917 közötti történetének felvázolásával. Mellettük Egyed Akos kötetnyi tanulmányát kell említenünk a munkásmozgalom kezdeti éveiről és az agrármozgalmakról. Gáspár Margit a zsilvőgyi munkásmozgalom, Fuchs Simon a marosvőgyi munkásság történetével, Turzai Mária a munkássajtóval, Jordáky Lajos az 1920-as általános sztrájkokkal, Bunta Péter és Gáll János a két világháború közötti munkásmozgalommal foglalkoztak tanulmányaikban.

Jelenős kezdeményezés volt a „gazdaságtörténeti tanulmányok” sorozat, amelynek megjelent kötetei a szerzőket és kiadókat egyaránt dicsérik. Az olyan munkák, mint Imreh István: Majorsági gazdálkodás a Székelyföldön a feudalizmus bomlásának idején, Jakó Zsigmond: A magyarpatoki és kalini hamuzsírhuta története, Csetri Elek—Imreh István—Benkő Samu: Tanulmányok az erdélyi kapitalizmus kezdeteiről, Kovács József: Adatok az 1848 utáni erdélyi tőkés mezőgazdaságról, Molnár Miklós: Az iparfejlesztés kérdése Erdélyben 1848 előtt, Kovách Géza: A zilahi céhek fejlődéstörténete, igazolták, hogy alakul a marxista gazdaságtörténet iskolája.

A régi iskola történészei s a marxizmus új kutatói kötetben hódoltak Kelemen Lajosnak s a tiszteletére 1957-ben kiadott kötet a művelődéstörténet minden területén hozott eredményeket. Kitérő felvonulása volt ez a hazai magyar történészek tudományos eredményeinek, s nyilvánvaló, hogy a mai újrakezdésnek is innen kell folytatódnia. Kár volt viszont, hogy a régi marxista történészek közreműködését nem igényelték a kötet szerkesztői.

A harmadik periódust a hatvanas évek elejétől kellene számítanunk. A kutatási terület tovább bővült. Ebben az időszakban többen is résztvesznek történészeink közül országos jellegű román kiadványokban. A Románia története második kötetében (a korai feudalizmus korszaka) szerepel

Pataki József és Jakó Zsigmond; a kibontakozott feudalizmus korával foglalkozó harmadik kötet művelődéstörténetének egyes alfejezeteit Jakó Zsigmond és Benkő Samu, az 1822—1847-es periódus gazdaság- és társadalomtörténetét Imreh István írta; végül az újkori történelmet tárgyaló negyedik kötetnek, az 1849—1867-re vonatkozó fejezete Kovács Józseftől származik. Ugyanilyen jelentős hozzájárulást adtak Imreh István és Egyed Ákos az Erdély története magyar nyelven is megjelent kötetéhez, amelynek fordítását Benkő Samu végezte el Egyed Ákossal. Román nyelven jelent meg Imreh Istvánnak az erdélyi kapitalizmus kezdeteivel foglalkozó munkája. A munkásmozgalom története területéről kimagaslik Egyed Ákos, Vajda Lajos és Ion Cicală közös munkája (Munkás- és parasztmozgalmak Erdélyben 1905—1907).

Örvendetes jelenségnek kell tartanunk azt az érdeklődést, amelyet történészeink egy része az erdélyi múltra vonatkozó kéziratok és emlékirók kiadásával nyújt. Benkő Samu alapvető bevezető tanulmánnyal adta ki Kemény Zsigmond naplóját és Bölöni Farkas észak-amerikai utazásáról szóló könyvét, s ne feledkezzünk meg Bolyai-könyvéről. Igen hasznos és alapos Kócziány Lászlónak a kötet Borsos Tamásról, Csetri Eleknek a naplóíró Wass Pálról és Hajós Józsefnek a tudós Kőteles Sámuelről szóló munkássága.

Ha számba vennők a folyóiratokban (Korunk, Studia, Studii, Anuarul Institutului de Istorie, Acta Musei Napocensis) megjelent tanulmányokat, külön kellene kiemelniük Bodor András munkásságát, de nem hagyhatjuk figyelmen kívül Bányai László, Cselényi Béla, Dani János, Ferenczi István, Kiss András, Károly Dénes és B. Nagy Margit, valamint az egyetemen dolgozó fiatalabbak történeti munkásságát sem. Végül említsük meg Demény Lajost, akit munkái a legkiválóbb középkori történészek közé emelnek.

A marxizmus természetszerűen állandóan bírálva vizsgálja saját tevékenységét is. Hazai magyar nemzetiségi történettudományunk művelőivel szemben is nyilván alkalmaznunk kell a kritikai szempontokat.

A kiadási munkatervék nem rugalmasak, a követett és alkalmazott módszer elmarad a történettudomány mai általános színvonalától és lehetőségeitől. Egyes történészek a történelmi materializmust nem egyszer elavult pozitívista módszerekkel helyettesítik. A modern irányzatok nem érzetik hatásukat, valószínűleg azért is, mert hiányosak a termékeny módszertani viták és megismerési lehetőségek. Hiányzik az összehasonlító módszer alkalmazása, az egyes történeti jelenségek komplex összefüggéseinek és kapcsolatainak a vizsgálata. Az új helyett gyakran régi terminológia s annak megfelelő módszerek felújítása dominál. A helytörténeti kutatások rendkívül hasznosak és szükségesegek, de nem helyettesíthetik a nagy összefüggéseket kereső szintéziseket; a nemzetiségi történetet nem lehet kis egységre redukálva nézni és nagy összefüggéseitől elszakítani; a hazai magyar művelődés történetét el sem lehet képzelni az összehasonlító módszer nélkül; a népiségtörténet régi formájának felújítása helyett célravezetőbb volna a gazdasági és társadalmi struktúrákban való gondolkodás s a „nemzetiségi önismeret“ mostani megfogalmazása megfelelő marxista szociológiai szemlélet nélkül könnyen válhatna konzervatívvá, amikor szintetizáló jövő-szemléletre van szükség.

Megvan a lehetőség arra, hogy megújított és megújítandó marxista szemlélettel feltárjuk nemzetiségünk múltját a gazdaság- és technikatörténet, a társadalom- és politikatörténet, a művelődéstörténet különféle ágainak területein.

JORDAKY LAJOS

Operánkról jövő időben

Az első tény, amellyel operaalkotásunk felmérésének során férfias felelősségtudattal szembe kell néznünk, az, hogy húszéves-múlt operaházunk mindeztideig nem teremtette meg azt a romániai magyar operát, mely rangban, súlyban, kisugárzásában egyenértékű lenne akár a romániai magyar drámairodalommal, akár a jelenkori román operaalkotással, akár a romániai magyar zeneszerzők más műfajokban felmutatott eredményeivel.

Másodsor: tiszta lelkiismerettel állíthatjuk, hogy a romániai magyar opera megteremtésének döntő fontosságú személyi feltételei megvannak. Aligha kell kiemelkedő szimfonikus, kamara- vagy kórusművekre hivatkoznom annak bizonyítékául, hogy zeneszerzőink zeneszerzők. Csak azt szeretném nagyon is erőlesen hangsúlyozni, hogy nevezettek szinte kivétel nélkül becses sikereket értek el a *színpadi zene* legkülönbözőbb műfajaiban is. Teljes műlista helyett csak tíz-tizenkét címet idézek, abban a sorrendben, ahogy épp eszembe jutnak. Ilyen cím Demján Vilmos: *színpadi zene a Bánk bánhoz*; Márkos Albert: *színpadi zene az Énekes madárhoz*; Oláh Tibor: *színpadi zene Az ember tragédiájához, A trójai nőkhez*; Csiky Boldizsár: *Görög Ilona* (kamaraopera pantomimmal); Kozma Mátyás: *Ballada arról, aki némán túrta a kínzást* (drámai táncjelenet); Szabó Csaba: *A betyár balladája* (táncdráma); Szalay Miklós: *színpadi zene Eftimiu Prométheuszához*; Vermesy Péter és Oláh Tibor operaparódiái, amelyeket *Meghasadt szívek* gyűjtőcím alatt játszott a kolozsvári bábszínház; Vermesy Péter (és mások) felsorolhatatlanul sok bábzenéje; és természetesen ide sorolandók a Magyar Opera húszéves műsorrendjén szereplő címek is, mint Márkos Albert: *Három nap egy esztendő* (mesejáték); Demján Vilmos: *A kelepce* (egyfelvonásos opera); Junger Ervin: *Találkozások* (egyfelvonásos balett) és *A helység kalapácsa* (egyfelvonásos opera). Vitatható, hogy a felsorolt művek közül hány remekmű és hány nem az, de egy sincs közöttük, mely ne sugallná, hogy szerzője többre is hivatott ezen a téren; egyesek talán a legtöbbre: maradandó értékű és maradandó sikerű operazene alkotására is.

Harmadsor: ma már a Magyar Opera művészszemélyzete részéről is biztosítottak látszik a modern operák színrevitelének a lehetősége. Igaz, hogy a bizonyítékul szolgáló előadások partitúrái részben az 1910 körüli modernség jegyében fogantak (*A kékszakállú herceg várára* és a *Spanyol órára* célzok), de közelebbi példákra is lehet hivatkozni: a *Doktor szerelem* figyelmet érdemlő színrevitelére és arra a nemzetközi sikerre, amelyet Tözsér Júlia előadóművészete Bentoiu *Ifigénia feláldozása* című rádióoperájában aratott.

E két utóbbi pozitívum alapján nem felelőtlenség a kritikus részéről, ha a romániai magyar operaalkotás *jövőjéről* nyilatkozik. E jövő érdekében mindenképp az operaháznak kellene elosztatnia a zeneszerzőknek az intézménnyel szemben tanúsított bizalmatlanságát — nem formális bátorítással, hanem konkrétumokkal: megrendelésekkel, operapályázattal, operadramaturgi állás létesítésével, korszerűbb műsorrenddel. A kritikus bízik benne, hogy a zeneszerzők egyike sem maradna közömbös az ösztönző közelítéssel szemben, s hogy a közeljövő operatermése meghozza a remekműveket is.

László Ferenc

REFLEXIÓK

A hosszú évtizedeken és mondhatni évszázadokon át bizonyos értelemben egységes tudománynak számító fizika kettéhasadt. E folyamat alig észlelhető kezdet után egyre gyorsuló ütemben zajlott le, és ennek során a kísérleti és elméleti fizika, a kísérleti és elméleti vonalon specializált kutatások önálló kibontakozása rövidesen befejezett tényévé vált. A fejlett matematikai módszerek gyors behatolása a fizikába lényeges méreteket a XIX. század végén kezdett öltetni. Gyorsabban a mechanikában, majd az optika és termodinamika területén ez a folyamat „váratlanul” kirobbantja a Maxwell-féle elektromágneses elméletet (1879). James Clark Maxwell a kísérleteket csak távolról, mások révén ismeri (életében egyetlen kísérletet sem végzett), de mégis sikerült neki a mások felfedezte törvények általánosítása, axiomatikus rendezése, és egy algoritmizálható modell alapján ellentmondásmentes, csodálatosan koherens, egységes rendszerbe való foglalása.

Ez az eddig egyedülálló jelenség válik a mai elméleti fizika csirájává, amely különösen az első világháború után áttérjed a fizika minden ágára, és létrehozza azt a folyamatot, amelyben az elmélet viszonylagosan elválik a kísérleti fizikától. Ennek gyorsítását néhány, a fizikán belül fellépő szükségszerűség táplálja. E belső okok térítik elsősorban a kutatást olyan elméleti vonalra, amely egyedül képes megoldani a kísérletek jelezte és elháríthatatlannak tűnő belső ellentmondásokat.

A legszebb példa erre Albert Einstein — az elméleti kutató klasszikus prototípusának — élete és műve.

Speciális relativitáselméletének (1905) és az általános relativitás elméletének (1916) felállításával neki sikerült az elméleti fizikát addig nem sejtett csúcsokra emelni. Az új — a klasszikus fizikán belül észlelt ellentmondások feloldásaként született — elméleti relativista felfedezések ellentmondásmentes belső logikája olyan megdöbbentő, hogy az azóta eltelt hatvan év során — a kvantumelmélettel egyetemben — behatolt az emberi gondolkodás legszélesebb szféráiba, és úgy tűnik, a modern világ logikájának alapelemévé válik.

A relativitás elmélete talán leginkább az a terület, amely eszményien alkalmas a fejlődés belső logikai tényezője szerepének és erejének illusztrálására.

Egy viszonylag szűk területről (a maxwelli problematikából) eredő gondolatként indul, hogy egy csapásra átfogja az anyagi jelenségek kvázi-teljes szféráját, kezdve a mozgással és zárva a tér-idővel és a gravitációval. E megdöbbentő általánosságát éppen belső koherenciájának, alappozitívumai egyszerűségének, stabilitásának, ellentmondásmentes logikájának és mindezekkel szoros összefüggésben gazdag és elegáns matematikai apparátusának köszönheti.

A relativitás elmélete nem támaszkodik kísérletekre, de általuk ellenőrizhető.

A relativitás elmélete nem társadalmi rendelés eredménye, és nem is a külső (általános tényező) hatására fejlődik ki, mégis számos és olyan kiterjedt tudományos erőfeszítések terméke, amelyeket többé-kevésbé a társadalmi termelés és technológia szükségleteire épülő elméleti és kísérleti kutatás legszélesebb síkjain végeztek.

Valamely felfedezés természetének és szerzője érdemeinek helyes értékelése

végett mindenekelőtt meg kell ismernünk azt a terepet, amelyen a felfedezés létrejött, és azokat a feltételeket, amelyek között szerzőjük dolgozott. S amikor ehelyütt terepről és feltételekről beszélünk, mindenekelőtt azon eszmék, szükségletek, áramlatok és megvalósítások összességét értjük, amelyek valamely hipotézis vagy elmélet felépítését megelőzték. Továbbá számot kell vetni a matematika, a kísérleti eszközök és apparátusok, az általános tudományos színvonal és a létező anyagi, szellemi és erkölcsi feltételek fejlettségi fokával, egyszóval azzal a társadalommal, amelyben él és alkot a vizsgált szerző. Talán nem is létezik megfelelőbb elmélet és alkalmasabb szerző e feltételek illusztrálására, mint éppen Albert Einstein.

Gyakran szokták hangoztatni, hogy ő és elmélete úgy robbant bele az ignorancia és stagnálás mocsarába, mint egy izzó meteor a sötét éjszakába. Meggyőződésünk, hogy semmi sem ártalmasabb a tudomány számára, mint az ilyen felelőtlen nagy szavak, melyek nemcsak, hogy nem felelnek meg a valóságnak, hanem meghamisítják a tudomány egész történetét, és elrejtik azokat a finom relációkat, amelyek a fejlődés belső és külső tényezői, az önfejlődés és társadalmi rendelés között állandóan működnek, valamint azokat, melyek a fejlődés éppen megcsillanó új vonalába, a fizika kettéhasadásának törésvonalába esnek.

Sohasem szabad elfelejtenünk vagy lebecsülnünk azokat a bátorítatlan vagy éppenséggel nagyvonalú, de sikertelen kísérleteket, amelyek a szóban forgó felfedezést megelőzték, még ha éppen akkor nem is vezettek azonnali pozitív eredményekre. Tulajdonképpen részleges vagy éppenséggel negatív eredményekkel zárult próbálkozások (azok, melyeket oly gyakran és igazságtalanul sikertelenségnek és terméketlenségnek minősítenek) készítik elő a talajt, tisztítják meg az utat, szelektálják a szóban forgó problémákat, és az esetek döntő többségében irányítják a kutatásokat (vagy ráirányítják a figyelmet) azokra a pontokra, amelyekben azután a döntő és lényeges felfedezések születnek.

Ezek a próbálkozások a legszebb bizonyítékai a tudományfejlődés belső tényezői jelentőségének, és minél számosabbak, annál jelentősebb a szerepük.

A részleges eredmények rendezése, az egyes szinteken és fokokon elért ismeretek szisztematizálása, belső összevetése és logikai szűrőn való filtrálása vezet e tényezőknek a megfelelő matematikai apparátussal történő összefonódás révén új eszmék, hipotézisek és felfedezések megjelenéséhez. Ezt a folyamatot nevezzük ma: a tudomány önfejlődése belső útjának.

1895 táján a relativitás elméletének megjelenése küszöbön áll. Elsősorban is az elektromágneses mezőknek a newtoni axiomatika feltételei között történő tanulmányozása során felbukkant riasztó ellentmondások már nem voltak elkerülhetők. A természetet átfogó éteren alapuló és azóta híressé vált kísérletek (1881—1895 Bradley, Fizeau, Michelson), valamint az éterszél létezését valló két elmélet (1895—1900 Lorentz, Hertz) olyan ellentmondáshoz vezettek, amely tűrhetetlenné vált a fizikában. A tér-idő és mozgás tulajdonságai egyre különösebbek lettek, és nem lehetett őket beleszorítani a newtoni, illetve maxwelli axiomatikába. A Levi-Civita, Elie Cartan és mások kifejlesztette matematikai apparátus mintha csak a terepet készítette volna elő. Lorentz, Poincaré, Eddington és mások mintha csak adott jelre vártak volna, külön-külön és együttvéve majdnem egyidejűleg 1900—1905 között jelezték már a kibontakozás szükségességét. Az általuk javasolt megoldások azonban nem feleltek meg sem részben, sem egészében azoknak a maximális követelményeknek, amelyeket a jelzett belső ellentmondások előírtak.

Einstein fellépése tehát nem véletlen. Ha nem ő, akkor más, előbb vagy utóbb, de teljesen bizonyosan eljutott volna az annyi fáradsággal és intelligenciával előkészített út végére.

Az a tény, hogy a vázolt helyzet majdnem teljesen hasonló a kvantumok fel-fédezésének körülményeihez (mind ami a klasszikus fizikán belüli ellentmondásokat illeti, mind a megoldás időpontját illetően — 1900 körül), csak aláhúzza a fizika fejlődésében szerepet játszó belső tényező jelentőségét. Ez a tényező amely — mint láttuk — jelentős volt az 1910-et megelőző korszakban, döntő tényezővé válik azután — a fizika számára mindmáig talán legtermékenyebb korszakban — a két világháború között.

E korszak kezdetén bizonyos átrendeződés és reprofilirozás, sőt mondhatnók, a lényeges célkitűzések újra fogalmazása tapasztalható a fizikában. Az eddig uralkodó mechanika egyre inkább átmegey a mérnöki tudományok hatókörébe, illetve a matematika egyik alkalmazott ágává alakul. Az optika megváltoztatja célkitűzéseit, módszereit és arcélét. Az elektromágneses, gravitációs és kvantum-mezők egyre nagyobb szerepet kezdenek játszani a fizikában az anyagszerkezeti problémákkal egyetemben, melyekből e periódus vége felé kialakul az atom- és magfizika, rányomva bélyegét modern életünkre. Megjelennek az új tudományágak első csirái, az elektronika, a szilárd testek és az alacsony hőmérsékletek fizikája, és kezdenek körvonalazódni egyrészt a fizika, másrészt a kémia, asztronómia, biológia közti új határtudományi tartományok.

A jelzett lendület azonban nem csupán mennyiségi.

A vázolt tevékenység általában a kutatások minőségi szintjére és sajátosan az elért eredmények jelentőségére vonatkozik. Amire elsősorban fel kell figyel-nünk, az a létrehozott új elméletek és irányzatok méreteit és grandiozitását illeti, mely elméletek és irányzatok megfellebbezhetetlenül betörnek az emberi gondolkozás legszélesebb szféráiba, és előkészítik ezzel azt a tudományos-műszaki forradalmat, amely a második világháború után bontakozik ki.

A fizika e lavinaszerű fejlődésében sokoldalú okok játszottak közre.

Az októberi forradalom győzelme és az első szocialista ország megjelenése a világ térképén óriási tudományos — elsősorban emberi és anyagi — értékeket vont be a nemzetközi forgalomba. A kapitalista termelési mód mellett megjelenő második, szocialista termelési mód mindkét fronton új és jelentős társadalmi rendelkezéseket eredményez. Az ipari termelés szükségletei ugrásszerűen megnőnek és a kutatók rendelkezésére bocsátott anyagi lehetőségek (laboratóriumok és eszközök) sokkal változatosabbak, mint a múltban. E külső, általában jól ismert és igen általános tényezőkhez még hozzáadódik egy szociális-emberi: a tömegkultúra kiterjedése, a tudományos érdeklődés, tudományssomj kiszélesedése és egyre bővülő tömegek azon óhajának fellépése, hogy ők is részesüljenek a tudományos, elméleti és intellektuális értékekből. Ez a szociális tényező teremti meg annak a feltételeit, hogy a múlthoz képest összehasonlíthatatlanul megnőjön a fizikus-kutatók száma, új világhírnévre szert tevő iskolák és összefüggő, jól szervezett kutatócsoportok alakuljanak ki. A fizikai kutatások egyetemessége és nemzetközi jellege valósággá és ugyanakkor óriási ösztönző erővé válik sajátosan a tudomány és általában a társadalom fejlődése számára.

De e külső feltételek mellett a két világháború közti fizika fejlődése döntő módon mégis egyes belső tényezőknek köszönhető. S itt mindenekelőtt arra a riasztó helyzetre kell gondolnunk, amely belső ellentmondásai révén a klasszikus fizikát már korábban fenyegette, és mint láttuk, megoldását a relativitás elmélete és a kvantumelmélet tette lehetővé. A két elmélet megjelenése döntő impulzust ad a kutatásoknak. És mindez éppen az első világháború befejezésének idején.

Az új eszméket kísérletileg is ellenőrizni kell, majd kiterjeszteni új tartományokra, és az egészet egy magasabb szintű átfogó rendszerbe kell foglalni A

fizika kettéhasadása és a fizikusok (már korábban elkezdődött) kísérletekre és elméletiekre való szakadása óriási méreteket ölt, és egyre hangsúlyozottabbá válik. A feltételek adottak, és a szükségletek megkívánják az ilyenszerű specializációt. Hatalmas laboratóriumok alakulnak, és új — főleg elméleti — iskolák. Az elméletiek előbb a relativitás körül csoportosulnak, és céljuk az egységelméletek megalkotása és kiterjesztése. Nemsokára azonban új iskola alakul, mely Planck eszméi körül csoportosul, és a későbbiek során rendkívül megerősödik, kiterjeszti tevékenységi körét a fizika szinte minden ágára. E mozgalom mentorai Einstein és Niels Bohr, de ez utóbbi szerepét (aki elsősorban kísérletező) az elméleti csoport vezetésében rövidesen tanítványai veszik át: Max Born, Ervin Schrödinger, P.A.M. Dirac és elsősorban Werner Heisenberg. Ez a csoport, mely a koppenhágai iskola nevet viseli, és előbb több tíz, majd több száz elméleti kutatót számlál, néhány év alatt (1925—1931) olyan csúcokra emeli a kvantumelméletet, amelyről pár évvel azelőtt még almodni sem mertek, és lezár egy — ma a „Klasszikus kvantumelmélet“ néven ismert — teljes periódust.

Ezen elmélet fejlődését teljes egészében belső tényezők — és pedig a szükséges koherencia, pontos és körülhatárolt tárgykör, ellentmondásmentes törvényszerűségeken alapuló és algoritmizálható modellre épülő axiomatikus rendszer — határozzák meg.

A kísérletezők abbéli igyekezetükben, hogy ellenőrizzék az új eszméket és kiterjesszék őket új tartományokra, egyre újabb és újabb, addig ismeretlen jelenségeket és folyamatokat tárnak fel, amelyek új magyarázatot igényelnek. A sugárzási kvantumok behatolnak az atomba, molekulába, szilárd testbe, a fizika új ágait szülvé, mint amilyen az elektronika, atom- és magfizika, a szilárd testek fizikája és a kvantumkémia.

A fizika kettéhasadása és a fizikusok csoportokra oszlása azonban nem abszolút jelenség. Egy igen erős fizikus-csoport s elsősorban a szovjet fizikusok megtartják közbenső helyzetüket, amely tény a későbbiek során, mivel szerepük meghatározóvá válik, döntő jelentőségűnek bizonyul. Frédéric Joliot-Curie, Enrico Fermi, Pjotr Kapica, Louis de Broglie és sokan mások tovább folytatják kutatásaikat az összetetten formált fizikus (kísérletező és elméleti egy személyben) klasszikus értelmezésében, felhasználva mindazt, amit az elmélet, valamint a modern kísérleti eszközök nyújthattak.

A relativista csoport végül is nem tudja célját: azaz Einstein elméletén alapuló és a világ egészét átfogó, a gravitáció és elektromágneses mezőt egyesítő egységelmélet felállítását megvalósítani. Évtizedekre nyúló erőfeszítéseiket nem koronázza siker, és Einstein meghal anélkül, hogy álma valóra válna.

A stafétát azonban átveszik mások, elsősorban Heisenberg, aki Dirac egy 1931. évi gondolatára támaszkodva még ma is úgy véli, hogy Einstein elképzelése egészében megvalósítható.

1931 után — amikor lezárul a kvantumok emelkedésének „klasszikus“ korszaka — Dirac, Einstein relativista eszméire támaszkodva, sikeres kísérletet tesz a diszkontinuum-felfogás érvényességi szférájának kiterjesztésére. A kísérletek őt igazolják, Anderson megtalálja az első anti-részecskét és elindul hódító útjára az „elemi részecskék“ fizikája.

Az elemezett periódusban zajló robbanás eléri csúcspontját.

A világ politikai térképén ekkor felbukkan a fasizmus réme, de mégsem képes megfékezni a hatalmas lendületet. A fizikusok egy része az Egyesült Államokba és Angliába emigrál, másik részük az új körülmények között is folytatja kutatásait.

Az Egyesült Államokban ekkor alakuló rendkívül erős fizikus kutatócsoportok fellépése rányomja bélyegét történelmünk további sorsára. A második világháború küszöbén vagyunk, és a fizika fejlődését pár évtizedre meghatározó külső és belső tényezők egyensúlya felbomlik. S míg a vázolt viszony a két tényező között — a két világháború közötti periódusban — oly csodálatos fejlődést és a fizika viszonylagos függetlenségét eredményezte, addig e viszony felbomlása azzal a pillanatnyi veszéllyel fenyegetett, hogy ez utóbbi is, legalábbis rövid időre, eltűnik.

E fizika felborulásának és a fizika relatív függetlenségének oka pedig: a háború.

A második világháború idején a célok világosak, egyértelműek és ugyanakkor sajátosak voltak; megvalósításuk egyre hangsúlyozottabb ütemet és operativitást igényelt. Sir Charles Percy Snow, a neves angol közirodász, fizikus és szociológus írja: „A célok általában akkor világosak, ha az emberek halálát kell előidézni — mint a háborúban —, vagy meg kell gátolni azt, mint a gyógyászatban. Sajnos, az életben a feladatok legnagyobbbrészt más természetűek“ (Science and Government. London, 1961).

Így állnak a dolgok a fizikában is.

A második világháború kitörése addig alig észlelt rohamos fejlődésben találta a fizikát, különösen ami céljait, szerteágazó specializálódását és az előzőekben elemzett belső törvényszerűségeiből fakadó elméleti és kísérleti kutatások sokoldalúságát illeti. Ugyanakkor azonban egyre érezhetőbbé válik a fasizmus megjelenése okozta egyensúlyvesztés is.

A még 1891-ben Henry Becquerel felfedezte és később Pierre Curie, Maria Sklodovska és mások munkái révén tovább fejlesztett természetes radioaktivitás hamarosan elvezet az atomátalakítás és a mesterséges radioaktivitás felfedezéséhez (Frédéric Joliot és Irène Curie). Egy eredetileg Einsteinól származó — az energiát a tömegtől függővé tevő — zseniális ötletre támaszkodva, ennek az irányzatnak a kvantumelmélettel való összefonódása eredményezi a fizikában azt, a társadalmat és történelmet mind a mai napig leginkább megrendítő felfedezést, melyet maghasadásnak neveznek.

Miközben az elméleti fizikusok álmodtak a Nagy Elméletéről — mely a relativitást és kvantum-teóriát hivatott egységes anyagelméletté kovácsolni —, a kísérletek, de főleg a már említett klasszikusan képzett „komplett“ csoport „különös“ dolgokkal foglalkozik. A radioaktivitás és elektronika a különböző sugarakkal bombázott atommagok „különös“ viselkedése és a hozzákapcsolt elméleti kutatások lassan-lassan kibontják azt a perspektívát, mely az atommagban rejlő felmérhetetlen energiák kiszabadítását csillantja meg a hozzáértők előtt.

1932-ben Edwin Chadwick felfedezi a neutront. Otto Hahn és Friedrich Strassmann hamarosan bebizonyítja a nehéz magok hasadásának lehetőségét, ahonnan 1939-ben Enrico Fermi és Frédéric Joliot Curie levezeti a láncreakció mechanizmusát. A magenergiának nevezett új energiaforrás a fizikusok kezébe került.

De megindul a háború, és a Manhattan-terv keretében — távol a kezdeti békés céloktól — 1942-ben Chicagóban Enrico Fermi begyűjtja az első atommaglyát (reaktor), melynek következményeként Oppenheimer csoportja megépíti az Egyesült Államok „A“-bombáját. Velük párhuzamosan a Szovjetunióban Igor Kurcsatov csoportja kikísérletezi és elkészíti előbb az A, majd a H-bombát. A háborúnak nevezett társadalmi rendelés kimondotta az utolsó szót. A fizika belső szükségszerűségei

diktálta — kezdetben békés célokat követő — alap kutatásokból hirtelen egy (és nem is csak egy) pusztulást szolgáló alkalmazott áramlat lép a porondra.

Allításunk talán túlzónak tűnik, hiszen a pusztításnak egyszer csak vége szakadt, és az eredményeket értékesítette a békés építés. A háború alig fejeződik be, és a Szovjetunióban üzembe helyezik az első békés célokat szolgáló, áramot adó atomreaktort. A radar és még számos más felfedezés, mely a háborús követelmények közvetlen „társadalmi rendelésének“ eredményei voltak, szinte azonnal átterelődnek a békés építés szolgálatába. És azoknak az alap kutatásoknak zömét, melyeket a világégés okozta közvetlen alkalmazott katonai igények pillanatára hátterbe szorítottak, a fizikusok még nagyobb erőbedobással folytatják, mint annakelőtte. A feltételek igen kedvezőek, a külső tényezők, mint például a pusztításokat szenvedett Európa újjáépítése és az Egyesült Államok gazdasági boomja, megkönnyíti a munka újrafelvételét; a belső tényezők pedig még élénkebben hatnak, mint a két világháború között.

Valami mégis alapjában változott.

A régi fizikai iskolák és kutatócsoportok szétestek, és mások alakultak helyettük, a hidegháború következtében a nemzetközi tudományos kooperáció gyakorlatilag megszűnt, és a tudományos kutatómunka nagyban polarizálódott. Egy új generáció nőtt fel a Szovjetunióban és az Egyesült Államokban. s ők új aspirációkkal és új lehetőségekkel telített új vonzású központokat alakítanak.

A barna pestis által szétvert közép- és nyugat-európai fizika alig ocsúdik a szörnyű csapás után, amikor művelőit a másoktól átvett ultramodern technológia alapján megindult ipari újjáépítés szőlítja a porondra.

De nemcsak erről van szó.

Megváltoztak a fizikáról alkotott fogalmak, és magában a fizikában is új erjedés indult.

Alapjában véve elég régi, de most új erővel felszínre szökő gondolat az, hogy a fejlődés egyik s talán leglényegesebb tényezője az ember; kulturális, szakmai színvonala, iskolázottsági foka, egészségi és anyagi helyzete, találékonysága és odaadása — egyszóval viszonya ahhoz a társadalomhoz, amelyben él — sokat nyom a latban.

A háború alatt és közvetlenül utána elsősorban az Egyesült Államokban és a nagyobb nyugati kapitalista országokban az a meggyőződés alakult ki és szerzett magának igen sok hívet, hogy a kutatás és fejlesztés sikeréhez nem kell egyéb, mint sok pénz és a megoldandó problémákhoz értő megfelelő számú felkészült szakember. Úgy tűnt, hogy a tudomány a társadalmi rendeltől hajtva automatikusan fejlődik, mihelyst megteremtették számára a kellő feltételeket.

Rövidesen rájöttek azonban, hogy az ipari fejlesztés és kutatás nem érhet el önműködően — csak úgy „magától“ — kielégítő eredményeket, és világossá vált, hogy ama tényezők többsége, melyek a háború alatt biztosították a sikert, békeidőben nem működnek.

Ezzel szemben egy új tényező került előtérbe: a nagyhatalmak közötti verseny és a hamarosan bekövetkező erőegyensúly. E harmadik tényező fellépése mind érezhetőbbé válik a tudományban, és világméretű változást hoz: lassan-lassan megváltozik a viszony társadalom és tudomány között.

A helyzet a fizika területén változik talán a leggyorsabban.

Kezdetben — a háború után kialakult status quo közvetlen következményeként — új fejlesztési és kutatási versengés indul, mely maga után vonja a munkában és eredményeiben fellépő párhuzamosságot. Egymás után fedezik fel Keleten és Nyugaton egyaránt a magreaktorok működési elveit, a hidrogénbombában fellépő

fúzió és a mágneses csapdába zárt plazma-fejlesztés technológiáját, az elektronikus számítógépek működési elvét és technológiáját, a stabil és radioaktív izotópok különböző békés és hadi alkalmazásait, a lézer-mézer kvantumgenerátorok elvét, a kozmikus kutatáshoz szükséges technológiát (rakéták, műholdak és a hozzájuk tartozó segédberendezések), hogy csak a legismertebbeket említsük.

Bizonyos fizikai vagy általában tudományos felfedezések szimultán megjelenése nem új dolog. A múltban is találkozhattunk ilyesmivel, és valószínűleg a jövő is fog erre példákat szolgáltatni. Ez különben biztos jelzése annak, hogy a szóban forgó probléma már megérett, és a szükségletek kényszerítik a megoldást. Ilyen eseteket mi is említettünk, például a relativitás alapelvei (Einstein—Poincaré—Eddington) vagy a kvantumegyenletek felfedezésénél (Schrödinger—Heisenberg—Dirac) és napjainkban a kvantum elektrodinamika (Feynman—Schwinger—Tomonaga) és a fizika és technológia történetének még sok más területén is.

De az említett esetek (mind azok, amelyekről részletesen szóltunk, mind a többiek) a tudomány „természetes“ fejlődésének termékei, melyek vagy csupán a belső „klasszikus“ vagy pedig a belső és külső tényezők együttes hatása alatt születtek. Napjaink bizonyos lényeges felfedezéseinek sorozatszerű „futószalagon“ történő szimultán megjelenése — egyik Keleten, másik ugyanakkor Nyugaton vagy fordítva — azonban már nem „természetes“ jelenség, hanem az erőegyensúly új tényezője révén kierőszoalt kutatási párhuzamosság következménye.

A háború utáni fizika történetének másik jellegzetes vonása az eddigi „kis“ tudomány — a little science mellett úgynevezett „nagy“ tudomány, a big science megjelenése. A fizika szinte minden problémájának széles fronton történő egyidejű megközelítése, azon az alapon, hogy „seose lehessen tudni, honnan fog valami hasznos kisülni“ uralkodik ma mind a kapitalista, mind a szocialista országok kutatásában. De minthogy a bedobható erők korlátozottak, a hangsúlyt mindkét részről azokra a kutatási irányokra helyezik, amelyekből az erőegyensúly további fenntartását remélik.

A fizika fejlődésének ez új tényezője feltételezi tehát a „big science“ megjelenését, azaz olyan kutatási ágak kifejlesztését, amelyeket a maximális ellátottság, a rendkívüli költségek, gigantikus laboratóriumok és az ipari méreteket öltő kutatómunka jellemez. Az „iparosított tudomány“ e fellegváraiban bizonyos témákat egyidejűleg tanulmányoznak minden lehetséges oldalról mind elméleti, mind kísérleti fronton, a rendelkezésre álló összes elképzelhető eszközök és módszerek segítségével, hogy minimális idő alatt maximális eredményeket érjenek el. Ilyen kutatások folynak ma a plazma-fizika (a H-bomba megszelídítése), az MHD (magnetohidrodinamikusan) erőátvitel, az elemirészecske-kutatás, a magreakció, szerkezeti vizsgálatok, anihilációs effektusok területén, az elektronikus számítógépek fejlesztése és az űrkutatás legszélesebb skáláin.

A „big science“ egyik következménye — mint az erőegyensúly tényezője kiváltotta fejlődés egyik új jellegzetessége — a „Fall-Out“ — azaz egyes tudományos eredmények „kicsapódása“ (Karl R. van Tassel: *Managing Research and Development*. New York, 1965). Ezen, az atomrobbantás utáni radioaktív eső analógiájára, a tudományos melléktermékek kicsapódását, azaz a „big science“ elsősorban katonai célokat szolgáló lényeges kutatásaiból megmaradó békés eredményeket értik. Nagyon plasztikusan e folyamatot még „spin-off“-nak is nevezik, azaz melléktermékek „lecsavarodásának“ a fő kutatási vonalról.

A „Fall-Out“ egyik beszédes példája a lézer. A radartechnika területén meginduló — eredetileg zajmentes erősítés célját szolgáló — kutatások mellékterméke ez, mint a mézer továbbfejlesztése. A be nem vallott cél egy, a sugárzáson ala-

puló rakétaelhárító kvantumfegyver kifejlesztése. Az így nyert lézer — melyet párhuzamosan szinte egyszerre fedeztek fel Keleten és Nyugaton (Basov—Prohorov—Townes) jelenlegi formájában alkalmatlan a be nem vallott cél számára, és melléktermékként csapódik ki a tudományban, ami ugyanakkor természetesen nem jelenti azt, hogy ne lenne egyike a jövő legszebb békés perspektívákat ígérő eredményének.

*

A fizikai és technikai felfedezések egész arzenálját sorolhatnánk fel, mint a központi kutatások „spin-of“ eredményét, de mindez fölösleges ahhoz, hogy levonhassuk a következtetést: ez a folyamat az erőegyensúly tényezőjének egyik következménye.

A kutatások párhuzamossága, a „nagy tudomány“ megjelenése, egyes „melléktermékek“ kicsapódása mind ugyanannak a tényezőnek, az erőegyensúly tényezőjének következménye, tényező, mely a második világháború után a tudományfejlődést meghatározó „klasszikus“ belső és külső tényezőktől függetlenül jelenik meg.

Szerepe óriási. Bizonyos külső és belső feltételekkel kombinálódva a tudomány és politika mind szorosabb összefonódásához vezet, mely folyamat egy nem túlságosan távoli jövőben felborulással fenyegeti a tudomány és társadalom klasszikus viszonyát.

Elgondolásaink az alábbi következményekre vonatkoznak.

Mindenekelőtt lássuk azokat, amelyek a külső tényezők működéséből származnak.

A tudomány tervezése a szocialista termelőmóddal egyetemben jelenik meg, és ennek természetes következménye. De csupán a második világháború után, amidőn a kapitalista országokban rájönnek a már említett gondolatra: hogy a célok csakis akkor világosak, ha az emberek elpusztítását kell előidézni, avagy azt meggátolni, és hogy a tudomány csak akkor fejlődik automatikusan a kívánt irányokban, ha céljai világosak, csak így válik a tervszerűsítés egyetemes szükségletté a fizikán belül is.

De a tervszerűsítés módozatait illetően még ma is eltérőek a vélemények. Miután az utóbbi időben egyre világosabban körvonalazódik a fizikai kutatások hármas jellege: alap-, alkalmazott és fejlesztési kutatások, a tervszerűsítés jellege is egyre jobban körvonalazódik, mégpedig jobbról balra, azaz az említett kutatások sorrendjével fordítottan arányosan csökkenő tendenciaként. Ily módon ma már világos, hogy az ipari termeléssel kapcsolatos, a technológiai eljárásokat szolgáló üzemi laboratóriumi kutatásokat lehet és kell is szigorúan tervszerűsíteni.

Az akadémiai vagy departamentális laboratóriumokban folyó olyan alkalmazott kutatásokat, melyek bizonyos alapvető fizikai törvényszerűségeknek a gyakorlat számára elérhető formába való öntését célozzák azaz „in vitro“ készítik elő az egyes felfedezéseket a későbbi ipari alkalmazások számára —, már nem tervszerűsíthetők olyan mereven, mert egy sor olyan belső tényezőtől függenek, melyek a maguk részéről a priori előre nem látható módon hatnak.

Az alapkutatások pedig — melyek majdnem teljes egészükben belső tényezők függvényei — csak annyiban tervszerűsíthetők, amennyiben céljuk nagyjából előre látható, és még ez is csupán belülről, magukból a kutatások során előálló perspektívák szemszögéből tekinthető, és semmiképp sem kívülről és ráerőszakoltan. Ez a kérdés egy másik ugyancsak a második világháború után fellépő és a külső tényezők működése következtében előállott következtetéssel van szoros összefüggésben.

A kutatások súlypontjának folyamatos és progresszív vándorlásáról van szó az egyetemek és akadémiai laboratóriumokból az üzemi laboratóriumok felé. Folyó a vezetéstudományok egyik klasszikusa — vagy ami ma ezzel teljesen egyenértékű

— a tudományszervezés egyik szakértője még a XX. század elején kijelentette: „A tudománynak alá kell szállnia az üzemekbe.“ E kijelentés ma széles visszhangra talált azok körében, akik érdekeltek a fizika fejlődésében. Egyrészt bebizonyosodott, hogy a világgpiacokon folyó konkurrenciaharc következtében valamely ipari egység fejlődésének — ha nem egyenesen létezésének — sine qua non feltétele az állandó tudományos kutató tevékenység. Ily módon gyakorlatilag minden ipari egységnek — de legalábbis a nagyobb központoknak — állandóan foglalkozniuk kell a kutatással és fejlesztéssel.

Másrészt a kutatók is arra a meggyőződésre jutottak, hogy maga a termelés gyakorlata veti fel a legérdekesebb tudományos problémákat, és az e kutatásokhoz szükséges beruházásokat sem az állam, sem az egyetemek, hanem csakis az ipar képes egyedül szolgáltatni és fedezni. Így kap egyre nagyobb teret a „piszkos kezű tudós“-nak, vagyis annak a tudományos kutatónak a típusa, aki nem átal „alászállni“ a termelésbe.

A külső tényezők működésének harmadik és lényeges következménye, mely különösen az utóbbi években hangsúlyozódik: a kultúra megosztásának tendenciája. Bár e tendencia rendkívül veszélyes, mégis egy sor tényező hatására a kultúra humán és reál irányzatokra való szakadása egyre erősödik. Az ebben az irányban működő tényezők közül csak néhányat említünk: az információrobbanást, melyet generációknál át — azaz annak kvázi-lehetetlenségét, hogy megemésszük az emberiségre zúduló információmennyiséget, és az emberiségnek azt a természetes tendenciáját, hogy a külső világhoz egyidejűleg két: a racionális és az érzelmi-emotív sikon közeledjék. E tendenciát több okból is veszélyesnek tartjuk, itt csak ezek egyikét emeljük ki. azt a szakadékat, mely egyfelől a tudomány emberei és a széles dolgozók tömegei között, másfelől a fizikusok, vegyészek, biológusok, matematikusok és az értelmiség többi része között mélyül.

Még harminc évvel ezelőtt is természetesnek tűnt, hogy valamely fizikai felfedezésről azzal a magától értetődő igénnyel érdeklődjenek és beszéljenek a legszélesebb körökben is, hogy legalább a dolgok lényegét értik; ma már senki sem csodálkozik azon, hogy két fizikus sem érti meg egymást. A humán érdeklődésük teljesen meddően keresik a módját, hogy behatoljanak a modern fizika vagy biológia „rejtelseibe“, és korunk fizikusa, legjobb szándéka ellenére sem képes közelebről követni a kultúra humán értékeinek gyarapodását.

A fejlődést meghatározó külső tényezők hatásának e szomorú és veszélyes vonatkozásait valamennyire kompenzálják a belső tényezők kiváltotta egyes következmények. E belső tényezők szerepe pedig — szerencsére — napjainkban növekvőben van.

E sokoldalú következmények közül csak kettőt említünk.

Az első az a párhuzamos tendencia, amely mind magán a fizikán, mind az összes úgynevezett egzakt természettudományokon mint egészen belül megnyilvánul: egyrészt egy rendkívül szűk specializálódás, egyre keskenyebb sávokra való szakadás és osztódás, másrészt a határ- és hibrid tudományok megjelenése, azaz az ultraspecializált irányzatoknak egy magasabb szinten történő találkozása és a közös felületek kiaknázása. A belső tényezők eme következménye rendkívül lényeges, mert megteremti ama híd felállításának kezdeti feltételeit, amely a kultúra két oldala közötti szakadékat hivatott átívelni. A határtudományok gyors és erőteljes megjelenése éles fényt vet erre a pozitív tendenciára, és arra biztat, hogy valahol, egy magasabb szinten a tudomány meg fogja találni azt a gondolati szintézist, amely a különböző irányzatokat és szempontokat, az anyagi világ törvény-

szerűségei kutatásának különböző aspektusait összeköti, amit mindannyian óhajtunk.

A második következmény, amely a belső fejlődés során egyre nagyobb jelentőségre tesz szert, s ugyanakkor megkönnyíti a jelzett szintézis bekövetkezését: a tudományok matematizálása.

A matematika behatolása a tudományok egyre szélesedő és terebélyesedő ágazataiba — a reál és humán tudományok területére egyaránt — és a gondolkodás egyre magasabb szintekre való emelése új polivalens logikák révén, döntő tendencia a tudományok belső fejlődésében. Ez az irányvétel lehetővé teszi a tudományos gondolkodás eddig csak a fizikában vagy a matematikában használt egyes elemeinek behatolását a többi tudományba és általuk az egész emberi gondolkodás egészébe. E tény közvetlenül hat a tudomány és társadalom viszonyára.

A tudományoknak közvetlen termelőerővé válása nem csupán — és főleg nem elsősorban — valamely új tudományos technológia vagy a tudomány és termelés összefonódása révén nyert gazdasági javak előállítását jelenti (a szó vulgáris értelmében), hanem mindenekelőtt új eszmék fellépését, melyek mélységesen befolyásolják az emberi alkotást, gondolkodást és ideológiát — egyszerűen a társadalom haladását. E folyamat révén, mely a külső és belső tényezőknek az erőegyensúly tényezőjével való összefonódása következtében lép föl, a tudomány döntő szerepet kezd játszani a társadalom történetében. A tudományos forradalom, melynek mindannyian tanúi vagyunk, bizonyára lényeges következményekkel fog járni az egész emberi társadalomra nézve. A fizika — s általában a tudományok — fejlődésének fő vonala a jövőben egyre kevésbé különül el az emberiség politikai fejlődésétől, a tudományok viszonylagos függetlensége eltűnik, és ennek következtében felborul a tudomány és társadalom jelenlegi viszonya. A tudományok fejlődését mozgató társadalmi rendelés helyét átveszi a társadalom fejlődését is mozgató tudományos rendelés.

Konklúzióként hadd ismételjük el reflexióink lényeges pontjait, melyeknek célja a fizika fejlődésére vonatkozó néhány gondolat vázlatos rendszerezése.

Nézetünk szerint a fizika fejlődését kezdeti szakaszában két tényező határozta meg: külső és belső faktor.

Társadalmi összefüggésekből született tudományként fejlődik (az említett két tényezőtől hajtva előre), miközben a többi társadalmi tevékenységgel szemben relatív függetlenségre tesz szert.

A fejlődés eme vonatkozása a külső és belső tényezők egyensúlyfelbomlásának terméke, és azzal a következménnyel jár, hogy a fizika két ágra (kísérleti és elméletire) szakad.

A fejlődés ez általános vonalát megzavarja a második világháború után fellépő harmadik tényező: a nagyhatalmak közötti erőegyensúly, melynek következményeként a külső és belső tényezők egyensúlyát helyreállító tendencia lép föl.

Mindez elvezet a tudományos forradalomhoz, melynek során a tudomány közvetlen termelőerővé válik, elveszti viszonylagos függetlenségét, s ennek során megváltozik a klasszikus viszony tudomány és társadalom között. Az új formula: a tudományos rendelésen át a társadalom fejlődése felé.

Úgy véljük, természetesen, hogy reflexióink csak viszonylagos igazságok, sőt meg is támadhatók, de meggyőződésünk ugyanakkor, hogy a mellettük felhozható érvek száma és súlya legalább olyan nagy, mint az ellenük felhozhatóké.

Alapjában véve Darwin egyik közeli munkatársával, Thomas Huxley-val egyetemben úgy véljük, hogy „minden új elmélet rendszerint eretnekségként indul, és a társadalom fejlődését gátló megcsontosodott előítéletként végzi“.

Hogy itt, egy kolozsvári folyóiratban, a kérdést így lehessen feltenni: „mit keresünk a Holdon?” — előbb azt kell feltételezni, hogy az ember holdraszállásához, mint embereknek, minékiünk is közünk van; még előbb pedig, hogy az amerikaiakkal, a két első kozmonauta személyében, csakugyan az ember tette lábát a Holdra. Elismerem, hogy ez a követelmény az első pillantásra ostobaságnak tűnik („persze hogy az ember volt; miért, az amerikaiak talán nem a homo sapiens nevű, az egész Földön elterjedt egyetlenegy fajt képviselik?”), ám mégis úgy találom, szükséges megmondani, hogy erről minket senki sem biztosított, mi ezt csak jóindulatúlag feltételeztük; szükséges megmondani, hogy ebben a hiszemben ültünk a tévé előtt (a nagymama is ezért fohászkozott fel, mondván: „édes istenem, segítsd meg szegényeket!”; szükséges hangoztatni, őszinte lelkesedésünket igazolandó, a jóhiszeműségünket, hogy ama napon büntelenül állhassunk a túlélők színe előtt, már ha ugyan mi magunk köztük leszünk, s jó lelkiismerettel jelenthessük ki, hogy mi a magunk részéről igazán úgy képzeltük, ez az egész ügy az ember tudásvágyát hivatott kielégíteni, a megismerés fausti szenvedélyét szolgálja.

Mindebben persze — mit bujócskázzak a gondolatokkal a szöveg alatt? — benne rejlik már a kétség is. Huszadik századunkban megszoktuk, hogy ne tulajdonítsunk túlzott hitelt a kijelentéseknek, a szépen hangzó szavaknak („ez kis lépés az ember számára, de óriási ugrás az emberiség számára”; ez volt az első mondat, mely a Holdon elhangzott), s nem tehetünk róla, ha minden akart, görcsösen akart, mondhatnám, magunkra kényszerített jóhiszeműségünk ellenére sem szabadulhatunk a gyanútól, hogy az amerikaiaknak eszükben sem volt a homo sapiens-t mint olyant, mint az egész földkerekséget lakó egyetlenegy fajt képviselni, s ha az „emberiség”-ről szóltak, magukat értették rajta. Ez a gyanú viszont már rosszhiszeműség a részünkről. Kétségbeejtő, hogy a Hold meghódításának korában, a determinált földhözköttöttség bilincseinek feltörésekorában, egy új emberi minőség kialakulását sürgető korban — az egész bolygó, az egész homo sapiens faj viszonylatában — olyan világban élünk, amelyben véleményünk kialakításában a jó- vagy rosszhiszeműségre vagyunk utalva; s ebből a szempontból mindegy az, hogy a tévé-adások, hírmagyarázatok, sajtónyilatkozatok, interjúk ipari özőnével traktálnak-e, vagy pedig csak akkor jelentenek be egy-egy új kísérletet, mikor az űr-állomás már „elhelyezkedett a röppályán”, s készülékei „normálisan működnek”.

De hogy a kiinduló kérdésre visszatérjek, arra, hogy mondhatjuk-e itt nálunk többes szám első személyben, hogy „mit keresünk a Holdon?” — engedtessek meg kifejtennem abbéli nézetemet, hogy ez részben tőlünk függ; attól, hogy tekintet nélkül minden egyébire, például hogy gondoltak-e avagy sem ránk is a holdraszállók, akartak-e minket is képviselni avagy sem, beavattak-e vagy sem céljaikba, s beszámolnak-e az észleléseik igazi lényegéről avagy sem („persze, mert majd bolondok lesznek; ha

valakit érdekel, próbálja utánuk csinálni“, mondta a főkönyvelő egy üveg sör mellett a bükki menedékházban, amikor a fizikatanár a Houstonból érkező „nesze semmi, fogd meg jól“ sajtóhíreken bosszankodott), hogy tehát függetlenül mindettől, érezzük-e avagy sem mi magunkat annyira embereknek, a homo sapiens faj megannyi azonos értékű tagjának, hogy — legalább az átélés jogán — részt kérjünk egy sereg embertársunk, tehát az ember, tehát az emberiség mégiscsak csodálatos diadalából. Erre pedig a válasz egyértelműen csak igenlő lehet. Igen, részt kértünk.

Igen, mi is ott ültünk, az egész világ ott ült (aki tehetne; aki nem épp akkor halt éhen Biafrában, nem épp akkor bombázta a Szuezi-csatorna egyik vagy másik partját, nem épp akkor eszkábált tutajt a háza fedeléből egy indiai folyó völgyében; folytassam még?), ott ült a tévé előtt, s eltelt a nagyság, a büszkeség, a testvériesség, az egyetemes szeretet egy percig minden hétköznapi gondon, bú-bajon túlcserdülő, páratlan érzésével; igen, lélekben akkor az egész világ, az egész emberiség ott volt a Holdon, s én nemcsak hiszem, a legteljesebb bizonyossággal tudom is, hogy soha nem volt — mert nem lehetett — ennél szebb, felemelőbb, az élmény egyidejűségében ennél nagyszerűbb pillanata fajunk történetének. Ha valamihez hasonlíthatom az akkori hangulatot, hát csakis a fegyverszünetek, a békekötések, a háborúk befejezése alkalmával magasba szökő kollektív ujjongáshoz, ám azt is hozzátehetem, hogy akkor arra gondoltam (a Holdat néztük M. iskolaigazgatóval, amikor az esemény után először vált nálunk is láthatóvá, s az igazgató elmosolyodott, mondván: „furcsa, mintha közelebb volna“), hogy alkalmasint ilyenek képzelték a legendaköltők azt az egy-akarattal, egy-érzéssel megbolydult emberi mindenséget, mely fölött a mindenütt látszó betlehem csillag felvirradt — ékesszóló bizonyosságául annak, hogy az embernek szüksége van effajta élményekre, s hogy ha a valóságban nincs része benne, kénytelen megálmódni magának.

Mi tehát részt kértünk a ragyogó amerikai diadalból, de nem is kértünk, hanem spontán lelkesedéssel egyszerűen részt vettünk benne, részt vállaltunk belőle — s ezzel az emberiség ügyévé tettük a holdraszállást. És azokban az órákban (csak nemrég teltek el, őrizzük meg illanó emléküket, hogy ne csupán a kozmonauták lábának besüppedését a holdi talajba ismerje az utókor; hogy egyszersmind tudhasson arról, mi zajlott „itt alant“ a lelkekben), azokban az órákban képesek voltunk jó- és rossz-hiszemőség nélkül, természetesen és tudományosan, sportszerűen és szenvedélyes-nemesen gondolkozni (meglepő, hogy milyen békésen, mondhatnám komplementárisan, egymást kiegészítve férnek össze ezek a kategóriák egyetlenegy magatartásban), s ha akkor kérdezi meg valaki, mit keres az ember a Holdon, mindnyájan tudtuk volna, mit válaszoljunk. Először, hogy ostoba kérdés. Hasonló kérdést egyszer már feltettek egy angol alpinistának, az így hangzott: „miért kell megmászni a Mount Everestet?“, ámde az angol az ostoba kérdésre olyan bölcs választ adott — „azért, mert van“ —, ami a tudomány, a művészet, a sport, egyszóval mindenfajta nem hétköznapi, nem sanyarúan létfenntartó emberi tevékenység, munka, erőfeszítés célját, benső lényegét mindennél tökélete-

sebben meghatározza. Másodszor, az előző válasz érvényét fenntartva, de kissé elmélyültebben töprengve a kérdésem, azokban az órákban azt mondtuk volna, a Holdon önmagunkat, önmagunk jobbik énjét, a jövő homo sapiens-ét keressük, aki már itt él bennünk és ott sétál a sűrű holdsvatagban; aki az életet s az értelmet, az anyag öntudatát viszi a világűrbe, s onnan egy boldog, békés, minden durva állatiasságától és kifinomult kannibalizmusától örökre megszabadult emberi faj földjére, egy csodálatos „Terre des Hommes“-ra tér vissza.

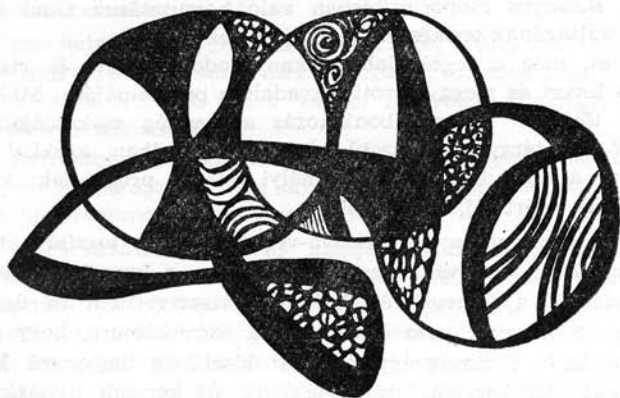
Gondolom, nem szükséges bővebben kifejtenem a fentebbi „kétlépcsős“ választ (ami benne nem rögtön nyilvánvaló azok előtt, akik nem így feleltek volna, maradjon balladai homálynak), s engedtessek meg most újra felvetnem a „mit keresünk“ kérdését — miután napok s hetek teltek el az esemény óta, s miután előbb éreztük, hogy „az emberiség új korba lépett“, majd magunkhoz térünk a nagy pillanatok eufóriájából, s ennek az új kornak még semmi jelét nem láttuk. Érvényes-e még most is kérdésünk többes szám első személye?

Előbb egy helyt azt mondtam, hogy részben mitőlünk függ, tekinthetjük-e olybá a holdraszállást, mint amihez közünk van; s azt hiszem, kimutattam, hogy igen, mivelhogy átéltük a siker élményét, s részt kértünk az általunk — lehet, hogy önkényesen — közösséginek érzett diadal mámorából. Most azonban ideje tudatosítanunk magunkban egy sokkal prózaibb realitást; azt, hogy a Hold s aztán a többi bolygó meghódításának tervéhez (a nagytata még tavasszal azért drukkolt, hogy megérje az ember holdraszállását, most addig akar élni, amíg a Marsra is leszállnak; „ez egy kihalt kőgolyó, az lesz az érdekesebb“), ehhez a kolosszális arányú tervhez, amelyből kettő is van, s tarthatunk tőle, hogy mind a kettőt megvalósítják, nem az együttműködés, hanem a földi erőforrásokat esztelenül tékozló versengés szellemében, ezekhez a tervekhez tehát s még inkább gyakorlati kivitelezésükhöz az egész Földnek, az egész Földet lakó fajunknak, s mint tagjainak, természetesen minékünk is közünk van — mondhatnám — testi közünk, attól független közünk, hogy átéljük-e avagy sem lélekben a további győzelmeket.

Lehetnénk őslakók a brazil dzsungelben, mely területnél úgylehet manapság már a Hold felszínét jobban ismerjük, vadászhatnánk bögőmajmokra fúvócsőből kilőtt nyilakkal, akkor is közünk volna a megtörtént holdraszálláshoz éppúgy, mint a jövőben megtörténendőkhöz — s nemcsak annak a jogán, hogy a Hold miránk is süt, ámbár ez a jog egyetemes (ha nem a konkvisztádori jogot, az ökológot ismerjük el az emberek közt, a társadalomban „természetesnek“, akkor a Hold s minden más égitest az emberiségé, akár a világtenger), hanem mert akkor is, ha — ismét jóhiszeműen — feltételezzük, hogy a kítűzött úrkutatási program kizárólag békés célokat szolgál, a roppant teljesítményt megelőző roppant erőfeszítéseknek a világ szervezettségének mai fokán mindenképp részesei vagyunk, akár van hozzá kedvünk s meg vagyunk győződve a szükségességéről, akár sem.

De éppúgy részesei leszünk a következményeknek is, mint ahogy ré-

szesei lehettünk volna, szerencsére csak elméletileg, a holdi organizmusok által ránk szabadított katasztrófának; ám ne keltsünk apokaliptikus-hangulatot effajta együgyű sopánkodással, gondoljunk csupán mindennapi dolgokra: mindennapi levegő-adagunkra, nyersanyagokra, melyekkel a mai csecsemők nemzedéke előtt kell nemsoká elszámolnunk, ezernyi megoldatlan földi ügyünkre — s nem azért, hogy rossz lelkiismerettel lépkedjünk tovább a haladás útján (aminél csak egy dolog terhelné meg jobban a lelkiismeretünket: ha most, éppen most megállnánk rajta), hanem csak hogy sem testi valóságban, sem lelki átélésben holdraszállóként, modern homo sapiens-ekként ne feledkezzünk meg sohasem arról, hogy közünk van, hogy felelősségteljes közünk van mindama dolgokhoz, amiket égen-földön ma az ember cselekszik, mert mindannyiunk egyéni sorsa végzet-szerűen egy lett az egész emberi faj sorsával.

Gaál Gábor életében az 1919 augusztusától 1926 októberéig (és még tovább is) terjedő több mint hét esztendő egy akutból krónikusba hajló, elhúzódó szellemi válság korszaka. Ezt a válságot kétségtelenül a veszített forradalom keserves élménye és problémája váltotta ki. Még jobban összekuszálta és elmélyítette az emigrációs élet létbizonytalansága, kitaszítottság-tudata, honvág-y-komplexusa, úgy-hogy bár a centrális politikai-világnézeti-erkölcsi vonalon a későbbi fejlemények végső soron egy intellektuális-világnézeti tisztulás felé mutatnak, sokféle megoldatlan személyi problémája révén a válság áttételesen tovább tart, hatalmába keríti egész érzelmi életét, s legfeltűnőbb formájában mint átmeneti önbizalomvesztés nyilvánul meg.

A válság legkorábbi, akut korszakából négy jegyzetfüzete maradt fenn. Ezekben tanulmánytervek, konseptusok, rögzített ötletek, gondolatok között elszórva igen sok vallomásszerű szubjektív reflexiót

olvashatunk, többnyire zaklatott hangú eszmefuttatást, a szóban forgó válság beszédes dokumentumait. Hiábavaló kísérlet volna ezekből a szilánkokból valamiféle egységes gondolatrendszert összerakni-felépíteni. Nemcsak szétszórtságuk és hézagosságuk miatt, hanem elsősorban azért, mert ilyen át gondolt, kiérlelt koncepció nincs is mögöttük. A tépelődés, a megrendültség kivételései ezek a gyakran egymással felelő gondolatok. Bizonyos csoportosításban való bemutatásuk Gaál Gábor akkori szellemi-erkölcsi válságának természetébe nyújt betekintést.

Minden egyes, még a legtávolabbi kanyarodó jegyzete is visszautal, vagy visszavezethető a levért és meggyalázott forradalom problémájára. Miért kellett úgy történnie, ahogy történt? Van-e kibontakozás a vereség zsákutcájából? Mit kell tenni és hogyan? S e tárgyi természetű kérdések nyomában, azokkal összefonódva lökődnek felszínre a legszubjektívebb személyi jellegű problémák: ki vagyok én, hol a helyem, mi fáj, miért fáj, mit tegyek?

A forradalom vereségét a perspektíva-vesztés sajátos torzító optikájából ítéli meg. Azt a benuátságot, amelyet a vereség nyomán s a bosszúszomjas fehér-terror hatása alatt tapasztalt a tömegeknél, hajlamos visszavetíteni és úgy értelmezni, hogy 1918–19-ben a tömegek nem értek meg a forradalomra, hogy a forradalom a tömegektől elszakadt, tisztaságvágytól fűtött kisebbség nagyszerű kitörési kísérlete volt, a gyűlölt régi keretek lerombolásának, új korszak nyitásának kísérlete.

Portré 1925-ből. Feltehetően Hatvanyiné Marton Erzsébet munkája

E gondolat megkerülhetetlen másik oldala: szabad volt-e kockáztatni, az embereknek annyi szenvedést okozni, vagy muszáj volt, kellett?

(Jellemző, hogy bár a vereségért való felelősséget olykor odáig feszíti, hogy szabad volt-e egyáltalán a forradalmat elkezdni — annak igazát soha kétségbe nem vonja. Ez azonban olyan konfliktust involvál a forradalmi akció igaza és az ennek ellenálló valóság között, amely a valóság irracionális voltát sugallja. S bár az irracionalista filozófia konzekvenciáját Gaál Gábor még ebben a korszakában is elkerüli, nyomait, hatását irracionalisztikus reflexiók formájában felfedezhetjük a füzetek számos lapján.)

A megvert generáció, a forradalmárok kis csoportja csinálta hát a forradalmat. Bukásuk tragikus, mert velük az igazság bukott el. S a tragédiát tetőzi, hogy a bukás nyomán azok a tömegek szenvednek, akiknek megváltásáért az akció elindult.

Egy helyt e „megvert generációt” többes szám első személyben szólva így jellemzi: „mindnyájan nihilisták vagyunk”, „tagadunk mindent”, de „pándestruktív lelkünk valami moralitás felé eped”. Úgy látja, hogy ettől a nemzedéktől nem idegen az egoizmus, az utilitarizmus, a hedonizmus sem. Aztán: „szeretünk új szavakat csinálni”, mégis a legjellemzőbb: a hazug konvenciók elleni harc. „Életünk lírája a lázadás. Tagadjuk a mai államot és egyházat. Az arisztokraták nacionalizmusára csak gyűlölettel tudunk gondolni. (...) A liberalizmus gyűlöletes számunkra, nemkülönben a burzsoázia. Szocialisták vagyunk.” „Életünk a forradalomnak csak eszköze.” „Hazavágyódásunk van oda, ahol a barikádok vannak, mindenhová, ahol az van, Berlinbe, Mexikóba.” Mártírvágy és aszkézis is jellemzi szerinte ezt a generációt, s így összegezi jellemzését: „A szerzetesnek, a vándornak s egy kegyetlenkedő franktirórnak keverékei vagyunk.”

Máshol másként merül fel a szerzetes és aszkéta képe: „Van valami bennem a szerzetesből és az aszkétából. Am az életem mégsem kolostor. Ó, lebírhatatlan, szörnyű ellentmondások.” Ugyanitt megdöbben azon, hogy legmélyebb lelkében cinizmust és székszist fedezett fel. A „ki vagyok én?” kérdés újra és újra előugrik a füzetek oldalain, hol mint a személyiség dilemmája, hol mint alkotási dilemma. Egy helyt a következő végletes formában:

„Nem tudok rendbe jönni magammal. Vannak hetek (...) amikor misztikus vagyok, amikor tudásomnak minden energiája egy objektumra, istenre vonatkozik. Ezekben a napokban a filozófia teozófia lesz.” „Természetesen patológikus ez az állapot. A lélek figyelme csak egyetlen egyre van kifeszítve. A léleknek e feszülése az extázisig fokozódik a sajátos boldogság-vágyás érzelmében. Ó, milyen azonos ez az érzés (...) a szerelemhez (...)”.

Majd némi öniróniával: „Az aszketikus élet vezet ide. Hallucinációim nincsenek — de korral megjöhetnek még.” Végül: „Természetesen ez arisztokratikus érzés. Mindenki nem érezheti. Ezt a világot megvetem ilyenkor, és ilyenkor konzervatív vagyok és reakcionárius.

De van forradalmiságomnak is misztikája. Az én emberideáлом a paraszt. De az a paraszt, az én parasztom nem lakik az én hazámban. Az a paraszt az orosz muzsik lenne, ha Oroszországban születtem volna.”

Vagyis: merő olvasmány-élmény alapján alakította ki ezt az eszményét. A muzsik-mítosz Tolsztoj és Dosztojevszkij hatása alatt visszatérő témája. Egy helyt, amolyan fonákjára fordult spenglerianusként (Spenglert más helyt egyértelműen elveti!) így kiált fel: „Hiszek Európa pusztulásában (...) Hiszem, hogy a titokzatos ősi Ázsia szelleme már itt van közöttünk (...)”

A misztikával való kaland után már logikusnak tűnnek az ilyen tépelődő

sorok: „Kimondhatatlanul fáj, hogy mégsem tudom, hogy ki vagyok. Nem tudom, hogy igaz-e a forradalom bennem. Erő-e a lázadás bennem, teremő akarát-e, vagy dekadencia“, s az ehhez hasonló bejegyzések: „Utilitarista volnék? Nihilista? Bizony, bizony morális defektusaim vannak. Meg kell gyógyulnom.“

A valláshoz való viszonya e korszakában rendkívül ellentmondó, a misztikával való kalandja ellenére világosan leszögezi, hogy azt a vallást, amely évezredekken át az emberi élet és művelődés középpontja volt, ő már nem tudja elfogadni, egyetlen változatában sem. A katolicizmusban az ellenforradalom bázisát látja, a protestantizmustól személyes ellenszenv választja el. A kérdés számára az, hogy akkor mivel kell pótolni a vallást, mert szerinte „a forradalomnak elő kell készítenie lenni a vallásban, az etikában és a filozófiában“. „Új vallás nélkül nem épülhet fel az új társadalom.“ Persze tekinthetők ezt csupán terminológiai dilemmának is. Hiszen világos, hogy ha a forradalmi eszmével, forradalmi ideológiával helyettesítjük be azt, amit Gaál itt a forradalmat előkészítő és a hagyományos vallásoktól merőben eltérő vallásnak tekint, akkor minden világossá és egyértelművé válik. Csakhogy fontosnak éppen az tűnik, hogy itt még nem tud túllépni a vallás legáltalánosabb értelemben vett körén, hogy az ideológiát, a tömegeket átható eszmét csak vallási eszmeeként tudja felfogni, bár ezt antagonisztikusan szembefordítja a kereszténységgel: „A társadalom minden eddigi formáit össze kell törni. Európa tömege monarchikus és keresztény. Mindaddig, amíg a kereszténység megdőrtve nincs — a forradalmaknak semmi értelmük. A forradalmat, a társadalmi forradalmat, meg kell előznie egy új vallási koncipiálásnak.“

A forradalmat előkészítő új etika igényének megformálásánál már nem jelentkeznek ilyen zavarok. A forradalmár erkölcsiségének a problematikája előbb még csak kérdésekben fogalmazódik meg, például ilyenekben: „El kell dönteni — szabad-e mindent, és ha nem szabad, mit szabad?“ Néhány oldallal arrébb azonban már pozitív, állító formában fejt ki az etikus-forradalmár e leghűsbavágóbb dilemmáját: „A forradalmi cselekvés moralitása ez: — tudom, hogy ez a tétel: mindent szabad — hamis, rossz, mert például ölni nem szabad, a forradalom mégis öl ennek dacára, holott jól tudja, hogy amikor öl, rosszat cselekszik: azonban a forradalom igaz hitével együtt meg kell lenni a bátorságnak is, kimondani, hogy gonosz és kegyetlen és elviselhetetlenül fájdalmas ölni, de: elkerülhetetlen — ananké.“

Az a G. G., aki magát a lázadók szektájában tudja, válságszakaszának egy másik dilemmáját a következőképpen tudatosítja: „Rendet akarok, káoszt nem. És a lázadásnak nincs rendje, formája.“ Ez az ellentmondás két vonatkozásban is konkretizálódik jegyzeteiben. Egyrészt, bár elméletileg jól tudja a forradalomnak rombolás és építés egymást feltételező egységéből álló dialektikáját, mégis többször szavá teszi fenntartásait a rombolás, a destrukció, annak mértéke, szüksége iránt, mert őt igazán a forradalom konstruktív oldala tartja igézetében. Az említett ellentmondás másrészt a lázadástól elválaszthatatlan szertelenségnek és az ő szubjektív fegyelemigényének a konfliktusában konkretizálódik. Ezen a szálon jut el a forradalmi párthoz (a forradalom szervezett, fegyelmezett osztagához) való viszonyulása kérdéséhez. Egy bejegyzéséből kiderül, hogy személyi autonómiáját félti a pártfegyelemtől. Fegyelmen ő az eszme sugallta önfegyelmet érti, de nem látja meg a pártszervezetben s az önként vállalt pártfegyelmen a két láncszem közötti közve-

tító láncszemet. Egy helyt azonban, ahol egy történelem-filozófiai eszmefuttatás során oda konkludál, hogy nem csatlakozhat egyetlen párthoz sem, a következő figyelemre méltó módosító kiegészítéssel él: „Azaz csak akkor egy párthoz, ha az diktatorikus módon hajtja keresztül akarátát, és ha ez az akarat általános és mély akarat bennem is. Ezért lehet a jövőre, de a mára vonatkozólag egyáltalán nem programom a proletárdiktatúra.“ S ezt a következő megjegyzéssel magyarázza: „Hogy a mára nem: ez egy etikus kérdés. Melynek más síkban van a megoldása.“ (Ezzel arra a főbenjáró problémájára utal, hogy szabad e forradalmat csinálni még meg nem érett tömegekkel, bukás esetén kiteve ezeket a bosszú csapásainak.)

Füzetei arról is tanúskodnak, hogy nemcsak a mozgalom politikai és erkölcsi kérdései iránt tanúsít fokozott érdeklődést, hanem az elmélet elvontabb aspektusai iránt is. Egy négy oldalra terjedő jegyzetében, amely valószínűleg egy olvasmányának konspektusa, proletárkultúra és szocialista kultúra fogalmainak tisztázását, az elsőnek (osztály-kultúra) a másodikká (az osztály nélküli társadalom kultúrája) való átalakulását vázolja, s ennek során a marxizmust mint a szociális jelenségek kutatási módszerét s egy egységes bölcséleti világnézet pillérét jellemzi. Máshol viszont — de ugyanebben a korszakában — Dosztojevszkijről ír himnikus sorokat, őt tekinti a világforradalom szintézisének, aki mellett mindenki eltörlődik a legújabb korban.

Problémáinak egy másik csomópontja az internacionalizmus és a nemzeti hovatartozás számára akkor még megoldatlan ellentmondása. Rapszodikus, csapongó, zaklatott oldalakon törekszik tisztázni a maga számára a kérdéseket. S a sajátos az, hogy mindkét vonatkozásban ellentmondások gyötrik. Érthető, hogy a szülőföldjét elárasztó ellenforradalmi mocskok és brutalitás a nemzeti büszkeség helyett a nemzeti szegyenkezést váltja ki belőle, s perlekedik, viaskodik — Magyarországgal. „A kompromisszumok hazája, holott az én hitem a vagy-vagy“ — írja egyhelyt. Keserősége elragadtatja, és már azt is kétségbe vonja, hogy szülőhazája valaha adott volna valamit a világnak. Soha sem voltak nagyjai: „Se nagy szentek, se nagy árulók, se nagy ringyók — még csak egy abszolút költőt sem adott Magyarország. Mindent máshonnan vett. Mindent másolt.“ A megcsalt, becsapott szerelmes keserű dühének túlzásai ezek. Máshol a higgadtabb számbavevés alapállásából indul ki:

„Mi az, hogy Magyarország? Osztályfogalom? (...) Mindenkinek Magyarország, aki benne élt, vagy csak annak, aki jól élt benne?“ Ennek az élére állított kérdésnek a gyakorlati jelentősége végül is az, hogy az országot, mely sohasem volt az övé — elvették tőle: kiüldözték. És ezen a ponton csodálatos kárpótlásban részesíti az emigráns magatehetetlenség: nem vehették el tőle anyanyelvét, kultúráját — ez hát az ő hazája. „Az én gondolkodásom tartalmait megszabja a magyar nyelv szókinccse, fogalmainak sajátos tartalma. Az, ami az én eszembe jut, azt determinálja a magyar nyelv, a magyar fogalmak szimbolikus hatású és szuggesztivitású képzetei. Beszélek más nyelven is. De az nem az igazi (...) abban nincs csoda számomra, csak értem, de nem szólal bennem annak az évszázadai, tájai, atmoszférája, pogány istenei, primitív kultúrája. Az csak civilizáció bennem és nem kultúra (...). Ez csak képzés bennem és nem teremtés. Az elhatárolás bennem és nem határtalanság, (...) ez csak szűk kör bennem és nem egyetemeség. Holott én egyetemes és általános akarok lenni.“ Számára az általános, az egyetemes emberi megvalósíthatatlan, elérhetetlen másként, mint a maga sajátos-

sága (magyarsága) közvetítésével, a nemzetköziség csak a nemzeti forma közvetítésével. E sajátosnak a feladása szükségszerűen más, olyan sajátos vállalását jelenít meg, ami neki nem sajátja (idegen nyelv), ami tehát csak megköti, elhatárolja, megbénítja. A konklúziót azonban, hogy csak magyarként tud internacionalista lenni, torkára forrasztja az internacionalizmusnak az a szimplifikáló, vulgarizáló értelmezése, amely a kommunista mozgalomban és főként egyes hangadó balos emigráns körökben ebben az időszakban érvényesült. S ez újabb bonyodalmakat és áldilemmákat szül, és egy korszakban a szellemi válság elmélyítéséhez jelentősen járul hozzá.

Ami itt — és máshol — Gaált ismételtelen konfliktusokba kergeti, azt legtalálhatóbban talán éppen ő jellemezte, amikor magát lázongó ortodoxnak nevezte. Ez a kettősség az egységben, ez a paradox jelenség azonban eleven, feszülő szellemiséget eredményez. Csapongást is, de szembeállításokat is, a gondolatok bátor szembeállítását, a tovább-gondolás attitűdjét, amely már itt is jelentkező, vagy csak felszülő eredményeivel a majdani szintézist fogja gazdagítani.

Egyelőre azonban nem több a vert forradalmak utáni korszak tehetetlenségébe befeléforduló antikapitalizmusánál, amelynek legjellemzőbb vonása az, hogy valamiféle kommunista testvériség vallásos forradalma útján akarja előkészíteni az új forradalmat. Az új forradalmat, amiről soha le nem mond. Ez a forradalom azonban mítosz, melynek központi figurája a romantikusan kiszínezett muzsik legnagyobb prófétája, Dosztojevszkij, melynek hierarchiájában Marxnak is megvan az előkelő helye. Mítosz, amelynek szülője a tehetetlenség tudata, de hangsúlyozzuk, hogy következetesen antikapitalista mítosz.

A szellemi válság, amelynek itt csupán néhány aspektusát villanthattuk fel, s amely — bár csökkenő intenzitással — kimutathatóan még évekig elhúzódott, fokozatosan kitermelte Gaál Gáborban szellemi antitoxinjait is. Így a talaj- és reményvesztés soha nem tudott elhatalmasodni, minden ellenállást maga alá gyűrni. Jellemző, hogy a legintenzívebb válság-periódusban is mennyire kitapinthatóan jelenvaló a kilábalás szándéka, a pozitív megoldások keresése, jellemző, hogy a válság nemhogy bénította volna, hanem egyenesen serkentette szellemi tevékenységét. Igazolja ezt az emigrációs sajtóban (*Jövő, Tűz, Panoráma*) kifejtett élénk közírói aktivitása is. Különösen figyelemre méltók ebben az összefüggésben művelődéspolitikai nézeteit fejtegető cikkei. Amikor a Pozsonyból Bécsbe költöző és folyóiratból irodalmi tömeglappá, szavai szerint „rotációs irodalmi bulvár lappá“ átalakuló *Tűz* szerkesztésébe bekapcsolódik, programadó vezércikkében az irodalmi demokratizmus és a színvonaligény szintézisét hirdeti meg: mindenképp szólni, a tömegek irodalmi ízlését formálni az életes irodalom propagálásával és a dilettantizmus elleni egyidejű harc útján. Egy másik cikkében „a nemzet csinosodása“ végett világirodalmi műveltségünk kialakításának feladatát jelöli meg, s érti ezen, az olvasottságon túl, az eligazodás képességét, a világnézeti állásfoglalást.

Az is jellemző Gaál Gáborra, hogy válságzakaszában sem ingadozik soha politikai állásfoglalásában. A legszerényebb könyvrecenzió is alkalom számára, hogy politikai elkötelezettségének hangot adjon. Egy Tolsztoj-kötet magyarországi megjelenése alkalmával felismeri, hogy az anélkül, hogy hangja agitatív volna, „ártatlan címének szelíd zászlaja alatt mégis robbantó árut visz ki a magyar könyvpiacra.“

Egy másik alkalommal a könyvrecenzió kereteit messze túllépve felfigyel arra, hogy Magyarországon az ellenforradalom kora a magyar műfordításirodalom soha nem látott fellendülésének korává vált, mert nagyon sok író, mintsem hogy kiszolgálja a kurzust, az eredeti alkotások exponáltabb területéről a műfordítás fedezékeibe vonult vissza. A jelenséget tovább boncolva az általános művelődéstörténeti jelentőségen túl közvetlen politikai-társadalmi jelentőséget tulajdonít annak, hogy — a magyar nyomorúságnak mintegy pozitív melléktermékeként — a világ-irodalom remekei korábban nem remélt iramban válnak anyanyelvi kultúránk szerves alkotó részeivé: ezek a művek lényegük szerint szükségszerűen a kurzus-szellem fellazításának a tényezői Magyarországon.

De a válság leküzdésére irányuló törekvéseinek talán legmeggyőzőbb dokumentumát egyik jegyzetfüzete őrzi. Ebben öt lapnyi terjedelemben egy, az emigráció szellemi összefogását szolgáló akadémia-jellegű fórum — a „Széchenyi-főiskola” — tervezetét vázolja fel. Nem valószínű, hogy ez a terv csupán G. G. vágyálma lett volna. A tervezet a szabadegyetemi jellegű előadássorozatok és más négy országra kiterjedő tevékenységi formák témakörének megjelölésén túlmenően szervezési-propagandisztikus-pénzügyi és más konkrétumokra is kiterjed, ami arra utal, hogy az adott időpontban szükséges és megvalósítható feladatot láttak benne, s úgy véljük, nem tévedünk, ha sugalmazójában, a kivitelezés anyagi és erkölcsi támogatójában Gaál akkori mesterét és pártfogóját, a mecénás Hatvány Lajost sejtjük.

A főiskola tervezetének indokolásában azonban azt a Gaál Gábort fedezzük fel, aki az emigráció legfájdalmasabb és legártalmasabb válságmegnyilvánulásán, a csoportok, frakciók és szekták önemésztő meghasonlottságán kíván felülemelkedni és továbblépni egy kulturális-szellemi összefogás egyengetése útján. Már az első bekezdés egy a reális nehézségekkel és lehetőségekkel számoló optimális feladatot vázol: „Célja és rendeltetése: az emigráció politikailag és taktikailag szétszórt frakcióinak egy olyan kultúrmunkában való egyesítése, mely a szabad bírálat és kutatás talaján lehetséges. Célja ezt az egységet kifelé tudatosítani. A különböző pártfelfogású előadók és hallgatók egységes munkájában felmutatni azt a közösséget, mely az otthonról elszakadt honfitársaknak egy közös politikát kizáró kultúr munkájában kifejezésre kerülhet.“ A továbbiakban pedig a főiskolának azt a feladatát szögezi le, hogy biztosítsa, a „történetileg-átmenetileg megbontott és elakasztott“ haladó magyar tudományosság folytonosságát, és „a kor élő, eleven szellemmozgalmaival való kontaktusát itt az emigrációban el ne veszítse“. Feladata: „egy a mai európai műveltség nivóján általánosnak mondható kultúra“, az „otthon honatalanná vált“ forradalmi kultúra ápolása. Feladata: „egy mai korszerű intellektus ismeretanyagát“ nyújtani, vagy ahogy máshol a perspektívát is jelöli: „egy világnézet zártsága felé tartó ismeretanyagot“.

Nem tulajdonítanánk e tervezetnek az érdekes kortörténeti adaléknál nagyobb jelentőséget — még az ezzel rokon, fennebb már idézett egyidejű publicisztikájával összevetve sem —, hogyha a már itt is megnyilvánuló lényeg, a haladó szellemiség összefogásának gondolata a reakció ellen Gaál későbbi pályája során más-más helyzetben, más konkrét probléma kapcsán újra és újra meg nem nyilvánulna. De — amint még látni fogjuk — ez oly következetességgel vonul végig egész pályáján, hogy az itt jelentkező szellemi egységkezdeményt joggal tekinthetjük a kiteljesülő eredmény, a *Korunk* szellemi népfront-eszméje legkorábbi előképének.

Az 1922-es év intenzív publicisztikai tevékenység jegyében telt el Bécsben. A *Tűz* megszűnte után főként a *Jövő* című napilapnak dolgozott. A jelek szerint azonban stabilabb egzisztenciát nem tudott teremteni magának ezalatt. Ez lehetett az oka annak, hogy amikor Korda Sándor Berlinben alakuló filmvállalatában dramaturgi állást kínál neki, az ajánlatot elfogadja, és 1923 januárjában Berlinbe távozik, vállalva azt is, hogy egyidejűleg a *Jövő* tudósítását is ellátja új munkahelyéről. 1923. január 24-én már Berlinből keltezi Hatvany Lajosnak címzett levelét. Utána több mint egy év telik el, közben egy-egy cikke jelenik meg bécsi magyar emigráns lapokban. Aztán — távozása után több mint egy évvel — 1924. március 14-i, berlini keltezéssel hosszú beszámoló levelet ír Hatvanynak, amelyben kiderül a filmvállalatról, „hogy már produktíve nem dolgozunk“. A levél tele honvágy-nosztalgiával, az idegenbe vetettség, a magány keserűségével. „Itt, ebben a körben nem szeretnék maradni... Jó volna végül is a helyemre kerülni... oda, ahol azt adhatom, amit tudok.“

„Tudom, hazamehetnék. De...“ — s kifejti, hogy neki Magyarországon nincs keresnivalója. „Persze, Magyarország másra, jobbra fordulásra segítene, de ez álom...“ A következő bekezdés azonban már eredményekről ad számot, s ezek fontosabbnak bizonyultak, mint a múltó, rossz közérzet:

„Itt sem voltam tétlen. Dolgoztam egy nekem halálosan idegen munkaterületen. De jártam és láttam. Egy kézi mesterséggel kerültem abszolút közelségbe. Korda Sándornak nagyon köszönöm, hogy megtanított a földön járni. Am itt is jártam más felé. Sokat színházba. Olvastam is. Revideáltam is... sok hamis láng elhamvadt belőlem. Az új német Sturm und Drang lámpásainak kialvásakor jöttem Berlinbe. Jó tanulság volt. Van eredménye az évnek. De... az egész élet olyan számomra, mintha sose kezdődne.“

Az arányok és hangsúlyok némi eltolódásával hasonlóképpen emlékezik meg egy emberöltővel későbbben írott önéletrajzában is a berlini évről. Említi, hogy a filmszakmában dolgozott, de sem munkája, sem környezete nem felelt meg várakozásának, azonban „ez a foglalkozás lehetővé tette önművelésemet. Berlinben rengeteget tanultam“. „Berlinben mélyedtem el először igazán a marxizmusban.“ Említi még, hogy itt ismerkedett meg közelebbről a németre fordított szovjet irodalommal, s hogy az NKP előadásait látogatta, sajtóját olvasta.

Talán ez utóbbit, a német kommunista munkásmozgalommal való közelebbi megismerkedését emeljük ki elsősorban, mert itt a tömegekben gyökerező eleven forradalmi mozgalmat találja, a bécsi emigráció árnyékmozgalma helyett, amely mostoha körülményeinél fogva nem kevés okot adhatott arra, hogy kezdetben G. G. távöltartsa magát tőle. Nem érdektelen megjegyezni, hogy az 1923-ból nyilvántartott, Berlinből küldött tíz cikke közül négyet a kommunista emigrációhoz közel álló *Bécsi Magyar Újságban* publikált. (Az előző, 1922. év negyvennégy cikkéből ezzel szemben csak egy jelent meg a *Bécsi Magyar Újságban*.) A marxizmusban való elmélyedéséről szólva itt csak annyit jegyzünk meg, hogy ez még mindig nem a marxista filozófia elsajátítása volt, de kétségtelenül annak behatóbb megismerése.

A berlini év mindenképpen fontos szakasza Gaál fejlődésének. A weimári Németország szellemi pezsgése — s ezen belül a munkásosztály dinamikus mozgalma, amit tapasztalhatott ott-tartózkodása alatt — nagymértékben járult hozzá elsősorban politikai aktivizálódásához, radikalizálódásához.

Berlin után — valószínűleg már 1924 tavaszától egészen 1925 őszéig — Gaál újra Bécsben tartózkodott. A másfél éves időszakból ez ideig egyetlen megjelent írását ismerjük, egy versciklust, amelyet két részben közölt Kassák lapja, a *Ma*. Egyéb életrajzi adatokat őrző dokumentum néhány levele 1924 decemberéből, melyekben az akkor Olaszországban tartózkodó Hatvany Lajost tájékoztatja a bécsi eseményekről. Ezek a levelek egyébként — bár csak közvetve — igazolják azt a kortársak közölte adatot, hogy ebben az időben Gaál Hatvany Lajos személyi titkára volt. Ez a funkció Gaál számára talán szerény, de biztos egzisztenciát jelentett az emigrációs élet általános létbizonytalansága közepette. Másrészt, amikor a dúsgazdag Hatvany felkínált egy ilyen állást, abban nyilvánvalóan kifejezésre jutott a mecénási gesztus is. Ez az új viszony a két férfi között mégsem vont maga után semmiféle zavaró mozzanatot. Az irodalom kérdéseiben közöttük kialakult messzemenő elvi egyetértés, a kölcsönös megbecsülés és a személyi vonalom, a Hatvanyt jellemző tapintat és nagyvonalúság, s másrészt Gaál részéről annak belátása, hogy munkakörének lelkiismeretes ellátása nem egy személynek (akit különben mindig nagyrabecsült), hanem mindenekelőtt a közös ügynek a szolgálatát jelenti — úgy látszik, eleve elhárított kettőjük kapcsolatában minden rossz vért szülő félreértést.

A rossz közérzet mégsem csökkent, sőt ellenkezőleg, elhatalmasodott felette.

Az emigrációs élet mindenkit megnyomott — Gaál Gábort különösen. A válság, amely közvetlenül 1919 után a levert forradalommal elvesztett forradalmi perspektíva válsága, tehát elsősorban politikai-világnézeti jellegű válság volt, az évek során színeződött és alakult. Miközben világnézeti-politikai vonalon sok minden pozitív irányban tisztult benne, a válság egyre inkább érzelmi életen hatalmasodott el. Egyik összetevője ennek Korda Mária* iránti szerelme, amelyről alig tudunk többet annál, hogy 1923—24 között Gaál Gáborban végletek közt viharzó érzelmeket korbácsolt fel, és 1924 karácsonyán egy kibéküléssel simult és múlt el. Valószínű, hogy a Korda Máriához fűződő s végül is zátonyra futott szerelem is jelentős mértékben mélyítette el Gaál Gáborban azt a minden emigránst emésztő érzést, amit röviden honvágy-nosztalgianak nevezhetnénk, s amelyben összetevőként ott munkált az idegenbe vetettség, a gyökértelenség, a kiszolgáltatottság tudata. Sajátos módon hatalmasodik el G. G. érzelmi világán ez a honvágy-nosztalgia. Egyre idegenebbnek érzi közvetlen környezetét, egyre nagyobb érzelmi ragaszkodással kötődik anyanyelvi kultúrájához, miközben észokok felsorakoztatásával állandóan arról győzködi önmagát, hogy nincs út hazafelé. Sűrített képletét találjuk ennek az egész érzelmi-értelmi bonyodalomnak — háttérben a bécsi emigrációs élet kontúrjával — egyik Hatvanyinak írt levelében, melyből éppen ezért több részletet is bemutatunk:

„Itt nem változtak a dolgok... A hirtelen megváltó kölcsönök után éppúgy szaladnak, a beigérések éppoly biztosak, a fizetés is éppúgy csurran és cseppen. Én tartom szokott és aszkétikus frontom. A kötél még mindig nem szakadt el. Az emigrációt alig látom... Reinitzcel sűrűbben vagyok együtt. Ő dolgozik. Komponál.“ Aztán arról ír, hogy egy pesti parlamenti botrány váltott ugyan ki némi izgalmat a bécsi emigránsok között, de ezek az izgalmak már nem az igaziak, s ebből arra a konklúzióra jut: „egész biztos, hogy nem tartozunk oda és ezért vagyunk itt!“ Egy másik bekezdésben Hatvanyt unszolja: „Lásna be végre, hogy német író legyen és felejtse el, hogy mit akart és írjon a *Pressének*, vagy ahova kedve tartja, min-

---

* Korda Mária Korda Sándor akkori felesége, a 20-as években ismert film-sztár. A Gaált jellemző zárkózottság, tapintat és férfiszemérem következtében intim magánéletéről igen keveset tudunk, és itt csak olyan vonatkozásokra hivatkozunk, amelyek valamilyen módon közvetlenül belejátszanak közéleti szereplésébe.

denhová lehet, Rómáról, a szentekről vagy Catilináról. Minden aktuálisabb és fontosabb, mint Magyarország." Ugyanennek a levélnek egy másik bekezdéséből: „Ott Rómában egy fő-fő papnál érdeklődhetne, nincs-e az egyháznak valahol valami szép olasz tájban egy kolostorban: egy esett, de felkelni akaró lélekre, énrám, szerzetesre szüksége?”

Az emigráns élet holtvágányán megrekedt, tétlenségre és tehetetlenségre ítélt lélek önkínzó keserű játéka — lehetőségekkel, amelyek annyira elvontak, hogy úgyszem valósulhatnak meg soha, s így csak a flagelláns önkorbácsolás módzatai. Közben pedig dolgozik is (bár ez időbeli publikálásáról nincs tudomásunk). A már idézett egyik levelében jóhírként közli Hatványval: „itt járt a pesti *Világirodalom* című könyvkiadó lektora, és megbeszélte velem egy húsz iv terjedelmű munkát. Az illető személyes ismerősöm, s remélem legközelebbi levelemben a szerződésről s a felvett előlegekről értesíthetem.” (Csak sejtjük, hogy arról a filozófiai antológiáról van szó, amelyről más helyen még bővebben szólnunk.)

A helyét nem találás rossz közérzete azonban nem múlik, sőt egyre gyötrőbbé válik. Gyötri az idegenség, s gyötri magát a ráció önszuggeraló refrénjével: haza ott van, ahol a forradalom barikádjai emelkednek, akárhol, — a Lajtától keletre még nagyobb az idegenség, ott vad, kietlen, barbár föld terül el, az otthon melegét ott hiába keresné, „egész biztos, hogy nem tartozunk oda és ezért vagyunk itt!”. De a szigorú és világos észokok sem tudják legyőzni a lélek sóvárgását, s 1925 őszén Gaál Gábor hazatér Budapestre, hogy közel egy évi vesszőfutás tanítsa meg rá: az ellenforradalom nem felejt, s csak az számíthat tőle bűnbocsánatra, aki vállalja a maga kanosszáját, a penitenciát. Talány csak az marad, amikor tucatnyi bizonyítékát adta annak, hogy mindezt már előbb jól tudta — mi vihette mégis rá a visszatérés kockázatos lépésére? Gaál számára az emigráció évei egy életre szóló élményt és tapasztalatot jelentettek. Évekig foglalkozott a gondolattal, hogy az emigráció szociológiáját, az emigráns lélektanát nagy tanulmányban dolgozza fel. Hagyatékában igen sok az e témakörbe vágó anyag — szubjektív reflexiótól tárgyilagos feljegyzésig, verstől tanulmány-vázlattervig —, itt mégis abból a megrendítő közvetett vallomásból idézünk, amit már a kolozsvári *Ellenzék* 1926-os évfolyamának egyik őszi számában olvashatunk.

Ez a kitűnő esszé Bacsányi János emigráns-tragédiáját boncolva minden emigráció tragikus légszomjáról szól, s az általánosítás fokán vall közvetve önmagáról. Az esszé tömören így összegezi Bacsányi János költői pályáját és annak motivációját: „A kezdetben vijjogó kürt himnikus lelkesedése csakhamar az engedetlen valóságra ébredt elégia fátyolos éneke lett.” A kufsteini várbörtönben raboskodó költő elégiái ezek — megváltozott, de még nem apadt ki a dal, „a valóságnak még van költői értelme előtte, ha fájdalmas is; hisz a börtön után még nyitva az út haza... hol küzdeni lehet.” De Kufstein után jön a bécsi kényszerlakhely, a letörés, a kiégés. Sem a boldog szerelem (Baumberg Gabriella), sem az idő fordulása, amikor Napóleon diadalmas forradalmi hadseregével „a történelem tetején”, Párizsban járt — nem fakasztják dalra. „A valóságnak nincs versértelme előtte. Valami nincs rendjén, s valaki nincs a helyén, Párizs nem Magyarország s Magyarországra mégse mehet.” Waterloo után Bacsányi számára még 35 hosszú év következik, most már Linzben. Bacsányi próbál magához térni, tudományos munkába kezd, s „kritikai pepecselések keletkeznek és végtelen kivonatok mindenféleből”. S közben otthon, Magyarországon megjelenik az *Aurora*, Vörösmarty verseiben az ő egykori lírája bujkál, de a hazai valóságból kiemelt, lombik-létre kárhozott Bacsányi már meg sem érti az otthoni élet organikus alakulását, Vörösmartyt pedig éppenséggel boldondnak tartja. „Bolyong hontalanul. Az életnek és valóságnak nincs semmiféle

értelme előtte.“ Eddig egy rokonlélek, egy rokonsors tragédiájának megrendítő rajza, melynek sikerülését a belülről ábrázolás hite biztosítja. Ami az utolsó oldalon következik — már ennél is több; az általános síkjára emelt önvallomás: „A száműzöttek és emigránsok szörnyű sorsa, Batsányi élete Kufstein után. A se itt, se ott, a sehozem gyökeres emberé.

Az élet mindig és mindenütt közösségekbe tartozás. Az élet mindig valahová beágyazott tudat és talaj a remegő lábak alatt. Az élet kifürkészhetetlen tudati korrespondencia hozzánk tartozó társak között. Az igazi élet e tudatát nem pótolja a vágy, és nem pótolja a lelkesedés. Az idegen linzi táj és idill — üres káprázat, ő maga harag és epedés, és csak a társai közt éber tudat. Itt száműzöttek a hallgatás, a vegetálás. Emigráció.“

Íme Gaál Gábor vallomása arról, hogy miért nem vállalhatta tovább az emigrációt. Mert az emigráció: vegetálás.

*

A hazatérésből végül is egy közel egy évig tartó intermezzo lett, amiről önéletrajzi fogalmazványában így számol be:

„Mivel (...) Magyarországról olyan értesülést szereztem, hogy az ellenem kiadott körözés elévült, 1925 októberében Budapestre utaztam. Bejelent[kez]ésem után pár nappal azonban egy 1919. március elején Kecskeméten tartott nyilvános előadásomért letartóztattak s a kecskeméti fogházba szállítottak*. Rövid pár heti letartóztatás után azonban szabadlábra helyeztek, mert a gyorsított eljárású törvénykezés megszüntetése után ügymben lehetséges volt a szabadlábban való védekezés. A tárgyalást azonban nem vártam be, hanem a birtokomban levő útlevelem Bécsbe távoztam.“

Az 1925—26-os magyarországi tartózkodásának egyéb nyomai: egy a *Nyugat*-ban megjelent cikke (*Egy újfajta magyar író*. 1926. 1031—32), valamint néhány Hatvanyinak írt levele. Ez utóbbiak az életrajz szempontjából fontos részletekkel bővítik az önéletrajz tömör tényközlését.

Hatvanyhoz első levelét közvetlenül a letartóztatásából való szabadulás után írja. Beszámol arról, hogy Pestről vasraverve kísérték helyszíni vizsgálatra, ahol éppen hetipiac volt, s „fajtam igen közvetlen és tömeges érdeklődéssel kísérte (...) pápaszemes, megvasalt földi valóm.“ A per kilátásairól: „A tárgyalást decemberre vagy januárra hiszik... Békebeli codifikálás szerint bűncselekményemért két évig terjedhető államfogház jár. Súlyosbító körülmény azonban, hogy az izgatás Trianon előtt, tehát háború idején történt.“ Már itt felveti: „legrövidebb időn belül igénybe venném még meglévő útlevelem.“ Viszont egy újabb „kinti bolygás“ — nem megoldás, egyetlen racionális megoldás az öngyilkosság volna — írja, „minden, ami ezen kívül van, támpont és tartalom nélküli úr: a nem tudom, micsoda, a sehova se lehet“.

Több mint egy fél év múlva még mindig a közben többször is elhalasztott törvényszéki tárgyalás árnyékában él, levele rossz hangulatának oka a létbizonytalanság, de Bécsbe nem menne, s azt írja, el van rá szánva, hogy a tárgyaláson megjelenik.

---

* Az időpontra (1919. március eleje) negyed évszázad távolából tévesen emlékezik. A Népszava 1919. április 1-i számának 9. lapján, a Hírek rovatban megjelent tudósítás szerint a kecskeméti kerület tanügyi dolgozóinak nagygyűlését, amelynek egyik előadója Gaál volt, 1919. március 28-án tartották meg.

Van még egy Hatvanynak küldött dátum nélküli hosszabb levele, amely magyarországi tapasztalatait részletesebben taglalja. A levél mottója is lehetne az, amivel összegezésként zárja sorait: „irtózatot itt lenni.“ Pesti és szegedi rossz benyomásából szemelgetünk: Az emberek tartózkodnak az emigránsoktól, félnek. Az irodalmárok is. Zsolt Béla is. Budapest ellenszenves, szegény, üres, kihalt. A reakció vidéken erős, Budapesten unt, lejárt. A *Népszavát* a szegedi trafikokban nem lehet kapni. „Itt, Pesten sok mindent megpróbáltam. Népszaváéknál és a párttitkárságnál [nyilván a Szociáldemokrata Pártról van szó] *lapulásra* intenek, legalább egy fél évig, akkor aztán szó lehet arról, hogy valaminő pártmunkába részt vehessek. Az emberek, akikkel beszéltem, zordak, udvariasak, nagyképek és gyávák. Látom és érzem rajtuk, hogy jobb, ha nem is keresem többet őket. Tehertétel vagyok és *veszélyes* a szemükben.“ Megjegyzi még, hogy könyvtervének a témája és terjedelme olyan, hogy nem sokkal kecsegteti. (Valószínű, hogy a már Bécsben felmerült filozófiai antológia tervéről van szó.)

Végül is: mégsem várta be a tárgyalást, hanem 1926 júniusa és októbere között valamikor felhasználta útlevelét, hogy Bécsbe utazzon, de csak azért, hogy onnan tovább mehessen. Októberben már Kolozsváron tűnik fel Hatvany Lajos oldalán.

FORRÁSOK: Gaál Gábornak zömmel 1921 és 1924 között a bécsi emigrációs sajtóban (*Tűz, Jövő, Panoráma, Bécsi Magyar Újság, Ma*) publikált írásai. Az idézeteket a következő (a *Válogatott Írások I—II.* kötetében újraközölt) írásokból vettük: *Rotációs „Tűz“*, *Irodalmi nevelés. Tűz*, 1922. július 9.; *Tosztój: Gyerekek a világ dolgairól*, *recenzió. Jövő*, 1922. január 18.; *Maupassant: A vörös lámpás ház*, *recenzió. Jövő*, 1922. február 22.; *Batsányinál Linzben. Ellenzék, Kolozsvár*, 1926. november 29.; lásd még: Gaál Gábor: *A hontalanság mítoszai. 1234...: Előszó a befejezéshez. Erről van szó című kiadvány. Kolozsvár, 1927.; Egy újfajta magyar író. Nyugat, Budapest, 1926. 1031—1032. — A GAÁL GÁBOR-ARCHIVUM DOKUMENTUMAIBOL: Gaál Gábor önéletrajzi fogalmazványa (három változatban) az 1949—1952-es évekből. — Négy jegyzetfüzet a bécsi emigrációs évekből. E füzeteket Gaál Gábor már betegsége alatt (1952—1954) *Jegyzetek 1919—1920-ból* megjelöléssel látta el és megszámozta (1-től 4-ig). A füzetek tartalma alapján valószínűbbnek tűnik, hogy a feljegyzések az 1920—1923-as évekből valók. — Gaál Gábor Hatvany Lajosnak írt levelei az 1923—1926-os évekből (fotokópiában). Szövegrészeket a következő keltezésű levelekből idézünk: *Berlin*, 1924. március 14.; *Bécs*, 1924. december 5.; *Bécs*, 1924. december 30.; *Budapest*, november 6.; *Budapest*, 1926. június 2. — *A Jövő. Magyar politikai napilap. Wien*, 1923. január 11-i keltezésű, *Dr. M. Révész aláírással* ellátott igazolványa arról, hogy Gaál Gábor a *lap berlini különtudósítója*, valamint az *Alexander Korda Film G. m. b. h. Berlin* A. Korda aláírással ellátott igazolványa arról, hogy Gaál Gábor a *filmvállalat dramaturgja*.*

DAVID GYULA **A román irodalom mai szintmagassága**

1969 tavaszán az Írószövetség 14, az irodalmi lapok és folyóiratok összesen 28 díját ítelték oda a bizottságok költőknek, prózaíróknak, drámaíróknak, műfordítóknak, kritikusoknak az elmúlt évben megjelent legjobb művekért. Az ünnepélyes díjkiosztások után az irodalom visszatért a hétköznaphoz, s az írók asztalain halmozódó kéziratlapokon már készülnek, a szerkesztőségek fiókjainak csendjében vagy a nyomdagépek zakatolásában közelednek a megjelenéshez az újabb díjakra esélyes művek is.

Minden díj, minden jutalom valójában kétfelé minősít: minősíti a művet, amelyet méltónak találtak arra, hogy kiemeljék a többiek sorából, de ugyanakkor minősíti a kiemelt mű magát a díjat is, növelheti vagy csökkentheti annak súlyát, vonzóerejét a jövőre nézve. És persze mindkettő együtt minősíti azt az irodalmat, amelynek ilyen díjai, ilyen díjazottjai vannak. „Jutalmazz, s megmondom, ki vagy!” — lehetne új, alkalmi variánst gyártani az irodalom önminősítésének kifejezésére. Éppen ezért talán nem haszontalan dolog, ha a román irodalom mai szintmagasságát a nemrég elsőszben kiosztott díjak koordinátaival próbáljuk meghatározni.

Persze ez a próbálkozás lehetne nem csupán egy rövidre szabott cikk tárgya, hanem az egész román irodalmat átfogó, szintézist nyújtó könyvé is, hiszen a mai eredmények mellett és mögött ott van az utolsó évtizedek egész román irodalma. S ha közvetlenül magukat a díjazott műveket nézzük is, az elsőkötetes fiataloktól a több évtizedes írói múlttal (sőt olykor lezárt életművel) rendelkező írókig, a kritikusnak minősítései időbeli betájolására lehetetlen tekintetbe nem vennie a mai román irodalom összképét.

Ilyen átfogó elemzésre most nem vállalkozhatunk. Célunk csupán annyi, hogy megkíséreljük rögzíteni azokat a vonásokat, azokat a törekvéseket és eredményeket, amelyekben a mai román irodalom lényege tükröződik. Mert — s ez előlegezett, de jogos elismerés magukat a díjakat, azok minősítő értékét illetően — az 1968-as év díjazottjainak köteiből mint jellemző mozaikokból a mai román irodalom körképe a lényegyet tekintve helytállóan összerakható.

A prózával kell kezdenünk, nemcsak azért, mert ezzel kapcsolatban egy, a *Korunk* hasábjain már korábban megjelent betekintés-kísérletre hivatkozhatunk, hanem azért is, mert az 1968-as év a román kritika többször is elhangzott megállapítása szerint a próza, közelebből a regény éve volt. A díjak számarányában ez nem jut egyértelműen kifejezésre, hiszen kilenc költő és három költő-műfordító ellenében a kitüntetettek között mindössze hét prózaíró áll, de ezek közül néhányan írói pályájuk kibontakozásának olyan jelentős állomásához jutottak el, mint Nicolae Breban az *Animale bolnave* (Sínylődő állatok), Fănuș Neagu az *Ingerul*

Marin Preda

Geo Dumitrescu

Fănuș Neagu

Adrian Marino

a *strigat* (És kiáltott az angyal), Marin Preda az *Intrusul* (A betolakodó), Alexandru Ivasiuc az *Interval* (Időköz) című regényeivel.

Közös jellemzőjük ezeknek a műveknek — s épp ebben a vonatkozásban hozzájuk kapcsolhatjuk Sorin Titel *Dejunul pe iară* (Reggeli a zöld fűvön) című regényét és Constantin Ţoiu *Duminica mușilor* (Némák vasárnapja) címmel megjelent elbeszéléskötetét is — a szokványossal már korábban bekövetkezett szakítás eszmei-művészi teljesebbé tétele. Az új román próza az élet teljességének birtokbavételére, a mai valóság humán-problémáival való nyílt és kemény szembenézésre tör, s eközben nemcsak újabb területeket, hanem a látottak-érezkeltek kifejezésének, közvetítésének új módjait is felfedezi. Ebben a vonatkozásban szembetűnő Nicolae Breban regényalakjainak komplex volta: az az írói tudatosság, amellyel a közvetlenül adódó — sőt sokszor egyenesen felkínálkozó — látszatok mögé hatol, hősei egyéniségének bensejébe, nem engedve, hogy alakjai néhány sémára leredukálható vagy ezekből levezethető magatartásformával „átejtsék“ őt. A román próza fejlődésében — nem a külső hasonlóságokat, hanem a lényegét tekintve — Breban éppúgy, mint Ivasiuc, az elemző regény hagyományát viszi tovább, s ha hagyományreinkarnálásban figyelemre méltó magukat a lelki és tudati folyamatokat feltáró eljárás, legalább ugyanolyan fontos az az írói magatartás, amely emögött van, a valóság felszínén meg nem ragadó, a jelenségek mögött a dolgok lényegét kutató szenvedély. Ivasiucnál mindez a tudat-regények kíméletlen racionalizmusával végigvitt belső szembeállítás keretében bontakozik ki. Breban új regénye esetében azonban annál érdekesebb, mert itt egy külső kellékei szerinti bűnügyi regényről van szó (egymást követő és egymással kapcsolatban lenni látszó rejtélyes gyilkosságokkal), amelyben azonban az író figyelmének központjában nem a bűnügy, hanem a bűn emberi háttere áll: a bűnre lehetőséget nyújtó (vagy e lehetőséget csak tartogató) emberi ismeretlen.

Mindkettőjüktől eltérően, Marin Preda regényének témája — s benne a valóság lényeges vonásainak megragadására való törekvése — közvetlenül kapcsolódik a szocialista építés központi emberi problémáihoz s magának ez építésnek a valóságához is. Predának a nagyrealizmust folytató regényében szembetűnő ez a közvetlen társadalmi-etikai vonatkozás, és talán ez is a magyarázata a vele kapcsolatban megjelent cikkek, tanulmányok sokaságának, amelyeknek terjedelme jóval meghaladja a regényét. Preda (a *Moromete-családban*, de már korábban is) olyan írónak bizonyult, aki a szocialista építés ügye melletti elkötelezett szenvedélyességgel vetett fel aktuális — sokszor sajtó — emberi kérdéseket, s mostani regényének főhőse, Călin Surupăceanu épp e szenvedélyes kérdésfeltevés megfogalmazójaként szaporítja emlékezetes hőseinek sorát. Ösztönemberből öntudatos alkotóvá — és közben gazdag, kifinomodott lelkivilágú emberré válása elválaszthatatlan a szocialista építés egy új létesítményének létrejöttétől, s a maga számára sem társadalmilag, sem etikailag nem kérdéses a szocializmushoz való viszonya. S mégis tapasztalnia kell — életét derékbátóró, tragédiát előidéző módon — a közömbösséget, a rosszindulatú semmibevevést, a közösség nevében egy közösség

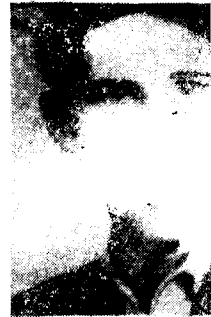
szembefordulását azzal, amit tesz. A regény sodrásának titka nem csupán a cselekménygazdagság, a fordulatosság, a helyzetek s jellemek írói hitelessége, hanem az, hogy Preda hőseinek sorsában lépten-nyomon meg tudja nyitni a távlatokat (és mélységeket) a közösségi és magánélet mai problémái felé. S ha már az egyén és közösség viszonyánál, az emberi felelősség problémájánál tartunk, említsük meg itt az elbeszélőből drámaíróvá vált Ion Băieșu díjazott drámáját, a *Megbocsátást* (Iertarea), amelyben más konkrét valóságjelenségekre utalva, de ugyanezek a kérdések szembesítődnek a nézővel, s talán nem véletlen, hogy értelmezésük körül ugyancsak élénk eszmecsere bontakozott ki.

A nagyrealista és elemző hagyomány mellett a díjazott regények sorában jelen van a román prózának az a vonulata is, amelyet Sadoveanu, illetve Panait Istrati neve minősít. De mint az előbbieket esetében, úgy a sokak által hozzájuk kapcsolt Fănuș Neagu esetében is egy hagyománynak nemcsak a továbbörökléséről, hanem továbbviteléről is van szó. Mert igaz az, hogy Fănuș Neagu regényében (s már korábban, elbeszéléseiben is) ugyanannak a Brăila-vidéki mocsári-dunai-alföldi világnak a festői megelevenítésével találkozunk amely már Panait Istrati (különben Fănuș Neagu földije) regényei óta ismerős a román és világirodalomban, s igaz az is, hogy az ő hősei is hordozói annak a népi bölcsességnek, letéteményesei ama történelem előtti tudati mélységeket rejtő derűs józanságnak, amely Sadoveanu bölcs öregeit jellemzi. Csakhogy Fănuș Neagu regényében a festői színéi s annak a különösség határára járó megannyi hőse (új ígéretföldje felé induló sanyargatott parasztok, halászok, tolvajok, prostituáltak) csak ürügy, alkalom arra, hogy a sorsok mélyén rejtőző emberi tanulságot kimondhassa. Mert ezek a hősök a festői külsőségektől el nem feledtethető nehéz elnyomás világában, a reménysek magaslatairól a csalódások mélységeibe zuhanva is őrzik magukban a jobbra, szebbre törekvés, a jobbról, szebből álmódás elidegeníthetetlen jogát: nyitott szemmel, nyílt tekintettel hálnak meg — amint azt a regény egyik kritikusa megállapította. Ez a tiszta optimizmus teszi Fănuș Neagu nyugtalan, expresszionista színezéssel megírt regényét ritka szépségű, felemelő poémává. Fănuș Neagu expresszionizmusa különben Sorin Titel regényének szimultaneista dokumentarizmusával együtt jelzi az új román prózában az ábrázolási eljárások skálájának kitágítására irányuló törekvéseket, még ha ezek (az utóbbi esetében) nem is találkoznak a kritika egyértelmű helyeslésével.

A rövid műfaj válságáról elhangzott kritikusi megjegyzésekre a díjazottak sorában egyedül Constantin Țoiu novelláskötete cáfol rá. Ebben a kötetben — amelyben a látásmód és felfogás közösségén túl, a témák és atmoszféra egysége a fiatal író korábbi regénye felé mutat — mintha Fănuș Neagu hősei szólalnának meg ellenkező előjellel, az eldologiasodó, egyre áttekinthetlenebbé váló világtól meggyötörtén. Az a világ, amelyben a boldogság alkalmait következetesen elszalasztó hősei élnek, mintha egyenesen az egzisztencializmus talajáról hajtott volna ki. A novellákban szüntelenül visszatérő motívum az utazás, s az egyik hős így fogalmazza meg ennek tartalmát: „A nagy kérdés az, hol nyugszik meg az ember a halál után. Én azt hiszem,

Alexandru Ivasiuc

Marin Sorescu

Nicolae Breban

Ion Băieșu

a leginkább az illenék hozzám, ha elhamvasztanának, s poraimat urnában egy vonat tetejére rögzítenék. Aztán utaznék: állomások, pályaudvarok, mezők; s a vagon tetejére felkapaszkodnának mindazok, akiknek már nem jut hely odalent a fülkékben.“ Ez az ideiglenesség-érzés azonban olyan belső feszültséggé töményítődik, amelyből a stabilizálódás, a megtisztulás felé továbblendítő vágy új minősége jön létre. A cselekvésben megbénító világ és a cselekvő hős problémájáról van itt szó, ugyanarról, amely a modern nyugati irányokhoz nem kevésbé kapcsolódva, de modernül mégis a mi világunk eszmei-erkölcsi tartalmainak végkövetkeztetésére jutva fejeződik ki a költőként már elismert, s most az egyik írószövetségi drámai díj birtokosaként jelentkező Marin Sorescu *Iona* (Jónás) című drámájában, amelynek főhőse végigjárja a magas kis magánszférájába bezárkózó, majd onnan a külvilág agressziója által kiemelt és a valóságra ébredve aktív hőssé váló ember útját, s e vállalásban válik az emberi lét szintézisévé — maga a darab pedig a modern koncepciójú román dráma jelentős alkotásává.

Ha a próza — és a dráma — kitekintésünkben megrajzolódó képéhez csak áttételesen kellett visszatérnünk korábbi művekhez, a román irodalom megelőző eredményeihez, a díjazott költők bemutatásakor még az itt önként vállalt korlátok között sem mondhatunk le róluk. És ennek csak részben oka az, hogy egyes jutalmazott kötetek (mint például Nicolae Țațomir *Carmen terrestre* című verseskötete vagy Geo Dumitrescu Baudelaire-antológiája) csak szerzőik több évtizedes költői életműve oldaláról érthetők igazán. Valójában az időben távlatibb bemutatás még olyanok esetében is szükséges, akik csak most jutottak el az egyöntetű elismeréshez (Ștefan Augustin Doinaș, Leonid Dimov), s akkor is hasznos lehet, ha egészen fiatalokról van szó, mint Adrian Păunescu, Gabriela Melinescu, Virgil Mazilescu, akik azonban számottevő örökség folytatói.

Első pillantásra szembetűnő, hogy a próza általában egységesebb esztétikai orientációjától eltérően, milyen széles ennek a költészetnek a skálája, s mennyire szervesen épülnek bele a legkülönbözőbb stílusok és árnyalatok a román költészet eddigi eredményeibe (visszafelé) s a mai román irodalom szocialista eszmeiségébe (előre). A klasszikus veretű vagy a klasszicizmus formai fegyelmét egy belső izzású képvilággal ellenpontosító költészettől a Ion Barbut folytató és játékosan ellentétére fordító költői indulásig és egy neo-szürrealista, egységes és öntörvényű álomköltészetig terjed ez a skála.

Nicolae Țațomir kitüntetése tulajdonképpen nem csupán 1968-ban megjelent kötetének (*Carmen terrestre*) szól, hanem alkalom egy több mint három évtizedes költői pálya elismerésének kifejezésére, s ugyanakkor igazolása egy olyan költészet létjogosultságának, amely a legtöbb szállal kapcsolódik a múlthoz, de amelynek mégis van a jelen számára eszmei-művészi mondanivalója. Țațomir, eltérően a végtelenbe és abszolútra vágyó újabb nemzedékektől — talán a korával együttjáró bölcsesség jeleként is —, nem kíván túllépni az adott világon. Józan mérséklettel vonja meg a valóra váltható lehetőségek határait, s e határokon belül keresi — és találja fel — a boldogság és a teljesség örömét. Ez a költészet a klasszicizmus eszmei-formai fegyelméből jön, s hozzá magával a római klasszikusok életigenlő józanságát, de ugyanakkor rendkívüli érzékenyen reagál a modern élet valóságára, benyomásaira is. Még első verskötetének

megjelenésekor, 1936-ban írta róla G. Călinescu: „Megkísérli a latin vers precíz formáiba önteni a modern lélek melankóliáját.“

Stefan Aug. Doinaş költészete a klasszikus formai fegyelmezettséget már másképpen őrzi. Bonyolult lüktetésű, modern életünk jelenségeire reagáló költészet ez, amelyben azonban van egy rendteremtő — klasszikus fogantatású — tisztaságeszmény, s miközben mélyen átérzi eszmény és valóság olykor tragikus konfliktusosságát, az optimista feloldást is lehetővé teszi. Feltűnő — első kötete kapcsán meg is vádolták érte felületességgel —, mennyire sokfelé tekintő ez a költészet. És a megrovásnak, legalábbis mostani kötete (*Ipostaze — Állapotok*) oldaláról tekintve, ma annál kevesebb a létjogosultsága, mert Doinaş látásmódjának teljes egységébe tudja fogni a tárgyakat és jelenségeket, a közvetlen közelében létezőktől a világegyetem távolaiba veszőkig, s időben a történelemelőtti tudati messzeségektől napjainkig. Ebben a körben, a primitívek animizmusához hasonlóan benépesülve, születik meg a Költészet, s miközben maga a költő a háttérben marad, annál jobban kifejezésre jut oltahatatlan vágya az emberi tökéletesség, az abszolút felé.

A hagyományhoz még a modernség kevesebb jelével ragaszkodó iasi-i Florin Mihai Petrescu, a szimbolizmus felé visszamutató Anghel Dumbrăveanu, az Arghezi, Ion Barbu és Urmuz művétől játékos eredetiséggel és sokat ígérő költői biztonsággal továbblépő Gabriela Melinescu vagy a férfikor küszöbén ámulattal, de a gyermekkori csodák világának összemomlása láttán némi riadalommal megálló, Minulescura emlékeztető Virgil Mazilescu még azoknak a költőknek a sorába tartozik, akiknél talán korai lenne végleges megállapításokba bocsátkozni. Érdekes azonban bővebben elidőznünk az új modern román líra kialakulását jelző köteteknél; ezek a szemlélet és költői eszköztár kiforrottságánál és eredetiségénél fogva már korántsem ígéretek, még ha a szerzők költői pályája ezutánra is ígér meglepetéseket.

A romantikusok döböntek rá először arra, hogy az ember megrontotta (vagy elvesztette) a világban uralkodó őseredeti egységet, s hogy a jelenben a mindent magábaölelő összhang helyén az atomizált, szétforgácsolt, elemekre bontott világok sokasága helyezkedik el. A modern költészet sok tekintetben nem egyéb, mint ennek a hiányérzetnek különböző előjelű vagy indulati tartalmú kivetítődése, de e költészet legjavában a hiányérzet rögzítésén túlmenően teljes intenzitással van jelen e szétdaraboltság ellensúlyozásának, a jelenségek közötti rejtett kapcsolatok feltárásának szándéka. Ide sorolható Leonid Dimov költői kísérlete arra, hogy a való világot az álom oldaláról, a valóságban összekuszálódott kapcsolatokat az álomvilágban megsejthető lehetőségek útján megközelítse, s más jelleggel, de lényegében ugyanazzal a céllal; ezzel a törekvéssel van összefüggésben Adrian Păunescu megszállott nonkonformizmus, indulatos lázadása az eddig bevett, kanonizált, de a valóságban be nem való s azt még jobban összekuszáló álmgoldások ellen.

Adrian Păunescu költészetét — gondolatilag és formájában egyaránt — ez az indulatiság, ez a lávaszerűen pusztító konvencióellenesség jellemzi. Talán legjobban érzékeltethető ez a vonása kötete néhány parabolájában, amelyekben a szokványos beállítás és tanulság visszajára fordítva válik a lényeg megközelítésének eszközévé. Ezekben a parabolákban Jób nem a hitében felmagasztosult bibliai alak, hanem az Isten lété-

ről meggyőződni akaró, de a próbatétel abszurditására rádöbbenő, s az egész kísérlet hiábavalóságába belefáradt, modern élettől megfertőzött ember; a trójai faló nem a békevagyanban rászédett emberiség tragédiáját okozó agresszív csalafintaság eszköze, hanem a győzelemmáorban elbizakodottak önmaguk teremtette bálványa, amellyel önnön pusztulásukat készítik elő; és Judás sem a Megváltóját pénzért eladó áruló, hanem egy torz színjáték tragikus áldozata, akinek végig kell játszania egy rákényszerített szerepet, s utána abszurd módon bűnhődnie kell érte. Ennek a mítoszromboló költészetnek nyelvi eszközeiben is a gáttalan áradás az uralkodó, s a költő nem ura, nem konstruktora a versnek, hanem maga is csak közeg, amelyen át az feltartóztathatatlanul tör utat az olvasó felé.

Egészen egyedi és mind ez ideig vita tárgyát alkotó, de díjazásával létjogosultságot nyert költészet a Leonid Dimové. Nem is egy, hanem két kötetért (7 *poeme* — Hét vers és *Pe malul Styxului* — A Styx partján) nyerte el a *Románia literară* lap költészeti díját. Ennek a szürrealizmus bizonyos eljárásait átlényegítő költészetnek két szembe-tűnő vonása van: az egyik az álom körvonalatlansága, az egymást követő képek folyékony ozmózia, s e képekből összeálló világnak épp az álomszerűségből eredő súlytalansága, lebegése, a másik pedig egy ennek látszólag ellentmondó, de szintén az álom forrásvidékeiről eredeztethető vonás, a színek csodálatosan élénk, szinte festői tobzódása. Egyik kritikus a azt mondotta róla, hogy Dimov tulajdonképpen festő, akit megfosztottak ecsetétől és vásznától. Kétségtelen, hogy egy festő-Dimov vásznain sajátos keveredésben állott volna előttünk egy szürrealista és egy rubenszi alkatú realista festő, s ha a kritika sokáig bizonytalankodott vele szemben, annak oka nem utolsósorban épp ez egymásnak ellentmondó és egymást látszólag kizáró vonások valamelyikének egyoldalú elfogadásából, illetve elvetéséből eredt. A valóság álomvilágon át való megközelítésének felszabadítóan ironikus módja, a realitás mélyebb összefüggéseinek épp az álom látszólagos illogikájából kínálkozó feltárása olyan eredmények, amelyek feltétlenül számba veendőek e költészet megmérésekor. Dimovot a szürrealistáktól ugyanis döntő módon épp az különbözteti meg, hogy az álomba hatolás számára nem a valóságtól való elszakadás, hanem épp ellenkezőleg, összefüggéseinek, törvényeinek világosabb megértése jegyében történik.

*

Összefoglalásunk a magunk szabta határok között sem teljes. Hiszen külön elemzést érdemelt volna az a néhány esszé- és tanulmánykötet, amelyeknek szerzői kétségtelenül szerepet játszottak a mai román vers és próza új jelenségeinek megértésében és megértetésében. Csak utaini akarunk itt olyan művekre, mint Edgar Papunak a lírai formákat és módozatokat, a líra világának belső totalitását elemző könyve (*Evoluția formei lirice* — A lírai forma fejlődése), Adrian Marino izgalmas rendszerezése az irodalomkritika tartalmi-formai kérdéseiről (*Introducere în critica literară* — Bevezetés az irodalombírálatba), Tertulian esszékötete, Cornel Regman tanulmánykötete, Ion Negoitescu avatott elemzése Eminescu költészetéről vagy Radu Enescu Kafka-monográfiája. E nevek és címek egyszerű felsorolása is jelezni kívánja, hogy a kortárs román irodalom egészséges légkörének alakításában a kritikának is szerepe van.

FOKSÁNYBÓL ÉS MÁRAMAROSSZIGETRŐL HAZAÉRKEZETT AZ ELSŐ HADIFOGOLYCSOPORT. 15 000 HADIFOGLYOT MÁR ELENGEDTEK. A SZOVJETUNIO TÁVIRATILAG INTÉZKEDETT A FOGLYOK ÜGYÉBEN

HELYZETJELENTÉS A TÍFUSZFRONTROL:

Nyolc új halálos áldozat. Kétszáz előállítás a vasárnapi koldusrazzián. Féregtelenítik és kitoloncolják a város területéről a munkakerülőket és a csavargókat...

ÁRNYAK, KIK KERESIK ÖNMAGUKAT, A GETTÓ BORZALMAIROL BE-SZÉLNEK

MINDEN ÚT LEZÁRULT A KISAJÁTÍTOTT FÖLDBIRTOKOK ELŐTT

Nem lehet bírói úton megtámadni a földreform-ügyeket.

KÉT RÉSZLETBEN, AUGUSZTUS 1-ÉN ÉS 15-ÉN MEGKAPJUK A TELJES HAVI LISZTFEJADAGOT

A STABILIZÁCIÓRA ÉS A GAZDASÁGI ÉLET HELYREÁLLÍTÁSÁRA VONATKOZÓ JAVASLATOKAT TÁRGYALT A MINISZTERKÖZI BIZOTTSÁG

A DUNAI NÉPEKET TÖBBÉ SEMMI SE VÁLASZTHATJA EL EGYMÁSTÓL — mondotta Groza miniszterelnök az Ekésfront elnökeinek értekezletén.

THESSZÁLIÁBAN, MACEDÓNIABAN ÉS A PINDUSZ KÖRNYÉKÉN NAGY ERŐVEL TÁMADNAK A SZABADSÁGHARCOSOK

Nyílt színvallásra kényszerítik a katasztrófális adópolitikát folytató Alexandrini pénzügyminisztert. Vinę kommunista képviselő élehangú felszólalása a parlamentben.

Becsületes ügyvéd nem vállal szabotázsperekben védelmet!

TÖRVÉNY KÉSZÜL A FASISZTA MARADVÁNYOK FELSZÁMOLÁSÁRA

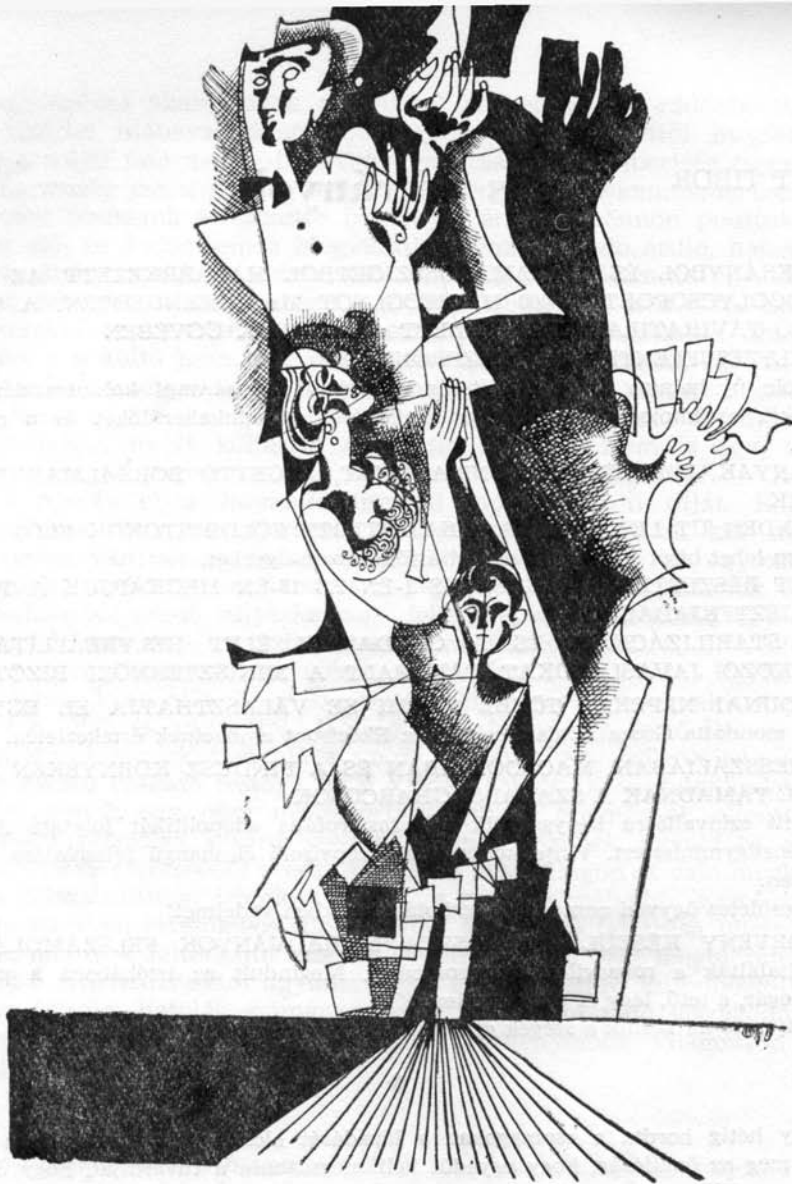
Feltalálták a rovarvilág atombombáját. Megindult az irtóháború a poloska, a svábbogár, a tetű, légy és a moly ellen.

Május 28-án kezdik a szegek gyűjtését a magyar iskolák

Egy hétig hordta a csomagokat, s lázadását elcsitította a mozgalmas jövesmenés, meg az önállóság, hogy egyedül kell megszabnia a fuvardíjat, hogy ő kapja a pénzt — fölizgatta a mohó költekezés, a peron színes kavargása, a villák folyó-sóinak hűvösen barátságos árnyéka, ahol cipekedve szőnyegekbe süppedt a lába, s a fenyvesek susogása, amerre csak elhaladt a taligával: a szervezett jólöltözöttség, a nadrágba bűjt karsú nők, a jólszabott öltönyök, a finom napszemüvegek komoly ünnepélyessége, egy-egy vastag karperec, amely úrinők sápadt csuklója körül izzott, vastag pecsétgyűrű, amely tömpe, szőrös ujjairól villant a szemébe, a lakozott bőröndök sokasága, a térzenére kinyíló villaablakok, a vendéglők mértéktartó zsvajgása — mind, mind újszerű sóvárgást ébresztett benne.

Odahaza az asszonyok letépték egymás ruháját egy kiló marhacsontért, a vonat keskeny folyosóján szinte egymásba épülve kuporogtak a moldvai parasztok a vékányi búzán, melyet a Bánátból cipeltek át az országon, mint a gyógyszer, sápadtan és szakállasan, a polgárok reggelenként petróleummal kenték meg a cipő

Deák Ferenc illusztrációja

talpát, „nehogy fölszedjék a tifuszt“, az utcai kereszteződéseknél egészségügyi csoportok lesték a gyalogjárókat, kinek-kinek feltúrték az inggallérját varrótűvel tetvekre vadásztak, s ha valamelyik embert gyanúsnak találtak, belökték a menetoszlopba, amelyet a fertőtlenítővé átalakított gőzfürdőbe tereltek be.

Kálmán emlékezett egy ilyen csapatra; köztük volt Lucska Erzsí, az örökké pityókos, bomlottlelkű mézárosné is, akit már másodizben aláztak meg a nyilvános fölvonultatással, s miután az első alkalommal beszórták a ruháját ATOM G.G.-vel, most hajlevágásra és ruhájának átgőzölésére kényszerítették negyven főnyi társával együtt; az özvegy szomorúan húzta cipőit az úttesten, de mosolygott:

„Nem elég, hogy bepüderesztetek, most még a ruhámat is ki akarjátok vassalni?...“

Itt Tusnádon pedig az a néhány tucat ember, aki nyaralni jött a családjával vagy a szeretőjével, mintha restellne a kiéhezett városokban enni, mintha csak félrehúzódna a világ egyik csücskébe, hogy finom falatait, az ínség láttán csatogóbb állkapoccsal, villogóbb szemekkel, szinte morogva kapja be, az állat önmagát féltő vicsorgásával, s mintha sejtene, hogy az utolsó lakoma már csak napokig, esetleg csak órákig tart, mindent meg akart enni: áfonyát és málnát, tejet és vajot, csirkehúst pisztrángot, békacombot: s aki az elemésztett finomságokat lustaságból, kényelemszeretetből nem tudta a gyaloglás izzadságában szétpárologtatni, izmaiban elégetni, miközben az ötkilométeres szerpentin úton vagy hegyiösvényeken kapaszkodott fel a Szent Anna-tó felé, az sűrű borokkal igyekezett szétmaratni vagy időtlen táncmozdulatokkal ledöngölni.

Itt mindennap táncestélyeket rendeztek. Már nem is a hagyományos Kék Duna-keringővel hívták a párokat táncba, hanem erős dobpergetéssel, majd a klarinét, e korszak uralkodó hangszere tébolyultan sikoltozni kezdett, hogy kiűzzön a koponyákból minden kételyt, gondot, s egyedül a mozgás vágyát zaklassa fel bennük, s mikor sivító fonaljára fölnyársalta a dobpergés tömör és dundi hangjait, egyedül uralkodott a zenekar fölött.

Aztán a dobverő a szögletbe repült, a testek párája lecsapódott a falak mentén, az ékszeres fényei visszahüzdödtak önmagukba, és az a hetven-nyolcvan szépfiú, üzletember, bohókás öregúr, cégtulajdonos, kalandéhes piperkőc, aki a kollektív tivornyázástól fölforrósodottan, korát s foglalkozását megcsúfolva, gyermeketeg és magakellető mozdulattal vagy önnön sutaságát dédelgetve, időtlenül illegett-billegett, egyszerre tudomásul vette, hogy nevetségessé tette magát:

„Mit mondanak, kérem? ... Hogy stabilizáció? ... Lehetetlen!

S úgy néztek végig önmagukon, kezükön, lábukon, mintha isménti kicsapongásuk, ugrabugrálásuk, groteszk fintoraik hozták volna a fürdőtelepre a bajt, mint Sodomára a tüzesőt.

Reggel a postahivatal előtt kettes sorokban álltak a fürdővendégek, akik táviratozni, telefonozni akartak pénzért, mások szekeren, alkalmi kocsival mentek át Tusnád községbe, hogy legalább azt a kétszáz-háromszáz lejt beváltás, megint mások, akik úgy érezték, hogy csapdába estek, s valami iszonyú összeesküvés áldozatai, a reggeli lapokat suhogtatták maguk előtt, mintha kisápadó arcukat legyezzenek vele, félreköpték szájukból a kialudt cigarettát, s módot kerestek rá, hogy sokkos indulatukat lecsapolják: hogy üvöltözzenek, s mint akiknek még módjuk van utánakapni hulló pénzkötegeiknek, a hatalom és a tekintély beidegzett fölényével szóljanak. Mikor pedig híre jött, hogy a brassói Korona szálló és vendéglő tulajdonosa föbelötte magát, s emeleti szobájából az ablakon kilökött telizsák pénzre zuhant, benyomultak a kicsiny üzletekbe, s követelték, hogy ha eddig itt vásároltak nap mint nap, fogadják el a régi pénzt is.

Ördög Béla, a szatócs, még mosolygott is rajta, hogy ennyi okos és művelt úriember valóságnak nézi a stabilizációt, és kijelentette, hogy nála, amíg csak egy deka portékája van, bárki bármilyen pénzen vásárolhat; csupán akkor kezdett gyanakodni, amikor már az utolsó kanna olajbogyóért is vagy hatvanan álltak sorba, s akik leghátul ágaskodtak, utasításként üvöltöztek feléje, hogy méltányosan kell szétosztani a maszlinát: ötdekánként...

Hektornak a négyszáz millióból csak százötven lejt váltottak be; leült szemben a Szent Ilona fürdővel az árokba, térdére könyökölt, és a szájában fölgyült rossz ízeket a lába elé köpködté; az új papírpénzt, mint a vékonyra hengerelt

aranylemezeket, becsúsztotta belsőzsebébe, reáhúzta a zipzárat, s még csak nem is gondolt rá, hogy heteken, hónapokon belül kinyissa; Böske ugyanúgy ült mellette, de az ő szemében néha fölfénylett valami tétova káröröm is, hogy íme, a kopplásnak, a kuporgatás elvének, melyet már-már ő is kezdett hirdetni, sőt néha a meggyőződés hangján pártfogolt — például amikor Kálmánkát fogadta —, hogy ennek is ily csúfosan kellett végződnie: „Ezért főzhattunk négy szem krumpliból gulyást, ehettük borospohárból az uborkasalátát, és aludhattunk egéripisiben. Na nesze neked milliomos férfi, nesze neked stabilizáció, huhuhu!”

Kálmán nem érezte vesztesnek magát, tudta, hogy bármiként alakult volna is a sorsa, Hektor alig juttatott volna neki néhány krajcárt: az este még fölhozta egy meghajszoltan érkező, sovány úriember csomagjait, de gyöngéd mosollyal, sajnálkozóan közölte, hogy nem fogadhat el régi pénzt, mire a vendég intett, hogy induljon csak el a taligával, majd megegyeznek, s ő a fuvaros, nem is akadékoskodott; mikor megérkeztek a villához, a férfi egy pár zoknit és tizenkét szem kockacukrot adott neki pénz helyett, s Kálmánka nem érezte szükségét, hogy ezzel a szerény ajándékkal is elszámoljon; hiszen késő este indult fuvarba, megérdemelte ezt a csekélységet. Mikor azonban levetkőzött, a kabátja zsebéből, mint a kavics, zörögve hullott a padlóra a rejtett kincs.

Hektor tüstént föltérdelt a padlón:

— Miket szotyogtatsz, te? ... Mit dugtál el? ...

Följebb csavarta a lámpát, s mezítláb lépegetve, mint egy soványmellű madár, egyenként fölkapkodta a kockacukrot, megint bebújt a takaró alá, s egy szem cukrot ropogatni kezdett:

— Már te is megvágod az embert? ... Te is? ...

Kálmán nem szólt, hiszen még a hangja miatt is elrestellte volna magát, ha ennek az embernek válaszol, aki kapzsin, a maga fölényének tudatában így megalázza őt; kiment, leereszkedett a fürdő elé a lépcsőre, és ott gubbasztott, míg a nagynénje érte nem jött, hogy zajt csapva, erőszakkal becipelje; most meg ott ült Böskeékkel, de az ő szomorúsága elkerülte Hektor csalódásának aktív és idegesen remegő gondolatkörét; neki csupán az fájt, hogy ily hamar megszakadt a kapcsolata ezzel a sokféle emberrel, akit egyenként megismerhetett volna, hisz íme, letette a kísérettségét, és szüksége lesz rá, hogy foglalkozást válasszon.

S miközben ott ültek, a szatócs perdült eléjük, aki az utolsó pillanatban mégis ráébredt, hogy a pénzbevéltás valóság, s hogy ő, a fűszer- és csemege-kereskedő sem részesül előnyben: fel-alá szaladgált hát a telepen, mintha a maga kicsinyes módján itt keresné azokat, akik spórolt százmillióit szétfújták, s mikor megpillantotta Hektort, elővette a borotvakést, a szappant meg a pamacsot, és követelte, hogy a taligahasználat fejében borotválja meg. Hektor föl se nézett rá. Előhúzott egy köteg papírpénzt, reaköpött, és odalökte a szatócs lába elé.

Görögdinnyét ebédelték: a pincér odaállt a zöld gömbök mellé, ahol a vásárlók alkudoztak a regátival, fölemelt egy *Dánielt*, megtapogatta, és hümmögve odahajította Böskenek; a nénie valahogy kifogta, s mintha elégedetlen volna vele, tovább lökte Kálmánkának, miközben Hektor ügyes helycserével már oldalra húzódott, s mint a rögbiző, egy vakkantással jelezte, hogy lukra szaladt, hogy „lökjed már, mit melegíted“, s mikor ismét visszakapta már a háta mögé lendítve, ujjai begyén egyensúlyozta.

A dinnye bele leves és főzelék volt egyszerre, épp ezért tetszett úgy meg Hektornak; száját nyalogatta, mint a kandúr, aki fölfalta a verebeket, s most már nyugodtabban indul ismét portyára: többször is elsétált a gyümölcsfalom

előtt, aztán meggondolta magát, vacsorára halasztotta az újabb kalandot, megint leült az árokba, és Böske meg Kálmán szóttanul melléje telepedett, hogy megbeszéljék a hazavándorlást; Hektor egy gyufaszállal rajzolta meg a porban az útvonalat előbb Brassó felől, azután a Székelyföldön át, s méregette, hogy merre könnyebb, merre előnyösebb.

— Arra ne számítsatok, hogy akár egy parasztszekér is fölvesz — mondta Böskére pillantva. — Mindenki új pénzt fog követelni!

Végül abban állapodtak meg, hogy nekivágnak Gyergyónak, mert ha arra szűkmarkúbb is a népség, de rövidebb az út, és sűrűbben következnek a falvak; Böske ezután tüstént a kutyáért kezdett aggódni, a félszemű korcs foxiért, a pincér pedig, mintha előre látná, hogy mennyi röhögtető dolog sül még ki ebből, a jóllakottságtól engedékenyen s egy kis fölvilanó kárörömmel vonta meg a vállát: ha Böske magára vállalja, csak hozza Tatámkát is, amelyet elfoglaltságuk idején Ordögnél tartottak.

De azért még Tusnádon maradtak néhány napig.

A napfény már elhagyott sétányokra hullott, az elgereblyélt homokba nem mélyült lábnyom, az üzletek be voltak zárva, és a nyaralónházak tárt ablakokkal, némán szellőztek reggeltől estig. Egy kövér és ijedt brassói asszony, az Erika villa tulajdonosa, akin beteges ijedség tört ki szétugrott vendégei miatt, úgy félt az üres villában, akár egy elhagyott skót kastély fiatal úrnője, s meg is szólította a pincért és feleségét, hogy költözzenek be az egyik szobába, és segítsenek ügyelni az épületre.

Hektoréknak tetszett ez a tulajdonos-szerep, hisz eleget háltak a földön, abban a rozsdaszagú ketrecben, ahol éjszakánként denevérek pengevékony hangjai metszették darabokra a csendet: bevetették hát magukat az egyik elsőemeleti, kétágyas szobába, Hektor az ajtótól egyenesen a heverőre ugrott, hanyatt fekvé földobta magát, lábraállt, majd ismét a fenekére csüccsent, próbálgatta az izmait, mint műugró a medence fölött, és jólesően nagyokat nyögött; Böske magához intette Kálmánkát, és titkolozóan súgta:

— Ha valakit meglátsz a hallban, tüstént megállítod, és rákiáltasz: kicsoda ön, jóuram, és mit keres itt?!

Utána bement a vécére és egész délelőtt nem jött elő; Hektort bizonytalanság és idegesség fogta el:

— Hol van, önagsága?! — indult végig kiáltozva a folyosón, melynek puha szőnyege valahogy még a hangját is beitta. — Itt van, grófnő?!

S ekkor, az egyik fehér ajtó mögül fölhangzott az ülésbe belezsibbadt Böske hangja:

— Mire való zajt ütni? Hagyjál még egy kicsit. Menjetek sétálni Kálmánkával!

— Beteg vagy, megy a gyomrod? ...

— Nincs semmi bajom — felelte Böske. — De még sosem ültem ilyen csodás vécén! ...

A Marshall-terv, a Truman-tétel gazdasági továbbfejlesztése
Egy hét alatt 15 000 demokratát tartóztattak le Görögországban
MEGSZAVAZTA A KÉPVISELŐHÁZ A BEKESZERZŐDÉS RATIFIKÁLÁSÁT
VISINSZKI SZOVJET KÜLÜGYMINISZTERHELYETTES AZ ENSZ KÖZ-
GYŰLÉSÉN LEPELTTE LE A HARMADIK VILÁGHÁBORÚ PROPAGANDISTÁIT

Leszerelik a háborús bűnösök, az árdragítók és a könnyűerkölcsű nők telefonkészülékeit.

Az új élelmiszerárak: az I. osztályú burgonya kilója 50 ezer lej, az aprótök darabja 4000 lej a bivalytej litere 30 ezer lej, a borjúhús kilója 220 ezer lej, a füstöltzalonna kilója 450 000 lej

Naponta hat-nyolcmilliót keresnek a piaci alvilág császárai, a „tüsszkövesek“

Bevezették a pontrendszert; Milyen és mennyi ruházati cikket lehet kapni pontokra?

Szeptember elsején az egész országban cukorosztás

Rémhír... rémhír... és újra csak rémhír! Hol a pénzérték váratlan rögzítéséről, hol a cigaretta árának emeléséről, de megtörténik, hogy a rémhírterjesztők falvakat égetnek fel lobogó fantáziájukkal. Most a beszolgáltatott gabona van napi-renden. Romlik, dohosodik — mondják a *jólétesültek*, és a rémhír szájról szájra jár...

LETARTÓZTATTÁK MÁNIUT ÉS A NEMZETI PARASZTPÁRT TÖBBI OSSZEESKÜVŐIT

Gyanúsán sok a lehúzott rolló... Spekulációs szándékkal bezárt a kereskedők egész sora.

Pánik a spekulánsok között! Augusztus elsejei stabilizáció és a pénzlebélyegzés vakhíre zavarta meg a dollár és az arany lovagjainak nyugalma!

Nem szednek ki reakciós kéziratot a nyomdászok

1946: Románia, 1947: Magyarország kölcsönös segítsége az éhező gyermekeknek. 500 romániai gyermek hazaérkezése Magyarországról.

A DEMOKRATA PÁRTOK TÖMBJÉNEK KIÁLTVÁNYA AZ ORSZÁG LAKOSSÁGÁHOZ

A bikini atomkísérlet óta villanykörtét és radírt eszik egy szörnyeteggé torzult szép amerikai lány

MEZTELEN FÉRFI AZ ÉJSZAKÁBAN! VETKÖZTETŐ RABLÓBANDA A FELLEGVÁRBAN!

STABILIZÁCIÓ! STABILIZÁCIÓ! STABILIZÁCIÓ! RENDELET A PÉNZBEVÁLTÁSRÓL! EGY STABILIZÁLT LEJT KAPUNK 20 000 RÉGI LEJÉRT! MILYEN SORRENDEN KELL JELENTKEZNI A PÉNZBEVÁLTÁSRA?

Az ötödik napon fölkerekedtek, s elindultak Csikszereda felé; a levegőt, mint egy meleg hárttyát, néha szemükbe legyintette a szél, s ahogy gyalog bukdácsoltak, egyszál ruhában, a szatyorról, melyben csupán egy kispárna meg egy pokróc volt, jegenye, templomtorony, ház, hegyvonulat most vígasztalanul távolinak tűnt, s miközben megszenvedtek minden lépést, e messziségből úgy törekedtek hazafelé, mint mikor álmában érzi az ember az előre vergődő mozdulatok hiábavalóságát.

Elöl Böske ment, nyomában a drótszőrű kutya poroszkált, föl-fölpillantó fél-szemében a fölösleges személy büntudatával; őt Hektor követte, aki Tatánka egyenletesen ollózó hátsólábait nézte, s láthatóan töprengett valamin: tekintetében néha már föllobbant a fölfedezés gúnyossága, aztán csalódottan ismét kialudt; ilyenkor tökmagot vett elő a zsebéből, és rágni kezdte, nehogy kiessék a folyamatos és makacs gondolkozásból; Kálmán a nagybátyja mögött szaporázott: mikor elindultak, egyszeribe elmúlt a szomorúsága, s az út a maga bizonytalanságával, sokféle lehetőségével, a várható nélkülözés ellenére is fölvidámította.

— Még ő is meg akart vágni! — kiáltott föl hirtelen Hektor, kipenderülve az út közepére, mintha már elunta volna a szótlán menetelést, s dühítené, hogy

nem fénylik föl benne semmi gondolat, melyet már oly régóta próbál előcsiholni.
— Megcsapta az úrfi a fuvardíjat, és eldugta, háhá!

Már a túlsó árokból bökdösött Kálmán felé, aztán zsebredugta a kezét, s csak a szeme fehérjével integetett át számontartó szemrehányással; Böske megállt a kutyával, hiszen a támadást maga iránt is kihívásnak érezte, rimánkodó képet vágott, mintha azt kérdezné, hogy Hektor mit akar a fiúval, aki együtt menetel itt velük a porban, éhesen és kiszáradt szájjal, Kálmán azonban a szatyrot cipelve csak ment, szólanul.

Ezekben a pillanatokban meggyűlölte a tizenkét kockacukrot, mintha egy tucat rideg fehér kőoszlop sorakozna előtte, s mindegyik tetejéről egy-egy Hektor integetne feléje vádaskodóan; aztán ismét följejlődött a sor, de most már a fiú lépdelt az élen, s úgy tűnt föl, hogy a pincér is, meg a néni is restell Kálmán pillantásán áthatolni, hogy maga vegye át a csapat irányítását; némán emelgették a lábukat, és a kékpáras hegyek minden mozdulatra hátrébb húzódtak egy lépéssel, úgyhogy néha, amikor már nem is a testük, de a bizakodásuk zsibbadt fáradt közérzetté, le kellett telepedniök az út szélére.

Hektor kő után matatott a porban, megcélozta a fák lombját, és néhány bőrhéjú alma hullott a magasból; gyorsan fölkapkodta, beletörölte a kabátja uj-jába, és harapni kezdte; erre Kálmán is nekibátorodott, és kövekkel, botokkal megzaporozta a fák koronáit, s nemsokára már ott ültek mindhárman egymás mellett, és ecetes íztől összegyűrődött arccal nézték egymást, miközben a foguk ismét és újra belemélyült a gyümölcsbe, amely bármilyen volt is, nemcsak éhségüket, de szomjukat is csillapította.

Aztán fölkerelkedtek; Böske cipőjének leszakadt a pántja, s a Kálmánkáét húzta fel, hisz mint nő nem bandukolhatott mezítláb az országúton; az almáktól fölfrissülve, s hogy kissé meg is győtörje őket, Hektor kanyarodott az élre, s egyre gyorsabban szedegette a lábát; kora délután már beértek Csíkszeredába, a pincér kinézte a legvedlettebb, legolcsóbb vendéglőt, a VÉN HARCSÁ-t, rendelt egy adag gulyáslevest, és izzó arccal, cserepes ajkát nyalogatva tüstént a tányér fölé hajolt, mihelyt a tulajdonos, aki maga szolgált fel a vendéglőben, a porceláncsészből kitöltötte a szűkőn mért ételt, melyben néhány szem krumpli között egy-két falat hús árváskodott.

Böske szégyenében és zavarában, hogy Hektor csak egyetlen porciót rendelt. rágyújtott, és úgy tett, mintha a tekintete elköszálna, Kálmán pedig a karjára hajolva poros lábait nézegette; aztán a pincér megtörölte a száját, és sóvár, sajnálkozó pillantással áttolta az étel felét Böskéhez, akinek első gondja volt, hogy egy kanálnyiit kimerjen belőle, és hamutárcában lenyújtja a kutyának az asztal alá; Hektor szemében gyilkos fény villant a pazarlás láttán, Kálmán nagyot nyelt, és félrefordult, többé nem is nézett a nénikéjére, míg az a maradékot oda nem kínálta neki.

Fél óra múlva ismét úton voltak. Egy-egy teherautó zúgott el mellettük, karjukat reménytelenül lengették utána: némelyik megállt, a sofőr kikiáltott, hogy van-e új pénzük, Hektor sietve visszahangozta, hogy nincs, mire az ajtó ismét becsapódott, a kocsí elindult, s nemsokára már csak a por permetelt a három vándor körül a mező szélén kiperzselődött gízgazra, fűre, eper- és almafák lombjára; tizenöt kilométernyi utat tettek meg Csíkszeredától Gyergyó felé, de akkor Hektorban valami okatlan ingerültség terjedt szét, talán megfélétt a pénzt, amely ha apránként is, de elapadhatott Kolozsvárig; leült hát egy kilométerköre, rágyújtott, és kijelentette, hogy ott is marad.

— Ne álljanak meg, ne álljanak meg! — intett a szájából kikapott cigaret-tával. — Vegyék úgy, hogy nem tartozom magukhoz!

Böske nem értette, mi történt Hektorral. Kálmánka se értette. A pincér maga sem tudta; épp azért még dühösebb lett.

— Mi van, megzavarodtál? — kérdezte Böske. — Megint rádjött a heprecsori?!

— Semmi közöm magukhoz! — mondta Hektor. — Megutáltam önágységát is, a kutyáját is. Még mindig nem érti?

Böske meglóbálta kezében a cipőt, mint egy gránátot, melyet a pincérre akar hajtani:

— Ó, te cipószájú, te! No hadd csak el, az anyád bősöknyás istenit!

Megiramodott az útszélien, Kálmánka a kutyával követte; szinte szaladtak, hogy leahagyják a lázadót.

— Éhen nem veszünk!... Egy szelet kenyeret, egy felsöpört szögletet a kol-dus is kap! — mondta Böske.

S loholtak egyre gyorsulóbb ütemben, s még jól is esett, hogy van valami in-dulatú erő, ami löki őket, mégpedig annak vágya, hogy megmutassák: a pincér százasai nélkül is hazavergődnek.

Hektor egyre kisebbre zsugorodott, sötét öltönyében már akkorának tűnt, akár egy holló, amely a jelzőkövön gubbaszt: aztán, mintha csak most lázították volna fel Böske szavai, felröppent ültéből, s lebegő kabátszárnyakkal suhant utánuk.

Mikor beérte őket, oldalról csapott rájuk a hangjával; Böske védekezően feléje fordult.

— Mondtam, hogy mamukát hagyjuk ki a játékból, ugye? Ezeket a szavakat még megemlegeti, művésznő!

Böske belesápadt a fenyegetésbe:

— Hanyagoljon el, hanyagoljon el uram, mert a körmőmmel esek a mocskos képének!

Hektor a belsőzsebébe nyúlt, előkapta a bankjegyeket, s fölnyújtva a fényre, szétterpesztette, mint a pávafarkot:

— Mocskos gazember? El van vacsorázva! De ebből a néhány lepedőből ba-góra se kap!

S most már ő loholt előre, a pénzt még egyre lobogtatva, majd a tenyerén egyensúlyozva, akár a távgyalogló pincér a tányérra állított vizes poharat; félóra múlva már nem is látták, eltűnt egy kanyarban a fák között.

A nénike pedig az unokaöccsével szótlanul, lehajtott fejjel lépdelt, a terméketlenség csöndjében, s még a panasz is elcsitult bennük, hogy ne terhelje a gya-loglásban: a nap már lemenőben volt, hűvös szellő motozott végig az út porán; Tatámka kicsüngette a nyelvét, mint egy piros rongydarabot, melyet szeretne elhullatni.

Egy óra múlva, mikor már azt hitték, hogy a pincér messze jár, vagy tán Kolozsvár felé robot alkalmi kocsin, Hektor egy szatócsbolt lépcsőjéről rebbent föl, s most ellenkező oldalról repült rájuk dühödten kiáltozva:

— Hogy is képzelték?!... Én majd butyizok látástól vakulásig, maguk pedig lógatják a lábukat, és megszedik a zsebüket a szezonban?! Most legalább lebuk-tak, háhá!

Böske megfogta a Kálmán kezét, hogy szóba se álljanak ezzel a rohadt kan-csival, a pincér azonban egészen közel nyomakodott, és belekiabálta szavait az arcukba:

— Épp slagra jött a pénzbevéltás!... Meg kell mondanom, művésznő, okos volt, aki kitalálta: gratulálok neki!

Böske megállt, és a fejéhez kapva fölajdult:

— Anyám, mit kellett megélnem! Miért nem fojtottál meg, mielőtt a kapcája lettem ennek a szemétnak, aki úgy hurcol körbe a földön, mint egy útitáskát... aki akkor rúg belém, amikor neki jólesik!...

— Üvöltsön, csak üvöltsön! — mondta Hektor megszeppenve Böske siránkozásától, és az út felső végébe pillantott, amerről egy csoport mezei munkás közeledett; Böske azonban már nem volt ura magának, letérdelt a porba, s összetette a kezét:

— Hányódtam mellette, mint egy rongy, beteggé tette testem-lelkem, és ez a hála érte, az isten szomorítsa meg!

Hektor kilépett, mielőtt még az imbolygó szalnakalapok és a hosszúnyelű gereblyék hangtávolságon belül értek volna, s megint nekiiramodott a menekülés izgalmával, mint inaskorában, amikor dögölt galambot hajított be a Postakert utcai pincelakás nyitott ablakán, a vacsoratársaság asztalára.

Kálmán most kapta föl első ízben lázadóan a pillantását, s nézte Hektort, aki épp ezen a fölperzselt és kietlen országúton lelte módját, hogy reájuk okádjon minden mocskot a lelkéből, melyet eddig alamuszin takargatott, s annál inkább belécsajdult a fájdalom, mert úgy érezte, hogy körülöttük minden, ami az aszályban elárvult, egymást védi, még a kövek, a fűszálak, a madarak is egymáshoz húzódnak.

Eleredt a könnye, s megint úgy látta Hektort e remegő nedvesség mögött mintha megsokszorozódva, tizenkét példányban állna azokon a fehér, kockacukorkőoszlopokon, bankóit lebegtetve. Aztán lehajolt, és élébe vette a fáradt, poros és félszemű kutyát.

— Hadd el, kisapám, ne sirj! — vigasztalta Böske. — Nem veled van baja ennek a stricinek!...

A letartóztatott árdragítók naponta 10 deka puliszkát és egy pohár vizet kapnak

Börtönbe került, aki többet kért, és az is, aki többet fizetett a hivatalos árnál A stabilizáció demokráciánk kemény útése a reakcióra!

MŰVÉSZI KIVITELŰ, JÓMINŐSÉGŰ FEM- ÉS PAPIRPÉNZ KERÜL FORGALOMBA

BEBIZONYOSODOTT, HOGY A VOLT NEMZETI PARASZTPÁRT VEZETŐI ÁLLAMCSÍNYT TERVEZTEK ANGOL ÉS AMERIKAI IMPERIALISTÁK ÉS KÉMSZERVEZETEK SEGÍTSÉGÉVEL

Aranytömb és idegen valuta a nyúlketrec alatt. Arannyal töltött kifli — aranygyűrű, mint függönykarika Szatmárnémetiben.

A GÖRÖG SZABADSÁGHARCOSOK SIKERES TÁMADÁSAI LEMONDÁSRA KÉNYSZERÍTETTEK A MAXIMOSZ-KORMÁNYT

MOLOTOV SIKRASZÁLLT A NÉMET NÉP ÉRDEKEIÉRT A LONDONI ÉRTEKEZLETEN

Kriptafosztogatók bandája garázdálkodik a házsongárdi temetőben

1600 ember fullad évente vízbe, mert nem tud úszni

MEGVÉDJÜK A LEJT! ASSZONYOK EZREINEK TÖMEGTÜNTETÉSE

MARSHALL BESZÉDE SÜLYOS TÁMADÁS VOLT A BÉKE ELLEN. AZ USA ALAPJÁBAN AKARJA SZÉTROMBOLNI AZ EGYESÜLT NEMZETEK SZERVEZETÉT

Akinek nincs készpénze, nem köteles jelentkezni — Tilos bezárni az üzleteket — Be kell szolgáltatni minden aranyat és külföldi valutát a nemzeti banknak.

A régi és új Kolozsvár fényképekben

Fényképek fekszenek előttem. Kolozsvár első fényképészenek, a nagytudású Veress Ferencnek néhány, városképet ábrázoló felvétele. 1850-től több mint hatvan éven át egyedülálló szakértelemmel, művészi érzékkel és rendszerességgel örököltette meg — egyéb munkái mellett — városa műemlékeit, korabeli arculatát. Ezek a kolozsvári felvételek — a kolozsvári Egyetemi Könyvtár őrzi őket — képezik Veress hagyatékának legértékesebb részét*.

Ma készült fényképeket, Asztalos Sándor felvételeit állítjuk összehasonlításul a történelmi és művészi dokumentumok mellé. Egy és ugyanazon város arculatát mutatják, és egyugyanazon helyről, de a képek mégis nagyrészt vagy egészen mások. Elgondolkoztatók.

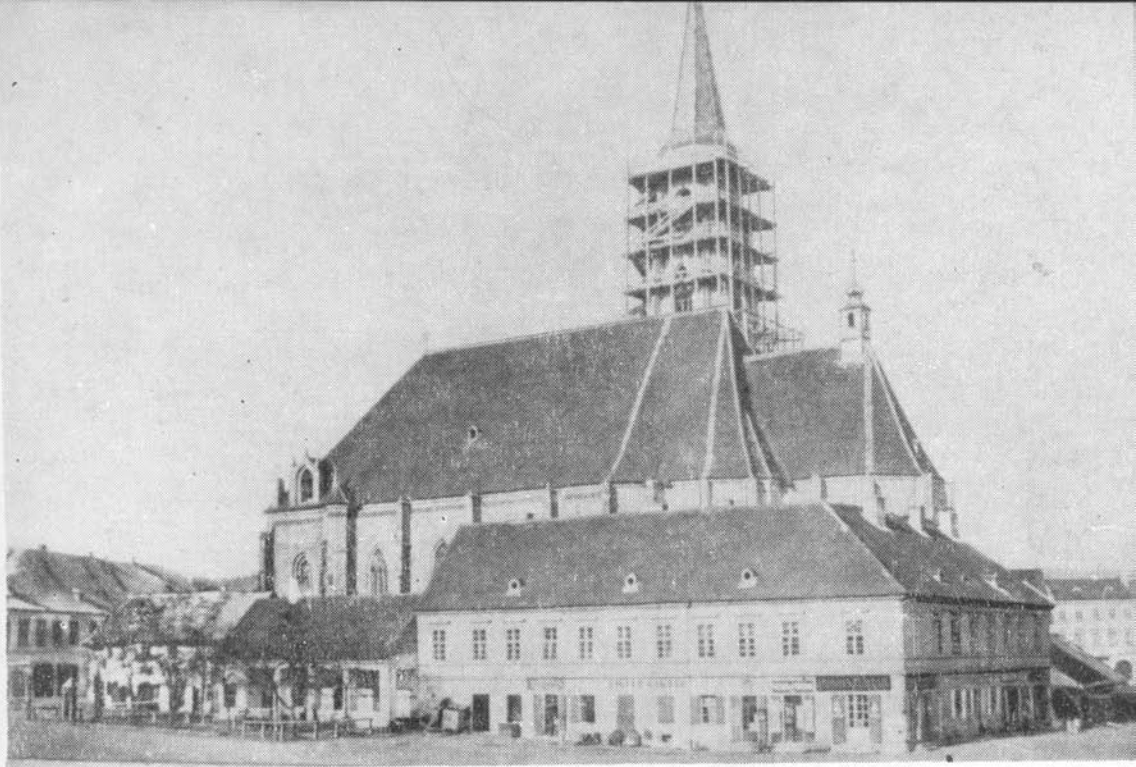
*

Visszatekintve kétezer éves városunk történetére, nyomon követhetjük folyamatos kialakulását, fejlődő és vissza-visszahanyatló korszakai váltakozásában eljutva a máig. Történelmi távlatban nézve Kolozsvár gyakran változtatta arculatát. Egy-egy kor generációi születésüktől fogva benne éltek, hozzájárítottak városuk akkori arculatához, és minden változásra élénken reagáltak, bírálták, dicsérték, majd azokhoz is hozzászórtak éppúgy, ahogy ez velünk ma történik — azzal a különbséggel, hogy a fejlődés üteme ma tervszerűsítettebb és nagyobb méretű.

Még kisiskolás korunktól megszoktuk, hogy a rég letűnt korokról rendszerint az ásatásokból kikerült leletanyag vall. A mai városunk területén előkerült régészeti leletek arról tanúskodnak, hogy itt a legrégebbi időktől napjainkig megszakítás nélkül éltek emberek. A föld alól kikerült épületmaradványok, eszközök, sírkövek ugyanúgy, mint a faragványok, később a rajzok, rézkarcok, s mindmegannyi más emlék beszél az itt megtelepedett trák, szkíta és kelta törzsekről, a virágzó dák településről, Napocáról, a rómaiak idején „municipium“, majd „colonia“ rangra emelkedett városról, a római uralom és népvándorlás alatt is itt tovább élő őslakókról, az első, még pogány magyar telepről és a már 1316-ban ismét város („civitas“) rangra jutott Kolozsvárról.

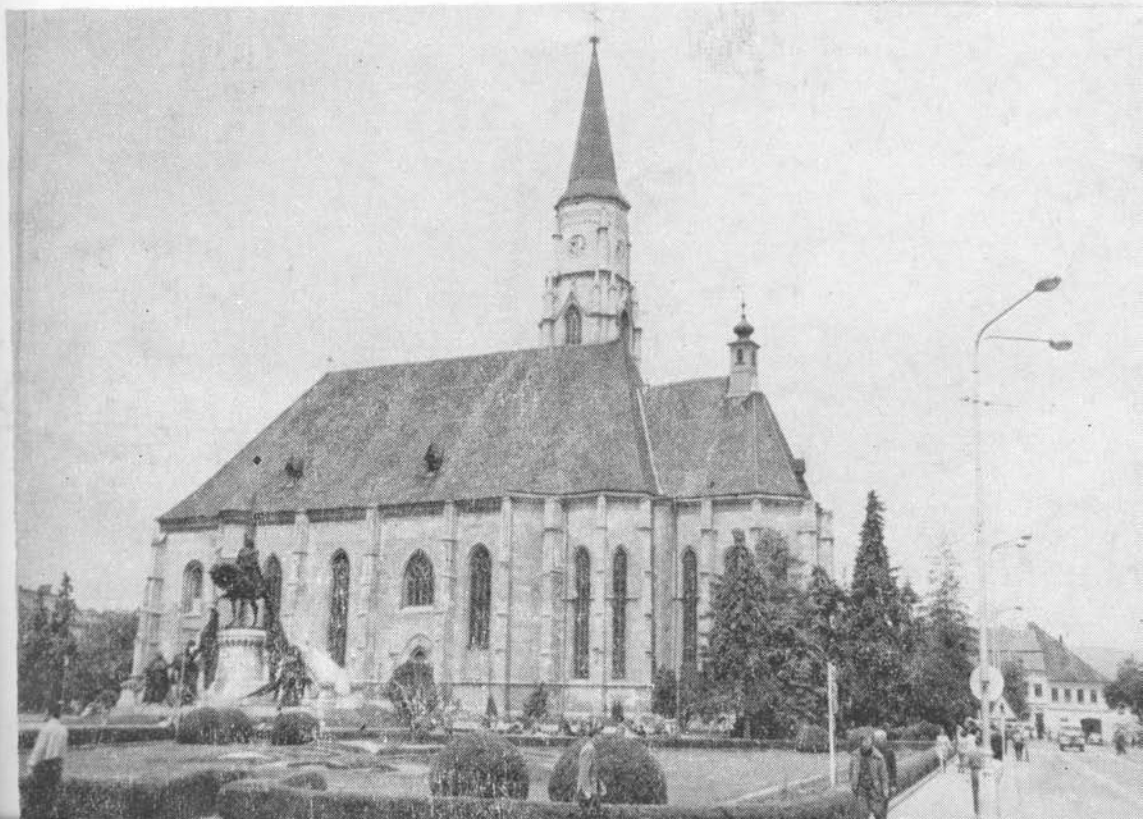
Mindezek mellett ma már — a nem szakemberek részére is talán többet mondó, kifejezőbb — újabb hírmondóit szemlélhetjük a múltnak, s ezek a fényképek. Ahogy elnézzük ezeket az immár száz esztendeje készült fényképeket, szinte beszélnek. Mondanivalójuk van bőven. Mennél öregebbek nézik annál több a rajtuk felfedezett ismerős városrészlet. A fiatalabbak vagy éppen a város újabb lakói, ha figyelmesen szemlélik őket, elcsodálkozhatnak, egy évszázad alatt mennyit változott városunk képe.

* Lásd Udvarhelyi Orbán Lajos: *A színes fényképezés kolozsvári úttörője. Korunk, 1959. 7—8.*

A Nagy piac délről

VERESS FERENC — ASZTALOS SÁNDOR: KOLOZSVÁR 100 ÉVE

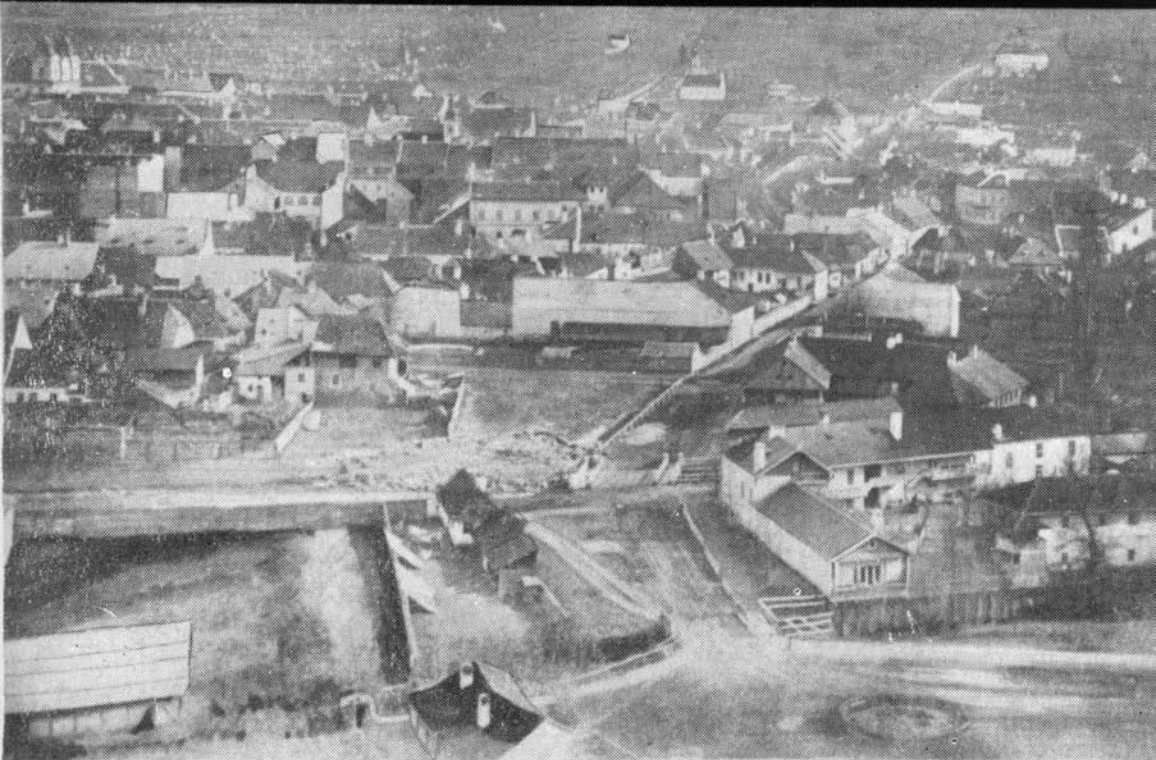

Fellegvári oldal

VERESS FERENC — ASZTALOS SÁNDOR: KOLOZSVÁR 100 ÉVE

Felvétel a Fellegvárról

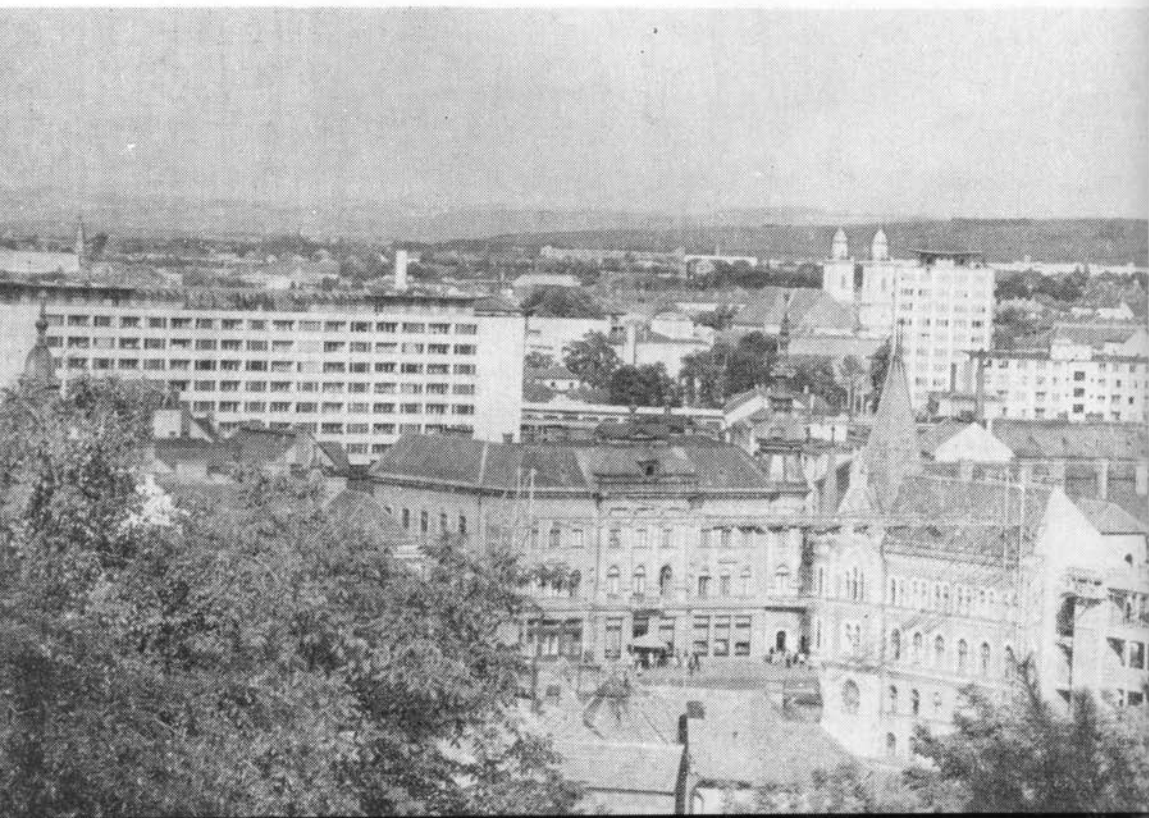
VERESS FERENC — ASZTALOS SÁNDOR: KOLOZSVÁR 100 ÉVE

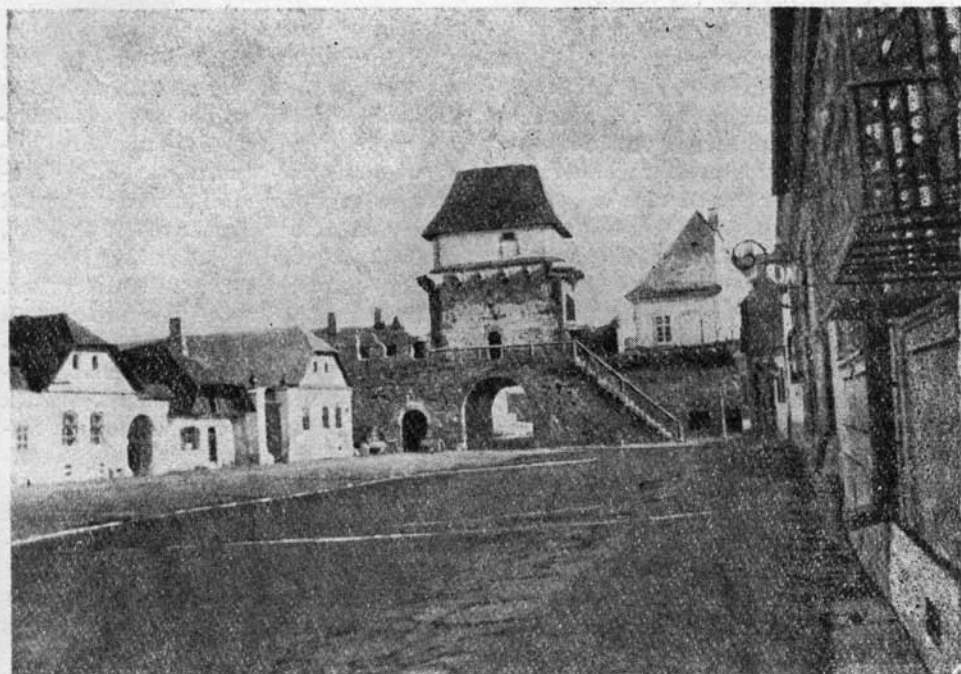

Felvétel a Fellegvárról

VERESS FERENC — ASZTALOS SÁNDOR: KOLOZSVÁR 100 ÉVE

Az 1869—70-es hivatalos összeírás szerint alig 25 000 lakosú kisváros helyén ma majdnem 200 000 ember él. Az akkor több évig épült egy-egy — a sok apró ház közül kiemelkedő — nagyobb középület ritkaságnak számított. Ma évente több középület és egy-egy mikrorajon épül, és ez már megszokott; a sok nagy épület között szinte észrevétlen húzódik meg egy-egy kisebb régi ház. Ma már természetesként vesszük tudomásul, hogy csak a Györgyfalvi lakónegyedben annyi ember kapott új lakást, amennyi a száz évvel ezelőtti Kolozsvár összlakossága volt.

A Magyarkapu város felőli homlokzata (Veress Ferenc felvétele)

Első képünkön a mai Lenin utcának a Győzelem térbe torkolló részét láthatjuk. Májig minden megváltozott, csak az utca vonala és szélessége maradt azonos. Középtérben láthatjuk az akkor Bel- és Külmagyar utcákat egybekötő Magyarkapu bástyát a hozzátartozó falrészsel.

Tudunk Kolozsvár kétszeri kerítéséről. Az újabb kerítésbe foglalt városrészt várnak, a régit óvárnak nevezték régen. Az újabb vár piacára a várral egykorú főegyházat, a Szent Mihály templomot építették. A tér négy szegletéről hét egyenes utca szabályosan sugárzik ki, a nyolcadik helyébe a városházát emelték. Ez a hét utca (egyikük a Magyar utca) kötötte össze — és köti ma is össze — a nagy piacteret a várfalakkal és az azokon túli országutakkal. Középkori eredetű városnál szokatlanul rendszeres alaprajz.

Az újabb vár 1405-ben kezdett épülni. Falait utoljára 1784-ben javították. Mikor éppen négyszázados ünnepélyt kellett volna ülni, már „rontatni kezdetett“. A XVIII. század utolsó tizedében kezdődött meg a város külső falainak lerontása, s a múlt században már a főfalakat bontották.

A város öt kapujának ez egyike, a Magyarkapu bástya, a XV. században épült. Végleges külsejét a XVI. században kapta. Egyszerű, zömök, de mégis monumentális építmény volt. Képünkön fent, az egykori védőfolyosó gyámkövei övezik. Két kapunyílása gyalogosoknak, valamint lovasoknak és szekereknek szolgált. A hozzátartozó várfalak pártázata előtt láthatók a falnak ezen a szakaszán gerendákon nyugvó vífolyosók maradványai. Ezeknek a vífolyosóknak a külső felét lőrészekkel ellátott, csipkézetten faragott kőpárkányok alkották. Rajtuk valamikor körbe lehetett járni a várost bástyáról bástyára. Ma legépebben a Bethlen bástyához tartozó falrészén látható e vífolyosónak egy része.

*

A nagy piac, vagyis a mai főter délnyugati sarkát ábrázoló fényképen (2. kép) megfigyelhetjük, mennyire monumentális volt a térhatás akkor, a mai parkosítás és főleg zöld felületeket övező szegélybokrok nélkül. A kép baloldalán a középtérben látható az empire szobrászat egyik szép emléke, a Karolina-oszlop. A köznyelv státuának hívta. Innen 1902-ben, a főter rendezése alkalmával, a Mátyás szobor felállításakor került mai helyére, a Múzeum térre. Az emlékművet a császári pár kolozsvári látogatása emlékére a város emeltette. A két dombormű kivételével, melyek a látogatást ábrázolják, az egész emlékmű itt helyben készült, a faragványok és szobordíszek mesterei is a kolozsvári Nagy Sámuel és Csűrös Antal voltak.

A kép háttérében mágnás-paloták sorakoznak. 1790 után ugyanis, miután Nagyszébenből ide helyezték át a főkormány széket (guberniumot), Kolozsvár hivatalosan is Erdély fővárosa lett. Így nagyszámú főúri és tisztviselő család került a városba, s megindultak rövidesen az új építkezések. A főurak egyre-másra építették fel palotáikat. A főtéri Jósika- és Rhédey-paloták e kor építő tevékenységének legszebb emlékei közé tartoznak. Ezek nagy hatással voltak az egyszerű polgári építkezésekre is.

Ebben a korban alakult ki a mai történelmi belváros művészi képe, utcáinak és tereinek meleg hangulata. Sajnos, ez a föllendülés károkkal is járt. Ekkor kezdtek több új középület felépítéséhez a város kőfalait felhasználni (laktanya, piaci torony), s ez vezetett a falak legnagyobb részének lebontásához. Ugyanakkor a régi várakok egy részét eladták házhelyeknek, és ott csakhamar új ház- és utcasorok keletkeztek.

Ma tehát ez a városrész is változott: a Karolina-oszlop más helyre került, a kép baloldalán lévő két főúri ház helyén a banképület, illetve a Continental szálloda épülete emelkedik. A főter homlokzatsora is módosításokat szenvedett, és a Jósika-ház oromzatáról évek óta hiányzik már a két oroslán tartotta címer és az építési évszám; úgy mondják, restaurálják, de sajnos az épület padlásán szétzedve hever.

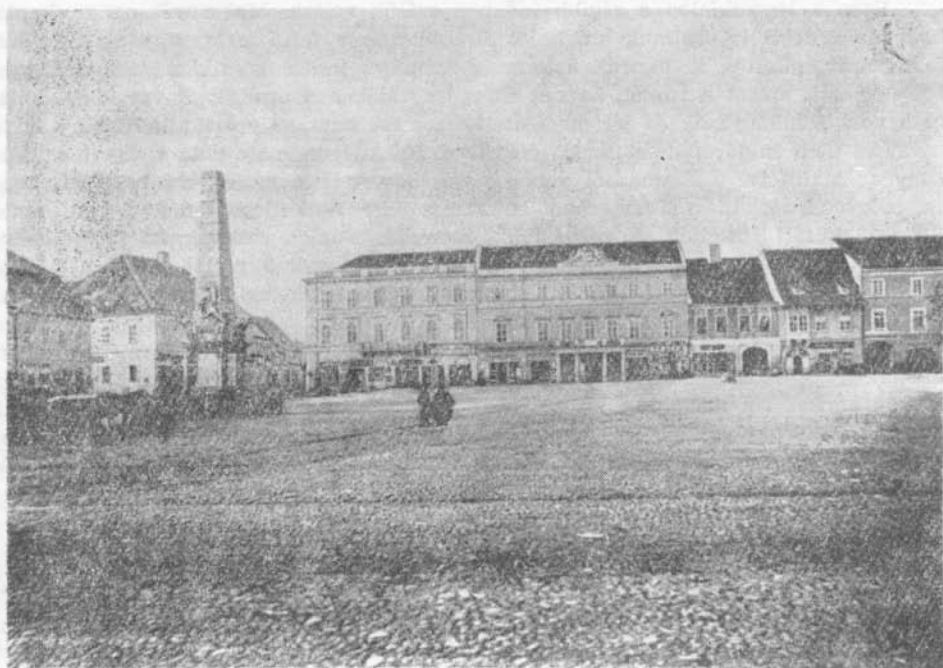
*

Kolozsvár templomok tekintetében is igazi központ volt, hisz benne Erdély mind a hét vallásfelekezetének emelkedtek templomai. Közülük a főtéri egyike a legnagyobb és legdíszesebb templomainknak, és Erdély-szerte a legszebb gótikus templombelső.

A Szent Mihálynak szentelt templom a szabályosan négyszegelt főteret kissé harántékosan metszi át, hisz észak—déli tájolását — mint a középkori templomoknál rendszerint — védőszentje, tehát a Szent Mihály napi napálláshoz igazították. A XIV.—XV. században épült. Az egy századon át elhúzódó építkezést déd- és ükapák kezdték, és unokák fejezték be. Elkészültét 1444-re tehetjük. Sok viszontagságon ment át. 1498-ban már meg kellett újítani a szentély boltozatát. A XVI.—XVII. században többször javították. Az 1698-i tűzvész után a XVIII. században a torony

négy fiatornyos sisakját barokk, hagymaalakú sisakkal cserélték fel. A XVIII. század második felében a földrengés és villámcsapás okozta károk miatt teljesen le kellett bontani a tornyot és újraboltozni a szentélyt. Ma is meglévő neogót tornyát a múlt század derekán építették, fedelét 1858-ban rakták fel rá. Ez idő tájt ábrázolja fényképünk is, a műmellékleten.

A „Nagy piac” a Bánffy-palotával (Veress Ferenc felvétele)

Megfigyelhetjük, a torony még állványzattal van körülvéve. Láthatjuk e képen, hogy a templom ekkor még épületekkel, a kézművesek és kereskedők ide épített boltjaival és bódéival volt körülvéve. A főtér-rendezési akciót városunk polgárai már 1866-ban kezdeményezték: „...Hogy ezektől lelepleztessék, a város díszítése, s e nevezetes műemlék megvédése kettős szempontból a város több buzgó polgárai és régiség barátai, a templomot környező épületeket az ekkor hasonértékű épületekkel kikicserélése végett, aláírást nyitottak, bizottmány alakult, s az ügy oda van fejtve, hogy egy épületnek lebontása az idén már kezdetét vehette.” Mint tudjuk, ezt a lelkes akciót városunk polgárai később sikerrel be is fejezték. A templom körül levő egyházi és világi épületeket lebontották, az általuk körülvevő cinterem bejáratául szolgáló 1743–47-ben készített hármastornyos hatalmas barokk kaput elvitték a Szentpéteri templom elé. Napjainkban államunk többmillió költséggel, szakemberek seregével restaurálta a Szent Mihály templomot.

Ma a templom déli oldalán csak Mátyás király bronzba öntött lovasszobra áll. Fadrusz Jánosnak ez az 1902-ben felállított alkotása a város egyik méltó díszje. Mátyás méltóságteljesen ül lován, s úgy fogadja vezéreinek hódolatát, akik a hagyomány szerint: Magyar Balázs, Kinizsi Pál temesi főispán, a híres hadvezér, Zápolya István nádorispán és Báthori István erdélyi vajda.

A műmellékleten a Fellegvár oldalát ábrázolja két kép. Ehhez nem szükséges sok kommentár. A Kis-Szamos fölé 60 méter magasan emelkedő felső terasz meredek oldalát szerény, igénytelen házak tarkítják, bizonyosságul annak, hogy az itt és az ehhez hasonló negyedekben a lakosság nyomorúságos körülmények között élt. A múlt század ipari fejlődésének függvényeként fejlődtek ki egyrészt ezek a mondhatni nyomornegyedek, másrészt pedig a tetszetős, jól megépített villasorok.

Ezen a hegyoldalon a régiekben szőlők voltak. Mai nevét onnan kapta, hogy az Erdélyt is uralmuk alá hajtó Habsburgok a felső teraszra, olasz mintára, fellegvárat építettek az osztrák katonaság számára. Innen ágyúikkal és lovasságukkal nemcsak magát a várost, hanem az egész vidéket is uralták. E vár körül kőfal nem volt, földhányások és jól megépített sánczat adta az erősségét. Néhány lakóházat és több raktárépületet foglal magában. Kútja igen mély volt, s úgy tartották, hogy az alatta folyó Szamosból venné vizét. Szerették a régiek azt beszélni, hogy „a belevetett kácsa a Szamosban bukkanna ki”. A Fellegvárat 1715-ben, majd 1721—23 között építették. A város felőli meredek oldalon csak lépcsőzeten lehetett feljutni. Szekérútja a hegyet megkerülte. Az alatta fekvő pallót, mely a Lépcső utcáról a Szamoson való átjárást biztosította, Németek pallójának nevezték. Az 1920-as években vitte el egy nagyobb áradás.

Ma a rendezett Szamos-part fölötti meredek omlásveszélytől megszelídített oldalát sétányok szelik át, díszcserjék és virágok díszítik, s az egykori Lépcső utca helyén korszerűen megoldott lépcsősétány vezet fel a várba az erre járókat. Lent, az út mellett hat pontház 120 családnak biztosít összkomfortos lakást, jól beilleszkedve az újjarendezett tájba, úgy, ahogy azt Balázs Zoltán és Ioana Schipor műépítészek tervezték.

*

A Fellegvárról a város nagy és nappal és este egyaránt sokak megcsodálta panorámája tárul elénk. Kelet felé nézve a belvárostól Szentpéterig láthatunk. Ez utóbbi egykor külön falu volt. Ma már csak a műmellékleti fényképen egyaránt látható neogót templomát nevezik Szentpéteri templomnak.

A régi kép előterében a Szamos mindkét partján látjuk az apró polgári házak sokaságát, melyek aztán hátrább folytatódva egybemosódnak a tájjal. Közülük messzire láthatóan emelkednek ki a középületek. A kép baloldalán, középtérben, a Mihai Viteazul tér újrakepítése alkalmával lebontott egyemeletes Mikes-házat, mögötte a Kül-Magyar utcai kétágú református és a Szentpéteri templomot jól ki-vehetjük. A fénykép jobb oldalán, a középtérben láthatjuk a várost övező középkori fal egy szakaszát. Ezen előbb a védőfolyosós Hídkapu bástya tűnik a szemünkbe. Itt a Hídkapunál roppant lánccal a közlekedést szokták elzárni. Azóta a bástyát már lebontották, csak egy Báthori-címeres emléktábla maradt meg a Dózsa utca 34. számú ház homlokzati sarkán, emelet magasságban a Malomárok felett. A bástya helyén ma a Dózsa utca folytatódik a Horea út felé, a főpostával szemben. A fal irányát követve hátrább egy karcsú négyszögű tornyot látunk süvegfedéllel. Ez az egykori Kiskapu bástya vagy másképpen a Kurta Szappany utcai Kisbástya; ma már két emelettel magasabbra emelve, Tűzoltótornyoként ismerjük. Majd a jobbra kanyarodó fal vonalából ismét kimagaslik a Magyarkapu bástya most már újra megismert körvonala.

Az előtérben sokasodó házacskák helyén a századfordulós városrendezés palotáit láthatjuk a Szamos-híd négy szegeletén, hátrább a Mikes-ház helyén a Köztársasági mozit is magába foglaló kifli-blokk emelkedik. Jobboldalt pedig országunk első csúsztatott zsaluzással épült toronyházának tömbje takarja a város többi részét, ahonnan messze előviláglik az új Györgyfalvi lakónegyed házrengetege.

Ugyancsak a Fellegvár tetejéről dél felé nézve ellátni egészen Felekig. Felek község román lakóit a város a XIV. században telepítette ide azzal a feladattal, hogy a Kolozsvárt Erdély délkeleti részeivel összekötő országutat ügyeljék, s megvédelmezzék a kolozsvári kereskedők áruval megrakott szekereit a hűbérurak sarcolási kísérleteivel és a rablók támadásaival szemben.

A középtérben három templomot különböztetünk meg: az 1718—1724 között emelt egyetemi (piarista), az 1797-ben épült görögkeleti és az 1800-ban Bob püspök által építtetett görögkatolikus templomot. Mindhárom ma is meglévő műemlékünk.

A kép előterének közepén a Malomárkon túl, ugyanazon a helyen, ahol most a Május 1 utcai kerthelyiségből két jegenyefa sötét foltja magaslik, nagyobb méretű épület lebontásából visszamaradt törmelékhalmozok gyűrűjét látjuk. Valaha itt állt az óvári északnyugati Szőzgerőd vagy más nevén a Puskaporos bástya. E fénykép készítését közvetlenül megelőző időben történetelt a bontás. Helyébe mindmáig sem emeltek más épületet. Lebontásának oka tehát csakis az olcsó építőanyaghoz való jutás — az erkölcsi felelőtlenségen kívül. Ebben a korban ugyanis a műemlékekkel szembeni tudatlanságról már nem beszélhetünk.

A kép többi részét betöltő földszintes és emeletes házak a kor viszonyaihoz képest fejlett várost mutatnak. E városnak már a múlt század első felében volt szállodája, a távolsági közlekedés lebonyolítására postakocsi-járata, elkészült a városi közfürdő, megnyílt a közönség számára a mai Sétatér, fapadozat helyett kikövezték a főbb utcákat, és már 1827-ben bevezették az utcai petróleum-világítást. Fényképeink készítésének korában, a század második felében alapították az Erdélyi Múzeum-Egyesületet, újjászervezték az Erdélyi Gazdasági Egyesületet és a jogakadémiát, melyek mindegyikére fontos feladat hárult a gazdasági élet és a művelődés irányában.

Azért említünk újjászervezett jogakadémiát, mert Kolozsvárt már 1581-ben alapítottak főiskolát, akadémiát, melynek három fakultása volt: teológiai, filozófiai és jogi. Növendékeinek megadhatta a bakkalaureátusi, magiszteri és doktori címet, és oklevele ugyanolyan jogokat biztosított, mint a német-, olasz-, francia-, spanyolországi főiskolák diplomái. Ezekon kívül meg kell még említeni a múlt század fűvészkertjét, a régi botanikus kertet, ahol a tudós Brassai Sámuel őrizgette kedves növényeit. A ma készült fényképen az új botanikus kert magas fáin előtt is ki-magaslik a nemrég befejezett rákkutató intézet nagy épülete. Lejjebb az egyetemi klinikasor, könyvtár, egy újabb torony, hatalmat jelképező szimbólumként a megyeháza tornya, a megsokasodott emeletes épületek, a megerősödött sétatéri fák, az Állami Magyar Színház és a Fellegvár alatt húzódó újabb tömbházak fedelei tűnnek elő sorra. Sokat változott ez a városkép is, de a tájba íródás helyi jellege, a város természettel való kapcsolata megmaradt. A környező hegyek, a megnőtt felületi zöld övezetek (ma már 140 hektárnyi park-területünk van) és a városban még meglévő kertek derűs, zöld keretbe foglalják az egyre inkább sokasodó épületeket.

Hát röviden — mert így kérték — ennyi volna az, ami ilyen hirtelenében eszébe ötlük az embernek ilyen régi képeket nézve. Mindez ismert, e képeken minden ismerős, semmi újat nem mondtam, de nem is mondhattam volna.

Starmüller Géza

A fellegvári várkastély építészeti rajza
 a várkastély építészeti rajza
 a várkastély építészeti rajza

Tessitori Nóra

Eltávozott közülünk a versmondás legnagyobb művészasszonya. Ugy tudom, ez a kifejezés az Ő nevével kapcsolatban került be először a magyar szóhasználatba. Azelőtt szavaltak, ő verset mondott. Az első világháború után, a húszas évek elején indult el rövid, de termékeny pályája. Mindjárt az első fellépése forradalmat kavart a versmondás terén. Ugy éreztük, valami új történt, valami szent dolog esett meg a verssel, ami eddig nem volt. Varázslatos csoda jelent meg Erdély tájai fölött.

Versmondó asszonynak, majd később a versmondás nagyasszonyának nevezték. Hívták papnőnek, a szép magyar szó ihletett és megszállott papnőjének, megtették a vers apostolának, a művészi szép és a zenévé vált beszéd nagy életrekeltőjének és megérzékeltetőjének. Minden kifejezésben áhítat volt és valami tisztelettel övezett hódolat és öröm.

Miben volt az ő nagy, rendkívüli sikerének titka, hogy mindjárt az első fellépésével meghódította a közönséget? Ne keressük most e titok megfejtését. Minden titok megfejthetetlen csoda. Ez is. Minden bizonynyal a hangjában volt az ereje, és a minden eddigőtől elütő természetes versmondásában volt a varázs.

Nem tudom, őrzi-e hangszalag azt a bűvös és csodálatos hangot, ami az övé volt? Azt a csupa zene és trilla versbeszédet? Azt a gyöngyszemek pergését-gyöngyözését mimelő édes patakhangot, mellyel elvarázsolta hallgatóit? Hanem — nagy kár és nagy könnyelműség, hogy elveszni hagytuk nagy kincsünket. Pedig lett volna mód és alkalom a megőrzésre, hiszen itt élt közöttünk utolsó percéig. Ha időnkénti betegsége miatt nem is léphetett fel nagy, fergeteges sikerű előadóesteken (mint régen) és szabadtereken, ahol az ódon templomfalak között a csillagos égbolt volt a kupola. Vagy nem ünnepelhette a verset a természet tág ölén, ahol a kéklő horizont és a zöldellő hegyek koszorúi voltak a falak, ahol hangjába erdőzúgás, patakcsobogás és a madarak koncertdala vegyültek — mondom, ha nem is voltak meg ezek a nagy alkalmak, de megvolt a Színművészeti Főiskola katedrája Vásárhelyen, ahol ő évekig a szép beszéd tanárnője volt. Kár és hiba volt, hogy legalább ott nem fogtuk meg ezt a hangot. Hagytuk elrepülni, mint a madarat, amely többé soha vissza nem jön. Nem siettünk, halogattuk a dolgot, azt hittük, 90 évig él legalább, mint ahogy szeretett volna.

Most összetört a csodahangszer, a százsípú zeneláda elnémult, a hangszalagok megdermedtek, az ajk, mely oly csodásan ejtegette a szavakat, és amely előtt kinyílt minden verseknek titka, kezdve a zord székelly balladától a legmodernebb szabadversekig — örökre csukva.

Szédülten állunk a nagy veszteség előtt.

Aki csak egyszer hallotta ezt a hangot, aki egyetlen verselőadásának volt tanúja, egész életre szóló élményt szerzett.

Hetekig, hónapokig készült egy-egy műsorára. Ilyenkor erdők mélyére, faluk csendjébe húzódott. Távoli völgyeket keresett fel, ahol csak a patakhangok és a madárdalok voltak a társai, és itt gyakorolta a „hangos“ beszédet. És addig nem állott a pódiumra, míg vérévé nem vált a vers. Jól talált életére és munkájára az a verssor, melyet mottóul választott: „Az életemet velem élem, Vers a pirosabbik vérem.“

Mikor Kómvés Kelemen című népballada-előadására készült, magas Déva várához mászott fel, hogy ott, az omló falak között gyűjtsön személyes élményeket. Román Rolland Ara Pacisát a Gyimesi-szoros egyik völgyében, az évszázados fenyők és zord sziklák között tanulta, ahol a bércek visszafelelték neki a szent ígéként ható verssorokat: „Béke! Te mosolyogsz, két szemed csupa könny, nyári szivárvány.“

Hozzám kegyes volt a sors, mert többször részesülhettem abban a nagy boldogságban és szerencsében, hogy áhítatos és alázatos hallgatója lehettem az ő csodás verselőadó művészetének. Sőt egy alkalommal együtt szerepelhettem vele Szolnokon. Este kilenc órára volt kitűzve az előadást megkezdése, ahol nekem is fel kellett olvasnom néhány versemet. Az est megkezdése előtt azonban, nyolc óra tájt óriási nyári zivatar vonult végig a városon. Remegve és kétségbeesve álltunk: mi lesz most? Lesz-e közönség? De kilenc óra előtt hirtelen elállt az eső, és percek alatt zsúfolásig megtelt az előadóterem. A remegés és a szorongás feloldódott, és síró örömben és ujjongásban csapott át. Tessitori Nóra egyik legnagyobb és legemlékezetesebb sikerét aratta azon az estén.

Még egy rendkívüli élményben volt részem, midőn Nóra a kosályi kertben, a nagy cseresznyefa alatt mondta el pár Ady-vers után a Reggel és a De különben csend van című versemet.

A kert tele volt madárdallal és rigófüttyel, a madarak megmámorosodva a reggel szépségétől úgy tettek, mintha valóban „19-féle nyelven“ akarnák elmondani tavaszi örömlüket. De Nóra asszony hangja túltett minden madárdalon, és a végén mintha ő maga is megmámorosodott volna a napsugártól, mert a vers befejezése után kacagva és trillázva, mintegy önkívületben — mint a versmondás istennője — végigrohant a gyümölcsfasorok között egészen a drótkerítésig, amelyen túl a mező, a határ következett. Haja kibomlott, arca különös fényben sugárzott, mi pedig feleséggel és kislánnyal megbűvölten álltunk, és éreztük, hogy olyan művészi teljesítménynek voltunk a megélői, amilyenben az életben az embernek kevésszer lehet része.

Most a versmondás „nagy tanárja“ elment, a szónak, a költői mondanivalónak szent, apostoli hitű követe elhallgatott. Mi pedig, akik hallottuk őt jobb idejében, mint különös csodát emlegetjük, aki eljött közénk, erdélyi földre, és aztán elszállt, eltűnt nyomtalanul, csak az emlékeinkben él csodálatos hangja.

Bartalis János

Mint minden színiévad végén, már az új siker-lehetőségekre, a csúfos és csendes bukások elkezdésére, a közönség visszaszerzésére gondolva, színházaink, lapjaink elvégzik számvetésüket — mindenki a maga nézőpontja, színház-eszménye szerint. Évről évre a viták középpontjába kerül a repertoár, ezen belül a romániai magyar dráma részaránya (egyre kevésbé vagyunk csak a statisztikai eredményekre utalva — bár „szakembereink“ jó része még mindig csupán a terv-mutatókhoz, műsor-előírásokhoz és nem a művészi új kereséséhez ragaszkodik!); vitatjuk a modern világszínpadon sikert aratott művek késő vagy túl korai átvételét, a klasszikusok gyér szerepeltetését, az eredeti koncepciót helyettesítő „újrarendezéseket“ s mindennek kapcsán a súlyossá váló rendező-hiányt.

Egy dologról azonban viszonylag ritkán kerül szó: arról, hogyan is gazdálkodunk színészeinkkel. Pedig a színírálatok olvasója s még inkább a bérletelőadások és vendéjjátékok rendszeres nézője meggyőződhet hazai magyar színész-gárdánk tehetségéről (román s újabban magyar filmen is többen bizonyították és bizonyítanak!). A világszerte népszerű felfogás mellett, miszerint a színház = a rendező (s ama másik szerény óhajról sem feledkezve azért meg, hogy a színház maradjon egy kicsit az író gondolatainak a szószéke is!) talán nem ártana feleleveníteni régebbi korok emlékét (Déryné, Kántorné, Egressy Gábor), amikor az emberek a színészért mentek színházba. Mert az igazság az, akár tudomást veszünk róla, akár nem, hogy egy bizonyos fajta „sztár-kultuszra“ nemcsak a sportban, hanem a művészetben is szükségünk van, és ez nem áll szükségképpen ellentétben a szocialista eszmeiséggel; a közönség nagyobbik része ma is inkább színész-kezdenceinek s jóval kevésbé az íróknak vagy a rendezőnek tapsol.

Egyébként fölösleges szembeállítani a színész-színház („sztár-színház“) és mondjuk a gondolati színház lehetőségeit, törekvéseit. Többen szóvá tették például a kolozsvári magyar társulat (nem 1969 tavaszi!) erősen intellektuális beállítottságú játérendjét, amelyben olyan darabok kerültek szinte egymás után műsorra, mint Az ember tragédiája, a Bünbeesés után, a Kegyenc, Az Ördög és a Joisten, A király köve. Nos, ebben a valóban nem mindennapi szériában két-három évad alatt László Gerő jó színészből nagy színésszé nőtt, mert alkalmat kapott tehetségét kitűnő szerepekben próbára tenni, mert ezekben a főszerepekben (Adám, Quentin, Valentinianus, Götz, Oidipusz) az emberi élet, hatalom és erkölcs kulcsproblémáival kellett küzdenie, tehát saját intellektusát bizonyíthatta, fejleszthette. (Persze, a részben hasonló szerepek, a felkészülési idő viszonylagos rövidsége veszélyeket is hordozott, s ezt Götzként, Oidipuszként László Gerő nem tudta elkerülni.)

E László Gerő-sorozat mellett örvendő tanúi lehettünk egy Péterffy Gyula-sorozatnak is, ugyanebben a színházban; Bereczky Péter rendezői bizalma Victor Eftimiu Prométheusza után a Băieșu-darab (Megbocsátás) nehéz férfi-főszerepét is erre a fiatal, azelőtt nem sokat bizonyított színészre bízta, hogy aztán a műsoron tartott Tragédia Luciferét is megkaphassa, színháziak és nézők, kritikusok teljes meglegedésére. Szerencsés volt az indulása a nála is fiatalabb Sebők Klárának: elsőéves színésznőként jobbnál jobb szerepekhez jutott (játszhatta a Bünbeesés után női főszerepét is!), s így vonzó megjelenését

művészi tehetségének néhány bizonyosságával tetézve, ígéretes rajtot vehetett.

Természetesen sem célunk, sem lehetőségünk azonban az előbbiekhez: a Bencke Ferencét, aki rendkívüli képességeit nyúlfarknyi jelenésekben bizonyítani tudja persze, eszközeinek gazdagságát, korszerűségét, ő is olyan nagy feladatokban mutathatja meg maradéktalanul, mint amilyen Mrožek Strip-tease-ében várt rá.

És innen már csak egy lépés, hogy eljussunk ahhoz a művészi élményhez, amely gondolatainkat ebbe az irányba elindította. A Strip-tease-ben ugyanis két színész, Bencke és Szabó Lajos háttorzongató komédiázásának lehetünk tanúi, s kettőjük teljesítménye a sétatéri színpad egyik legrangosabb, legmaibb művészi produkcióját eredményezte. Sajnos, mire Szabó Lajos ezt a szerepet — stúdió-munkaként — megkapta, akkorra már megérelelődött benne az elhatározás, hogy egyelőre más színházhoz szerződik át. Sokan voltunk, mondhatni az egész kolozsvári közönség, akik e legújabb s a régebbi alakításaira emlékezve, szerettük volna lebeszélni a távozásról. A vitát aztán Szabó Lajossal és Szabó Lajos körül — egyúttal színész-gazdálkodásunk felelőtlenségére figyelmeztetve — a temesvári együttes Pinter-előadása, A gondnok döntötte el. Mert a színész számára elsődleges az értelmes munka, a nagy feladat lehet. És Szabó Lajos, annyi évi szürkébb, tehetsége-alatti alakítás után, konfirmálta a Strip-tease-ben mutatott művészi lehetőségeit. Volt olyan kritikus, aki az utóbbi húsz-huszonöt év romániai magyar színjátszásának egészében értékelte maradandónak Szabó Lajos Daviesét — s a kritikus valószínűleg nem túlzott. Hiszen gondoljuk csak el, a nem túlságosan jó hírű temesvári magyar társulat előadása mint egész az 1968—69-es évad egyik legnagyobb művészi sikere volt, országosan. A tény föltehetőleg nem változtat a színház érdemi besorolásán, de a három szereplő (Fábián Ferenc, Sinka Károly és Szabó Lajos) külön-külön és együttesen ráébredhetett: színész kell a színházhoz. (Ilyen darabban elég három — a temesváriak szerencséjére.)

De nyilván rendező is kell, s az együttesnek ebben is szerencséje volt — Taub János személyében olyan vendéget hívhattak meg, akinek van tapasztalata a vígjátékban, s van érzéke az abszurdhoz. Mert különös keverék ez a Harold Pinter-mű, furcsa XX. századi „éjjeli menedékhely“, amelyben Gorkij naturalizmusa-realizmusa csakúgy továbbél, mint ahogy jelentkezik a modern, „civilizált“ világ abszurditása. Még a jobbra, szebbre vágyó, kallódó figurák is Gorkijt juttatják eszünkbe. Bonyolult tehát rendező és színész feladata, a hagyományos eszköztárt kell megtoldani mai művészi kifejezőeszközökkel. Szabó Lajoséknak sikerült. Helyenként ugyan a szöveg kissé hosszúnak tűnt (hazai szerzők, nyugalom tehát, világsikerű műben is előfordul az ilyesmi!), s a rendezés a darab eszmeiségének érdekében a szüneteket talán túlhangsúlyozta, mégis remek szórakozásban volt részünk — és nem önfeledten neveltünk.

A legapróbb részletek pontos kidolgozása emelte erre a hőfokra a temesváriak Gondnokát s benne — Fábián Ferenc s részben Sinka Károly alakítása mellett — Szabó Lajos játékát. Davies egyszerre volt szánalmas és visszataszító, mindenki lábkapocája, és már talajt érezve a talpa alatt, bizalmaskodó, pöffeteg ingyenélő. Igazán nem joviális, mint egyik bírálója írta, hanem a kor kitermelte különös nagyvárosi embertípus, aki azonban megsejtetett valamit általában az emberi természetből. Az előadás elején fulladt hajszoltsága után a szoba szemtelen birtokbavétele (a fekvőhely keresése, a cipő kiköve-

lése) nemcsak naturális jellemzése volt a figurának, hanem az emberről gyűjtött tapasztalatok kifejezése. Amit a Strip-tease-ben érzékeltünk az emberi kiszolgáltatottságból, az itt konkrétabbá, teljesebbé vált — a jó és rossz ösztönökről, a realitásról és a veszélyekről kaptunk elgondolkoztató képet.

Egy színész más színházhoz szerződött — egy lehetőség valósággá vált. Nem történt semmi jóvátehetetlen, semmi rendkívüli. Érdeemes volna azonban számbavenni mindenütt színházaink és színészeink igazi potenciálját.

Kántor Lajos

Bábművészetünk nagykorúsodása

Mint a népmesékben a jó és rossz szellemek — hogy stilszerű hasonlattal éljünk — a bábjátékot kemény próbák elé állították az előttünk járó századok. Különösen a mi tájainkon vetett ismételten gáncsot az ősi művészetnek a meg nem értés, a finom lelkű sznobság, a hatalmasok úri gyanakvása és féjelme. A műfaj története ezredéveket ölel át, de lényegében csak századunk — a csodás huszadik század — emelte ki az árvaságból, az ekhós szekerek és a vásári pódiumok világából, hogy hivatalosan is gyermekévé fogadja, hogy optimális feltételeket teremtsen ereje, szépsége, rendkívüli képességei minél maradéktalanabb megmutatására, hogy illőn megünnepelje és megjutalmazza első sikereit, ígéretes lépéseit...

Igaz, a bábművészet máig sem emelkedett ki teljesen nálunk a Hamupipőke-sorsból, a régi és újabb előítéletek afféle „vizhordó“-szerepre kárhóztatják a művészetek családjában. Még sokunk keze rádáll a legyintésre, ha valahol a bábművészetre terelődik a szó. Lapjaink elfelejtenek bábszínházaink munkájára figyelni — pedig ugyancsak akadna házuk táján bírálni és dicsérni való — legfeljebb a jelentősebb bemutatók kapcsán tudnak le valamicskét növekvő adósságukból egy-egy jegyzetecske közlésével. Nem gondoltunk még a bábos-utánpótlás képzésének intézményes biztosítására. Ez ideig nem vállalkozott senki nálunk e múzsa nélküli művészet esztétikájának megírására, azoknak a rokon szálaknak a felfedésére, amelyek a színházhoz, a képzőművészetekhez, a zenéhez, a tánchoz, a filmhez, a televízióhoz kötik.

A nemzetközi szakirodalomban is vita folyik arról, hogy a bábszínházat a képzőművészetek vagy a színjátszás körébe kell sorolni, vagy önálló, a maga sajátos törvényei szerint élő és fejlődő művészeti ágként kell meghatározni és elemezni. Mi ez utóbbira hajlunk. Név szerint színház, de lényegében több is annál: mások az eszközei és a lehetőségei, más a dramaturgiája. A „nagy színpadok“ csak most teszik az első tapogatózó lépéseket a „totális színház“ megvalósítása felé, a bábjátéknak ellenben ez a totalitás a lényege. A színészi szó, az irodalmi szöveg, a megtervezett bábok és díszletek mellett igényli a megfelelő, a színpadi eseményekhez szervesen kapcsolódó kísérőzenét, s gyakran hívja segítségül a vetített képet, a táncot, a pantomímet. A képzőművészek — főleg a kinetikusok — montázsokkal és mozgó elemeket alkalmazó kompozíciókkal kísérleteznek. A bábjáték szinte minden egyes képe ilyen mozgó elevenségű kompozíció. A modern zene a színek, a lát-

hatóság felé keres kapcsolatokat — a bábszínpad természetes módon élt és él ezzel a lehetőséggel. A bábművészet modernsége, maisága jellegéből, lehetőségeinek gazdagságából fakad, amelyet szüntelenül tud gyarapítani és árnyalni. A bábok mesés világában az abszurditásnak éppúgy helye van, mint az oldott líraiságnak, a lényegre törő stilizáltságnak éppúgy, mint a hagyománytisztelőnek; a könnyű játékosággal megférnek a veretes filozófiai tartalmak, miként a direkt szatírával a szimbolikus áttételek. Rendkívüli lehetőségei a bábjátékot a többi művészeti ágnál némiképpen előnyösebb helyzetbe hozzák, amelyet még nem tudnak vagy nem mernek báb-szakembereink a végletekig kihasználni... Mindenesetre egyre jogosabbá és megalapozottabbá válik a pár éve elhunyt jeles angol színházi szakember, Edward Gordon Craig kérdése: vajon egy még beláthatatlan korban nem a báb lesz a legszebb művészeti vágyak és elgondolások leghűségesebb kifejezőeszköze?

Divattá vált, hogy csak „alkalmakkor“ írjunk egyes dolgokról. Meg kell vallanom, hogy a fenti hadakozás megírására is néhány aktuális esemény készítetett. Májusban múlt ugyanis negyven esztendeje annak, hogy Prágában megalakult az UNIMA, a bábosok nemzetközi szövetsége. A szervezet alapszabályzata törvényként szögezi le többek között a következőket: „Az UNIMA egyesíti a világ minden bábosát. Akik a bábszínházat olyan művészetnek tekintik, amely arra hivatott, hogy közelebb hozzon egymáshoz minden országot, olyan művészetnek, amely egyaránt szól a gyerekekhez és a felnőttekhez. Az UNIMA tagjai művészetüket a világbéke szolgálatába állítják.“ A nemzetközi szervezet négyévtizedes története során a megtorpanások és nehézségek ellenére — lényegében ennek a nemes célkitűzésnek a megvalósításán dolgozott. Ezt szolgálták a védnöksége alatt megrendezett fesztiválok, szimpozionok, művészcserek, a kezdeményezésére megjelent szakkiadványok. De nem szűkölködik eseményekben a hazai évfordulós naptár sem. Április második felében ünnepelte fennállásának huszadik évfordulóját a marosvásárhelyi és a temesvári bábszínház. Oszszel üli meg állami együttessé válásának kétévtizedes jubileumát a fővárosi Tündérbica-színház. S mindezen túl: júniusban tartották Konstancán a bábszínházak országos fesztiválját. Valamennyi esemény külön-külön és együtt kitűnő alkalmat teremt a felmérésre, az értékelésre, az eredmények nyugtázására, az újszerű törekvések kitapintására és válaszására.

Húsz esztendő valójában nem nagy idő, de a hazai bábművészet viszonylatában az utóbbi két évtizednek óriási jelentősége van. Nemcsak az történt, hogy a vásári bábjátékok népszerű hősei — Paprika Jancsi és Vasilache — nagyobb városainkban méltó otthonra leltek, hanem annál sokkal több: bábművészetünk — talán mert a gyér hagyományok nem gátolták ebben — óriási léptekkel futotta be azt az utat, amely a kezdeti naturalizmustól, az esetlen botladozásoktól a korszerűen modern, nemzetközi rangra és elismerésre számot tartó előadásokig vezetett. Örömmel kell azt is megállapítanunk, hogy a kimutatható közös jegyeken túl szinte mind a tizenkilenc bábszínháznak jól meghatározott egyénisége van, vagy legalábbis törekszik annak kialakítására. Elég párhuzamot vonni, mondjuk, a marosvásárhelyi és a temesvári együttesek munkája között. Mindkét társulatot a hazai bábmozgalom legjobbjai sorában tudják a szakemberek, de kétévtizedes történetük bizonyítja, hogy más-más úton jutottak oda, s eltérő törekvéseket és célokat követve őrzik rangos helyüket.

A marosvásárhelyiek inkább a modern fogantatású kísérletezésre hajlanak, az avantgarde-törekvések érvényesítésére, jelrendszerének felhasználására, az ötlethalmozásra, a mértéktartóan merész stilizáltságra. S ezzel teljes mértékben összeegyeztethető az a repertoár, amelyben a folklór-ihletésű mesefeldolgozások, a bábszínpadra átvitt irodalmi művek, a revüizű modern mesék és az éles társadalmi szatírák egyként helyet találnak. Antal Pál rendező érdeme — a megalakulás óta tagja az együttesnek —, hogy ezt a könnyed, a legváltozatosabb scenikai megoldásokat lehetővé tevő, szívet és fantáziát megmozgató stílust az együttes sajátjává tette. Az út járhatóságát olyan mérföldkövek garantálják, mint a János vitéz, a Toldi, a Bajor-paródiák, a Zsiványkaland, az Ördögűző tarisznya, hogy csak néhányat emeljünk ki a húsz év sikereinek sorából.

A temesváriak a román népi hagyományok őrzésére és felelevenítésére vállalkoztak. Ez érvényesül nemcsak a repertoár összeállításában, hanem a játékként is. Ez a népi ihlettség hatja át a műsorra tűzött feldolgozások színpadi megjelenítését is. A túlzott hagyománytisztelet kétségtelenül magában hordja az egyoldalúvá válás veszélyét, ami a temesvári bábszínház művészi profiljára is már árnyékot vet. De az eddigi sikerek ugyanakkor igazolják Florica Teodoru igazgató-rendező törekvéseinek helyességét.

Bábszínházaink kétségtelenül nagykorúvá váltak: felnőtt módon szolgálnak a bábok művészetét, amely velük együtt és általuk vált nagykorúvá, elismertté. Még rááll a kezünk a legyintésre... Itt az ideje, hogy leszokjunk róla, s figyeljünk arra a művészetre, amelyet századunk gyermekévé fogadott. S különösen az írókra várnak nemes feladatok. Ha évekkkel ezelőtt a hazai dráma hiánya miatt siránkoztunk, most a bábjátékok ügyében húznánk meg a vészharangot. Nem akarunk itt Gerhard Hauptmann és Federico García Lorca példájára hivatkozni, csupán arra emlékeztetnénk, hogy Fux Pál, Hal-ler József, Ambrus Imre, Jeczáné Bíró Klára művészetéről nehezen lehetne szólni anélkül, hogy meg ne említenők termékeny kapcsolatukat a bábszínházzal. Egyik írónkról sem mondhatjuk, sajnós, ugyanezt. Nem ártana, ha kritikusaink is minél előbb legyőznék közömbösségüket a műfajjal szemben... Tegyük meg mindent, hogy a sokszor próbára tett „harmadik fiú” — a báb-
művészet — végre nálunk is férfisorba kerüljön.

Szekernyés János

Kozma István:
Virágok

Csirkegyár-városok

AZ URBANUS ÉLETFORMA TORZULASAI

A kitűnő angol szatíra hagyományain nevelkedett szerző szórakoztató esszéjében bizarr gondolatokkal érzékelteti a fékevesztett angliai városiasodás veszedelmes, elembertelenítő távlatait. Meglátásai karikírozzák ugyan a valóságot, de nem irreálisak. Véleménye figyelemre méltó akkor is, ha a kor egyik fontos problémáját érintve nem unalmasan szociologizál, hanem szabadon társít gondolatokat, gondolatokat ébresztvén. Az alábbi rész Londonban, ez évben megjelent The Broiler-house Society című könyvének egy fejezete.

Farkas László fordításában.

Odalent a majorban, ahol egykor tyúkok kapirgáltak és kotkodácsoltak, immár alacsony, hosszú, ablaktalan épületek sokasága látható; tetőik egyhangúságát csupán a szabályos távközökben elhelyezett szellőztető nyílások törik meg, s a töltőgaratok, amelyek a fészerek végén ágaskodnak. Távolról olyan az egész, mint egy titkos fegyvereket gyártó üzem. Mintha a még nagyobb biztonság kedvéért szántóföldnek álcázták volna. Pedig az egész tulajdonképpen csak egy csirkegyár.

Minden épületben több ezer csirke, összezsúfoltan, szárny szárnyat ér; alig-alig láthatók a tompított vörös fényben. Az etetők mellett tolonganak, s a homályban szabályos távolságokra elhelyezett itatók hosszában. Elektromos fűtés a padló alatt. Az élelem- és vizellátást önműködő szerkezet szabályozza. Ventilátor szívja ki a bűzt, szabályosan permetez a fertőtlenítő, időnként fűrészpport szórnak az ürülékre, majd automatikusan eltakarítják. A csirkék egynapos korukban, egyenesen a keltetőgépből kerülnek ide, s itt, a csirkegyárban élnek le egész életüket, a pontosan kiszámított hatvan napot, akkor aztán végük van, de addig soha nem érzik a nap melegét, soha nem borzolja tollukat szellő, soha nem áznak esőben, soha nem kaparnak magot jó fekete földből. Vegyszerekkel agyonetetve, melankolikusan, lefokozva léteznek, amíg elérik a másfél kilós súlyt. Akkor aztán rákerülnek a futószalagra, s rémülten lógnak lefelé, míg a gép elnyisszantja nyakukat.

Ez a csirkegyár világa. A világ, amelyben az egy-egy rekeszben hármával tengődő tojók naponta elfogyasztják computer megsabta, vegyi összetétel szerint kiegyensúlyozott fejadagjukat, futószalagra tojják tojásukat, hasonlóképpen defekálnak, amíg aztán, pontosan egy év elteltével, levágásra kerülnek. Hasonló világban a borjúk teljes rövid életüket rácson állva, alacsony istállóban töltik el, zsúfolt ólakban rőfögnek a sertések. S a csirkék csőréből lecsípnek, hogy ne tehessenek kárt egymásban.

Társadalmunkban manapság a csirkegyár-folyamathoz hasonló tendencia érvényesül. Miközben a jószágokat gyári termékévé változtatjuk, mi magunk is csirkegyár-lakókká változunk. Persze még sok van addig, amíg a folyamat kiteljesedik

De hatnak azok az erők, amelyek az emberre való alkalmazás felé fordítják a nagyüzemi állattartás brutális logikáját.

A modern ipari társadalmak mindinkább arra irányulnak, hogy az emberi lények számára is telep- és csirkegyár-társulásokat alkossanak; hatalmas lakótelepekbe és épülettömbökbe terelik az embereket a veszélyes és gazdaságilag immár nem kifizetődő szabad mozgási területekről. A legjobb úton vagyunk afelé, hogy előállított, tudományosan kigondolt, nemzett, táplált, gépek nevelte, televízió kondicionálta emberek nemzetévé váljunk, akik emberekre méretezett fészek-rekeszekben éljük le ránk szabott arasznyi létünket, mielőtt a villamos kohóba, krematóriumba jutunk.

Az ipari forradalom egyik következményeként az emberek nagy településekké zsúfolódtak. Azelőtt inkább csak vásárok idején és ünnepek alkalmával, no meg a hadseregekben tömörültek. Am az ipari forradalom létrehozta a gyárakat, a nagyüzemeket; ezek megkövetelték, hogy sok ember dolgozzék egy fedél alatt. Az iparosodás nemcsak a nemzetgazdaság jellegét módosította, hanem gyökeresen megváltoztatta a társadalmi élet szerkezetét is. Nagy vállalkozásokba tömörülten, a férfiak és a nők felfedezték az együttműködés, közös szórakozás és egymás elleni harc kedvteléseit.

Persze, időközben szaporodott is az emberiség. A tizenkilencedik század Britanniájában megháromszorozódott a népesség, száma 12 millióról 38 millióra emelkedett. Az összeseregglés korszaka volt ez, a kézművességből a gyárakba, a falvakból a városokba áramlásé.

Manapság a tömörülés előrehaladása már túljutott a tetőfokon, s a társadalom új kihívásnak van kitéve. Már városokban egybegyűlt népesség vagyunk, már a városiak alkotják az össznépség nagyobb hányadát. E folyamatban két változás tapasztalható. Az egyik lényege az, hogy megpróbáljuk visszafordítani a mind nagyobb és egyre nehezebben igazgatható városok felé áramlás tendenciáját. Megkíséreljük szétszórni a városi lakosságot kisebb, tágasabb térségekben elhelyezett városokba, olyan kisebb helységekké, amelyek önálló körzeteket alkotnak. Látnoki tehetségű építésszek és városrendezők olyan idők közeledtét jövendölik, amikor a városokat át lehet telepíteni szép vidékekre, ahol nincs ipar.

Többen olyanszerű önszabályozó szennycsatorna-rendszerek létrehozásától remélik a megváltást, amilyeneket eredetileg a kozmikus utazások céljaira terveztek. Ezek lehetővé tennék a városok gyors felépítését, anélkül, hogy előzőleg bonyolult és költséges csatorna-hálózatokat kellene kiépíteni. Sokan arra számítanak, hogy e városok hosszanti terjeszkedése sok mérföldre nyúlhat, mások viszont monorailvasutakkal az egy központhoz kapcsolódó bolygó-városokban keresik a megoldást. A legtöbb vízió közös jegye: a szóródás. Nem valószínű, hogy bárki a jövőben is zsúfolt és adminisztrálhatatlan városaink további növelésében keresse a megoldást.

A másik, még ennél is jelentősebb változás: az otthonülés mind nagyobb jelentősége, s az, hogy a szolgáltatások otthon igénybe vehetők. Lényegében ez az üzemi gazdálkodás alapja is, és gyorsan tényezőjévé válik a túlszúfolt Angliában az elfogadható életfeltételek megteremtésére irányuló minden koncepciónak. Ez nem azt jelenti, hogy senkinek soha nem kell kimozdulnia otthonából, hogy soha nem kell utaznia vagy nem kell másokkal végignéznie egy meccset a zsúfolt lelátókról. A csirkegyár ajtaja ez esetben nem lesz kívülről bereteszelve. A csirkegyártól eltérően mi fenntartjuk magunknak a ki- és belépés jogát, eltekintve bizonyos, esetenként szükségessé váló közigazgatási megszorításoktól. Am a Nagy-Britannia elnevezésű csirkegyár menedzserei mindent elkövetnek majd azért, hogy minél többen, minél több időt kívánjunk otthonunkban eltölteni.

Amikor majd környezetünk teljesen szervezett lesz, nemigen akad olyasmi, ami otthonunkban elérhetetlen lenne. Sokan közülünk nem akarjuk majd a Wembley-stadionban vagy Twickenhamben végignézni a meccset, s többé nem óhajtunk köszálni még vidéki jellegűnek maradt helyeken. Miközben sokan és sokáig lemondunk minderről, lehetőségessé, kellemessé, sőt, a társadalom szempontjából kívánatosá válik, hogy egynéhányan azért ilyesmiket is műveljenek. Majd a kivételezettek úsznak és hegyet másznak helyettünk, s benépesítik a Wembley-stadiont, hogy kellő zajt csapjanak, s zaj-aláfestéssel élénkítsék a televízió-adást, amelyet mi kényelmes karosszékünkben élvezünk.

Rájöttünk arra, hogy amikor igen sok ember egyszerre akar tenni valamit, senki sem élvezheti teljes mértékben ama valami minden örömét. Sokan le is mondtak már a vasárnapi tengerparti fürdésről azok miatt a közlekedési dugók miatt, amelyeket azok okoznak, akik szintén a tengerparton akartak fürdeni vasárnap. Az Alpokban a könnyen megközelíthető és éppen ezért népszerű hegyek előtt sorba állnak a jövőendő alpinistái. Az egykor oly nagy élvezettel járó gépkocsivezetés fárasztó teherre vált, s további korlátozásával számolhatunk. A következő tíz esztendőn belül ez vár a vitorlázásra is. Hajózási útvonalakat állapítanak majd meg az angol vizeken, s nemsokára közlekedési dugókban várakoznak a jachtok. Amikor már ez is bekövetkezik, a jól bedresszírozott csirkegyár-ember tudni fogja, mi a teendője: abbagyja a vitorlázást, s hazamegy vitorlázást nézni a képernyőn.

Az embereket nehéz erőszakkal rávenni valamire. De annál könnyebb meggyőzni és menedzselni őket. Megfelelően bedresszírozott alattvalókat rá lehet venni arra, hogy otthon üljenek. Kivétel: a munkába indulás, s amikor a helyi elosztó központhoz mennek a fogyasztási javakért.

A gazdaságtervezés és a hirdetési kampány teljes súlyával azt célozza, hogy rábírja a családokat: otthon ülve fogyasszák a javakat, az előrecsomagolt élelmiszereket, otthon vegyék igénybe a szolgáltatásokat: csak a lakásukhoz legközelebb eső üzletkebe menjenek vásárolni, s egyáltalán csak akkor mozduljanak ki otthonukból, ha csoportos szórakozásokban vagy csoportos utazásokban vesznek részt. A folyamat még nem bontakozott ki teljességében, s ellenállásba is ütközik, akárcsak annak idején a gépesített gazdálkodás bevezetése. Am az „üj otthon és fogyassz!“ irányzat már nagy eredményekkel büszkélkedhet. Az átlag-angol átlag-esténként már otthon csücsül, családjával és a hozzá tartozó papagájjal tévézik átlag négy órát naponta. A csirkegyár-ember menedzsereinek szempontjából ez már biztató kezdetnek mondható. Az átlag-ember még munkába jár ugyan, de egyebekben már kevesebb hajlandóságot mutat arra, hogy felebarátaival összejöjjön, mint egy évszázaddal ezelőtt. Sőt, már a munkahelyen is az irányzat nem a nagy csoportosulásoknak kedvez, mint a kezdeti gyárakban, már nem dolgoznak ezrével egy-egy üzemrészben: az automatizált ipar egy részlegben csak maroknyi dolgozót foglalkoztat.

A sport-rendezvények látogatottsága csökkenőben, csak a nagy, televízió is közvetített versenyek jelentenek kivételt; a szuper-mozikat lebontják. Az emberek még eljárnak bevásárolni, de a nagy városi áruházak sok emeletükkel már elavultaknak tűnnek. Vevőkörüket mindinkább elszípkázzák az elővárosok kisebb üzleti központjai és a levélben feladott rendelések. Az írásbeli megrendelések teljesítésére szakosodott üzletek katalógusai alapján egy család kiválaszthatja egész ruházatát, s legtöbb igényét kielégítheti anélkül, hogy a nappaliból kitenné a lábát. Legfeljebb bélyegért és pénzesutalványért kell kimennie a lakásból. A népszerű

kártyajátékok mellett a futball-totózás a nemzet legkedveltebb játéka, ezt pedig le lehet bonyolítani a szomszédos sportfogadási irodában. Azokat a háziasszonyokat, akiknek se kedvük, se idejük vásárolni menni, mozgó élelmiszerüzletek látják el áruval. Mind több szolgáltatást hirdetnek mint olyat, amely „otthona meghittségében és kényelmében is igénybe vehető“. Ne tedd ki a lábad otthonról — könyörögnek a hirdetőik. Úlj otthon és fogyassz!

Jellemző vonása ennek az irányzatnak az otthoni barkácsolás mozgalma, korunk egyik gyorsan növekvő iparága. A barkácsolással az ember vonzóbbá teheti otthonát, otthonülésre még alkalmasabbá válik, még inkább csökkenteni lehet a távozás kísértését. A barkácsolás otthon tartja az embert, amikor egyébként talán társas együttlétre támadna kedve, hozzászoktatja ahhoz, hogy otthon elégítse ki szunynyadó mesterségbeli hajlamait.

Az angol polgár otthona többé nem az ő vára, hanem központi fűtéses, tiszta, világos kalitkája és egyben kifutója. A nagy képernyőjű tévé helyettesíti a zsúfolt mozit, az utcai italkimérésből vásárolt üveg sör a kocsmát, a televízióban rendezett viták a kocsmai beszélgetéseket. A lakás rendezése és díszítése a nemzet legfontosabb foglalatosságává vált, miközben a közérdekű építkezés bosszantó fantáziátlan-ságba süllyedt.

Lakásaink otthonülésre csábítanak, elkülönülésre. A magas emeleteken fekvő lakások nem kedveznek a szomszédolásnak. A tizedik emeleti lakás ablaka előtt soha senki sem halad el. Túlságosan távol vagyunk az élettől ahhoz, hogy jókedvűen köszöngessünk, hogy jövő-menő szomszédaink megfigyelésével pletykaanyagot gyűjtünk. Ezek mellett a lakások mellett nincsenek kiskerítések, amelyeken át szót váltunk; a házak előcsarnokai ridegek, nincs kedve az embernek ott lézengeni.

A külvilággal való folyamatos érintkezés fenntartása szempontjából még lehangolóbbak az olcsó lakótelepek, amelyek sok mérföldre terjedő körzetekben terülnek el a külvárosokban. Ahhoz, hogy az ember bejusson a városba, hosszú utat kell megtennie esőben, esetleg várni kell egy bizonytalanul közlekedő buszra, vagy be kell autózni, s aztán kiharcolni egy parkolóhelyet. Kevésbé biztató perspektíva. Egy kis veteményeskertben kielégíthető a friss levegő, a testmozgás, a természetel való kapcsolat utáni vágy.

Természetesen az emberekre méretezett csirkegyárak menedzsereinek fel kell mérniük, hogy feladataik mind nehezebbek. Miközben az állatvilág szükségleteit még nem mindenben sikerült tökéletesen felmérni, az emberek — ez köztudomású — időnként egy kis változatosságot is megkívánnak. Éppen ezért az autók amolyan mozgó otthonná alakulnak, s a bezsúfolódot családost az aszfalt szállító szalagján időnként leröpítik a tengerpartra. Évenként egyszer a sheffieldi, liverpooli és londoni fogyasztókat kiemelik a csirkegyárak rekeszeiből, repülőbe pakolják, s gyorsan átszállítják őket a Földközi-tenger partján fekvő vasbeton ketrecekbe, ahol egykor béke és szépség honolt, ám manapság az iparosodott Európa ember-kifutóinak amolyan toldalékai.

Az emberekre méretezett csirkegyárak kialakulásához vezető folyamat egyik fontos eleme a kényelemre törekvés. Miként a csirkegyár igazgatója azon igyekszik, hogy a nemzet villansütői méreteinek pontosan megfelelő méretű és súlyú csirkéket gyártson, ugyanúgy társadalmunkban is érvényesül a törekvés a standard család kitermelésére, amely méreteiben és egyebekben megfeleljen a hozzáférhető háztartási berendezéseknek. A standard család összetétele a következő: apa, anya, egy fiú és egy leánv. Mindannyiuknak átlag konfekció-méretűeknek kell lenniük;

és a gyermekek legyenek elég értelmesek ahhoz, hogy taníttatni lehessen őket, de ne legyenek kiemelkedően okosak. A betegséget rossz szemmel nézik, az öregség még megoldatlan, idegesítő probléma, lakás vagy munka nélkül maradni, vagy az előre gyártott társadalom szempontjából nem kívánatos vérmérsékletűnek lenni — majdnem bűnnek tekintett szegény.

*

Az elérhető áru lakásokat, a házakat, a gépkocsikat négytagú családokra tervezik, s így mind több házaspár két gyermekre korlátozza magát, noha vannak rebellisek, akik négyig meg sem állnak. Még tíz-tizenkét modelltől válogathatunk, ha családi kocsit óhajtunk vásárolni (igaz, tulajdonképpen majdnem egyformák, teljesítményük is nagyjából azonos), de sokkal nehezebb nagyobb család számára való modellt kapni. Tucatnyi ing-modelltől válogathatunk a Marks- és Spencer-áruházban, de csak akkor, ha nyakbőségünk nem haladja meg a 40-est. Valószínűleg már bedresszírozottságunk következménye, hogy mostanában megfelelő nyakvastagságú generációt nemzünk.

Az ember-csirkegyárakban az unalom veszélye fenyeget. Unalom, ami neutrotizál, még ha a lakásviszonyok jobbak is. Napjaink büneseteinek jelentős hányadát máris olyanok követik el, akik viszonylag korszerű környezetben, nem slumokban élnek. Sok fiatalkorú bűnöző tettét annak tulajdonítják, hogy menekülni próbáltak a nappaliból, ahol a papa és a mama mindig csak tévézik. Rádöbbennek, hogy a csirkegyár-élet jóformán gyakorlatilag lehetetlenné teszi, hogy a fiatalok esténként kiszabaduljanak otthonról.

A nagyüzemi mezőgazdaság tapasztalatainak fényében úgy tűnik, hogy e problémák megoldási módozatainak egyike: nagyobb teret biztosítani a lakóknak. Igaz, volna egy másik megoldás is: nyugtató félhomályban tartani őket, de ezt a módozatot emberek esetében hivatalosan még nem hirdették meg. Am sok család már önként alávettette magát — az esti órákban, amikor be van kapcsolva a tévé, aminek rendszerint említésre méltó nyugtató hatása van.

Pauline Ellison rajza

Számíthatunk a nyugtató szerek s mindenféle kedélyt befolyásoló drogok fogyasztásának nagy arányú növekedésére. A csirkegyárak szárnyas lakóit s általában a mesterségesen tenyésztett állatokat már jelenleg is kábítószerrel etetik, tudományos, hizásukat előmozdítani hivatott étrendjükben. Bizonyos térségekben a csirkegyár-emberek is kapnak már fluort ivóvizükben, nem is szólva arról a rengeteg vegyi anyagról, ami ételükbe keveredik. A régi babona, miszerint a hadseregben brómot adagolnak a katonák ételébe, hogy fölös szexuális energiáik szunnyadjanak, polgárjogot nyer, ha majd tökéletesednek a csirkegyár-technikák. E technikák, valamint az elégedettséggel járó engedékenységet megkövetelő társadalmi nyomás következtében haladás mutatkozik a bűnözés leküzdése felé. Másrészt viszont az engedékenység hajszolása — visszahatásképpen — a bűnözők egy új kategóriáját alakíthatja ki: ezek a bűnözők már nem a bomlásnak indult otthonok termékei lesznek, hanem olyan nyugtalan személyek, akik nem akarnak beilleszkedni ama bizonyos nyugalmas otthonokba.

*

Az emberekre méretezett csirkegyár alapvetően abban különbözik az eredeti csirkegyáraktól, hogy az emberi társadalomban a munkamegosztás a gyáros és a termék között nem teljes mértékben eleve elrendelt, és nem megváltoztathatatlan. A menedzserek, a technikusok, a mezőgazdasági munkások, a földesurak, s akik elég gazdagok a választáshoz, kisebb-nagyobb mértékben csak reprodukálják a maguk önálló fajtáját. De minden elszánt és ügyes csirkeház-gyermek kiverekedheti a maga helyét a csirkeházban, s legalább a laboratóriumba bejuthat. Menedzser is lehet belőle, bejuthat a szórakoztató iparba, üzletemberré léphet elő, s ez már átvezeti őt a másik, a napos oldalra (de nem minden esetben: sok menedzser, művész és üzletember tulajdonképpen szintén bennlakó a csirkegyárban; a csirkegyár-mentalitás csak részben magatartás kérdése; a funkciótól is függ). Ha valaki átjut a napos oldalra, elnézik egyéni ízlését, különködését, sőt, tápot adnak ilyen irányú hajlamainak. Am az excentrikus alkat szabadsága és boldogsága mindinkább a menedzser ama képességétől függ, hogy a csirkegyári népséget meglegedettségben, engedékeny állapotban, többnyire otthonában tartsa.

A társadalom e csirkegyárosodása talán soha nem lesz teljes. Az irányzat talán még meg is fordítható, s a már kialakult csirkegyár-rendszer megdönthető, miként más társadalmi rendszereket is sikerült már megdönteni. Esetleg egy atom-holokausztum (égő áldozat) során egyszerűen eltörlődik a Föld színéről. De jelenleg a csirkegyár-irányban haladunk. Egy ilyen társadalom körvonalai egyre kivehetőbben kirajzolódnak. Ha meg akarjuk változtatni az irányzatot, vagy ki akarunk törni egy más irányba, most kell riasztani, és átvenni az ellenőrzést.

PATRICK GOLDRING

Tanügyi robbanás

„Képzelnék el egy gépet — írja Daniel Bernet a párizsi *Arts et Loisirs* című hetilapban —, amely nemcsak a legváltozatosabb témakörből tud kérdéseket felelteni, hanem pontos választ is ad rájuk; amely kalauzolja kezelőjét a megoldás felé, s amennyiben a kezelő tétovázik, vagy téved, új meg új adalékok szolgáltatásával a helyes útra tereli. Ez a gép nem fantasztikus regények találmánya. Hasonló szerkezetek már napjainkban is működnek az Egyesült Államokban és a Szovjetunióban, Nagy-Britanniában és Franciaországban. A tanítógép megszületett. Útjára indult a 2000-ik év pedagógiája.“

Az oktatásban végbemenő forradalmat jól jellemzi ez a kiragadott idézet, és indokolja, miért bukkan fel manapság lépten-nyomon egy új fogalom: a *tanügyi robbanás*. S arra is fényt derít, hogy az oktatási lehetőségek legyezője — túl a sajtó, rádió és televízió egyébként még felmérhetetlen jelentőségű hozzájárulásán — olyan mértékben szétnyílt, ahogy még az emberiség történelme során soha.

Mert mialatt a legfejlettebb ipari országok oktatási szakemberei az új módszerek előnyeiben tanakodnak, azon, hogy hány év az optimális tankötelezettség, milyen oktatási célok szolgálatába kell állítani az iskolareformokat, a nemrég függetlenült, évszázados elmaradással küzdő afrikai és ázsiai országok még mindig azért hoznak olykor népgazdaság-roskasztó áldozatokat, hogy az általános, ingyenes tankötelezettség előfeltételeit megteremtsék.

Az Egyesült Nemzetek Szervezetének 1948. december 10-i közgyűlése határozattá emelt egy javaslatot, mely szerint a tanulás hozzátartozik az alapvető emberi jogokhoz, s az elemi ismeretek oktatása ingyenes. Sajnos azonban, szándék és valóság, mint annyi esetben, ezúttal sem azonos. Mert noha az utolsó évtizedben nem egy káprázató eredmény született — Nigériában például 1950 és 1962 között megháromszorozódott, Indiában pedig 15 év alatt 19 milliőről 50 millióra emelkedett az alsófokú tanulók száma —, a fejlődő országok többsége csak tavaly jutott el odáig, hogy meghirdesse: 1975 és 1980 között bevezeti az általános négyosztályos tankötelezettséget.

Tíz-tizenöt év, amíg százmilliók a legegyszerűbb ismeretek birtokába juthatnak, s körülbelül ugyanennyi idő, amíg a módos országok gyermekei a pedagógia legújabb vívmányait élvezhetik. Nem lesz-e hovatovább áthidalhatatlan a már amúgyis mély szakadék?

„Az oktatás ma tömegkövetelmény — írja Philip Coombs, a Nemzetközi Oktatás-tervezési Intézet igazgatója a *Chronique de l'Unesco*-ban. — Az alsóbb néposztályok egyre türelmetlenebbül követelik jogukat a tanuláshoz, mert úgy vélik, csak így javíthatnak gyermekeik helyzetén, s csak így biztosíthatják országukban a szabadságot és a demokráciát.“

A társadalmi igények és a kormányzati törekvések — ha az ütem megítélésében el is térnek egymástól — napjainkban sok esetben szerencsésen találkoznak. Ötven éve — az első világháború után — a gazdasági válság szorította rá a fejlett kapitalista országokat, hogy újra átgondolják az iskoláztatás kérdéseit: meg kellett hosszabbítaniuk a tankötelezettséget azért is, hogy a munkanélküliség ter-

jedése elé gátat emeljenek. Ma — mind a fejlett, mind a fejlődő országokban — más irányból hat a kényszer. A technika forradalma, az automatika térhódítása és az éles nemzetközi verseny nemcsak kötelezővé, hanem halaszthatatlanná is teszi a tanügyi felzárkózást.

Halaszthatatlanná? Hiába az óhaj, de még a követelmény is, az időt átugrani nem lehet. Az arab félszigeten tízezrek térnek át a nomád életről a modern munkás életformára, miután felszippantja őket a petróleumipar. Az új afrikai államokban, ahol az altalaji kincsek hiányzása végett egyre-másra bányák nyílnak, a dzsungelből kerülnek tegnap még varázslók hatalma alatt senyvedő családok gyökeresen más életkörülmények közé. Hogyan folyják iskoláztatásuk s gyermekeik nevelése? S hogyan azoké, akik nem telepsznek be a városokba? Honnan teremtsék elő az anyagi javakban amúgy is szűkölködő államok az általános, ingyenes oktatáshoz nélkülözhetetlen kádereket, épületeket, felszereléseket? „Önök ezt nem érthetik meg, uraim! — kiáltott fel egy nemrég Genfben megrendezett nemzetközi tanügyi konferencián Matta Akrawi, az egyik fiatal afrikai ország küldötte. — Valahányszor ellenőrzés közben táblát találok egy iskolában, azt gondolom: no lám, ez jól fel van szerelve.“

S mit szóljon az ember ahhoz a szívfacsaró felhíváshoz, amely ugyancsak a *Chronique de l'Unescó*-ban jelent meg, s arra kérte a világ jóindulatú embereit és szervezeteit, adakozzanak székeket, szekrényeket, térképeket és földgömböket a bászútöföldi, gaboni, felső-voltaí, tanganyikai és togói iskolák számára!

„A finanszírozás kérdése — írja Georges Ballandier, a Sorbonne professzora — választás elé állítja a hatóságokat. Milyen társadalmi csoportok, osztályok fedezték az iskolák létesítéséhez szükséges anyagi kiadásokat? A választás politikai. A nagybirtokosok, a kereskedők, a nagygazdák vagy a tehetősebb hivatalnokok érdekeit kell-e feláldozni? Mié az elsőbbség? A nemzeti hadseregé? Az egyetemé? Az úthálózaté? Valamely ipari komplexumé? Választani kell, s tudni, melyik befektetés előnyösebb az ország gazdasági és társadalmi fejlődése szempontjából.“

Ez hát az egyik véglet. A szegény népek gondja. De a közbülső grádusokon is milyen más, számunkra már-már távoli problémák jelentkeznek! W. S. Gray amerikai szociológus szerint a Fülöp-szigetiek többsége néhány esztendő alatt teljesen elfelejti a kötelező három év tananyagát; Brazília egyes vidékein az ötosztályos iskola utolsó évét az eredetileg beiratkozottak nem egészen egy százaléka végzi el; Ceylonban a tankötelezettség öt éves korban kezdődik és 11 éves korban ér véget.

Laurenço Filho, a braziliai egyetem professzorának tanulmánya szerint még az afrikai és ázsiai országoknál előnyösebb helyzetben lévő Dél-Amerikában is csupán tizenöt államban hat év az általános tankötelezettség, Kolumbiában, a Dominikai Köztársaságban és Peruban csak öt, Paraguay-ban pedig csak négy.

Négy, öt, hat esztendő alatt elsajátítani a modern civilizáció alapfokú ismereteit? A válasz csakis nemleges lehet. Annál inkább, mivel napjainkban — noha általános oktatási sémák nincsenek — egyre fokozottabban előtérbe kerül a *hogyan* kérdése.

Az alapfokú iskolai tantervek ugyanis egy nemzet egész fejlődésének irányát és tendenciáit jellemzik.

Igy, az iparosodott országokban a cél: előkészíteni a gyerekeket arra, hogy képességeik a leghatékonyabban bontakozzanak ki. Új meg új tantárgyak beállításával? Az óraszám növelésével? A holt anyag felhalmozása elavult módszer. Az iskola — szükségképpen — mindig valamelyest megkésve követi az életet, ám ugyanakkor nemcsak a jelenre, hanem a jövőre is felkészít. A helyzet tehát meglehetősen paradox. Aki nemrég megtanult egy szakmát, egész életén át biztonságban érezhette

magát. Napjainkban azonban a mérnökök és szakmunkások, parasztok és értelmiségiek százmillióinak elsősorban azt kell megtanulniok, hogyan *alkalmazkodhatnak* az új meg új követelményekhez.

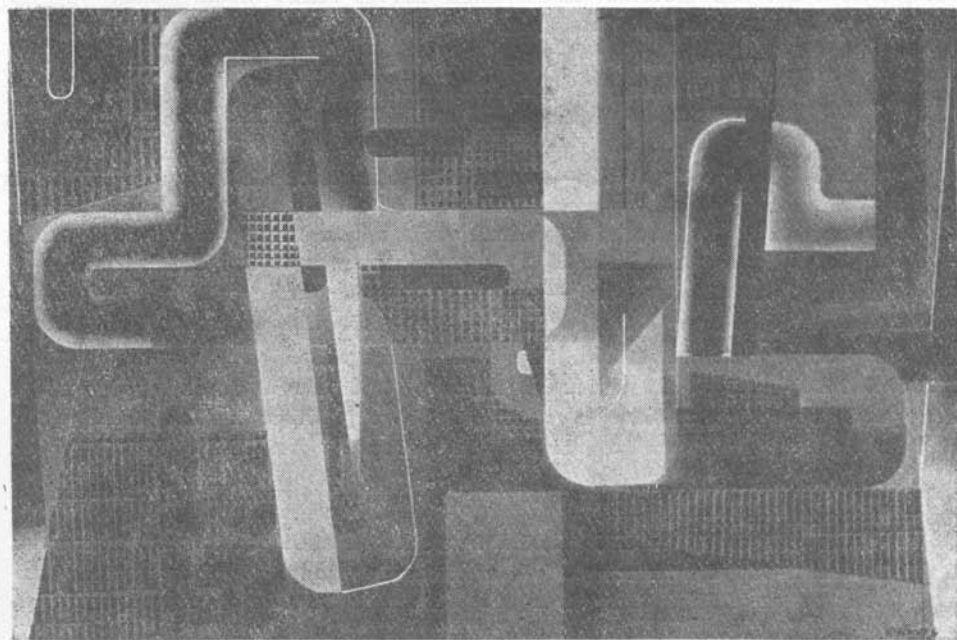
Dinamikus módszerekre van tehát szükség, arra, hogy a gyermek fogékony-ságát a maximumig fejlesszük, s kialakítsuk önálló gondolkodási képességét. Hogy szélesre tárjuk szellemét, felkeltsük intellektuális kíváncsiságát, a válaszadás hajlámát. A felelősség- és kötelességérzetet. A személyiség kivirágzásának feltételeit.

E vonzás és kényszer a mindenütt tapasztalható iskolareformok előidézője. A világ valamennyi alapfokú iskolájában „kísérleti“ tantárgyakat vezetnek be. Ausztráliában és Kanadában az egészségtant; Salvadorban a mezőgazdasági ismereteket; Burmában, Csehszlovákiában, Svájcban, Svédországban a politechnikát. S ezzel magyarázható, hogy szerte a földön — bizonyos határok között — növekszik a kötelező órák száma. S ezért támaszt mindenfelé egyre magasabb követelményeket az általános iskola — Finnországban, Ausztráliában, Nagy-Britanniában, az NSZK-ban, Svájcban és a Szovjetunióban, akárcsak újabban Romániában már 9—10 év a tan-kötelezettség.

Szélsőséges esetekről számoltunk be? Szándékosan éleztük ki az ellentéteket? „Mialatt számos országban a programozott oktatás bevezetésén munkálkodnak — írja René Maheu, az Unesco főigazgatója — a dél-amerikai, afrikai és ázsiai tan-köteles gyermekek 47 százaléka egyáltalán nem jár iskolába.“

A valóság, mint annyiszor, ezúttal is nyersebben fogalmaz, mint a jámbor kívánság. Az elmaradásról is, a nemzetközi versenyről is.

Gera György

Kazinczy Gábor: Hörömmű (tempera)

A román-magyar filmkapcsolatok múltjából

A román filmtörténet egyidős a szocialista román filmmel, filmesztetikával és filmkritikával. A kutatások szinte a semmiből indultak: a szerény kezdetet egyszerű vallomások jelentették, melyek az úttörők nehézségeit és érdemeit örökítették meg, aztán megindultak a dokumentumközlések, s 1956-ban elkészült az első román filmtörténet vázlata. A filmtörténeti kutatásra ösztönzőleg hatott az akkor alakult *Nemzeti Filmarchívum*.

A Nemzeti Filmarchívum szorgalmazta kutatások szélesebb körű kibontakozása érdekében 1967 áprilisában munkaülést tartottak, melyen az ország különböző városaiból jött több mint húsz kutató tartott előadást. Az itt elhangzott, majd nyomtatásban is megjelentetett dolgozatok (*Caietul de documentare cinematografică*. 1967. 5.) s a román film egyik jelentős úttörőjének, Jean Mihailnak emlékiratai (könyvalakban a szerző halála után láttak napvilágot *Filmul românesc de altădată* címen, 1967-ben), valamint saját kutatásaim alapján megpróbálom röviden vázolni itt a két nép művelődéstörténetének szerves részét alkotó román—magyar filmtörténeti kapcsolatok főbb állomásait.

Történelmi szempontból e kapcsolat története három fontosabb szakaszra oszlik: 1. 1896-tól, az egyetemes filmtörténet kezdeteitől 1918-ig; 2. 1918-tól 1948-ig (a filmgyártó és filmforgalmazó vállalatok államosításáig); 3. a szocialista román film korszaka.

A kezdeti időkben a román—magyar filmkapcsolatok elsősorban a kölcsönös filmforgalmazásban valósultak meg. Példaként a több erdélyi városban (például Szászvárosban) 1911-ben sikerrel vetített dokumentumfilmet említhetjük Aurel Vlaicu bukaresti pilóta repüléséről. Egy évvel később, 1912 első hónapjaiban — a kolozsvári *Ujság* tanúsága szerint — a budapesti és kolozsvári közönség lelkesedéssel fogadta Rejőd Alpár 3 részből, 170 mozgóképből álló *Románia* című filmjét

1913-ban a budapesti Apolló Filmstúdió állítja elő a nagy visszhangot keltő *Războiul Independenței* (Függetlenségi háború) című filmet. Érdekes megjegyezni ezzel a filmmel kapcsolatban, hogy Leon Popescu producer a film vetítésre kerülésekor kiadott egy filmműsort, három változatban: az első kettőt román nyelven, a harmadikat magyarul, melyet Budapesten nyomtatott ki a Thália nyomda, 16 oldalon.

A budapesti cégek az első világháború előtt és alatt több filmet készítettek Erdélyben. 1913-ban dr. Janovics Jenő, a kolozsvári magyar színház egykori igazgatója, lerakta az erdélyi filmgyártás alapjait*: a francia Pathé céggel együttmű-

* Az erdélyi filmgyártás hőskoráról lásd Török László: *Janovics Jenő filmjei az emlékezet vásznán*. *Korunk*, 1968. 6.

ködvé, elkészítette az első kolozsvári filmet, a *Sárga csikót*, mely nemcsak Európában aratott sikert, hanem ismertté lett Japánban is.

1914-ben Janovics megalapítja az első erdélyi filmstúdiót, a „Projá“-t, amelyben 1914—1916 között a később világhírűvé vált Kertész Mihály és Korda Sándor közreműködésével több film készül. Az egyik legérdekesebb a *Havas Magdolna* (1915), az első erdélyi film, melyben románok és magyarok a festői Tordai Hasadék vidékén együtt jelennek meg a vásznon, színes népviseletben. A Janovics-féle stúdió az elkövetkező években is működött, 1918 után s a kapcsolatok új szakaszában lelkes támogatója volt a román filmgyártásnak.

*

A háború utáni nehézségek — az üzérkedés, az állam közönye a kultúrával, a művészettel szemben — nem biztosították a legjobb talajt a román filmművészet számára, s a román film jóval elmaradt a többi európai ország mögött. Éveknek kellett eltelnie, míg lelkes filmbarátok kezdeményezéséből, nevéseges technikai feltételek között, megszületett néhány félszeg, naiv román kisfilm vagy játékfilm. Ilyen mostoha körülmények között is, a román film úttörői több mint 50 filmet készítettek. Közöttük szép számmal voltak a román és magyar művészek közös erőfeszítésével létrehozott alkotások, s az évek múltával ez a kapcsolat egyre gyakoribbá vált.

Még 1920-ban Janovics Kolozsvárt filmre viszi dr. C. Levaditi professzor és E. Gyulai *Grozăvile lumii* (A világ borzalmai) című forgatókönyvét, de ezután többéves szünet következik a román filmgyártásban, így tehát a román—magyar filmkapcsolatok terén is.

Az első lépéseket budapesti stúdiók technikai szakemberei tették meg, akik meghívottként közreműködtek román filmek előállítási munkálataiban. Ezek közt említhetjük Schaefer László operatőrt, aki 1929-ben részt vett a Sadoveanu regényét felhasználó *Jött egy malom a Szereten* című film forgatásában (a producerek németek és osztrákok, a szereplőgárda német, olasz, bolgár, orosz, a kisebb szerepekben pedig román nemzetiségű). Ugyancsak Schaefer és Bruckbauer nevéhez fűződik az első román hangosfilm is, a *Ciuleandra*, melyet 1930-ban rendezett Martin Berger német rendező, Liviu Rebreanu regénye nyomán.

Ugyanebben az évben Ion Bruna fiatal színész rendezi az *Ecaterina Teodoroiu* című filmet, melyben szerepet kap Sarkady magyar színész is, akit aztán a Leiba Zibal szerepére kérnek fel (I. L. Caragiale *O făclie de paști* című novellájának filmváltozatában), de a film végül is nem készül el.

1931 közepén a Jean Mihail rendezte *Chemarea dragostei* (Hív a szerelem) című film újabb alkalom a román—magyar kapcsolatok erősítésére. A némafilmeknél szükséges volt a zenei aláfestés, Romániában viszont nem volt megfelelő felszerelés; így a zenei rész a budapesti Hunnia Stúdióban készült. Liviu Floru karmester s más román zeneszerzők művét a Budapesti Szimfonikus Zenekar előadásában vették fel.

Ez alkalommal tartós együttműködés született a román és magyar filmesek között. Jean Mihail így nyilatkozik erről: „A kitűnő minőségű munkálatok mellett értékelhettem a budapesti »Kovács és Faludy« filmlaboratórium vezetőinek meleg, baráti szeretetét is.“

Mivel abban az időben hangfelvételre alkalmas készülékek Romániában még nem voltak, a budapesti laboratórium vezetői s a román filmesek megpróbálták Bukarestben egy román—magyar híradó-filmstúdiót létesíteni. A budapesti cég meg-egyeztést kötött a bukaresti Artistic Filmmel; az első híradókat (a tervben doku-mentumfilmek is szerepeltek) magyar technikusok készítették, hogy majd fokozatosan átadják a készülékeket a román szakembereknek. Így jelennek meg az első hangos-híradók, melyek Románia mindennapi életéből merítették témájukat. A román kormány viszont nemhogy segítette volna, de különféle adókkal akadályt gördített a vállalkozás útjába. Ilyen körülmények között a román—magyar híradófilmek gyártását beszüntették. De nem szűnt meg ezzel a román és magyar filmesek együttműködése. Ugyancsak 1931-ben a Kovács és Faludy cég egy rövid zenés víg-játékot forgatott, s javasolta, hogy román változatát is készítsék el. A *Füst* című film el is készült, de elsietettsége miatt nem aratott sikert.

Az első szerelem című román—magyar koprodukciós film forgatása Szucságban (1934)

1933-ban a Hunnia Stúdió azt javasolta Jean Mihail rendezőnek, hogy a Rindley angol író darabja nyomán készülő *A kísértetek vonata* (Trenul fantomă) című magyar film forgatásával párhuzamosan készítsen egy román változatot is. A forgatókönyvet az ismert Nóti Károly írta, a román változat szerzője Victor Eftimiu, aki személyesen is részt vett a budapesti forgatáson. A felvételeket Eiben István, a Hunnia Stúdió főoperatőre készítette.

Rövid egy hónap múlva a Hunnia Stúdió az aradi Standard Filmmel a *Marie, légende hongroise* román változatán dolgozott. Fejős Pál rendezte az Osso francia cég égisze alatt forgatott film magyar változatát, a román változatot Jean Mihail (végül is 8 változatot ért meg a film), aki a forgatókönyv olvasása közben

Felvétel a Hunnia Stúdióból a „Két világ s egy szerelem“ forgatása idején. Balról jobbra: Theo Lingen, Latabár Kálmán, Ion Lucian. Háttérben Puiu Maximilian rendező

jött rá, hogy a történetet román környezetbe kell áttenni. A forgatókönyv ilyen értelmű átírását N. D. Cocea végezte el sikeresen, s személyes hozzájárulásával segített a Budapesten készülő belső felvételeknél is. A *Prima dragoste* (Első szerelem) címmel vetített filmben Dinu Bădescu és Tomel Spătaru, a kolozsvári opera tenoristái, valamint Stroe Atanasiu és V. Romano, a bukaresti Nemzeti Színház művészei is közreműködtek. Liviu Floru zenéjét a budapesti opera szimfonikus zenekara, a kórusok egy részét a budapesti opera énekkara és egy budapesti gyermekkórus adta elő.

A külső felvételeket a Kolozsvár melletti Szucság faluban készítették a lakosság közreműködésével. (Operatőrök Eiben István és Bécsi József.)

1934-ben újabb együttműködési alkalom adódik a román és magyar filmgyártásban: létrejön az „Industria română de filme sonore“ (Indrofilm sonor) elnevezésű társaság. Vezetői közül néhány ismert név: Ion Pillat, Tudor Vianu, Ion Cantacuzino, Jean Mihail és két magyar név: Bécsi József operatőr, Orbán Ferenc hangmérnök. (Ez utóbbi közreműködött a *Se aprind făclule* — Kigyúlnak a fáklyák — című Sahighian rendezte filmben, 1939-ben.)

Első megvalósításuk a *România* című dokumentumfilm volt. A felvételek előhívását és a másolást a Kovács és Faludy cég készítette. Sajnos, az anyagi alap elfogyott, s a szinte egyéves munka és hiábavaló reménykedés után az Indrofilm sonor társaság terve meghiúsult.

Három év múlva különböző nemzetiségű művészek (Mihai Popescu, Gr. Vasiliu-Bîrlîc, Mişu Fotino, Anca Balaban és más román színészek; Behrend Lajos fiatal magyar operatőr; Alexandr Stapler amerikai hangmérnök; Steiner buda-

pesti maszkmester; Pollák osztrák elektromernök) összefogásával új román film forgatása kezdődik el, *Doamna de la etajul II.* (Hölgy a második emeleten) címen, Major Dezső szerény igényű, naiv forgatókönyve nyomán és rendezésében. A technikusok egy része Behrend vezetésével közreműködött 1939-ben az *O noapte de po-mană* (Haszontalan éjszaka) című Ion Sahighian-filmben (Tudor Muşatescu írta a forgatókönyvet), majd Behrend Lajos Gerard Perrinnel együtt készíti 1944—45-ben a *Visul unei nopți de iarnă* (Egy téli éjszaka álma) csodálatos felvételeit (Jean Georgescu rendezte a filmet, Tudor Muşatescu vígjátéka nyomán).

A háború éveiben a Balcan-Film Company bukaresti cég próbálkozott dán és magyar koprodukciónkkal — kevés sikerrel. Így készült a *Furtul de la Arizona* (Lopás Arizonában) című film, magyar szöveggönyv alapján egy varieté-műsorból, magyar színészekkel, melybe a román producer a music-hall számok közé — magyar operatőrök segítségével — beékelte egy kis krimi-történetet, román szereposztásban.

Közvetlenül Budapest felszabadulása után a Hunnia Stúdióban (csodákkal határosan maradt épen a háború pusztításai közepette) készül el a *Două lumi și o dragoste* (Két világ s egy szerelem) című román—magyar koprodukciós film — román színészekkel; a forgatókönyv, rendezés, technikai kivitelezés a magyar szakemberek munkája.

A filmet három változatban forgatták párhuzamosan (román, magyar, német), egyazon rendezővel és technikai apparátussal, csak a szereplők változtak a nyelvnek megfelelően. A forgatókönyvet Nóti Károly, Bihari és Békeffy László írták, zenéjét Fényes Szabolcs szerezte. A magyar változat főszereplői Básti Lajos és Latabár Kálmán, a német változatban ez utóbbi szerepét Theo Lingen, a román változatban a nagyon fiatal, de már ismert Ion Lucian alakította.

Nyilván ebben a rövid felsorolásban a román—magyar filmkapcsolatoknak csak leglényegesebb állomásait említhettük (ide sorolnám Irina Petrescu vendég-szereplését Básti Lajos oldalán a *Butaságom története* című magyar filmben), s mint már az elején is jeleztem, távolról sem a teljesség igényével. A filmtörténeti kutatások újabb és újabb közös momentumokat fedhetnek fel, tovább gazdagítva a román—magyar művelődési kapcsolatok kincsestárát.

A román—magyar—szlovák koprodukcióban most készülő Dózsa-film ezeknek a hagyományoknak lesz minden bizonnyal méltó folytatása.

Gheorghe I. Bodea

Még egyszer a történeti távlat kérdéséről

A *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 1968. 2. számában összefoglaló és tájékoztató jellegű tanulmányt közöltem a romániai magyar irodalom ötven esztendejével foglalkozó irodalomtörténeti tanulmányokról. Két alapvető tételt hangsúlyoztam: egyrészt azt, hogy egy nagyobb szabású és maradandó értékű szintézis elkészítéséhez a történeti távlat hiányában még csak részben felelnek meg az előfeltételek, másrészt állást foglaltam amellet, hogy ennek ellenére félévszázados hazai magyar irodalmunkkal állandóan kell foglalkoznunk mind tudományos, mind publicisztikai szinten. Tanulmányom egyes tételeivel a *Korunk* 1969. májusi számában Kőnczei Ádám vitába szállott*, és abban részben ellentmondásokat vélt felfedezni, részben a „történelmi távlat” elvével szemben sürgette a romániai magyar irodalom ötven esztendejének megírandó nagy monográfiáját.

Nem Kőnczei az első, aki szemére veti irodalomtörténészeinknek — bár ő maga is foglalkozik irodalomtörténettel —, hogy a sokak által várt nagy mű még nem készült el. Íróink, kritikusaink, irodalmat tanító tanáraink és művelt olvasóink részéről gyakran és ismételten merült fel a szemrehányás, hogy miért nem áll még rendelkezésünkre egy valóban reális szükségletet kielégítő szintetikus jellegű nagy monográfia a romániai magyar irodalom ötven esztendejéről. Ugyanakkor állandó panasz és vád, hogy hazai magyar irodalomtörténészeink miért nem dolgozzák fel nagyobb mértékben könyvtáraink és kéziratváraink gazdag anyagát, a XVI. századtól kezdve napjainkig, a román—magyar irodalmi és művelődési kapcsolatokat, a sajátosan hazai hagyományokat, a színészet történetét, az erdélyi napló- és emlékirat-irodalmat, s miért nem írnak ezen felül szaktanulmányokat a nagy klasszikus írókról: Balassi Bálinttól kezdve Csokonain, Vörösmartyn át Adyig. A irodalomtörténetírás iránt megnyilvánuló igény nem egy esetben kivánsághangversennyé alakul át, nem számol a reális lehetőségekkel, nem veszi tekintetbe vagy hamar elfelejti a már elvégzett munkát.

Köztudomású — legalábbis a szakemberek körében —, hogy mennyi előfeltétele van egy nagyobb korszak feldolgozásának, de különösképpen a mához közelálló vagy azzal szorosan összefonódó irodalmi élet szintetikus összefoglalásának. A romániai magyar irodalom ötven esztendejének összes maradandó értékeit, jelenségeit tudományos szinten tárgyaló szakmonográfia előfeltételei közé tartoznak az egyes írókról megjelent monográfiák, a folyóiratok repertóriumai, a kéziratban levő levelezésanyag rendszeres kiadása, irodalmi lexikon, Tudjuk, hogy mindössze 4—5 írói monográfiánk van és néhány kisebb terjedelmű bibliográfiánk.

Jelenleg Kolozsvárt két, Marosvásárhelyt három kutatói állás van, de a kutatók közül a romániai magyar irodalomtörténet csak kettőre tartozik. A Babeş—Bolyai Tudományegyetem magyar irodalomtörténeti tanszékén hárman, a marosvásárhelyi Pedagógiai Főiskola nyelv- és irodalomtörténeti katedráján ketten foglalkoznak kizárólag a romániai magyar irodalom történetével. Természetesen sokan vannak, akik más irányú didaktikai és tudományos vagy közírói és lektori munkájuk mellett közöltek e tárgykörből értékes tanulmányokat, de természetesen csak alkalmilag és nem kizárólagosan foglalkozva hazai magyar irodalmunkkal. A szakemberek kiképzése folyamatban van az új típusú doktorátus révén, de csak évek kitartó munkája után számolhatunk majd be számottevő eredményekről.

* Kőnczei Ádám: *Irodalomtörténetírás kivárással — de mekkorával?* *Korunk*, 1969. 5.

Rendkívül hasznos és egyáltalán nem kicsinyelhető le az a segítség, amit irodalomtörténészeinknek nyújtanak kiadóink és folyóirataink ezen a téren (*Igaz Szó, Utunk, Korunk, Művelődés*), de magától értetődően a közlési mód nem filológiai, hanem publicisztikai jellegű e lapjainkban.

Ami pedig a történeti távlatot illeti, nem arról van szó, hogy ne írjunk ma összefoglaló műveket, írói monográfiákat, ne jelentessünk meg részletkérdésekről szóló szaktanulmányokat. Ellenkezőleg, fokozzuk eddigi munkásságunkat (a kiadókra és folyóiratokra gondolok elsősorban), minden publikálási lehetőséget használjunk ki — még a napilapokat is —, írjunk filológiai igényű és népszerűsítő munkát minél többet ötvenéves irodalmunkról és most kibontakozó fiataljainkról is — a máról a márnak, de mindig a jövőre is gondolva értékítéleteink megfogalmazásában. Ebben a munkában — bár a felvilágosodás kora a sajátos szakterületem — magam is részt vettem a két világháború között és a felszabadulás után is. Elsőnek készítettem el 1939-ben a romániai magyar irodalom történetét (1918-tól 1939-ig), de a kötetet — haladó szelleme miatt — minden akkori kiadó visszautasította. 1949-ben régi anyagomat kiegészítve újra szintézissel jelentkeztem. Ezúttal az Akadémia pályázatán. Kéziratomat megdicsérték bírálói (Gaál Gábor, Emil Petrovici, Emil Isac), de az akadémiai kiadó még nem jelentette meg.

Újra s ezúttal utoljára *Kortársaim* címen 500 lapnyi kötetet rendeztem sajtó alá, és az elmúlt hat hónap alatt 25 előadást tartottam a kolozsvári rádióban azokról a romániai magyar írókról, akik mestereim, barátaim vagy tanítványaim voltak. Az egyetemen eddig 82 olyan államvizsga-dolgozatot irányítottam, amelyeknek tárgyát a jelöltek hazai magyar irodalmunk ötvenéves múltjából merítették. Ily irányú munkásságomat hasznosnak, szükségesnek tartottam és tartom, ennek ellenére meggyőződéssel vallom, hogy az általam kiadott vagy kéziratban maradt tanulmányok csak adalékok az ötven év történetéhez, nem végleges értékítéletek. Az elmúlt hetekben megjelent főiskolai jegyzet, Sőni Pál évtizedes munkáját összefoglaló *A romániai magyar irodalom története* is csupán úttörő jellegű — s éppen ebben látom jelentőségét — a későbbi kutatások és feldolgozások szempontjából.

A jelenkori irodalommal való foglalkozás tehát szükséges, de továbbra is fenntartom a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményekben* kifejtett eredeti álláspontomat, hogy a kortárs irodalomról írt művek értékét és maradáóságát csak a későbbi évtizedek történelme és irodalomtörténetírása fogja eldönteni. Ezt bizonyítja minden olyan francia, angol, magyar vagy bármely más nyelvű mű, amely kortárs-írókról készült. Horváth János Adyról szóló, Ady életében írt könyve a maga korában úttörő műnek számított, ma viszont csak irodalomtörténeti érdekességeket tartalmazó adalék az Ady-irodalomban, viszont más műveivel, amelyek régebbi korszakok irodalmát dolgozták fel, Horváth János a XX. század legjelentősebb magyar irodalomtörténésze lett, iskolát teremtett, tudományos eredményei váltak egész sor új kutatás kiindulópontjává. Persze, nemcsak a mai irodalomról írt művek avulnak el, lassúbb ütemben ugyan, de a régi irodalomról kialakult elméletek is állandó változásnak vannak kitéve.

Örvendenünk kell annak, hogy új adatok feltárásával, korszerű tudományos módszerek alkalmazásával állandóan változik, gazdagodik az elmúlt korszakokról, írókról és irodalmi irányokról kibontakozó irodalomtörténeti értékrendszerünk. És ez minden társadalomtudomány területén így van, a mi feladatunk csupán annyi, hogy irodalmunk közeli múltjáról és távoli korszakairól egyaránt gazdagítsuk ismereteinket. A régi korszakokra vonatkozólag mások alapvető kutatásaira és feldolgozásaira támaszkodhatunk: nagy írók esetében sokszáz kitűnő tanulmányra és monográfiára s gondosan elkészített kritikai kiadásokra. A jelenkori irodalom feldolgozása viszont ránk váró feladat. Legyünk büszkéek eddig elért eredményeinkre, folytassuk tovább megkezdett munkánkat (köztük a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* készítését).

Az irodalomtörténetírás mellett kritikai irodalmunk feladata elsősorban mai irodalmunk számbavétele — elvszerűen, minden személyi és klikkérdések háttérbe szorításával. Százötven esztendővel ezelőtt a nyelvújítási harc végső eredményeit összegező Kazinczy 1819-ben ezt írta az *Ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél* című tanulmánya végén a magyar nyelv, irodalom és művelődés addigi legnagyobb és leghevesebb harcára visszatekintve: „A mi nyelvünk anya, leány

s ismert rokon nélkül úgy áll a többi nyelvek között, mint fönix az ég madarai között... Vizsgáljuk, mit csinálnak mások s mi használ nekünk. A maradék tanúja lesz tetteinknek; rettegjük ítéletét. Egyébiránt Füredi Vida úrral én is azt mondom, s szájjal és szóval: A fontos dolgokban egység, a mellékes dolgokban szabadság... a harcban tisztességes fegyverek." Kövessük a széphalmi mester ma is érvényes tanítását, s akkor meggyőződésem szerint nem kell majd rettegnünk az utókor ítéletét.

Jancsó Elemér

Mustkóstoló után

Szépen s talán némi eredménnyel is — bár kevésbé látványosan — csak akkor vitatkozhatunk, ha polémia helyett dialógusra törekszünk. A dialógusra ugyanis az jellemző, hogy benne nem a szembenálló felek személyes törekvései, hanem az ügy szeretete és az ügy iránti buzgalom állítja sorompóba a vitázókat. Ezért a dialógus *racionális szellemi viadal*, s azon meggyőző sikert kizárólag csak *érvekkel* lehet aratni.

Mustkóstoló című olvasónaplóban a dogmatikus, vulgárisan szociologizáló és politizáló irodalomról egy-két elítélő mondatot leírtam, de arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy ezt a fajta irodalmat adott történeti feltételek között az a dogmatikus kritika és irodalomelmélet kényszerítette az írókra, amely a *személyeskedések*, *élcélődések* és *inszINUÁLÁSOK* kombinációival helyettesítette az érvelést. Például „összefoglalta“, amit az ellenfél mondott, de a saját szájaíze szerint; időzjelbe tett kifejezéseket, függetlenül attól, hogy azok idézetek vagy sem. Ily módon feje tetejére állította az érvelés logikáját: a cáfolatokhoz megszerkesztette a cáfolandó tételeket is. Közben hiányosan idézetett eladdig, hogy az állításból, ha szükséges, tagadás váljék. Az már újabbkori „vívmány“, hogy Tibinek, Pistának, Janónak becézgetünk szóbahozott írókat. Csakhogy a színházi portás vagy ruhatárosó ugyanezt teszi a színészekkel, de attól még nem lesz műkritikus.

Készségesen elismerem — *Mustkóstoló*mban is elismertem —, hogy fiatal íróink, költőink új utakat és módokat keresnek, és kimondják, amit az előttük járók nem tudtak vagy nem akartak kimondani, talán mert meg sem látták, esetleg mert benne sem volt a társadalmi létben... Fiatal kritikusainkban azonban az új keresésének indulata igen hiányos. Inkább az jellemző, hogy átveszik az ötvenes években „kiművelt“ polémiák arzenálját, sőt még az előttük járó nemzedéknél is jobban megtanulták, hogyan kell az ilyenfajta kritika harci eszközeivel hadakérezni, s még rikítóbb tónusban védelmezni — gyakran a közérdekkel szemben — egy-egy csoport vagy baráti kör érdekeit. Ami engem illet: a múltban soha egyetlen esetben semmi effélében részt nem vettem, s ha egy tisztességgel induló vita elfajult, azonnal kiléptem belőle; amikor pedig alkalmam nyílt, szóban és írásban tiltakoztam fóruméletünk elsekélyesítése és elfekélyesítése ellen. Elmondtam és leírtam, most ismét leírom: *folyóirataink szerkesztősegeit elháríthatatlan felelősség terheli, ha a szellemi viadatok szócsatákká degenerálódnak, és az emberi szót — (amelynek indítéka lehet tapasztalat, aggodalom, aggály vagy akár aggályoskodás, sőt tévedés is, de mindenképpen gondolkozás és ügyszeretet) — a demagógia köntösébe bujtatt és ismét csak csoportérdekből fakadó szűklátókörűség elnémítja.*

*

Az olvasónapló szubjektív, meditatív műfaj, benne aggodalmak, aggályok — különösebb indokolás nélkül — pusztá megérzések és megsejtések alapján is helyet foglalhatnak. De elképzelhető olyan olvasónapló is, amelyben jól végiggondolt és

sokoldalú megfigyelésből szűrődnek le a megállapítások. Úgy hiszem, *Mustkóstoló* című olvasónaplóm ez utóbbi fajta. Tehát vitaalap. Am a *Korunk* szerkesztősége csillagos lapalji jegyzetben írásomtól elhatárolta magát, ugyanakkor rögtön utána egy olyan hangvételi választ közölt, amely a dialógus helyett a polémia irányába terelte a kérdést, miközben azt a látszatot is keltette, mintha a szerkesztőségnek már eleve kialakult álláspontja volna. Ilyen feltételek mellett felelősségtudat és jóízűség kérdésevé vált a vitában való további részvétel.

Dián László viszont olyan kérdéseket vetett fel, amelyek lényegre utalóak. Írásában — ha van is félreértés, ami bárkivel megeshet — nincs polemizáló hajlam abban az értelemben, ahogy a polémiát a dialógussal szembeállítottam. Abban a reményben, hogy Dián ráállása az ügyre egy halkabb szavú, de elmélyültebb, igazságkereső olvasókör nevében is történt, kötelességemnek érzem, hogy eddigi szokásomtól kivételesen eltérjek, és válaszoljak az észrevételekre, mégpedig abban a reményben, hogy ezt senki sem veszi „fiataljavító gondolatoknak“. Én ugyanis azt tartom, hogy egy pipa dohányt sem ér az az idősebb generáció, amely nem törekszik arra, hogy fiait a maga tapasztalatára kioktassa, viszont még a pipadohány füstjét sem éri ez a fiatalság, mely nem próbálja már húszegynéhány éves fejjelel meghódítani és a maga képére formálni a világot.

Ami a mi vitánkat illeti — ha jól értettem — lényegében három ütközőpontra korlátozódik az egész csata:

1. Szükséges-e, hogy az epikai műnek jól körülhatárolt társadalmi háttere legyen, és az írónak kell-e a hősök társadalmi hovatartozását tisztáznia vagy sem?
2. Domokos Eszter és fiatal íróink általában elhanyagolják-e vagy sem az írás szociális vonatkozásait, s ha igen, ebből bizonyos gyöngeségek származnak-e, amint én állítom, vagy éppen ellenkezőleg: ez az irodalom új útja?
3. Észrevételeimet helyesen vonatkoztattam-e a fiatal írókra általában vagy sem?

Ami az első kérdést illeti, tudom, hogy soha, mióta irodalom az irodalom — tehát jó pár ezer éve — prózai mű meg nem kapaszkodhatott az idő üstökébe, ha társadalmi háttére tisztázatlan volt. Évezredek tapasztalata arra figyelmeztet, hogy csak történetileg, társadalmilag meghatározott hőők bírnak oly erkölcsiséggel, jellemmel, keveredhetnek olyan konfliktusokba, hogy érdeklődésünket tartósan felkeltsék, és csak ők mondhatnak és küzdhetnek ki olyan igazságokat, amelyek az idő fölé kerekedve minden korhoz szólni képesek, elsősorban természetesen saját korukhoz.

Nos, a hozzászólások kapcsán a legfigyelmesebb olvasó sem fedezhet fel egyetlen velem szemben elhangzó érvet sem a fenti állítás cáfolatára (Páskándi, Balint Tibor és Hemingway ugyanis mellettem érvelnek!).

Viszont — s ezzel a második kérdésre is rátértünk — Dián egyértelműen meg is fogalmazza, hogy a társadalmi hovatartozás még a típust is csak nagy vonalakban határozza meg, hogy a szociális tipizálás csak a lelki élet felületén hat s csak a közös szellemi-lelki jegyeket, a primér (ha nem a primitív) vonatkozásokat tükrözi; és végül: minél mélyebben hatolunk az emberi lélekbe, a típusjegyek annál inkább elhalványodnak, hogy helyet adjanak a személyt meghatározó egyéni jellemzésnek. Nos, ez a gondolatmenet pontosan az, amely miatt aggódom. Hálás vagyok Diánnak, hogy olyan kristálytisztán kifejtette azt az álláspontot és alkotási módot, amelyet én fiatal íróinknál gyakran felfedeztem, és Domokos Eszter könyve kapcsán bíráltam is.

Ha ez az írói magatartás mint a dogmatikus irodalom reakciója átmeneti jelenségként bukkant fel, majd csak túl leszünk ezen is valahogy, de ha tartósul, vagy amire még gondolni is rossz: kizárólagossá válik, csak idő kérdése, hogy az európai perifériára szoruljunk, méghozzá úgy, hogy közben a világ közepén képzeljük magunkat. Senkit sem akarok azzal untatni, hogy felsoroljam azokat a hősöket, akiket a világirodalom nagyjai teremtettek Arisztophanestől Camus-ig. Nyugodtan leírom: *egyetlenegy sincs közöttük, aki ne volna egyszerre társadalmi típus és jól egyénített személyiség is*. Ha bárki egyetlenegy kivételt talál, én mindazt, amit eddig irodalomról és művészetről sokadmagammal (Arisztoteléstől Lukács

Györgyig) vallottam, ünnepélyesen visszavonom. Elvégre tévedni — amint sokfajta balhiedelem bizonyítja — két és félezer évig, sőt még tovább is lehetséges. Viszont amíg nem látom az irodalmi bizonyítékokat, addig vallom, hogy mélységek és magasságok, típusok és egyénített személyiségek, logikum és pszichológikum mind-mind csak meghatározott — persze, írói eszközökkel meghatározott! — társadalmi alapon lehetségesek: Igaz: a dogmatikus irodalom egy megcsontított társadalmi, közösségi követelménynek rendelte alá a személyiségét, de ennek az ellenkezője éppen akkora hiba, különösen, ha egy megcsorbított személyiségének rendeljük alá a társadalmat. Az irodalom ugyanis, mióta csak irodalom, s a művészet, mióta csak művészet, nem más, mint az ember és a társadalom egymást feltételező egységének ábrázolása, mégpedig oly módon, hogy a személyiséget a társadalmiból, a társadalmat pedig a legszemélyibben jellemzett egyéniségiből bontja ki. Így a tipizálás és egyénítés nem egymást kizáró, hanem egymást feltételező irodalmi és művészeti jelenségek, amelyek a remekművekben dialektikus egységben valósulnak meg, s az olvasót vagy a műélvezőt egy ebből fakadó konfliktus feszültségéből a megértés és felszabadulás csúcspára: a katarzishoz vezetik. Amennyire hóbörgő illetlenség volna legfiatalabbjainktól remekműveket követelni, éppen annyira könnyelműség volna elhallgatni, hogy ők, akik között annyi ígéretes tehetség jelentkezett, mellékvágányra űthetnek, pusztán azért, mert talán megcsömöröltek attól, amit középiskolában és egyetemen mint irodalmi tananyagot beléjük tankoltak.

Nem elég tagadni! Igenelni kell! Csak a hagyományokból merészen, de szervesen fakadó új igenlése érdekében szabad tagadni azt, ami ó és avított. Tagadni ugyanis undorérzések alapján is lehet, az igenléshez hit kell! A hit pedig — véleményem szerint — nem más, mint a társadalminak a legmagasabbrendű szubjektív megélése. Mint ilyen a legemberibb energiaforrásunk, amely arra serkent, hogy integráns és kiművelt személyiségünket maradéktalanul a közösség érdekében állítsuk, hogy a szűkebb körű közösségek: a család, generáció, baráti kör, nép, nemzetiiség, nemzet erejét és tartalékait — anélkül hogy megtagadnánk e realitásokat — örökké a végső cél, az emberség és az emberiség irányába mozgósítsuk. Erre gondoltam, amikor *Muskóstolóm*ban azt írtam, hogy „a hősök társadalmi háttérnékülisége általában csak távlat-nélküliségbe tonkollhat“.

Talán helyesebben tettem volna, ha azt írom, hogy amit Domokos Eszternél észrevételeztem, gyakori jelenség más Forrás- vagy még Forrás-kötetig sem jutott szerzőnél. Tehát gyakori, de nem mindenkori. Talán általános is, de sok kivétellel. Például újabban éppen Domokos Eszternél is jelentkezett egy örvendetes kivétel. Hátha még a kimódolás is a régi írások szintjén maradt volna! (*A világjáró amerikai. Ifjúmunkás*, 1969. 21.)

Abban igaz van Maksay Sándornak, hogy ha általánosítok, legalább még egy példával tartozom. Nos, ne engedjük a vitát elaprozódni. Aki kételkedik, olvassa el az utóbbi hét prózai Forrás-kötetet, az *Ifjúmunkás* vagy a *Megyei Tükör* újszólván bármely irodalmi mellékletét, de bőven kap példát többi napilapunk irodalmi oldalain, az *Utunk* elmúlt másfél évi számaiban, sőt egy prototípussal (!) „megtört a jég“ az *Igaz Szóban* is (1969. 4). De ha figyelmesen elolvassuk a velem szemben írásban elhangzott észrevételeket, azokban is ugyanaz a kérdés kerül előtérbe: szükségese-e és mily mértékben az írás társadalmi háttérzése, megalapozása és beágyazása, vagy pedig az csak mellékes, sőt az új kibontakozását akadályozó követelmény? A vélemények elhangzottak. Tegyen ki-ki hite és meggyőződése szerint. A többit bizzuk az időre!

*

Király Lászlónak csak egyetlen észrevétele ellen tiltakozom: én ugyanis a maximáimat, ha vannak ilyenek, nem *néha* szoktam kölcsönözni, hanem *mindig*; mégpedig minden alkalommal hitelbe veszem fel azoktól, akik előttem jártak, vagy gyakran a kortársaimtól is. Törődelmesen beismerem, soha egyetlen olyan érzelmem, gondolatom, ötletem, maximám, sőt még álmom sem volt, amelyet ne másoktól kaptam volna. Az én érdemem és írói voltom — ha van ilyen — abban áll, hogy a kor igénye szerint próbáltam megfogalmazni, amit előttemjáróktól és kortársaimtól is hitbizományba kaptam. Úgy gondolom, csak idő kérdése, hogy előbb-utóbb minden tollforgató önmagáról hasonló meggyőződésre jusson.

Dáné Tibor

A szerkesztőség zárszava

Dáné Tibor Mustkóstoló című „olvasónapló”-ja (Korunk, 1968. 12.), noha egyetlen könyv, Domokos Eszter Forrás-kötete kapcsán íródott, fiatal prózairóinkat általában marasztalta el „a hősök társadalmi háttérnélkülisége” miatt, ami szerinte „csak távlatnélküliségbe torkollhat”. Amint azt a válaszcikkek kimutatták, Dáné két hibát követett el: 1. nem tisztázta, kit ért „fiatal író”-n, tehát Domokos Eszteren kívül még kikre vonatkoztatja megállapításait; 2. saját fiatalkori eszményeihez — érthetően — ragaszkodva, értetlenül áll az irodalmi ábrázolás és kifejezés újabb fejlődése előtt, s ami nem illik sémájába, azt rossznak, veszélyesnek ítéli.

Magunk is hívei, vallói vagyunk az irodalom társadalmi elkötelezettségének. E köz-szolgálat egyik ma is érvényes módja a hagyományos realizmust folytató, a valóság tényeivel közvetlenül, áttételek nélkül szembenéző ábrázolásmód (a két világháborúközi Nagy István örökébe léphet a fiatalabbak közül Pusztai János, ezen az úton indult el Kiss János és legutóbb Tar Károly, de a közvetlen valóság-tisztelet jellemzi Bálint Tibor, Veress Zoltán, Kocsis István, Szilágyi István nem egy írását is!). Dáné Tibor cikkének érdeme a társadalmi igény hangoztatása, amelyre azonban méltóképpen felelni nemcsak Bálint Tiboron, Pusztai Jánoson, Kocsis Istvánon múlik.

A vitaindító csupán ott téved — és ebben sokakkal osztozik —, amikor megtagadja a társadalmi szolgálat elismerését azoktól, akik a művészi kifejezés absztraktabb (de nem hermetikus!) módjait kedvelik, abban tudják önmagukat és korukat (és igenis, a mi korunkat!) teljesebben kifejezni. Nem hisszük tehát, hogy Páskándi Géza, Vári Attila (és az Onkéntes rózsák Sodomában Bálint Tibora, a parabola-dramák Kocsis Istvána) kevésbé kötődne a mához, problémáinkhoz, mint egyik-másik idősebb vagy fiatalabb „hátterezőnk”. Egy megmerevedett realizmus- és típusalkotás-koncepció vezette téves következtetésekre, igaztalan általánosításra Dáné Tibort.

Korunk

Kozma István: Leányok

Párbeszéd a múlttal

Érdekes kultúrszociológiai tanulmányt lehetne írni a romániai magyarság tudományos, bölcseleti és irodalmi hagyatékának értékesítéséről. A múlttal folyó dialógus krónikása visszhangot kiváltó eredményekről, nem egy mellőzött teljesítményről adhatna számot, s bizonyára meggondolkoztató következtetésekre jutna, ha megpróbálná olyképpen periodizálni ezt a tevékenységet, hogy kimutatná összefüggéseit a kor társadalmi politikai és művelődésbeli tendenciával. A hagyományfeltárás történelmi grafikonja jelezne például a szűkkeblű proletkultos vagy dogmatikus szemlélet áttörésének szakaszait, a szakemberek és a közvélemény érdeklődésében fellépő változásokat, a kiadó-politika hullámzásait, a kutatók és olvasók viszonyában megállapítható egyezések és különbözőek sorrendjét. Az összkép pedig érzékeltetné a romániai magyar nemzetiség szocialista öntudatának kialakulását is, illetve azt a folyamatot, amelyben egy népcsoport — értelmiségi képviselői közvetítésével — tudatára ébred sajátos értékeinek és felidéli őket jelenjének és jövőjének alakításában.

Mert nemcsak az egyéneknek van — a személyiség, a jellem alakulásánál nélkülözhetetlen funkciót betöltő — emlékezete. A nemzeteknek és nemzetiségeknek is van „memória”-juk. Kell hogy legyen történelmi tudatuk, ezt pedig csak az öntetszelgő, mítoszoktól mentes, de minden valós értéket megőrző és hatékony erővé változtató „memória” képes biztosítani. A történelmi amnéziában szenvedő népek léte, jelenje és még inkább jövője kérdésessé válhat. Ezért is tulajdonít az alkotó marxizmus nagy jelentőséget a történelmi múlt hiteles, mindenféle apologetikus-nacionalista és doktrinér-nemzetietlen torzulásoktól megszabadított értelmezésének. Ezért szükséges már most, a jövő feltételezett krónikását megelőzve, szinte menet közben számba vennünk az elődök örökségének tanulmányozását.

Ez a vállalkozás nem múlt felé forduló menekülés a ma feladatai elől. Felléphet ugyan bizonyos egyensúly-bomlás műltszemlélet és jelen-tudat között az utóbbi rovására. Ez az eltolódás főképp abban az esetben válhat károsná, ha maradi, a megszüpített múltat visszasóvárgó, a jellel szemben pedig szkeptikus vagy elutasító nézeteket és állásfoglalásokat érvényesít. A mi esetünkben azonban — hic et nunc — nem erről van szó. A veszély sokáig éppen az ellenkező irányból, a történelmietlen, dogmatikus beütésű közömbösség felől fenyegetett, és ma is ott kísért mindenfajta elidegenedtségben. Persze, az arányokra szüntelenül vi-

gyáznunk kell; a múltidézés kampányai a telítettség taszító-élményét válthatják ki.

Nos, azúttal nem ilyenfajta meggondolások adták kezembe a tollat. Néhány szerkesztői adósság törlesztésének szándéka indította el bennem a gondolatsort. Mulasztásokra szeretnék most emlékeztetni, olyan teljesítményekre, amelyeket — érzésem szerint — eddig még nem méltányoltunk érdemeiknek megfelelően.

A múlt és a közelmúlt irodalmi tradícióinak újraértékelése nagy érdeklődést, gyakran szenvedélyes vitákat vált ki. Nem lehet hiányérzetünk a tekintetben sem, kellő figyelmet és teret szentelünk-e szabadságharcosaink emlékének. A különböző évfordulók megünneplése országos, tömegeket megmozgató rendezvényekre nyújt alkalmat. (És jó, hogy ez így van.) Elmondhatjuk, hogy az Ady-ünnepségek méretei országhatáron túl is elismerést váltottak ki. Vonatkozik ez a Petőfi-évfordulóra, valamint az ez alkalomból megjelent kiadványokra is. (Külön kell itt méltatnom az Igaz Szó példás szerkesztői műgonddal összeállított Petőfi-számát.) Elmondhatjuk még azt is, hogy a múlt nagyságainak e felidézése jól szolgálja mind a román nép és az együttélő nemzetiségek testvériségét, mind a lenini értelemben vett nemzeti büszkeség ápolását. Ervényesülhetnek az ösztönző tényezővé szublimált lokálpatriotizmus igényei is.

Röpke áttekintés jelezhetné azonban, hogy a történelmi „memóriánk” szinte hiánytalanul eleveníti fel irodalmi értékeinket, az amnézia kétségtelen tünetei jelentkeznek filozófiai és természettudományos-műszaki örökségünk felmérésében. Pontosabban: a közvélemény, a sajtó kevésbé reagál ennek az örökségnek a számbavételében jelentkező törekvésekre.

Itt van filozófia-történezeink munkássága, például Hajós József több mint másfél évtizedes, lelkiismeretes, elmélyült kutatótevékenysége. s ennek számos kötetben testet öltő eredménye. Mi a magyarázata annak, hogy Mentovich Ferenc, Kiss Mihály, Parádi Kálmán és Sámi László írásainak újrakiadása, illetve értelmezése aránylag gyér visszhangot váltott ki? Egy-két recenzió, néhány elismerő jelző és utána mind a szerző és könyvei, mind a megelevenített gondolkodók újra a feledés homályába veszttek. Persze, az erdélyi magyar filozófia, pedagógia és társadalmi gondolkodás jelesei (egy-két kivételtől eltekintve) nem vetélkedhetnek irodalmunk váteszeivel. Ám az arányokat megtartva sem térhetünk egyszerűen napirendre afölött, hogy felelevenített hagyatékuk nem vált élő, ható tényezővé közművelődésünkben; nem munkál történelmi tudatunkban. Vannak nyilván biztató jelenségek is. Benkő Samu Bolyai-könyvének meleg fogadtatására és arra a kedvező visszhangra gondolok, amelyet Hajós sok éve elfektetett, de végre napvilágot látott munkája Köteles Sámuelről a sajtóban és az olvasók között kiváltott. A kivétel viszont csak erősíti a (sajnos, negatív előjelű) szabályt.

Hasonló a helyzet természettudományos-műszaki és orvostudományi örökségünkkel. Pedig itt sincs hiány sem évek óta folyó, igényes és színvonalas kutatómunkában, sem a feltárt és feltárandó értékekben. Jakó Zsigmond, Spielmann József, Csetri Elek, Imreh István és Izsák Samu technika- és orvostörténeti tanulmányai főként szakkörökben keltettek érdeklődést. Sajtó és olvasó alig vett róluk tudomást. Pedig ezek a munkák nem csupán szaktudományi szempontból érdemelnek figyelmet. Olyan

adalekokat tartalmaznak, amelyeket társadalom- és kultúrtörténeti szintézisekben kell értékesíteni. Olyan sokoldalú kutatókat, értelmiségieket (Nyulas, Köleséri, Mátyus, Gecse és mások) idéznek fel, akik a sajátos erdélyi viszonyok között a magyar természettudományos humanizmus és felvilágosodás kiemelkedő, európai látókörű képviselői voltak. Mellőzni őket a nemzetiségi-történelmi tudat kimunkálásában nemcsak megengedhetetlen fényűzés, egyenesen vétek lenne!

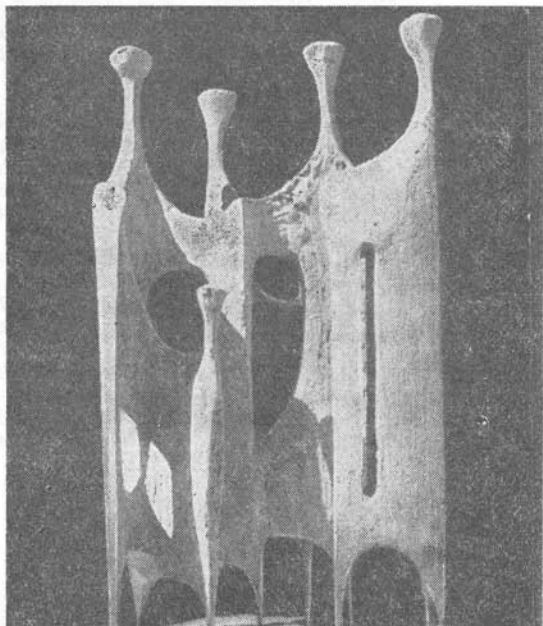
Úgy látszik, a közeletünkre eddig jellemző irodalomközpontúság (amely egyre több ellenkezést vált ki) retrospektíven is érvényesül. Ez az irodalomtörténeti egyoldalúság hagyományaink tudatosításában és népszerűsítésében pedig — szegényítően hat.

A romániai magyar irodalom változásait vizsgálva, Gaál Gábor azt írta 1937-ben, hogy a történelem új keretei között önálló nemzetiséggé alakuló magyarság eredeti funkciója az irodalom. Vajon az irodalomcentrizmus igazolását kell látnunk ebben a megállapításban? Nem hinném. A Korunk hajdani főszerkesztője inkább csak azt a tényt rögzítette, hogy a két világháború között az irodalom sokáig a kisebbségi sors kifejezője, az önösszeszedés legfontosabb eszköze volt (de már akkor sem kizárólagos jelleggel). Egyébként G. G. egész szerkesztői és kritikusi tevékenysége ellentmond az előbbi feltevésnek. Ki tett ugyanis többet nála a modern filozófia és tudományos művelődés meghonosításáért? Ki fogalmazta meg következetesebben az író társadalmi és bölcséleti tájékozódásának szükségességét, ha nem éppen Gaál Gábor?

A korszerű nemzetiségi tudat belső struktúrája meg kell hogy feleljen a XX. század követelményeinek, a tudományos-műszaki forradalom, az információ-robbanás támasztotta igényeknek. Bármilyen egyoldalúság, művelődésünk beszűkítése a nyelv és az irodalom keretei közé a lét síkján is éreztetné káros hatását. Sokoldalúan, gazdagon tagolt művelődésünk fejlesztésében sáfárkodjunk tehát jobban filozófiai és természettudományos-műszaki örökségünkkel.

Gaál Gábor

Ingo Glass:
Az ember vára

◆ Követendő példát mutatót székelyudvarhelyi Municipium Művelődési Házának munkaközössége, amikor saját kezdeményezésként Korunk-olvasó és -szerkesztő találkozót iktatott be a tevékenységi tervébe, figyelembe véve „a folyóirat jelentékeny hozzájárulását értelmiségünk széles körű, messzibb látóhatárokra nyíló tájékozódáshoz.”

A június 13-i munkagyűlésen résztvevő jogászok, orvosok, tanárok és műszakiak hozzászólásaiból az az igény bontakozott ki, hogy helyesen válogassunk bonyolult korunk sokrétű problémái között, növeljük a kérdések tárgyalásában az elvszerűséget, s biztos orientációt és józan giudiciumot sugalljunk.

Balogh Edgár, László Béla és Lázár József szerkesztői beszámolója után Albert Dávid a múltismeret és önismeret tárgykörében eddig megjelent írásokat szintetizálva mutatott rá: a helytörténeti kutatások vonalán nemcsak a részre (kiseb tájegység), hanem az egészre (ország-rész—ország) jellemző jegyeket is ki kell mutatni, hogy az érdeklődést tovább gyűrűztessük. András Zoltán és Papp András a lapszerkesztés belső arányainak kérdéseit vitatta a már kialakult skálán belül, nagyobb vagy kevesebb terjedelmet javasolva szépirodalom számára, de mindketten megegyezve a vitaszerű fórum-jelleg erősítésében. A hozzászólók általában ellene voltak a további skálabővítésnek — főleg a témakörök műfaji gazdagítását vagy világnézetibb megalapozását emelték ki —, ám Csergő Bálint és Páll Gyula a jogtudományi kérdések átmeneti kiesését tették szövé, hangsúlyozva, hogy e problémák szorosan kapcsolódnak az erkölcsi tematikához az állampolgári nevelés vonalán. A szaktudo-

A kötelező tizosztályos oktatási rendszer kiteljesítésének küszöbén, művelődési életünkben az írás-olvasás érezhető felélenkülésének szakaszában jutottunk hozzá a régóta nélkülözött *Helyesírási tájékoztatóhoz**. Összinté örömmel és elismeréssel mondhatjuk, hogy a *Tájékoztató* a négy neves nyelvész egyik leghatásosabb közönségszolgálatára, a tudományos könyvkiadás évtizedes mulasztásának pótlásaként pedig az Irodalmi Könyvkiadó egyik legnemesebb befektetése. Hiszen beszéd- és íráskultúrára nevelés ma már elképzelhetetlen ilyen jellegű segédkönyvek nélkül.

Bármennyire is szaporodnak a hangos beszédet rögzítő elektro-akusztikai berendezések, mégis a helyes kiejtési normákkal sem a beszélők többsége, sem a tágabb értelemben vett nyelv-művelés, nyelvi nevelés nem foglalkozik fontosságukat megillető súllyal. A nyelv írott változata mindenkor és minden nyelvben — a dolog természetéből adódóan — egységesebb, mert összetevő jelei elvontabbak, használati szabályai pedig normatív mivoltukban is könnyebben megfoghatók. Róluk már az első elemi osztályban kezd kialakulni egy olyanfajta álláspont, amely szerint az ellenük való vétségekért adott esetben megszégyenitene bennünket. A jó pedagógusok munkájának nyoma ez.

Az utóbbi időben azonban éppen az oktatók egyre gyakrabban sajnálkoznak amiatt, hogy nemcsak a nyelv hallható, hanem a vizuálisan érzékelt formájával szemben is mintha megcsappant volna az igényesség. E kiadványt tehát nemcsak a magyar nyelven tanítók, a magyar nyelvű kiadványok íróinak meg szerkesztőinek sajátos munkája szempontjából, hanem a hazai magyar anyanyelvi oktatás e kissé elhanyagolt oldaláról is méltányolnunk kell.

Kétségtelennek tartjuk ugyanis, hogy e helyzet kialakulásában többek között a helyesírási szabályzat meg szótár hiányának is része volt. A líceumot végzettek nagyobbik fele még csak nem is látta a helyesírási szabályzatot. (Az iskolai nyelvtanok pedig természetesen nem pótolhatják a helyesírási tudnivalók rendszerezését.) A *Tájékoztató* szerkesztői tehát nagy szolgálatot tettek a romániai magyar nyelvű oktatás tanítói és tanári karának, a népes tanulóifjúságnak, egyszerűen a magyar anyanyelvi oktatásnak is.

A könyvben mind a magyar helyesírási vonatkozó szabályokat (7—99), mind pedig a helyesírási szempontból esetleg sajátos kérdéseket felvető szavak jegyzékét (101—404) megkapjuk. A szabályzati rész nem a Magyar Tudományos Akadémia helyesírási szabályzata X. kiadása 3. lenyomatának egyszerű átvétele. Az egybeeső számozással pontokba foglalt

* *Helyesírási tájékoztató*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1969. A szabályzati részt Szabó T. Attila, a szótári részt Gálffy Mózes, Kelemen Béla, Márton Gyula szerkesztette.

szabályok tekintélyes részét átfogalmazták, sőt a, b, c jelzéssel szép számban kiegészítették. E kiegészítések nemcsak a még általában szabályzatba kívánczó helyesírási tudnivalókra, hanem sajátosan a magyar írásbeliség erdélyi változatára is kiterjednek. Így kapott helyet külön alfejezetként *A román közzsók és tulajdonnevek írása* (a 264/a, b meg c pontban). E kiegészítő szabályozások nagyban növelik a *Tájékoztató* értékét. Ezen nem változtat az sem, hogy egy-két esetben a már meglévő pontnak csupán a kibővítése is elegendő lett volna (például a 105/a az 58-ban, a 72. a 73-ban).

A *Helyesírási tájékoztató* szótári része elsősorban *A magyar helyesírás szabályai* X. kiadása 3. lenyomatához csatlakozó szótári mellékletre támaszkodik. Emellett jócskán találunk benne anyagot a *Helyesírási tanácsadó szótár*ból (Budapest, 1961), kevesebb címszó pedig meg a belső címlapon jelzett más szótárakból való.

A szótári melléklet terjedelmét tekintve mintegy középszótár a helyesírási szabályzathoz mellékelt szójegyzék és a teljesség igényével készült *Helyesírási tanácsadó szótár* között. A szabályzathoz csatolt ekkora szójegyzék még nem nehezíti meg a könyv kezelhetőségét. E terjedelemhez igazodva válogatták össze azokat a szavakat és szóalakokat, amelyek az általános műveltségű író-olvasó ember szókincsének a leggyakrabban előforduló szavai, s amelyeknek helyesírásában esetleg kételyek támadhatnak.

Figyelmesen lapozgatva, hasonlítgatva a szótári részt, még az is szembeötlik, hogy a magyar irodalmi nyelv egyik különleges sajátosságának, az *ik-es* igeragozásnak a helyesírását a felszólító mód, jelen idő, egyes szám 3. személyű alakot) minden esetben megkapjuk. E kiegészítés (sőt állásfoglalásnak is mondhatjuk) a magyar irodalmi nyelv erdélyi változatára való tekintettel szükséges volt, minthogy nyelvjárási szinten éppen a keleti, főleg a székely nyelvjáráások jellemzője. Vannak itt még olyan szavak is, amelyek csak a romániai magyar beszélők ajkán élnek.

A legfontosabb szavak mellett még néhány személy- és helynév helyesírása is bekerült. A világrészek, az ismertebb országok fővárosának, az ókori görög művelődés nagyjainak, egy-két közismert felfedezőnek, zeneszerzőnek a nevét is megkapjuk. A teljességre való törekvés e tekintetben szóba sem jöhet. Az adott terjedelmi keretek között a válogatásban az egyéni eltérés igen különböző lehet. De még így is az idevágó részt egy esetleges újrakiadásban egységesíteni kell, illetőleg ki kell egészíteni. Az ilyen szavaknak, mint Luxemburg (állam) és Luxembourg (város) meg egynéhány személy, illetőleg helynévnek szintén be kell kerülnie a szótárba.

Ezek azonban már a jövő gondoljai. Most csak mindannyiunkat, akik a magyar írásgyakorlattal naponta találkozunk (de a szélesebb közönséget is), megelégedés tölthet el, hogy megbízható, könnyen kezelhető és izléses kivitelezésű könyvet forgathatunk (ezért illesse elismerés a technikai szerkesztőket), amely írásos magyar nyelvi gondolatközlésünkben mindig hasznos és nélkülözhetetlen tájékoztató.

Teiszler Pál

mányi kérdéseket érintő tanulmányok érthetőbb nyelvezetét sürgette Bakk Elek főorvos, rámutatva, hogy az ilyen irányú törekvés nincs kárára a színvonalnak, de a világosabb tájékozódást a nem szakember számára megkönnyíti.

Orvendetes volt a szinte szenvedélyes hozzáállás a Korunk terjesztésének kérdéseire. A Municipiumok régi Korunk-barátainak körén túl örömmel láthattuk jelen az érdeklődő fiatalokat, a jövő olvasóit is.

◆ *Genthon István* halálával *Lyka Károly* után a magyar művészettörténeti kutatás és képzőművészeti irodalom leg-rangosabb alkotója távozott az élők sorából.

Kutatásainak súlyát mi sem jelzi inkább, mint az a körülmény, hogy nagyszabású műemlék-monográfiája (Magyarország művészeti emlékei, 1959—1960) már megjelenése pillanatában „megszemélyesítve” ment át a köztudatba. „A Genthon” — csak így emlegetik e szellemében újszerű és gyakorlatilag is a részletekig megbízható többkötetes munkát. Művészettörténeti-topográfiai kutatásai mellett a képzőművészetnek szinte minden ága foglalkoztatta. Gerevich Tibor tanítványaként, talán az ő ösztönzésére, előbb a poszt-nagybányai festészet iránt érdeklődik (Bernáth Aurel, 1932) majd két nagy lélegzetű összefoglaló kiadvány fémjelzi kutatói képességeit (A régi magyar festőművészet, 1932; Az új magyar festőművészet története, 1935). *Értékeléseit* — ez a kötetek legnagyobb érdeme — az eredeti alkotás biztos felismerése jellemzi. Több nyelven megjelent tanulmányai közül kiváló *Rippl-Rónai monográfiája* érdemel különös figyelmet; az utóbbi évek terméséből egy Czöbel és egy Ferenczy Károly monográfia.

A 66 éves korában elhunyt Genthon István, Zádor Annával közösen, főszerkesztője volt a nemrég megjelent négy kötetes Művészeti Lexikonnak.

◆ Szerencsés ötletnek találtak a tanügyben dolgozó Kolozs megyei képzőművészek első közös tárlatát. Igen szerencsésnek, mert fórumot biztosítottak egy sajátos kategóriának, s ami talán ennél is több, újabb jelentkezési formát mindazoknak, akikre figyelni érdemes. Bizonyos: nem kevés azoknak a száma, akik a körülmények kevésbé szerencsés összejárása miatt művészeti életünkben kerülő utakon biztosítottak helyet maguknak. A naív művészt hűveire, „spontán” alkotóinkra gondolunk, kiknek — alkat szerint — lét- vagy nemlét kérdése lehet a támogatás.

Györkös Albert a naív művészet legszebb hagyományainak nyomdokain primőr elméneinek ösztönös festészeti megfogalmazásával követel helyet legeredetibb alkotóink sorában (Halász a léknél című képet júniusi számunkban közöltük). Macskássy József már jóval több szerkesztési ujjgyakorlattal közvetít (ennél fogva kevesebb ösztönösséggel). Szülőházam című képe primitív szimbolikájának varázsával mégis megállított. Nagy Anna hármas portréja, Buda Lőrinc több expresszív lélegzetű képe, a grafikában Ivan Dumitru Oratorium című lapja, Iulian Surugiu rajzai, végül Suba László és Gergely István szobrai más „műfajban” szolgáltak meglepetéssel.

Nem hiányzott persze a „tanügyiék” kísérletnek szánt bemutatójából az irodalmiaskodás, a zsáner, de az öncélú modernkedés, sőt — valljuk meg — még a giccs sem. De: azokra figyeltünk, akikre figyelni érdemes!

Azért vállalkoztam Balázs Sándor könyvének* rövid méltatására, mert a filozófia a szakmám, a humor pedig nagyon kedvelem.

A szemantikához viszont nem értek. Ha értenék, recenziisi feladatomat módfelett megkönnyítené, ha hosszabban elidőzhetnék, teszem fel, az „és” kötőszó értelmezésénél, lévén ez az „és” az egyedüli a cimben szereplő három szó közül, amelyben a vélemények megegyeznek, amelynek tartalma nem vitatott évszázadok, sőt évezredek óta, mint ahogy az a humoré vagy a filozófiáé. Persze, Balázs Sándor könyve nem egyik vagy másik vitát kívánja folytatni. A filozófia mint olyan nem tárgya munkájának, de a humor problematikája sem érdekli kimerítően, hanem csak egy bizonyos szempontból: a filozófiai elemzés szempontjából. Nem a filozófia humoráról ír (bár ez sem lenne érdektelen téma!), nem is a humor filozófiájáról, hanem a filozófus szemével, pontosabban: fogalmi apparátusával kíván közelebb férkőzni a humor lényegéhez.

Sikerült-e ez a kísérlet? Ha a „megoldást” tartanánk a siker kritériumának, akkor azt kellene mondanunk, hogy nem. Ám ha a kérdések megoldása lenne az irodalomelméleti, esztétikai vagy filozófiai munkák hasznának és értékének egyedüli kritériuma, alaposan megirikthetnánk könyvespolcainkat. A humaniorák többek között abban különböznek, például, a matematikától, hogy míg az utóbbi esetében egy probléma megoldása lényegében megszünteti a problémát mint olyat, az előbbieknél mindig nyitva áll az újrafogalmazás lehetősége és szükségessége. Balázs kísérletét sikeresnek ítélem, mert munkájának eredeti a problémafelvetése, tudományos igénnyel és szinten nyúl tárgyahoz, elméletileg tájékozott, érvelése tetszetős, és ha nem is ad „végleges” megoldásokat, álláspontjai kellően megalapozottak.

Egyébként a könyv megjelenését önmagában is örvendetesnek tartom. Az irodalommal és művészettel kapcsolatos hazai elméleti könyvkiadásunk ugyanis túlnyomórészt irodalom-, illetve műbírálatra, irodalom-, illetve művészettörténetre és irodalomelméletre szorítkozik. Tulajdonképpen esztétikai irodalmunk nem bővelkedik nagyobb lélegzetű munkákban (a magyar nyelvű különösen nem), filozófiai igényű munka pedig ezeken a területeken még inkább ritkaságszámba megy. Balázs könyve figyelemre méltó azért is, mert első eset nálunk, hogy egy filozófus belülről — és nem kívülről megfogalmazott sémák formájában — nyúl hasonló témához.

Balázs Sándor könyvének előnyére válik, hogy a szerző maga is tisztában van vállalkozásának nehézségeivel, buktatóival és szükségképpen korlátaival. Amint az Utószóban írja, a legbonyolultabb lény az ember, és az ember valóságához viszonyulásának

* Balázs Sándor: *Humor és filozófia. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1969.*

egyik legbonyolultabb formája a nevetés. Mit kezdhet az elmélet ezzel a hatványozottan bonyolult jelenséggel? Az elméletek mulandók, a kacagás örök — idéz Balázs egy amerikai szerzót, ki ezekkel a szavakkal mond szentenciát mintegy hetven általa elemzett humorelmélet fölött. Nem vitás, hogy ez a híres fausti sorokra emlékeztető, életvidám szkepticizmus az elmélet potenciájában megkísérti mindazokat a humorelmélettel foglalkozókat, akikből még nem vezett ki a humor. És szerintem ez a derűs szkepszis sokkal rokonszenvesebb, emberibb és legfőbbképpen bölcsőbb az öntelt szellemi akarnokságnál. Bármennyire is furcsának tűnhet, a magam részéről a könyv legsikerültebb részeinek azokat a fejezeteket és paragrafusokat tartom, amelyekben még akkor is, ha a szerzót magával ragadja a rendteremtési, rendszerzési, tipologizálási hév, fel-felbukkan egy kis kérdőjel, egy kis fenntartás, egy kis szkepszis, egy „lehet, hogy másként van“. (Ha szabad egy régi és klaszszikus viccet parafrazálnom — és lévén humorról szó, ez itt talán megengedhető —, számomra mindig rokonszenvesebb, amikor azt mondják, lehet, hogy a humor nem olyan, mint egy kút, mint az, amikor ellentmondást nem tűrően közlik, hogy a humor olyan, mint egy kút.) Sohasem annyira, hogy megkérdőjelezze magának az elméleti kutatásnak a szükségességét és hasznát, hogy agnosztikussá váljék, csupán annyira, hogy az elmélet sürkéségét közelebb színezzé az életfa zöldjéhez. És korántsem véletlen, hogy ez egyáltalán nem árt az elméletnek, hanem ellenkezőleg, az őt megillető koordinátákba helyezi és fejlődésében serkenti (hiszen nem véletlenül volt Marx kedvelt jelmondata: „De omnibus dubitandum“). Ahogy Balázs írja: „Az elméletek mulandók — ez igaz. De vajon minden újabb, a régít csak egy millimikronnal is meghaladó magyarázattal, a pozitívumok szintézisével, egyes hamisnak ítélt tézisek bírálatával, a marxista filozófia elveinek e területre történő alkalmazásával, a marxizmus klasszikusainak gondolkodásmódjában vagy egyes megállapításaiban rejlő értékek feltárásával nem jutunk-e közelebb a jelenség megértéséhez? Erre a millimikronra vállalkozunk abban a meggyőződésben, hogy mélységesen agnosztikus az az álláspont, mely szerint a nevetés elméleti-filozófiai megértése lehetetlen.“

A nevetés elméleti-filozófiai megértése kétségtelenül lehetséges — ezt bizonyítja egyébként Balázs könyve is —, ez a megértés azonban, egy lenini kifejezéssel élve, állandó és vég nélküli közeledés a tárgyhoz. Éppen ezért dicseretes, hogy Balázs legtöbb tételét feltételes módon fogalmazza meg, jelezve, hogy nem szentenciákat és megoldásokat kíván nyújtani (ezt nem is tehetné — hogy a témakörben maradjunk — a neveltségessé válás veszélye nélkül), hanem szempontokat a tárgyalt kérdések megközelítésére.

A szerző vállalkozásából szükségképpen következnek, hogy a könyvének első nagyobb fejezetét a humorelméletek történetének szenteli, pontosabban a filozófiatörténet nagyjainak a humorra vonatkozó nézeteit ismerteti. Platon, Arisztotelész, Hobbes, Kant, Bergson, Csernisevszkij, Hegel (Freud kissé disszonánsan illeszkedik ebbe a sorba) humorelméleteit vizsgálva

téka

Petőfi Sándor

Költemények

Romániai magyar könyvkiadásunk ezzel a két vaskos kötetnyi Petőfi-verssel tiszteleg a százhusz éve Fehéregyháza végében meghalt költő halhatatlan emléke előtt. A korától elválaszthatatlan és minden időkben, a világ bármely táján mindig időszerű költő verseit ajánlva idézzük Lászlóffy Aladár előszavából: „A kor készüléke előtt ülve, ki Petőfit hallgatja, meghallgatja a huszadik század utolsó harmadában — a legtisztább és legvalódiabb szellemi izgalmainkon iskolázik, elővel érintkezik, igazsággal és emberi nagysággal erősödik. Mert anyanyelvének és a világnak egyaránt igazi, teljes értékű fia volt, mert nem-múlón korszerű és modern értelemben mély az ő költészete.“ (Irodalmi Könyvkiadó, 1969.)

Fekete Sándor

Petőfi, a vándorszínész

Petőfi Sándor színészpályáról az irodalomtörténetírás mindezüideig túlnyomórészt elmarasztaló véleménnyel volt. Életének ezt a szakaszát mint sajnálatos kudarcot tárgyalták, s zavart mentegetőzéssel magyarázták, hogyan volt lehetséges egy ilyen önfelreismerés. Fekete Sándor most új-ravizsgálja Petőfi színészi pályafutását, s egészen új eredményekre jut. Kiderül, hogy a Petőfi színészi balsikereit szegyéllő koncepció egy sereg olyan tényt temetett el, amelyek — a szerző által felkutatott újakkal együtt — épp ellenkezőleg, Petőfi nem egy színészi sikeréről tanúskodnak. Fekete fő vonásaiban rekonsztruíja Petőfi színészi útjának

téka

állomásait, szerepeit és színészi sikereit. Mindezeknek az adatoknak a birtokában a szerző — folytatásul — e valóságos képből adódó, Petőfi eszméi, művészi és politikai fejlődéstörténetét megvilágító következtetések levonását ígéri. Túl a Petőfi-irodalomban újszerű és sikerrel megoldott vállalkozáson, e könyv egyben figyelmeztetés arra is, hogy még a legjobban felépítettnek látszó irodalomtörténeti ítéleteket is csak akkor szabad elfogadnunk, ha kiállották a tényanyaggal való szembesítés próbáját. (Akadémiai Kiadó, 1969.)

Henryk Markiewicz

Az irodalomtudomány fő kérdései

Az irodalomtudomány alapvető problémáinak rendszerezésére vállalkozó marxista művek között Markiewicz most magyarul is megjelent könyve méltán keltett feltűnést 1965-ös első megjelenésekor, s joggal áll azóta is az irodalomtudósok érdeklődésének középpontjában. Irodalomelméleti kézikönyvről van szó, amely az alapkérdésektől (az irodalomtudomány tárgya és irányai, az irodalom meghatározó jegyei) kiindulva halad a nagyobb egységek (a mű felépítése, stílusproblémái, a műnemek és műfajok, az irányzatok és stílusok) tárgyalása felé eljutva végül az irodalom és a többi társadalmi jelenségek kapcsolatának vizsgálatához. A problémák tárgyalása során célja azonban nem pusztán a rendszerezés és az összefoglalás, hanem a különböző marxista és nem marxista nézetek elemző vizsgálata és saját, nemegyszer megkapóan új és vitakezdeményező tétéleinek megfogalmazása. Elméleti jel-

a szerző a marxista szemléletben nem azt domborítja ki, hogy mit nem adott egyik vagy másik gondolkodó a mához viszonyítva (ami természetesen nem akadályozza meg abban, hogy ne bírálja bizonyos tétéleiket), hanem azt, hogy mi újat nyújtott elődeihez mérten. Balázs tárgyalási módjából nyilvánvalóvá válik, hogy itt is, mint a gondolkodás, a kultúra egyéb területein, nem vélemények és tévedések kaotikus halmazával van dolgunk, hanem az ismeretek kumulatív fejlődésével, bármilyen zegzugos és tekervényes legyen is ez a fejlődési vonal. A szerző helyesen állapítja meg, hogy a premarxista gondolkodásban az esztétika terén a csúcspontot Hegel jelentette, hogy Hegel meglátása, miszerint a nevetés tudatossá vált ellentmondás eredménye, a legátfogóbb. A humor filozófiai megközelítésében a marxizmus a materialista módon átértékelt, történelmi-társadalmi keretekbe ágyazott hegeli szempontokból indul ki. Balázs elemzéseinek túlnyomó része is a valóság és a gondolkodás ellentmondásai körül mozog, a humor főbb formáit az ellentmondások formáival hozza összefüggésbe. Így vizsgálja meg a dialektika legismertebb kategóriapárjainak (feltétel—ok, ok—okozat, szükségszerű—véletlen, lehetőség—valóság, látszat—lényeg, logikai—történeti) humorforrásként való jelentkezését adott körülmények között, nevezetesen akkor, amikor az ellentétes oldalak viszonya természetellenes és illogikus módon alakul a nevető alany aktív hozzájárulásával.

A humor filozófiai elemzésének egyik legösszetettebb és egyben — mind az idealista és szubjektivistá, mind a mechanikus és vulgarizáló felfogásoktól való elhatárolás szempontjából — legfontosabb kérdése az objektív és szubjektív oldal, tárgy és alany egybefonódása a komikum létrejöttében. Balázs felismeri e kérdés döntő jelentőségét, és éppen ezért, miután kimutatja az ellentmondásban a humor alapját, rögtön hangsúlyozza és megvizsgálja az alany szerepét a humor kialakulásában. Könyvének utolsó fejezetében a humor társadalmi feltételeit és meghatározóit villantja fel.

Valamennyi kérdés megvilágításában Balázs Sándor alapos tájékozottsággal és biztos kézzel foglalkozik a marxizmus klasszikusainak útmutatásainhoz, megállapításaihoz. Néhány, közvetlenül a humorra, a komikumra, a nevelésesre vonatkozó marxi megállapítás kiemelése valóságos „trouvaille“, és megfelelő „kifutásuk“, elemzésük és hasznosításuk jelentős mértékben hozzájárul a könyv értékéhez. Különösen érdekes a szerző elemzése két marxi megállapítással kapcsolatban: az egyik szerint „a szellem lényegi formája a vidámság, a fény...“, a másik szerint „a nevelésest akkor kezelem komolyan, ha nevelésesként kezelem“. E viszonylag kevésbé ismert és hasznosított marxi megállapításokon kívül a szerző természetesen megfelelő módon alkalmazza a klasszikusok valamennyi alapvető, a humorra és a komikumra vonatkozó nézetét. Ezzel kapcsolatban

említem meg, hogy valamivel nagyobb gondossággal a szerző világosabban különbséget tehetett volna a marxizmus klasszikusainak a humorra vonatkozó elméleti megállapításai és briliáns publicisztikájuk ironikus, szarkasztikus vagy karikírozó fordulatai között.

Balázs Sándornak érdeme az is, hogy újszerű témáját egyáltalán nem „szakállas” formában dolgozta fel. Írása hol esszéisztikus, hol jó értelemben vett publicisztikai jellegű, világos, gördülékeny, gyakran szellemes. Talán nem ártott volna áttekinthetőbbé tenni a fogalmi apparátust. Persze, nem könnyű feladat ez, hiszen éppen a fogalmak tisztázása a legnehezebb feladat. Noha a bevezető megjegyzések után a szerző körülírja fogalmait, a tárgyalás folyamán nem mindig követhető nyomon alkalmazásuk (humoros hangulat, nevetető hatás, nevetséges, humor, komikum; valamint: a humor forrásai, fajtái, formái és így tovább).

A könyv utolsó fejezetét kissé elnagyoltnak tartom a többihez viszonyítva. Tulajdonképpen nem is hibáztatom érte a szerzőt. E fejezet megfelelő kibővítése egy új és más könyvet követelne. Balázs munkája és annak utolsó fejezete újra felvetette bennem azt a már régebben mocorgó gondolatot, hogy a humor szociológiája legalább olyan izgalmas probléma, mint a humor filozófiája. Balázs villanásszerűen utal is néhány ilyen szempontra. Hogy csak „kapásból” említsek néhány ilyen problémát: hová lettek a két világháború közötti (és még régebbi) tőzsdeviccek, üzleti krach viccek, hozomány-viccek (és természetesen nemcsak tréfák, hanem bohózatok, kromik, tárcák; még az anyósviccek is hanyatlásnak indultak, tekintettel a nagyszülők megnövekedett szerepére a modern családi életben). Igaz, hogy a humor, a nevetés gyilkos erejéről minden esztétikai tankönyvben szó esik, de szociológiailag is alá kellene támasztani a humor kritikai, bizonyos körülmények között ellenzéki, mindenesetre az apologetikával összeegyeztethetetlen jellegét. További szociológiai kérdés a különböző társadalmi rétegek által kedvelt, értett, művelt humorfajták, vagy másként fogalmazva, annak elemzése, hogy ki min nevet. (Ha emlékezetem nem csal, Cervantesről jegyezték fel, hogy amikor elítélteknek olvasott fel a *Don Quijotéból*, azt a részt, amelyben a kiszabadított gonosztevők alaposan helybenhagyták a lovagot, és amelyet Cervantes maga tragikusnak és megrendítőnek vélt, harsány röhej fogadta.)

Mindézt, persze, nem Balázs Sándortól és nem könyvtől kérem számon. Ha azonban, előbb-utóbb, ezeknek a kérdéseknek a tudományos igényű tárgyalására is sor kerül, eggyel több okunk lesz arra, hogy Balázs Sándor könyvét bátorítónak és gondolatébresztőnek tekintsük.

Kallós Miklós

lege ellenére sem teoretizáló, hanem az irodalmi alkotás konkrét valóságát mindig szem előtt tartó mű. (Gondolat Kiadó, 1968.)

A szürrealizmus

A két világháború közötti korszak e jelentős és bizonyos kezdeményezéseiben máig is élő és ható stílusirányzatát vizsgálja a nagysikerű IZMU-SOK-sorozat legújabb kötete. Bajomi Lázár Endre, a kötet szerkesztője átfogó bevezető tanulmányában végigköveti a szürrealista mozgalom viharos történetét s az irányzat jelentkezését a nyugati és a kelet-európai irodalmakban, költészetben, prózában, drámában, filmben és festészetben. Ezt követően Szávai János foglalja össze a szürrealizmus esztétikáját. A kötet dokumentum-részében — a sorozat hagyományának megfelelően — megtalálhatók az irányzat legjelentősebb képviselőinek elméleti írásai, programjai (Breton, Éluard, Prévert, Dalí), a fontosabb kritikai értékelések (Sartre, Garaudy), végül az irodalmi szemelvényanyagban Aragon, Breton, Éluard, Queneau, Tzara, Nezval, Illyés Gyula, Kassák Lajos és mások versei és prózai írásai. (Gondolat Kiadó, 1968.)

Könyv és világ

Tessékeljük csak udvariasan előre, ahogy a gyengébbet szokás. De ha egyszer a könyv a gyengébb, miért keltek annyiszor a könyvek, igaz, gyakran kéretlenül, a világ védelmére? S miért óvja oly kevéssé a világ a könnyen szakadó lapokat, a törekeny gondolatot, a porrá s hamuvá omló testű szerzőt? Ha gyenge a könyv — miért félnék tőle? Ha meg erős, miért nem tud védekezni közöny és máglya, index és papírzúzda ellen?

A könyv — a jó könyv — rendszerint elégedetlen a világgal. Még a lehetséges világok legjobbjával is. Igaz, könyvben még senki olyat nem olvasott, hogy jobb már nem lehet a világ. Még komformista szerző sem vetemedik arra, hogy „nagy gonoszul“ azt hirdesse: „... már megállhatunk, mert itten Az ígéretnek földje van“. Petőfi még a való világban is csak átutazó volt, az ígéret Földmérője. Goethe is csak képzeletben élte át a „fausti pillanat“-ot. S a világ többi nagy könyve sorra (mert mind a világéi, ha az nem vállalja is mindig őket!), a Biblia és az Isteni színjáték, a görög tragédiák és az orosz regények — egytől-egyig perelnek a világgal. A komisz világgal a jó világért. Azért, melynek képét csakis a könyvekből olvashatták ki az emberek.

Csoda-e, hogy a világ nem elégedettebb a könyvekkel, mint azok vele? Előbb kiátkozza, majd klasszikusként tiszteli némelyiküket. Vagy fordítva. Korok, korszakok erkölcsi és esztétikai értékrendjét lehet kiolvasni a könyvekből, melyeket elutasítanak vagy felmagasztalnak. Ismeretes, milyen meghallgatásra lelt civilizációnk egyik alap-könyve, a kő-tábla, melyre a lángoló csipkebokor fényénél vésték fel az ígét: NE ŐLJ! Már a szerzője hitetlen hívei fején zúzta szét haragjában, hogy a Világ nem hallgat a Könyvre. Talán ez a sajnálatos eset az első számontartott precedens arra, hogy a könyv igenis fegyver lehet. Hogy öl, mert hátha csak így értik meg: ölni — nem szabad. Mózes naív volt és türelmetlen. De minek nevezzük Cézárt, aki író volt és hadvezér, s mikor lángoló gályáitól tűzbeborult a tudás tárháza, az alexandriai könyvtár, égtek a kéziratok és az emberek a birodalom dicsőségére, ő tűzzel és vízzel dacolva, életét kockáztatva mentett ki néhány — tekercset? Talán azóta áll a világ legerkölcstelenebb, legképmutatóbb dilemmája, az áldilemma: mi ér többet — a könyv vagy az ember? Pedig már Cézárnak tudnia kellett: ahol az emberélet olcsó, a könyvnek se lehet nagy becsé.

A papírsz-tekercesek idején, de jóval később is, a kódexek korában, a könyv vagyontárgy-számba ment. Sok rabszolgát vagy jobbágyot lehetett vásárolni az áráért, szép darab földet, erős barmokat. Azóta

már — a technikának hála — zseniális remekműveket birtokolhatunk potom áron. Az érték és az ár a könyvpiacra is messze került egymástól. Ami nagyon jó és nagyon rossz. A föld minden lakójának jutna betű, ahogy kenyér is juthatna... De a feltételes és a kijelentő mód között ott tátong az iszonyú, szégyenletes és túrhetetlen szakadék, elnyeli az egytagú szó-pallócskát, azt, hogy — HA...

Ha egy jelenségre nem találunk jelzőt, segítségül hívjuk a statisztikát: „A világ lakosságának mindössze 20%-a jut hozzá a napi 2700 kalóriához, ami alatt már az elégtelen táplálkozás kezdődik.“ A föld népességének több, mint egyharmada írástudatlan, csaknem a fele pedig gyakorlatilag annak számít. S közben repülünk a Holdba. Nem Münchenhausenel, hanem komoly tudósokkal, bátor űrhajósokkal. Ilyen bonyolult a világ időszámításunk 1969. esztendejében. S ezek után még kérdezze valaki, miért bonyolultak a könyvek, ennek a századnak a könyvei! Ettől a kérdéstől csak egy következtetésnyire van a következő lehetséges kérdés: mi a haszna századunkban a könyvnek, a humán kultúrának? Hasznot mondunk, bár tudjuk: ha üres hasat akarunk megtölteni vele, s láthattuk, az emberiségnek még mindig az éhség maradt az elemi, kielégítetlen szükséglete — a könyv használhatatlan.

De mennyiben szükséglete a könyv azoknak, akik mindennap jólaknak, sőt, a betűvetésben is járatosak? Újabb statisztikákkal bizonyíthatnók a civilizált világ mindennapi, riasztó tapasztalatát: a mass mediák, elsősorban a televízió, egyre kevesebb időt és türelmet, egyszerűen érdeklődést juttatnak az olvasásnak. A presztizs-fogyasztás, a technika bővölete is szerényre zsugorítja a költségvetésnek a könyvvásárlásra szánt összegét. Kitűnően prezentált, tartalmas képeslapok gondoskodnak arról, hogy emberek milliói recenziókból, interjúkból, reklámokból tudják meg, mit kellene, mit illenék elolvasniuk. Következésképp: nem olvasásuk el. A konzum-társadalom megengedheti magának, hogy embereket fizessen (nem is rosszul), akik olvasnak — helyette. Hízogó vagy lealázó ez a bizalom, a szellemi lustaságnak és önállótlanágnak ez a már-már intézményesített formája? Inkább az utóbbi. Az olvasás hovatovább foglalkozássá válik (akár a középkorban vagy az ókor bizonyos társadalmában, melyekben az írástudók külön kasztot alkottak); mi több, szakmai deformációvá lesz. Szakemberek tömegei panaszkodnak vagy mentegetőznek, hogy ha lépést akarnak tartani szakterületük irodalmával — szépirodalomra már nem jut idejük. Nem is hazudnak.

Mi fenyegeti hát a humán kultúrát? Az éhség vagy a jólét? A visszamaradottság vagy a fejlett civilizáció? Más-más oldalról mindegyik és az egész együtt. Hogy a világ szétszóródó figyelmét milyen, nem éppen irodalmi, bár adott esetben talán esztétikai eszközzel igyekszik felhívni a magát irodalomnak nevező üzleties exhibicionizmus, arra a júniusban megtartott I. nizzai Nemzetközi Könyvfesztivál szolgáltatott példát: egy fiatal regényíró évakosztümben dedikálta könyvét a 80 000 érdeklődő (könyvbarát?) bármelyikének, Botrány volt. A könyvek elkelték.

Nem tudom, lehet-e ezen nevetni. Hiszen a Beatles-ek legfrisebb lemezének borítékán magam láttam egyiküket ádamkosztümben. S ezek az angol fiúk vannak olyan tehetségesek (vagyis ilyen reklámra nem szorulók), mint az ismeretlen leányzó a nizzai könyvstand mel-

lett. A művészet mindenképpen önkítárulkozás. De az emberi méltóság, a kultúra becsülete évezredek konvencióink szerint megengedi a lelki sztriptízt, és szükségtelenek, lealázónak minősíti azt, hogy a szellemi értékek létrehozója testileg is lemeztelenedjék a világ előtt. Könyv és világ eddigi rendje szerint itt visszaélés történt valamivel. Hogy a meztelenség élt-e vissza a könyv becsületével, melynek önmagáért kell helytállnia, vagy egy értéktelen könyv elkelt példányai éltek-e vissza a szép női test örök-hatásos reklámjával — csak azok mondhatnák meg, akik látták a szerzőt és olvasták a könyvet.

„Volt idő — írja Norman Mailer esztétikáját méltatva Jack Richardson a New York Review of Books-ban —, amikor az írást a Kegyelemben részesültség aktusának tekintették, egyfajta természetfölötti beavatkozásnak az emberi képzelet mindennapi ügyeibe.“ Nos, ez az idő elmúlt. De amikor az írást a kiválasztottság jelének ismerték el, az írók meg kiválasztottnak — Szokratsésszel kiürítették a bűnök-poharat, Dantét számúzták, Dosztojevszkijt a kivégzőoszlophoz kötötték a Szemjonov-téren! Mikor és hol részesült hát az író abban a megbecsülésben, melyre teljesen indokolatlan nosztalgiával szokás visszagon-dolni? Az író csak annyiban különbözik a többi embertől, hogy hivatása egyben sorsa is. A könyv — cselekedet, melynek épp úgy megvannak a kiszámítható és kiszámíthatatlan következményei, mint minden emberi tettnek. Ha mégis úgy érezzük, igaza van Claude Roy-nak, aki Défense de la littérature (Az irodalom védelme) címen írta meg leg-újabb könyvét, az nem azért van, mintha azt hinnék: az irodalom holmi privilegizált helyzetből hirtelen mostoha sorsra jutott volna. Nem a múltból kiindulva kell a jelentől féltenuünk az irodalmat, hanem a jelenből kiindulva — a jövőtől. Mint Claude Roy, aki azért aggódik a könyv sorsáért, mert az emberiség sorsa aggasztja.

Márpedig a tudatlanság és a technokrácia között az irodalom, a könyv is az utilitarista manipuláció tárgyává züllhet, s ekként megfosztatva elkötelezetten nyugtalanító és „öncélúan“ gyönyörködtető funkció-jától, elsorvad, megsemmisül. Akkor pedig egy új korszak virrad az emberiségre, még akkor is, ha közben gombnyomásra repül szájába a sültgalamb. Az igény könyveket szül, a könyvek igényt. Ha kettőjük közül valamelyik nem keresi a másikat, akár úgy is, hogy elébe siessen — az emberöltőnyi pillanat végzetessé válhat. Mit tehet és mit nem tehet a könyv, hogy e pillanat be ne következzen? Fogas kérdés.

Válasz helyett hadd idézzük azt a Zola-anekdótát, melyet Roy említ könyvében. A vereség megjelenése után, egy társas vacsorán az író megszólította egy tábornok: „Mester — mondotta —, megírta A vereséget, most már meg kell bennünket ajándékoznia A győzelem-mel is.“ Zola rávillantotta híres csiptetőjét: „A győzelmet? Ez csak önök-től függ, tábornokom!“

Filesgy. Zulia

Bölöni Farkas Sándor életregénye

téka

J. L. Araguren

Sociologie de l'information

A szerző a különböző információeszközök tulajdonságai-
ból és funkcióiból indul ki, és
arra törekszik, hogy a modern
kommunikáció „nyelvtanát”
állítsa össze. E célból sorra
vizsgálja a közlés négy állan-
dó tényezőjét — a leadót, a
közvetítőt, a felvevőt és az
„üzenetet”, tehát magát a köz-
lést — az antropológiában, a
távközlésben, a szemantikus
filozófiában, a lyukkártyák és
a magnetofonszalagok techni-
kájában, a sajtóban, a keres-
kedelmi életben, a művésze-
tekben. A könyvet elemi jel-
lege, az olvasó előzetes tájé-
kozottságától való eltekintés,
egyszerű nyelvezet és sokol-
dalú illusztrációs anyaga al-
kalmassá teszi arra, hogy jó
bevezetésül szolgáljon az in-
formáció-elmélethez. (Hachette,
1968.)

Jó reggelt, Párizs!

Merész dolog egyetlen költő-
műfordítónak egy világhíradal-
mi rangú költészet mai ke-
resztmetszetének bemutatására
vállalkozni. Tóth István kötete
esetében ezt csak azért kell
hangsúlyoznunk, hogy még töb-
bet mondjon az a summás
megállapítás, hogy vállalkozá-
sa sikerrel járt. A modern
francia költészetet Paul Valé-
rytól Blaise Cendrars-on, Sa-
int-John Perse-en, Paul Éluar-
on, Louis Aragonon, Gabriel
Audisio-n, Jacques Prévert-en,
Eugene Guillevic-en, Jean
Rousselot-on, André Liberatin
át François Saganig és Juliette
Darle-ig bemutatni, a költői
egéniségek ilyen széles skálá-
ját műfordítói teljesítményben
átfogni csak úgy lehet, ha a
fordítóban egyesül a költőtárs
egéniségét magábfogadó alá-
zat a mű újraterejtéséhez
szükséges nyelvi-formai sokré-

Vitatható, milyenek áhítjuk a történelmi regényt.
Igéylhetjük, hogy napjainkhoz szóló példázatot köz-
vetítsen, szerethetjük, mint oldottabb formájú de hi-
telességre törekvő dokumentum-irodalmat. Folyhat a
disputa formáról, tartalomról, funkcióról, — abban
azonban mindenképpen egyet érthetünk, hogy szük-
séges, kell az olvasóknak. Kell a fiataloknak és ne-
künk, akiknek szellemi istápolása már nem az ifjú-
sági Könyvkiadó gondja. Tanúság rá Mikó Imre
könyve* is, amelyet oly gyorsan szívott fel a könyv-
piacról a fogyasztói ráéhezés.

Szép egymásratalálás eredménye ez a regény. Mikó
Imre maga vallja: Bölöni Farkas életsorsa mindig
foglalkoztatta, küszködött vele, nem tudott menekülni
tőle. A témát nem ő választotta, a téma választotta
őt. Bölöni Farkas talált rá arra a Mikó Imrere, aki
lázás fiatalságában, lelkesen fordult az erdélyi falu
felé, romantikus hevülettel — hadd vessük tisztelet-
tel papírra a szót —, de józan, illúziómentes, tudósi
tárgyilagossággal népi, nemzeti önismeretre törek-
szik. Testvérek abban is, hogy a népet és benne az
emberiséggel egybeolvadó önmagukat szerényen,
nagy-nagy alázattal kívánták mindenkoron szolgál-
ni. Ezért van Mikó Imre könyvének belső, emberi hitele,
ezért van a „mesének” historiai aranyfedezete és
ezért ötvöződhet „álom és valóság” hiteles élet-
rajzzá.

Kiről szól az írás? A szolgálat emberéről, a köz-
dolgok sáfáráról, a közösségnek áldozott élet szépsé-
géről. Valójában az egyik legszámottevőbb, leggyöt-
rőbb ősi kérdésünkről: az ember és a közösség, az
egyen és a társadalom viszonyáról. Mikó Imre
könyvéből egy olyan férfi lép elénk, aki a köz javára
törekedésben, az adó, az ajándékozó lélek örömeiben
keresi a közösségben az egyéni boldogságot. Nem
csak ő választ így a forradalmat váró korban. Bo-
lyai János *Údutanával* hazáját és az emberiséget
akarja szolgálni; Brassai Sámuel pályája kezdetén
írja: „Életem s annak minden iparkodása honnyo-
mé.” Bölöni Farkas szintén részt vett népe gyötrő
gondjaiban, töprengett, cselekedett érte. Elvetette
és megvetette a csak önmagát szolgáló józan óvatso-
kodót, a csak önérdekeinek élő, s így növekedett
nagygyá, így teljesedett ki személyisége. Kell lennie
példát sugárzó erőnek ebben az életsorsban, még ha
nem is indokolatlan a szerző gondja: korszerű-e ez a
választás, vállalja-e a mai olvasó útitársnak az ame-
rikai utazót? Hiszen annyira hiányzik életéből az
anyagiakban való bővelkedés, oly ritka a siker pez-
sdító itala. Sőt, osztályrészéül inkább a hátravettség,

* Mikó Imre: *A bércre esett fa. Bölöni Farkas Sán-
dor életregénye. Ifjlúsági Könyvkiadó, Bukarest, 1969.*

tűséggel. Ezért sikerült Tóth István 45 modern francia költő 182 versének fordítását egybefogó köteté, a legkülönbözőbb és legellentetesebb egyéniségek művészi visszaadása. Sokszínű lírát ismerünk meg ebből a kötetből, amelyet azonban egységbe fog a mai francia líra legjobbjainak humanizmusa, emberi és művészi elkötelezettsége. (Irodalmi Könyvkiadó, 1969.)

Studii de sociologie și psihologie socială

A Teorie și metodă în științele sociale (Elmélet és módszer a társadalomtudományokban) sorozat 6. köteté szociológiai és szociálpszichológiai tanulmányokat tartalmaz. A szerzők a szociológia elméleti és empirikus módszerének kérdéseivel, az elmélet és módszer egységével, a társadalmi jelenségek szerkezetének felfogásával, a gazdasági szociológia problematikájával, a szociológia és szociálpszichológia viszonyával, az ipari munka pszichoszociológiai aspektusával, a nevelésszociológia s a közvéleménykutató szociológia különböző vetületeivel foglalkoznak. A tanulmányok közös törekvése: a marxista elmélet alkalmazásának és hatékonyságának demonstrálása a szociológiai kutatások területén. Természetesen sok kérdés körül lehet és kell is még vitázni a csak a kezdeteknél tartó marxista szociológiai szemlélet továbbfejlődéséért és gazdagodásáért. (Editura politică, 1968.)

Hans Habe

Halál Texasban

A történelem egyik legsötétebb bűnügge a Kennedy-gyilkosság. Eltérően a szenzációhajhász íróktól, akik a gyil-

a lemondás, a borongó életérzés és a magányossá válás jut.

Vannak történeti-társadalmi helyzetek, folyamat-szakaszok, amelyekben az értelem emberének az adott szociális struktúra nehéz életformát, az egyéniség érvényesítésének mostoha feltételeket szab. Mikó Imre könyvében valójában a reformkor, és annak is az a periódusa bontakozik ki, amelyben megindul a támadás a pusztulásra ítélt fenntartani akaró zsarnokság ellen. Ilyen korszakokban könnyebb az azonosulás a nép érdekeivel, hiszen például a feudalizmus és az önkényuralom ellen lázadók érdekei, vágyai nagyjából egy szintre kerülnek, és az alkotó ember fokozottan érzi az egész társadalmat győtrő elmaradottságot, valamint a szellem szabad kibontakozását korlátozó önkény terhét. A kor tettekre serkent, de kockázatokat is rejt. Utat lehet törni, a népert, a haladásért sokat lehet tenni, de vállalni kell a még nem ébredező közönyt, a veszeltyt sejtő maradiak ellenállását, vagy az uralmuk fenntartását rettegve őrzők gyűlöletét. Nem csak alkotniok kell tehát, hanem meg kell küzdeniök az alkotás jobb feltételeit biztosító világért is. Ezért nagyobb az összebúvás lelki szükséglete, az összefogásra való készség, de több az erőpazarlás, gyakoribb az elmagányosodás, a társadalmi közegellenállást legyűrni nem tudók félreisiklása, megtorpanása is.

A reformkor szervezkedik, testületeket, intézményeket létesít, egyre-másra születnek az egyletek, a bizottságok, a közhasznú új organizációk. A regény lapjairól ez, az élet új formáit, az összebúvás lehetséges új sejtjeit építő ember is elének lép, nem csak az ismertebb, a haladásnak mintát vezet és programot adó utazó. Ez a Bölöni Farkas szervező lázas buzgalommal a Gondoskodó Társaságot, a dologházat, a vívoiskolát, a kaszinót, az olvasóegyletet és babáskodik a néplap megszűlésénél. Ilyen feltételek között azonban nagyobb a szétforgácsolódás lehetősége, nagyobb a belefáradás, a közönytől és kudarcoktól meggyötört ember tragikus hullásának veszélye is. Bölöni Farkas Sándorban is felvetődik a kérdés: „Hasztalan annyi tiszta szándék?” — s fél, hogy lelkének erje fogy, s „a jónak és igaznak hiedelme, olykor ingadoz” benne. Rettegve gondol arra, hogy legyőzötten „az üresen maradt hideg szívben nem foglaland-e helyet a gyűlölség s részvétlenség?”

Sok életíró nemzeti sajátosságnak, vagy legalább is táji specifikumnak minősíti a mi történelmünkben oly gyakori, törésekkel teli vagy befejezetlen életművet. Az alkotóképesség és a megvalósított mű, a felmutatható alkotás között valóban nem egyszerű túl nagy a különbség. A torzóban maradt, vagy hamvukba holt lehetőségek tragikuma vitathatatlan, és az sem csíthatja megrendülésünket, hogy az ilyen sorsnak a hordozóját nagyranövelli életének egésze, küzdő férfiasságának etikai nagyságrendje. Mikó Imre már könyvének címében felhasználja hősének Kazinczy Ferenchez intézett soraiból a „bércre esett fa” szimbólumát. Az az életérzés, az a megkínzottság azonban, ami e szavakban is sűríti Bölöni Farkas Sándor sorsának tragikumát, a regényben nem minősül örök

átokként kísértő nemzeti sajátosságnak. A szerző didaktikus, történeti és szociológiai magyarázatoktól megkímélve olvasóit, a valóságos történeti helyzetben, a feudalizmus bomló szakaszában mutatja meg a társadalmilag és vallásilag is katasztrofált, sokra hivatott ember küzdelmét, életpályájának szükségszerű rögzőségét. Anélkül, hogy borúlátóvá tenne. Hiszen az olvasóhoz szólva meg is fogalmazza: szomorú hősenek a sorsa, „de biztató, ha arra gondolsz, hogy a lélek ereje — bárhova is vessen a sors — csuda dolgokat tehet.“ Ezért bizakodásra készítő, ezért erőt adó tanulságokat hordozó a könyve.

A történéznek csábító lehetőségeket kínál a regény, annak az örömmel a kifejezésére, hogy mennyi apró, de jelentős valóságmozzanattal teszi hitelessé az író a reformkori Kolozsvár légkörében lejátszódó történetet, mennyi igaz tudáselemmel gazdagítja olvasóit.

Azoknak pedig, akiknek a történelem oktatása a gondjuk, azért is nagy nyereség Bölöni Farkas életregénye, mert a história megismeréséhez is jó segédkönyv. A történelem fejlődéstörvényeit kibontani akaró történész azt nyomonza, ami általános, ami a véletlenek tömegén szükségszerűségként tör utat magának. Azt teszi, amit tennie kell. Néha azonban megfélemledik arról, hogy különböző szinten, más és más kifejezési formában is igényelhető a múltunkról szóló tudósítás. Más igények, szükségletek kielégítését szolgálja az akadémiai szintű munka. Más a történelem iskolai oktatásának a célja, és mások az eszközei. Sajnos, a kutatásnak éppen a tankönyvekben lecsapódó végeredménye nem egyszer túl koncentrált és szakszerűséggel tetézett. Tétélesség, törvények játérendje, a kellő vagy a szükségesnél nagyobb teret hódító formulák, adatok elburjánzása mellett jó szolgálatot tesz a más formába öntött, a múltat regényen, élményt kínáló módon feldolgozó irodalom. A történelmet emberek csinálják és mi a történeti társadalom szerkezetét, mozgató erőit elemezve nem gondolunk eléggé arra, milyen nagy a fiatal lélek fogékonysága a társadalmi fejlődéstörvények kereteitől meghatározott, s egyben azokat megvalósító emberek példája iránt. Hiszen nem csak eszmék megszületésének szükségszerűségéről kell meggyőznünk a tanítottakat, hanem az eszméket megfogalmazó, azok diadalaért harcba szálló emberek példáját is eléjük kell állítanunk. A történeti tudatformálásnak nemcsak okszerű, gondolati útja van, hanem olyan ösvényei is, amelyek az érzelmet vezethet, és olyan útítárs is kínálkozhat, mint Bölöni Farkas Sándor.

Nem érezzük az elhivatottságot ahhoz, hogy irodalmi műként is értékeljük Mikó Imre könyvét. Ezt a gondot más céhbeliekre hagyományozzuk. Mi csak afölötti örömmel tesszük hírré, hogy Mikó Imre megírta Bölöni Farkas életének hú krónikáját, s maga is megvallotta, miért lelkesül, miben hisz, mit tanácsol, milyen emberi magatartásformát kínál mértékként a fiataloknak.

kosságban krimi-témát láttak, Habe rávilágít az ügy társadalmi, politikai és világnézeti vonatkozásaira. Valóságos keresztmetszetét kapjuk a mai amerikai társadalomnak. Megismerkedünk különböző rétegek és csoportosulások vezetőivel, kezdve a reakciós Goldwatertől a „Fekete hatalom“ képviselőjéig, Malcolm X-ig. Felszínre kerül a korrupció, a műveletlenség és a négerek helyzete, megállapítja a biztonszági szolgálat felelősségét a történetekért. Elmegy Texasba, „a gyűlölet forrásaihoz“, hogy tisztázza, melyek voltak azok az erők, amelyek felbújtották a gyilkost, s az okok, melyek egy nagy országot fosztottak meg vezetőjétől. (Irodalmi Könyvkiadó, 1969.)

Russzkije narodnije szkazki

Népi mesemondók akkor is voltak, amikor még nem volt írott irodalom, s úgy látszik, hogy a mai áttétes műfajok korában sem apadt el a mesefolyam. Az elektromos orgona mellett tovább szól Kurcsi Minya és Anna Nyikolajevna Korolkova tilinkója. A hetvenhét éves Voronyezs környéki aszszony kedvesen emlékezik, mennyi baja volt fiatal korában néhai férjével beszédessége miatt. De ennek a szóbőségnek és jó memóriájának köszönhetjük, hogy átvette, kiszínezte nagyanyja és a többi falusi vénember mesekincsét. „Mester, ha régi meséket mond, kontár, ha új tartalommal akarja megtölteni a régi formát“ — írja kommentálója, E. V. Pomeranceva. S ez a megállapítás a műfajra is árnyékot vet. Az atomkor nem hagyja népmesébe foglalni magát. Nincs mese. (Nauka, 1969.)

Imreh István

Csatári Dániel

Forgószeiben

(Magyar—román viszony)

1940—45-ben)

„Népeink közös útvonalán, amely végre egyenesbe fordult, néha-néha nem árt visszafelé is vetni egy pillantást. hogy lássuk, honnan indultunk el, milyen »örökséget« hagyott ránk a régi világ, amelynek politikája a nemzeti kizárólagosságra épült“ — alapítja meg előszavában a szerző. Arra vállalkozik, hogy ennek a régi világnak egyik legvirharosabb szakaszát, azt a korszakot mutassa be, amikor a bécsi döntés következtében az évszázadok óta együttélő románok és magyarok forgószeibe kerültek, mely mindkét oldalon felkavarta a nacionalizmus tüzeit. Levéltári anyag, kiadott emlékiratok és tanulmányok alapján elemzi, miként állította szembe egymással a hitleri politika a két népet, milyen felelősség terheli az uralkodó osztályokat, a hivatalos diplomáciát, mi volt a rugója a lakájszellem és a sovíniszta uszítás vállalásának, majd hogyan bontakoznak ki azok a demokratikus mozgalmak, amelyek végülis a megbékélés útját keresik. A csaknem 500 lapra terjedő, szépen megírt munka valóban élő történelem, amelynek szereplőit gyakran ismerjük, s ha itt-ott gondolatban vitába is szállunk a szerzővel, mert néha úgy érezzük, hogy nem mindig az egészet, hanem csak a részt adja, bátor vállalkozását és művének komoly értékeit nem lehet elvitatni. (Akadémiai Kiadó, 1968.)

Fritz Hüser, a dortmundi *Munkásköltészeti és szociális irodalmi levéltár* alapítója olyan „magánvállalkozó“ a szabad piacgazdálkodás világában, aki személyét illetően hallani sem akar az úgynevezett fogyasztási társadalom egyik nélkülözhetetlen és nem mindig örvendetes kísérőjelenségéről, a reklámról, a hírverésről.

Néhány hétig dolgoztam levéltárában. Szerencsés véletlen folytán résztvehettem 1968. október 4-én hatvanadik születésnapjának megünneplésén. Sőt, mint a munkásirodalom kutatói nemzetközi célinek egyik szerény képviselője, ebből az alkalomból néhány szóban magam is leróttam előtte az elismerés és a hála adóját. Őt azonban nem sikerült megszólaltatnom arról, hogyan keletkezett levéltára. Szerencsére a születésnap alkalmával megszólaltak a barátai. Hedwig Bieber, a dortmundi városi könyvtár igazgatója, összeállította Hüser munkásságának bibliográfiáját (*Fritz Hüser. Aufsätze — Schriften — Kritiken — Bücherverzeichnisse. Ein Auswahlverzeichnis zum 60. Geburtstag am 4. Oktober 1968.* Stadtbücherei Dortmund). A dortmundi könyvtárigazgató szétágazó tevékenységében, amelyben a közművelés, a könyvterjesztés és az irodalomismertetés legváltozatosabb formái szerepelnek, központi helyet foglal el a munkásirodalom.

Ennek az érdeklődésnek a magyarázatát könnyű felfedeznünk Hüser életrajzában. Maga is ruhrvidéki bányászcsaládból származik. Fialat korától kezdve résztvevett a munkásmozgalomban. Lehet, hogy csak anekdóta, de mindenesetre jellemző, hogy a szájhagyomány szerint egy sztrájk alkalmával, 1928-ban a következő feliratú táblát függesztette ki: „A tehetetlen harag nem segít. Használjátok ki a kényszerű szabadidőt önképzésetekre. Olvassatok könyveket!“

Egészen fiatalon gyűjteni kezdte a munkásság életéről, harcairól szóló könyveket, füzeteket, lapkivágásokat. Személyesen is megismerkedett a szocialista és kommunista ihletésű irodalom képviselőivel. A háború idején gyűjteményének jó része megsemmisült. Ez a veszteség sem bátorlalanította el. Kitartó és odaadó munkával, személyes anyagi áldozatokkal összegyűjtött újból mindent, ami még egyáltalán menthető és megtalálható volt. Csak az, aki tudja, hogy a szocialista irodalom termékei milyen kedvezőtlen körülmények között keletkeztek és mennyire nem volt senki, aki e hagyatékot gondozza, értékelheti érdeme szerint Hüser erőfeszítéseit és hűségét. Ennek eredményeként könyvgyűjteménye, melyet számos író levelezése, kéziratok hagyatéka, és a róluk szóló munkák, recenziók, tanulmányok, lapkivágások is kiegészítenek, a Német Demokratikus Köztársaság Akadémiájának lipcsei intézete mellett, a leggazdagabb forrása a munkásirodalom kutatásának, az első szocialista költők, Heine, Freiligrath, Weerth műveitől a szó legszorosabb értelmében napjainkig.

Ez a gyűjtemény, amelyet egyetlen ember lelkese-

Ambrogio Donini

După chipul și asemănarea
omului

dése, odaadása és áldozatos munkája teremtett meg, amióta Hüser a dortmundi könyvtár vezetője lett, ebben a háború után újjáépített könyvtárban kapott helyett. Német, svájci, amerikai kutatók keresik fel és aknázzák ki feldolgozatlan, nem ritkán egyedülálló darabjait. Nem kis része van abban, hogy a második világháború után a szocialista irodalom múltja iránti érdeklődés a főiskolákra is kiterjedt, amiről dolgozatok, disszertációk tucatjai tanúskodnak. Mindezek a munkák a Hüser-féle gyűjtemény és levéltár anyagára támaszkodnak, az általa szervezett bibliográfiai feldolgozások eredményeit hasznosítják. A klasszikus német hagyaték gondozása mellett, különösen nagy érdeme Hüsernek az, hogy az ismertebb szocialista költőkön kívül (Lersch, Bartel és társaik) — felhívta a figyelmet a kevésbé ismertekre, az elfeledettekre és elhanyagoltakra. Például az első világháborúban elesett hannoveri munkásköltőre, Gerrit Engelkerre, az emigrációban meghalt Paul Zechre, és sok sok más társukra.

A levéltár gyűjtője és szervezője a legjobb értelemben vett „népfronti“ szellemben végezte és végzi munkáját. Figyelme egyaránt kiterjed a munkásélet és a szocialista harc korai szakaszára, az 1880 utáni fellendülésre, az első világháború után kialakult kommunista és szocialista irodalmi törekvésekre. Kiadványai, tanulmányai, bibliográfiai előmunkálatot jelentenek minden további kutatás, feldolgozás számára.

Ezek után az sem meglepő, hogy a második világháború után, amikor a hitlerista terror által erőszakkal megszakított szocialista irodalmi törekvések újjászülettek és a munkásélet ábrázolásának hagyományát a legkülönbözőbb oldalakról feltámasztani törekedtek, Fritz Hüser levéltárában és az ő személye körül csoportosultak azok az újonnan jelentkező költők, írók, kritikusok, akik e hagyomány letéteményeseinek érezték magukat az annyira megváltozott történelmi és társadalmi helyzetben. Így verődött össze néhány éves kutatás, vizsgálódás, útkeresés után az az írócsoport, amely alakulásának éve és helye után a *Dortmunder Gruppe 1961* néven vált ismertté. Ez azonban már egy új, lezáratlan fejezet, amelyről szintén érdemes volna beszámolni.

Csehi Gyula

Varró Ilona
Változatok

Szabadság és hagyomány

„Utálom Írországot és az íreket. Ők maguk is rámbámulnak az utcán... Lehet, kiolvassák szememből a gyűlöletet.“ Ha nem tudnók, ki írta ezeket a sorokat, egyetlen legyintéssel elintézhethetők: angol? — soviniszta. De nem. Az ír James Joyce írta 1909-ben feleségének, Norának, Triesztbe.

Mi, akik nem ismerjük Írországot, nem ismerjük a nyelvet, legfeljebb mint kultúra jutott el hozzánk az a szó, hogy „ír“, megijedünk, elszomorítanak a szavak. Látjuk Joyce szikár alakját, amint kijön ap-

A kötet címe a szerzőtől származó fülszöveggel együtt tudatosan kitűzött, programszerűen végigvitt írói szándékot fejez ki: „Csak az tud érdekelni, semmi más, amibe behelyezhető vagyok. S csak azt tudom leírni önmagamról, amibe mások is behelyettesíthetők.“ Varró Ilona írásai — akárcsak bemutatkozó kötetében — itt is egy téma varriációit kínálják. Ez a téma — az asszonyors — magában foglalja azonban mindazt, ami

téka

nemre való tekintet nélkül az ember életét kitölti: halál, szerelem, lelkifurdalás és féltékenység, gyermekek, siker és kudarc, munka, öröm és csalódás. Az őszinteség önmagában még nem írói erény. Varró Ilona esetében az. A Kin című novellában meg egyenesen a magas művészet szférájába emeli azt, ami különben csak orvosra vagy a papra tartoznék. (Irodalmi Könyvkiadó, 1969.)

Székely János

Soó Péter bánata

Káin mindig túléli Ábelt. Lehet, hogy nem öli meg. Csak éppen túléli: ez a bűne. S ki tudná megmondani, kettőjük közül melyikre méretett nehezebb sors, s kit kell jobban sajnálnunk, az ártatlan holtat vagy a bűnös élőt? Azt, aki élete s az idők végezetéig siratja vigasztalan magányában jobbik énjét, aminek el kellett pusztulnia, mert ha nem, ugyan mit sirathatna? Önmagunk gyászolásának legnemesebb módja, hogy siratjuk azt, aki mellőlünk és belőlünk meghalt, aki finomabb volt nálunk, jobb, több — ő volt az igazi, az eszmény. A prózairó Székely János ezzel a kisregénnyel egyből a lírikus Székely János rangjára emelkedett. Paulovics László borítója és rajjai méltóak a kiváló szöveghez. (Irodalmi Könyvkiadó, 1969.)

Roberto Berardi

Dizionario di termini della critica litteraria

A különböző nyelveken sora megjelenő irodalomterminológiai szakszótárak a szakkifejezések szemantikai tisztázásának a feladatát igyekeznek megoldani. Másrészt kétségtelenül nagy gyakorlati jelentő-

jával a színházból; hét éve, hogy hazajött Párizsból az anyja temetésére, majdnem hét éve küzd a kiadókkal, száműzetéssel, magánnyal, anyagi gondnal, s amint mennek az öreggel, aki sohasem tudta pontosan, hogy tizenöt vagy tizenhat gyermeke van, látjuk az író szomorú arcát: „Utálok az íreket... nyomorult darab, kiábrándító közönség...”

Élete örökös száműzetés, reménytelen, emberfeletti harc a tisztaságért, őszinteségért, szabadságért. Menekül Dublinból, ahol első novelláskötetét megsemmisítik, Párizsból, ahol főművét elégetik, Triesztből, ahonnan kidobják mint az Osztrák—Magyar Monarchiában élő idegen állampolgart, Vichyből a német katonaság elől, majdnem teljesen vakon megérkezik Zürichbe, ahol néhány hónapon belül, 59 éves korában meghal.

„Senki, ha csak egy kicsit is tiszteli önmagát, nem marad Írországbán, hanem kirepül, mint egy olyan hazából, amely a feldühödött Jupiter látogatását szenvedti” — írja 1907-ben. „Nem vagyok hajlandó tovább szolgálni azt, amiben már nem hiszek, nevezék azt akár az otthonomnak, hazámnak vagy az egyháznak...” (*Ifjúkori önarckép*). Kegyetlen szembenézés, végtelen erkölcsi, emberi mérték — ezek életének, tudatának alappillérei.

„Joyce felfogása idegennek tűnhet a mi Marx utáni és Freud utáni gondolkozásunknak; inkább Szent Pálra hasonlít, mintsem egy XX. századi írótól elvárna az ember, de azért nem arisztokratikus... Joyce egyszerűen elég anakronisztikus volt ahhoz, hogy azt higgye: az ember felsőbbrendű természetét örökké fenyegeti az alsóbbrendű természet lealacsonyító veszélye: a testi vágy, az erkölcsi gyengeség, vagy benuátltság” — írja O'Brien új Joyce-tanulmányában*.

Joyce tudatának a megközelítése van olyan ellentmondásos, mint egy konvergáns sorozat vizsgálata, melynek nem tudjuk a határértékét, hisz minden róla felállított tételt saját mondataival lehet cáfolni. Ezért kiálthatták ki a századforduló egyik vitathatatlanul nagy íróját hol arisztokratának, hol lázadónak, szocialistának, nonkonformistának, kiábrándultnak, relativistának, ír Danténak, ír Ben Jonsonnak. Egy biztos: Joyce tudatának egyetlen logikus törekvése, életének, környezetének szigorú mércéje a valósággal összeütköző szabadságeszmény követése, megalkotása műveiben és saját életében. Épp ez a logikus tudat vezet el élete tragédiájához is. Korlátlan szellemi szabadságot hirdetett. És a tények: Párizsban elégetik az *Ulysses* 500 példányát, Angliában bojkottálják a könyveit, az *Ifjúkori önarckép* már csak New Yorkban jelenhetik meg. New York — Párizs — Trieszt... két világrész irodalmárai vitatkoznak rajta, aki súlyos szembajával egyre elhagyottabban küzd a magánnyal, s lassan belevakul e magányos élet álszabadságába.

„Nem félek attól, hogy magányos maradok, sem attól, hogy félreismernek és lenéznek, sem attól, hogy elhagyjam azt, amit el kell hagynom.” (*Ifjúkori önarckép*). Látta, hogy nemzete csak két életfor-

* Darcy O'Brien: *The Conscience of James Joyce*. Princeton, 1968.

mát ismer: a magábamerevedő nacionalizmust vagy az erkölcsi, szellemi bénaságot, a megalkuvást. Egyetlen megoldást talál erre: Párizsba menekül. Párizs, ami Adynak, Illyés Gyulának a nyugati kultúrát jelentette, az neki a keletről betóduló érzelmek kapuja volt; de az, ami Adyt megtartotta számunkra, a „peremvilág“, Illyés Gyulát pedig a „Puszták népe“ — Joyce-ot nem vezethette már vissza Írországhoz. „Utálok az íreket... Büszke voltam, hogy a fiam örökre idegen lesz Írországbán, egy ember, aki más nyelvet beszél, és más hagyományokból táplálkozik.“ A már idézett levéltöredék életének talán legtrágikusabb vonását hangsúlyozza: Joyce elhagy egy közösséget, mely épp az elnyomás miatt olyan kiábrándító, groteszk, ferdén-fejlődött — s mindez nem tudatosodik benne. Nem tudatosodik az ok, csak szenved, gyötrődik, mint Leopold Bloom.

O'Brien könyvének egyik legterjedelmesebb része Leopold Bloom elemzése. Mr. Bloom az *Ulysses* egyik központi alakja, akinek a nagyapját Szombat-helyen még Virágnak nevezték, aztán angol Flower, majd később ír O'Bloom lett. Tragikus, groteszk figura. A zsidók nem tartják zsidónak, hisz háromszor keresztelkedett, körülmételetlen, írnek nem ír, angolnak nem angol, magyarnak nem nevezhető. Kicsoda ez a Bloom? Üzletember. Kisember, félnék, vágyakozó, neveléses, szomorú, egyszerre megkapó és kiábrándító, gyökértelen, a szürke munka minden napjaival küzdő ember. Reklámhírdetéssel foglalkozik. És olyan, mint a „víz, amit ő annyira csodál“. A vándorló Bloomot a tanulmányíró a bolyongó Odüsszeusszal hasonlítja össze, nyomon követi egyetlen napját az *Ulysses* főcselekményén, és kimutatja, mint születik meg a dublini vándorlásokból az *Odüsszea* XX. századi változata, ez a hatalmas gúnyeposz. Természetesen neveléses volna ezt a gyötrődő, tehetetlen üzletembert Joyce-hoz hasonlítani, mégis van egy meggondolkoztató közös vonásuk. Joyce első lépését az összemberi, nemzetfeletti problémákkal vívődök útján kényszerből, szülői kényszerből tette: jezsuita iskolába íratják. Ezzel elvágták az ír közönségtől, nyelvtől, kultúrától, s mindattól, ami egy ember számára megkötő erő: a nyelvi hagyomány, valamelyik nemzethez való hozzátartozás. Nem azért írt angolul, hogy a nagy többség, öt világrész olvashassa, nem valami rafinált megfontolásból hagyta ott a kis nemzetet, s állt a fejlettebb társadalmi szinten álló, nagyobb lehetőségeket nyújtó nemzet mellé, hanem egyszerűen azért, mert iskoláit, egyetemét angolul végezte. És itt van a Bloom-párhuzam: angolnak nem angol, az íreket megveti, s kénytelen egész tragikus életén át küzdeni az eszmei tisztaságért, az emberiért, egy erre éretlen korban.

O'Brien ezt a párhuzam-lehetőséget mellőzi könyvében, hisz csak egyet tart fontosnak: a szexuálpatológiára visszavezethető magyarázatokat. Rendkívüli dokumentációval s alapos freudista ismereteivel kimutatja, mint kerül szembe Joyce az egyházzal, s az ennek uralma alatt álló „szexuálpata-nemzettel“. Stanislaus Joyce-ra hivatkozik, aki három főbünt tartott számon az íreknél: a maszturbálást, az ivást és a hazugságot. Ehhez hozzászeli többek között a női sterilizálás eszméjének visszataszító képét: „Mr. Bloomnak

segük is van az irodalomoktatás minden fokán. Ehhez a stakszótár-típushoz tartozik Berardi új kézikönyve, amely elősegíti a nemzetközi és az egyes nemzeti irodalmakban kialakult terminológia összehasonlítását is. Berardi szótárában viszonylag terjedelmes és tartalmas címszavak foglalkoznak a legfontosabb verstan, stílusztikai fogalmakkal és helyet kap a klasszikus retorika terminológiája is. (Fleecie de monnier, Firenze, 1968.)

Arnold Hauser

A művészet és az irodalom társadalomtörténete

A világszerte ismert művészetszociológus most magyarul is megjelenő kétkötetes könyve a művészet és az irodalom fejlődéstörténetét tekinti át annak társadalmi vetületében az őskori mágiától Proustig, Kafkákig és Pudovkinig. Hauser Temesvárt született 1892-ben, az első világháború előtti magyar baloldali értelmiség körében formálódott, majd a proletárforradalom leverése után Németországban, Ausztriában, Angliában élt. Művében marxista dialektikus módszerrel kíséri végig tárgyát, s vallja: „A szociológiának nincs kezében a bölcsek köve. Nem tesz csodákat és nem old meg minden problémát. De több annál, hogysem csak a számos tudományág egyike lenne.“ Másutt pedig így ír: „... tudatára ébredtem annak, hogy a művészettörténetet csak társadalmi alapon érdemes írni, és hogy a művészet csak úgy nyilatkozik meg igazán, ha az embert a kultúra egészében látja és megérti a társadalom és a történelem egészében való szerepét.“ A nagy anyagismerettel, néhol lebilincselő szellemmel megírt könyv, kölcsönös függőségünkben és

téka

determináltságukban vizsgálva az alkotás anyagi és szellemi tényezőit, segítséget nyújt a műalkotás bonyolult valóságának komplex feltáráshoz. (Gondolat Könyvkiadó, 1968.)

Anne Terry White

Lumi dispărute

White könyvének kissé megkésett román fordítása — az eredeti 1941-ben jelent meg — *Lost Worlds* címmel — annak ellenére, hogy a háború utáni évtizedekben külföldön sok hasonló tárgyú értékes művet kiadtak, nem tekinthető fölöslegesnek. Könnyed, olvasmányos formában „négy letűnt világ” feltáráának regényét mutatja be. Az első rész a mükénéi és a krétai civilizációk felfedezését Schliemann és Evans ásaúásait tárgyalja, a következő három pedig az egyiptomi, mezopotámiai és a maya-kultúrák kutatásában elért nagy eredményekről számol be. Az ifjúsághoz szóló munka feltétlenül hozzájárul a régészeti és a történeti ismeretek terjesztéséhez, az általános műveltség fejlesztéséhez. A sok szép illusztrációval díszített román kiadást Florica Eugenia Condurachi fordította. (Editura Tineretului, 1968.)

10 éve, 5 hónapja és 18 napja nincs szexuális kapcsolata a feleségével... aki a fogamzásgátló művészetek mestere". Az *Ulysses* lapjairól kiemelt szexuálpatologikus jeleneteket szembeállítja Joyce szerelemeszményével, tiszta hitével, s ugyancsak az 1909-ben írt levelét idézve magyarázza, miért került szembe Joyce a társadalommal, Dublinnal, az írekkel: „Ó, nem a testi vágy, kedvesem, nem a vad brutális örület az, amiről én napok és éjszakák óta írok neked, nem a testedet akaró vadállat vezet feléd... hanem a lágy, fájdó szerelemhit, a fiatalságodért, lányságodért, gyengeségedért...”

O'Brien Joyce egész munkásságának, életének, vívódásainak alapos elemzésében egyetlen kulcsot használ; a *Kamarazenétől* a *Finnegans Wake*-ig, Dublintól Zürichig egyetlen kulcsképletet próbál ki Joyce tudatának fejlődésén: a belső lelki tisztaság s a bizarr, ferde szexualitásban tobzódó emberiség közti ellentét teremtette küzdelmet. A meggyőző érvek sorozatát vonultatja fel, de úgy látszik, egy problémát nem tart említésre méltónak: a nyelv és az angol nemzeti-ségi politika viszonyát. Márpedig enélkül egyoldalúvá válik Joyce tudatának a megközelítése. Megállapítja: „Joyce jobban vádolta az ír vallásos alávetettséget, mint az angol elnyomást” — s egyszerűen ezt is a szexualitással magyarázza; az ír „nemzeti betegség-től” való undorral a szex-bénította, tehetetlen, paszszív élettől elforduló, menekülő Joyce súlyosabbnak látja az egyház belső morális bénító hatását, mint a rájuk telepedett külső hatalomét. Ezt a magyarázatot el is fogadnók, ha nem látnók, hogy Joyce ekkor már kívülről szemléli azt a közösséget, amelybe beleszületett. Más talajú nyelvi kultúrája és a jezsuita hatás miatt nem tud teljesen azonosulni nemzete problémáival, értetlenül áll előttük, nevelésének tartja a küzdelmet az angol elnyomás ellen. Éppen úgy menekül a nemzeti problémák elől, mint a morbid kicsapongástól. Nem tudatosodik benne, hogy a kettő szorosan összefügghet.

Az angoloknál látszik legjobban, hogy a hagyományoknak nem tartalmuk, hanem erejük van — magyarázta Cs. Szabó László, az angol irodalom szakértője. Épp ettől az erőtől fosztották meg Joyce-ot a jezsuiták. Habár közismert tény, hogy az ír katolicizmus táplálta az ellenállást az írekben, de csak egyszerűen vallási okokból, hogy eltávolítsák őket az angol puritán mozgalmaktól. Érdekük volt a sovinizmus szítása, hisz addig ők uralhatták a helyzetet. A görög-római kultúra örökös hangoztatásával minden „rátelepült” kultúrát hiábavalónak tartottak. Ez a kultúra még Szobotka Tibor szerint is „lényegesebb egész modern civilizációnk és kultúránk szempontjából, mint mindaz, ami föléje épült vagy települt” (Bevezetés az *Ifjúkori önarcképhez* — Budapest, 1958). A vita, hogy melyik lényegesebb, nem tartozik ránk; de hogy minden nemzetnek elsősorban a saját kultúráját kell ismernie és tovább fejlesztenie, ez lét-törvény. Akit megfosztanak nemzete hagyományaitól, az mindenképpen tragikus, abszurd helyzetbe kerül. Még ha olyan nagy író is, mint Joyce.

Agoston Vilmos

TALLÓZÁS

Társadalmi és szakmai változások Romániában

(Viața economică, 1969. 26.)

Amint a legutóbbi népszámlálás adatai mutatják, Románia lakosságának számát tekintve a 9. helyen áll az európai országok között, a 14 szocialista ország között pedig az ötödik — írja átfogó tanulmányában Mircea Bulgaru, a Központi Statisztikai Igazgatóság helyettes vezérigazgatója. A második világháborút követő években jelentkezett a lakosság nemek szerinti kiegyenlítődésének tendenciája abban az értelemben, hogy a férfilakosságot félmillióval meghaladó női népességszám 390 000-re csökkent.

A szocialista termelési viszonyok általánossá válása az egész nemzetgazdaságban fontos változásokat eredményezett a lakosság társadalmi struktúrájában. Az aktív lakosság összességének döntő többsége, 90%-a, ma a nemzetgazdasági szocialista szektorában dolgozik. Ennek megfelelően a lakosság társadalmi szerkezete így alakul: munkás 39,9, szövetkezeti paraszt 38,6, magán gazdálkodó 5,2, értelmiségi és tisztviselő 12,3, kisiparos 3,2%.

A szerző rámutat, hogy a foglalkoztatott lakosság nagy része (88,4%-a) az anyagi termelésben dolgozik, a nem termelő szférában viszont csak 11,6%-a. Az ipar számottevő fejlődése, valamint a mezőgazdasági munkafolyamatok gépesítése, s ennek nyomán a munkatermelékenység növekedése jelentős vándorlási áramlatokat indított el a falu és a város között. Így fontos változások következtek be a nemzetgazdasági ágakban foglalkoztatott népesség struktúrájában. Az 1950—1966-os időszakban a nem mezőgazdasági ágakban dolgozó személyek részaránya a foglalkoztatott összlakossághoz viszonyítva 25,9%-ról 47,2-re emelkedett, a mezőgazdasági népességé pedig 74,1%-ról 52,8-ra csökkent. Az utolsó évben a nemzetgazdaságban 4 800 000 alkalmazott dolgozott, közel 2 600 000-rel több mint 1950-ben. Ez azt jelenti, hogy az alkalmazottak száma évi átlagban 207 900-zal emelkedett, (ebből 109 000 az iparban és az építkezéseknél helyezkedett el).

A műszaki alap megváltozása, a technikai haladás vívmányainak alkalmazása az összes népgazdasági ágakban módosította a lakosság foglalkozási szerkezetét, valamint szakmai összképét. E változások jellegzetessége, hogy az alapágazatokban dolgozó, különleges szakképzettségű munkások száma gyorsan emelkedett, ugyanakkor, csökkent a kézműipari dolgozók számaránya. Új szakmák jelentek meg, a modern technika bevezetése nyomán elmélyült a szakmai specializálódás, egyes mesterségek eltűntek.

Figyelemre méltó, hogy a mérnökök száma 1956-ban 5,2-szer volt nagyobb, mint 1930-ban, a kohászati mérnököké 8,4-szer, a gépész-, energetikai és távközlési mérnököké 10-szer, a vegyészeké 3,2-szer, az agrónomusoké 16,2-szer. A szakemberek száma 1956 óta 81,1%-kal emelkedett. A nem produktív szférában is jelentős létszámgyarapodás következett be. Így az orvosi-egészségügyi és testnevelési személyzet 90,6%-kal több mint 1956-ban; a tanszemélyzet 52,6%-kal, a közgazdasági és nyilvántartási funkciókat betöltő alkalmazottak száma 50,4%-kal növekedett.

Az ország lakosságának iskolai végzettségéről is érdekes adatokat közöl a szerző. A legutolsó népszámláláskor (1966) a főiskolát végzett személyek száma 328 000 volt. 1966-ra a középiskolát és általános műveltséget adó iskolát végzett személyek száma az 1956. évi 1 767 000-ről 3 421 000-ra emelkedett.

Memento Blaga

(Tribuna, 1969. 25; Steaua, 1969. 5.)

Lucian Blaga költészete problematikájának elemzése a mai román kritikában mindenképpen időszerű, akkor is, ha nem teremtené számára alkalmat a maga idején rendkívüli elismeréssel fogadott első verseskötete (*Poemele luminii*. 1919) megjelenésének félszázados évfordulója. Ez a magyarázata annak, hogy irodalmi lapjaink, köztük mindenekelőtt a kolozsvári *Tribuna* és a *Steaua*, nem szokványos megemlékezésekkel, méltatásokkal idézi a modern román irodalomban oly jelentős helyet elfoglaló költő-filozófus emléket, hanem számottevő adalékokat nyújtva műve esztétikai-filozófiai koordinátáinak kijelöléséhez.

Blaga — amint Alexandru Dima cikkében megállapítja —, már első kötetével „komplex kifejezője a költészet és filozófia együttlétezésének... olyan alkotó egyéniség, akinek mindkét arca a világ

lényegeinek megértésére irányuló minden átfogó törekvés kifejezője.“ Igaz, öt-évvél ezelőtt Blaga költészetében elsősorban az akkor újdonságnak számító expresszionizmus és a tudatalattiban rejtőző új és meglepő világ felfedezése hatott a román olvasóra. Ma a vizsgálat középpontjában a blaga-i költészet és filozófia sajátos egymásmellettsége, a költő és filozófus elválaszthatatlan egységéből fakadó eszmei-művészi sajátosságok feltárása áll.

Blagánál — ezt Ovidiu Papadima mutatja ki — a költészet és filozófia iránti vonzódás nem egymást fekézve vagy végül is egyiküket elsorvasztva jelenik meg, mint a tudomány — költészet-dilemma Ion Barbu, Tudor Vianu vagy Ion Pillat művében. Ellenkezőleg: „érettkorára sikerül létrehoznia a maga oly szilárdan és komplexen megépített filozófiai rendszerét anélkül, hogy a legcsekélyebb módon bár, de fékezte volna szépírói munkásságát.“ Blaga számára egész életére meghatározó volt a goethei minta költészetének harmóniára törekvésében, mindennapjainak, az élet szépségeinek bölcs-higadit élvezésében, s a költészet és filozófia egységének megteremtésére irányuló törekvésében is. Ennek az egységnek a kulcsa számára a mítosz, de nem az irracionizmus olcsó istenítése, hanem a valóság legmélyebb lényegének keresése formájában. Blaga maga mondja egyhelyütt, hogy a mítosz nem más, mint az intuitíve megérzett valóság visszaadása, ... a jelentés, a jelkép, a tudatküszöbön formálódó gondolat, az előérzet, amelyek közül egyik sem tűri a pusztán fogalmi formábaöntést... vajon mind nem olyan valóságok-e, melyekhez a mítosz — bár tartalmukat nem tudja kimeríteni —, mégis sokkal közelebb kerül, mint a tudományos elemzés.“ Erre utal az is, hogy gondolkodását — magagyártotta, de törekvésének lényegét kifejező szóval „mítoszfiának“ nevezi.

A valóság e sajátos megközelítési módja a filozófust és a költőt egyaránt jellemzi, s kifejeződik — amint Mariana Șora elemzésében kimutatja — Blaga metaforarendszerében is. Szerinte e rendszer kulcsa az ún. megvilágosító metafora (metafora revelatoare), amelynek segítségével költőileg érzékeltetni tudja a konvencionális megközelítés számára rejtve maradó, fogalmilag megragadhatatlan dolgokat. A blaga-i metafora nem díszítő funkciójú, s nem is szűkül le csak a szókép területére, hanem magába foglalja a hangzás, a ritmus, a versmondatszerkesztés vagy akár az egész költészetében oly nagy szerepet játszó mesei-

ség (fabulație) területeit (ez utóbbin a szerző a valóság történéseinek megvilágító, rejtett összefüggéseit az epikumon túllépve, jelképi vagy parabolikus behelyeztettséggel feltáró alkalmazását érti) s ebben az értelemben a blaga-i metaforaiság a közhasználatúnál tágabb jelentést kap.

Ilyen mély formai beágyazottsággal valósul meg Blaga költészetében strukturálisan a költészet és filozófia — mítoszban megtestesült — ősi egysége, s válik egyéni arculatúvá, de távlatnyitóvá a román líra mai modalitásai irányában.

A marxista filozófiai gondolkodás fellendítéséért

(Voproszi filozofii, 1969. 5.)

Az eszmék világtörténelmi harcában a szocialista országok ideológiai frontja további erősödésének biztató jele az a Moszkvában lezajlott tanácskozás, amely a szovjet filozófia eredményei mellett az utóbbi években nemzetközi síkon nem egy kérdésben tapasztalt lemaradását is nyitlan és nagy felelősségtudattal mérte fel. Mint arról M. P. Gapocska tudósít, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Elnöksége a *Voproszi filozofii* című folyóirat feladatainak és munkája távlatinak megvitatása során meghallgatta a filozófia és különböző tudományágak kiemelkedő művelői — Frolov, Fedoszejev, Konsztantyinov, Ambarcumjan, Parin, Hacsaturov és mások — véleményét.

A legnagyobb érdeklődést a világviszonylatban is elismert, kiváló fizikus, Pjotr Leonyidovics Kapica hozzászólása keltette, aki arra hívta fel a figyelmet, hogy nagyobb gondot kell fordítani a szocialista társadalom elméleti alapját alkotó világnézet fejlődésére. Az októberi forradalom óta eltelt fél évszázad kétségbevonhatatlanul bebizonyította, hogy a társadalom építésének szocialista rendszere teljes mértékben életképes: a legfejlettebb kapitalista rendszerrel, az Egyesült Államokkal összehasonlítva objektíven megállapítható, hogy az anyagi és kulturális fejlődés főbb területein, valamint a közoktatásban, a tudományos eredmények vonatkozásában, a honvédelemben a két ország nagyjából azonos szinten áll, lemaradás csak az ipari-műszaki fejlettségi színvonalban mutatkozik. Ilyenformán tehát mindinkább előtérbe kerül a két rendszer eszmei alapjainak kérdése.

Míg a kapitalista társadalom ideológiáját elsődlegesen az egyén anyagi jólétére irányuló törekvés határozza meg, addig a szocialista ideológia az egész társadalom fejlődését szolgálja, ennek pedig szükséges feltétele a személyiség sokoldalú alakulása. Ez az ellentétes viszonyulás az emberhez alkotja a két rendszer között folyó ideológiai harc kiindulópontját.

Az utóbbi években a kapitalista országokban tömegméretű forradalmi mozgalmak játszódnak le, főleg az ifjúság körében, élen a diáksággal. A mozgalmakat irányító erők képlete még nem teljesen tisztázott, de annyi világos, hogy nem az anyagi helyzettel való elégedetlenség hívta életre őket, hanem azoknak az ideológiai feltételeknek a megváltoztatását célozzák, amelyek között a kapitalista társadalomban az embereknek élniök kell. A kérdés az, milyen módon valósul meg a felülvizsgálás? Ki alkotja meg az átépülés programját, amely helyes irányba, az emberiség haladásának medrére terelje a napirenden levő mozgalmakat? Ez a különböző világnézetek eszmei harcának folyamatában dől majd el. Az új ideológia képviselői — mint például Marcuse — keresik a forradalmi mozgalmak leghatékonyabb fejlődésének konkrét útjait; a harcba a trockisták és mások is bekapcsolódtak. Nagy felelősség hárul a marxista filozófiára, hiszen csak a kommunista társadalom felépítésének eszmei alapját alkotó elvek adhatnak helyes irányt ezeknek a mozgalmaknak. De be kell vallanunk — állapítja meg Kapica —, hogy a szovjet ideológusok ettől az átfogó forradalmi folyamatától jórészt elszigetelten állnak, és befolyásuk gyakorlatilag nem érvényesül.

A szovjet filozófusoknak feladata biztosítani a társadalomtudományok színvonalának emelését, hogy — a sportolókhoz hasonlóan — egyenlő alapon mérhessék össze erejüket a nyugati ideológusokkal. Ebben az összefüggésben elvesztik azt a kiváltságos helyzetet, amelyet ott-hon élveznek, ahol nem ütköznek ellentmondó nézetekbe: itt a játék „kiütésre” megy. Ezért vár oly nagy szerep a *Voproszi filozofii* című folyóiratra, valamint a Tudományos Akadémia Elnökségére.

Hős, legenda, történelem

(*La Pensée*, 1969. 2.)

Könyvtárnyi irodalom foglalkozik Napóleon szerepével az újkori Európa fejlődésében, viszont kevésbé ismert hoz-

zájárulása a neve körül kialakult legenda útbaindításához. Albert Soboul, a nagytekintélyű marxista történész éppen Napóleon „történészit”, „történetíróit” tevékenységének kérdését teszi elemzése tárgyává.

Maga az a tény, hogy bukása után írta meg emlékiratait, nagyjából fényt vet az alaphelyzetre, amelyben azok keletkeztek, s a célokra, melyek az ex-császárt vezették. Nem akart — mint egyik Metternichel folytatott beszélgetésében mondta — bukottként bekerülni a történelembe. Nemcsak a katonai vereség felelősségétől félt, hanem elsősorban a morálistól, véleménye szerint ő „csak” mindent veszíthet — s ez a minden népe, Franciaország hite volt. Helyét Franciaország, valamint Európa történelmében ő maga akarta meghatározni. Jól kigondolt terv alapján készítette elő a vele kapcsolatos álláspont kialakítását.

Az *Oeuvres de Sainte-Hélène* Szent Ilona szigetén készített visszaemlékezéseit tartalmazza. A „korzikai” személyiségét és művét sokan használták cégerül, de nem kicsiny azoknak a száma sem, akik legalább olyan tudatosan magyarázták félre, mint önmagát maga a császár. Ugyanis ő fekteti le az alapját annak a legendának, amely alakja köré szövődik, s mint Soboul megjegyzi: „A legenda az események Napóleon adata magyarázatával kezdődött.” Nem egy egységes, kronológikus rendbe szedett emlékanagyról, hanem egy tudatos csoportosításról — tevékenysége főbb mozzanatait leírásáról van szó. Sok mindent elmond, de nem mindent, hanem csak azt, ami a személyiségét és számára előnyös megvilágítást nyújtó tetteit hangsúlyozza. De nem említi például szerepét az 1789-es forradalomban, megfelelkezik utalni őszinte vagy inkább tettetett jakobinus érzelmekre. Nem kerül szóba, hogy a jövődő konzul, majd császár élvezte Maximilien Robespierre-nek és testvérének, Auguste-nek jóakaró támogatását, hogy 1793-ban kiadta egyik írását *Le souper de Baucaire* címmel, amely ízig-veérg jakobinus. E művét nemcsak későbbi emlékirataiban hallgatja el, hanem már konzulsága idején intézkedik, hogy minden fellelhető példányát semmisítsék meg.

Az évek folyamán Napóleon megváltozik, de személyének metamorfózisát nem valódi sokoldalúságában, hanem a legenda nimbuszától övezve mutatja be. „A haza iránti odaadást felváltotta a kaland és a rablás szelleme. — Hazafisága elvesztette köztársasági és humanus jellegét; polgári érzéseit és forradalmi lelkesedését kö-

vette a katonai dicsőség és a nemzeti hiúság" — írja Soboul.

Hívei, akik követték a száműzetésbe, munkatársai voltak az emlékiratok összeállításában is. Tisztelői rendszeresen küldik neki a legváltozatosabb forrásanyagot: általános történelmi és hadtörténeti munkákat, értesítőket a különböző hadműveletekről, napiraporsókat és más katonai jellegű írásokat, újság- és folyóirat-kollekciókat, az emigráció rávonatköző dokumentumait, életrajzokat és visszaemlékezéseket, egyszóval mindent, ami adatokkal szolgálhatott karrierjének bemutatásához.

Környezetéből mindenkinek aprólékos útmutatást adott, hogy mire vonatkozóan gyűjtsön adatokat. Miután így csoportosítva volt egy-egy témához a szükséges anyag, az összeállított forrásanyagot összevetve emlékeivel, elkezdett diktálni. Másnap aztán egy második változatot mondott tollba, amely már sokkal gazdagabb volt adatokban, bővebb és logikusabb az elsőnél. A harmadik változat ezt a kettőt egyeztette, az anyag változatosságát és a szempontok sokoldalúságát juttatta érvényre. Ezután következett — ha meg volt elégedve —, sajátkezü javítása, de előfordult olyan eset is, hogy nem háromszor, de tízszer íratta át a szöveget. Így Napóleon emlékiratai mind bővebbek, de egyúttal kötöttebbek lesznek, precíz logikai felépítéssel. Ugyanakkor változik a forma is, a közvetlen, könnyed elbeszélő hangból átvált egy személytelen, méltóságteljes és kimért stílusba.

„Az idő múltával tágul a prespektíva, elhalványodnak az ellentétek, kialakul a História fívonala" — írja Soboul. — „Végső soron a legenda a történelem meghatározta keretekben íródik, amelyeket a hős nem képes átlépni."

250 éves a Robinson Crusoe

(*The Times Saturday Review*, 57 538.)

Brian Alderson méltatja Daniel Defoe világszerte ismert regényét megjelenésének 250-ik évfordulója alkalmából. 1719 tavaszán William Taylor londoni könyvkereskedő e regényt a következő szavakkal jegyeztette be az állami nyomdai hivatalba: „Robinson Crusoe, yorki tengerész élete és különös, meglepő kalandjai, aki huszonnyolc évig teljesen egyedül élt Amerika partjának egyik lakatlan szigetén, az Oroonoke nagy folyó torkolatának közelében, mivel hajótörése után, amelyben az ő kivételével mindenki el-

pusztult, a tenger partra vetette. Elbeszéli azt is, hogy milyen különösen szabadult meg a kalózok által." Amikor néhány nap múlva a könyv megjelent, nemcsak busás hasznot hozott a könyvkereskedőnek, hanem versenytársai irigységét is felkellette.

Az addig ismeretlen szerző, Daniel Defoe nem részesült ugyan az őt megillető mértékben a jelentős bevételekből, de a siker munkára ösztönözte, és néhány hét múlva már egy másik címet jegyeztetett be: *Robinson Crusoe további kalandjait*, egy évvel később pedig *Robinson Crusoe komoly elmélkedéseit*, majd az *Angyali világ látomását*. Ettől kezdve Defoe valósággal ontotta a regényeket (*Moll, Singleton kapitány, Roxana, Jacques ezredes* és így tovább). Ezek közül csak a *Robinson Crusoe*-nak volt átütő és tartós sikere.

A könyv első kiadása után a piacot elárasztották a kalóz-sorozatok, rövidített és átdolgozott kiadások, és a regény valósággal „népi mitológiává vált". Csak 1968-ban 35 kiadást ért el, és amint az UNESCO *Index Translationum* (Fordítások Jegyzéke) mutatja, évente átlag húsz új fordításban kerül kiadásra. Különösen kedvelik a németek és a törökök. A múlt század végén Ullrich német tudós számba vette nemcsak a *Robinson Crusoe*-kiadásokat, hanem az utánzásokat, az ún. robinzonádokat is. Könyve: *Robinson und Robinsonaden* (1898) 196 eredeti angol kiadást és 110 fordítást tart számon 23 nyelven. Ezekhez azóta még 16 nyelv adható hozzá, köztük az eszperantó is. Megjelent továbbá 114 átdolgozás és 277 utánzás. Az utóbbiak közé több angol munka tartozik, de csakhamar megszülettek a „nemzeti" *Robinsonok*, ilyenek például a szász, a svéd, a kelet-fríz, és a leghíresebb, az ún. „svájci *Robinson*-család."

Defoe azt állította, hogy regénye abban különbözik minden más hasonló alkotástól, hogy „a tény igazságán" alapszik. Állítását hitte is, mert teljesen azonosította magát regényének hőisével és anynyira átélte annak szerepét, hogy a történet valóságáról meg volt győződve. Regényének óriási hatása volt és van: az etnográfusok és a történészek az emberi fejlődésről külön elméletet, az ún. *Robinson*-teóriát alakították ki, amely a közönség szerepét háttérbe szorítva, hangsúlyozza, sőt eltúlozza az egyén történeti jelentőségét. A pedagógusok a nevelés eszményi művének tekintették. Rousseau így ír róla: „Mivel szükségünk van könyvekre, van egy könyv, amely elképzelhetően a lehető legjobb értekezés a ter-

mészet szerinti nevelésről... ez lesz az első könyv, amelyet Emile kezébe adok. Hosszú időn át csupán belőle fog állani egész könyvtára, és mindig előkelő helyet foglal majd el benne". Kétségtelen, hogy Robinson Crusoe hatott valamennyi modern nemzet irodalmára, és valóban alig van könyv, amely olyan élénk kíváncsiságot váltana ki az ifjúságból, mint Robison Crusoe.

Lázadás a cselekmény ellen

(Nagyvilág, 1969. 4.)

A szüntelen új modalitásokat kereső líra és az abszurdig lázadó modern dráma mellett a valóság művészi újjáteremtésében a XX. századi regény is meglehetősen változatos képet mutat. A modern regény a hagyományos cselekmény elleni lázadás jegyében indult. Hogy mi volt ennek a lázadásnak az iránya, s mi lett — fél század távlatából visszatekintve — leszűrhető eredménye, erre keres választ Sükösd Mihály, összegezve a regény tipológiai vizsgálatából adódó megállapításokat (*Cselekménytípusok a modern regényben*).

A válság megoldásának első lehetőségként a regény esszéizálása kínálkozott. A regény részévé váló gondolati problematika három megoldásban jelentkezett: a regény alakjainak társalgása, a hősök monológjai, emlékezései és végül az író nyílt beavatkozása, közvetlen esszéizálás formájában. Sükösd szerint ennek legkiemelkedőbb és maig is legérvényesebb (de egyben azóta sem megközelített) példája Thomas Mann regénye, *A varázshegy*. Fogyatékoságai különösen kisebb jelentőségű követőiben ütköztek ki: abban, hogy az esszéizáló regény hívei lebecsülték az érzéki tapasztalatok regényre alakításának eredményeit és „intellektuális regényanyagukat személyes élményeik szűk és egynemű közegéből kibontható eseményekre építették”. A valóságban épp az avult el bennük leg hamarabb, ami pedig elképzelésük szerint az új regénytípus gerincét képezte volna: az intellektuális közlésanyag.

Az esszéizáló regénynek mintegy az ellentétéként született meg az „öntörvényű cselekménymodellre” épülő hemingway-i regény. Eszerint „... a regényvilágnak minden külsőleges elemet kerülnie kell... mindazt, ami nem a regényírótól teremtett világ belső összefüggéseiből,

kapcsolataiból, törvényeiből fakadt”. Ebben a koncepcióban az események és összefüggések csak a szereplők tudatának szintjén testesülnek meg, vagy léteznek egyáltalán s maga a regényíró megmarad a maradéktalan személytelenségben. Sükösd rámutat arra, hogy ez a cselekménytípus (amelyet klasszikusan *Az öreg halász és a tenger* képvisel), korszakos jelentőségű a modern regény történetében. Fogyatékosága azonban, hogy épp a szereplőkre koncentrátságából következően kevésbé változó teret és tömörített időt igényel, a bonyolultabb összefüggéseket és determinizmusokat illetően meg kell elégednie azok jelzésével. Tehát inkább a novellára, mint a regényre alkalmas.

A harmadik cselekménytípus — az egzisztencialista regény — megszületéskor mindkét elődjét ismerte és igyekezett buktatóikon túljutni. Itt az író felfogásában a regény tulajdonképpen „alkalmazott műfaj”, „hasznos közlésforma, amely műfaji eszközeivel hatásosabban továbbítja az író világképét, mint az egzakt tudományformák.” Sartre, Camus, Simone de Beauvoir regényei gondolatrendszerek hordozói, s e gondolatrendszer érvényessége annál nyilvánvalóbb, minél inkább bizonyítható a való világ életanyagában. Innen a törekvés a visszatérésre az életesség korábban feladott követelményeihez, de ugyanakkor a cselekmény minden egyes kockájával magának a gondolatrendszernek az igazolására is. Itt a szerző két érdekes megállapítást tesz: az egyik, hogy ebben a cselekménytípusban nem a gondolatilag legmagasabb szintű, hanem az élet minél komplexebb ismeretéről tanúskodó művek a sikerültebbek; a másik, hogy az elsődleges cél, a gondolatrendszer kifejezése miatt ez a típus inkább az átmeneti műfajokhoz (napló, krónika, személyes vallomás) vonzódna, ahol a fogalmi közlésanyag nem feszélyezi annyira a regény-cselekményt.

Sükösd Mihály végül megállapítja: „A regény cselekményellenes lázadása tehát kétséges eredményt hozott... a negyvenes évektől a regénycselekmény elméleti és gyakorlati tagadásának szava elhalkul s a regénytörténet visszanyeri érvényét. Korábbi jogait azonban soha. A modern regény egyre inkább az általánosat keresi az egyediben és a különösben... A regénycselekmény önmaga nyilvánvaló, természetű külalakjától a krónika, a riport, a szimbólum, a parabola formái felé hajlik el.”

Moholy-Nagy emlékkiállítás Chicagóban

(*Newsweek*, 1969. 26.)

A nagy Gropius, a Bauhaus alapítója és vezetője, a modern építészeti iskola egyik megteremtője „leonardói“-nak nevezte a magyar származású Moholy-Nagy László művészi egyéniségét és munkásságát, így akarván érzékelteni kortársának a reneszánsz-mester sokoldalúságához hasonló, a modern művészet és technika szinte minden ágára kiterjedő érdeklődését és teremtő fantáziáját. A chicagói Museum of Contemporary Artban megnyílt emlékkiállítást méltatva, a *Newsweek* „proteuszi lángelmé“-nek nevezi a művészt, aki nemcsak a festészet és a szobrászat terén alkotott maradandó értékeket, hanem a nyomdaművészetben, a filmben, sőt az ipari rajzban is, s összefoglaló képet ad pályájáról.

Korunk szellemének és realitásának megfelelően, Moholy-Nagy munkásságának vezérelve a művészet és a technológia szintézise volt. Ennek rendelte alá elméleti megnyilatkozásait, ezt követte művészeti gyakorlatában éppúgy, mint pedagógiai működésében. Előbb a Bauhaus tanáraként, majd miután az avantgarde irányzatokat is üldöző náciizmus uralomra jutásával az intézet megszűnt, s társaival együtt Moholy-Nagynak is el kellett hagynia Németországot, az amerikai New Bauhaus igazgatójaként ennek az elvnek a jegyében működött. 1939-ben végre megalapította saját iskoláját Chicagóban, az Institute of Design-t, melyet 1946-ban bekövetkezett haláláig vezetett.

Úttörően korszerű esztétikájában Moholy-Nagy központi helyet juttatott a kísérletnek, mely az ő értelmezésében jóval többet jelentett az öncélú próbálkozásnál. A fényhatásoknak és sok egyéb vizuális „trükk“-nek merőben új formáit dolgozta ki és nem restellte ezeket a reklám szolgálatába állítani. Fotóművészeti és filmművészeti kísérleteiből bőségesen merített a kortárs filmtechnika. Saját dokumentum-jellegű, valamint úgynevezett absztrakt kisfilmjeit a szakemberek a fény és a forma mesterműveinek tekintik. Fel találta a „fotogrammot“ és könyvet írt *Festészet, fotóművészet és film* címen, melyben többek között megjósolja, hogy „a jövő analfabétája az az ember lesz, aki nem tudja kezelni a filmfelvevő gépet.“ A fény felhasználásának új módozataival valóságos torradalmasította az operaszínpad térhatását.

A *Newsweek* értékeli, hogy Moholy-Nagy nem volt kevésbé találgony a festészetben és a szobrászatban sem. Nem-

csak perforált fémre festett szívesen, hanem szellemesen élt a legújabb műanyagok piktorális és formateremtő lehetőségeivel is. Eredményes erőfeszítései Moholy-Nagot egy új, korszerű terelegondolás úttörőjévé avatták. Egyike az elsőnek, akik szakítottak a vizuális művészetek merev elhatárolásának ropott babonájával. A technika összes rendelkezésére álló eszközével dinamizálta a teret, a lehető legsokoldalúbb optikai élmény elérésére törekedett.

Filmsiker és technikai színvonal

(*Harper's Magazine*, 1969. 2.)

Miért beszélnek olyan keveset az amerikai filmkritikusok a filmek kivitelezéséről és a látványos jelenetekről? A kérdésre Pauline Kael válaszol *Ponyva-művészet és a mozik* című tanulmányában.

Az amerikai filmek formai kivitelezése inkább a technológiára tartozik, és ez általában nem nagyon érdekes. A hollywoodi filmeknek megvan a maguk stúdió-stílusa. A Warner-filmek zajosak, jellemzőjük a derűs butaság, az Universal-filmek a pénzmentési akciók olesó szegényfoltjai. A stúdió-szellemet tükrözik a Thirties komédiái vagy a Twentieth-Century Fox családi mulatságai, a Forties vígjátékai, a Fifties vagy az öreg MGM jelenetei. Ezek a filmek nagyon hasonlítanak egymásra: azonos mozdulatok, azonos beállítások; mindez jórészt azért, mert a stúdióberendezés és a felhasznált anyag is megegyezik, sőt az eszmék, amelyek e filmek sugallnak, az a mód, ahogyan filmjeiket a szerzők megírják, rendezik, fényképezik, valamint a laboratóriumok, ahol kivitelezik őket, hasonlóak. A stúdióknak megvan az állandó filmszavuk, akik miatt a „nyersanyagot“ átalakítják, s e filmszavak határozzák meg a stúdió teljesítményét.

Ahhoz, hogy élvezhetőek legyenek a filmek, nincsen feltétlen szükségük magas technikai színvonalra: ész, képzelőerő, friss téma, tehetséges előadók, jó ötlet (egyéni vagy közös) pótolhatja a kisebb technikai ismereteket vagy a hatalmas anyagi alapot.

Annak a technikai szintnek, amelyen Hollywood öröklék dolgozott — kizárólag eladási érdekből —, nemcsak hogy kevés köze van a művészethez, de a jelenlegi bevételi kívánalmaknak sem felel meg.

Egy olyan buta film, mint Sidney Furie-nek a *The Naked Runner*-je, technikailag tökéletes. A megdöbbentő *Half a Sarpence* viszont technikailag der-

mesztő. Habár a nagyközönség általában tiszteli az anyagi befektetést, azok az emberek, akik szeretik például a *The President's Analyst* vagy a *The Producers*-szerű filmeket, nem sokat törődnek a technikai szegénységgel. Egyszerűen a nagy sudiók technikai szintje ritkán döntő tényező.

Ha valaki a filmeket a rendezők szerint hasonlítja össze, valószínűleg egy John Sturges- vagy Franklin Schaffner-film esetében nem a műszaki színvonal lesz a döntő.

A technika önmagában még nem érték — ha nem valami értékes előállítására használjuk fel; ezért értelmetlen a teoretikusok vitája az új tv-művészetről. A hatás egyszerűen személytelen — ügyeskedés, amely néha okos, de üres; hiányzik belőle a művészet. Mindaz, amire az üzletemberek felhívják a figyelmünket, a gyors kamerák, a gyors vágás, amiről az emberek azt hiszik, hogy művészet, lényegében üresség. A mai filmek gyakran azokon a primitív fogalmakon alapulnak, amelyeket a tv-nézők tanultak.

Persze, nem arról van szó — fejezi be elmefuttatását Pauline Kael —, mintha a film technikai kivitelezése, a filmgyári felszerelések nem járulnának hozzá a film szerzete örömhöz; de a legtöbb néző, ha tetszik neki a színész játéka és a „történet“ vagy a téma, nem törődik azszal, hogy technikailag mennyire jól vagy mennyire rosszul alkották meg a filmet. Egy-egy rendezőt olykor külsőséges tényezők alapján zsenivé kiáltanak ki, és mindenki csak az ő technikai ügyességéről beszél.

François Mauriac az irodalom és a filozófia viszonyáról

(*Le Figaro Littéraire*, 1969. 1204.)

Szokásos monológja, a Bloc-Notes helyett a francia irodalom nagy öregje ezúttal az interjú párbeszédés formájában közli gondolatait. A közügyek iránt hajlott kora ellenére élénken érdeklődő író előbb Franciaország belpolitikai problémáira vonatkozó kérdésekre válaszol. Az elmúlt évek során Mauriac számos politikai polémiában hallatta véleményét, s közben következetesen távortartotta magát író társainak a nyelv, a stílus, a kifejezés problémáit feszegető vitáitól. Ezt a magatartását így indokolja: „Az én koromban... az embert hatalmába keríti, ha nem is éppen a lemondásnak, de mindenképpen a visszavonulás szükségés-

ségének az érzése; nagyon is érezhető, hogy bizonyos kérdésekben már nem vagyunk képesek igazság érvényű ítéletet alkotni. Úgy tűnik, olyan korban élünk, amikor a filozófusok gyarmatosítják az irodalmat. Márpedig én sosem éreztem magam filozófusnak... Ahhoz a nemzedékhez tartozom, amelyben a filozófusoknak, akárcsak az íróknak, megvolt a maguk külön területe... Ma már, Sartre uralma óta, bölcselőnek kell lennie az írónak, vagy hallgatnia kell.“

A *Figaro Littéraire* munkatársának arra a megjegyzésére, hogy az ifjabb filozófusok szemében maga Sartre is lemaradt az idők követelménye mögött. Mauriac, aki korántsem osztja az ateista-egzisztencialista, bololdali érzelmű s magát a marxisták szövetségeseinek valló, a marxizmusból is merítő Sartre világnézetét, így válaszol: „... Sartre író, a szó legmélyebb értelmében. Nem tudom, hogy azok, akik úgy vélik, túlhaladták, hagnak-e maguk után olyan életművet, mint az övé...“

Hasonló nagyvonalúsággal nyilatkozik az idős Mauriac fiának, Claude Mauriacnak az „új regény“ gyakorló teoretikusának könyvéről, az *Alliterature Contemporaine*-ről, a mű új kiadása alkalmából: „Nagyon fontos könyv. Legalábbis az én megítélésem szerint... bemutatja, hogy ennek az új iskolának régi szerzőinkhez, La Rochefoucauld-hoz, de Retz kardinálishoz viszonyuló gyökerei vannak... Azt gondolhatja, hogy valamiféle kisebbségi komplexusnak engedek, hát nem, ezt kompenzálja a magasabbrendűségi komplexus, mert én ama kevesekhez tartozom, akik nem fordítottak háttat a természetfölöttinek... Hökkentő példa is kínálkozik: bármennyire szeretjük Stendhált vagy Flaubert-t — és Isten a tanúm rá, hogy én szeretem őket! — érezzük, hogy mélységben Tolsztoj és Dosztojevskij felülmúlják őket. Még mindig birtokában vannak a titoknak, melyet mások nem ismertek vagy már nem ismernek.“

Színházról — szakszerűen

(*Színház*, 1969. 2—3.)

A színházi szakemberek régi panasza, hogy a színházakkal foglalkozó elméleti munkák általános esztétikai jellegűek, a színházról filoszok írnak. A színházi kritika elsősorban irodalmi közelítésű, a színészi munka szakszerű elemzése hiányzik a színházakkal foglalkozó írásokból. Ezt a hiányt hivatott pótolni, az esztétikai-szakmai elemzés összekapcsolását

próbálja megvalósítani a Színházművészeti Szövetség kiadásában Budapesten havonta megjelenő *Színház* című új szaklap (főszerkesztője Boldizsár Iván). Az első számok munkatársainak névsora is bizonyítja ezt az orientációt. Gyakorló színházi szakemberek vallanak a mai színház fő kérdéseiről: a profilról, színház és közönség viszonyáról, a színházi válságról; színház történések, dramaturgok írnak a színjátszás elméleti problémáiról.

A folyóiratnak ez a tájékozódása lehetővé teszi, hogy napirendre kerüljenek a színházak gyakorlati, szervezési problémái. Talán a legéletesebb és színházi emberek számára legizgalmasabb a lap *Négy szemközt* rovata. A színházi közélet legmarkánsabb egyéniségeit megszólaltatva, a napi gondokból tanulságos felmérés bontakozik ki. Íme néhány itt tárgyalt probléma: a repertoár-színházról és a státusz-rendszerről. A zenés darabokról és a profilról. A rendezői despotizmusról és a kettős színház-vezetésről. Az optimizmusról, és a pesszimizmusról, a kritikusokról és az esztétizálásról, a szigorrról és a kegyetlen színházról, a színházi folyamatosságról és az erkölcsről.

A folyóirat az eredeti drámaírás műhelyévé igyekszik válni. Az ősbemutatók alapos elemzése mellett minden számban új drámákat is közölnek.

Jelentős teret szentel a lap a tájékoztatásnak, a *Világszínház* rovat közleményeiből a nemzetközi színházi élet átfogó képe bontakozik ki. Artaud mágikus

színházát elemző elméleti írástól Jan Kott műveinek recenziójáig, s a Barrault rendezte Rabelais-bemutatóig minden jelentős elméleti munkáról, bemutatóról tájékoztatást kapunk.

Ugyancsak izgalmas rovat a *Fórum*, és a *Disputa*. Számunkra különösen érdekes Benedek András *Író és rendező konfliktusa* című írása. Meggyőző érvekkel bizonyítja, hogy a dráma a mai gyakorlatban majdnem mindig kollaboráció eredménye. A színmű nem olyan kizárólagos értelemben vett írói alkotás, mint egy vers vagy egy regény. Az a szemlélet, hogy a dráma tisztán irodalmi műfaj, s ha nem felelt meg az irodalmi kritériumoknak, említést sem érdemel, hány előadást ért meg a színpadon — tarthatatlan. A színház nem csupán egyszerű közvetítője az írói gondolatnak, mint a papíros, hanem „spektákulum”, ahol a szöveggel párosul a rendező, a színész eszköztára. A legtöbb író ezen a területen már nem tud önállóan mozogni, s a többi művész kénytelen odakölesődni saját alkotóképességét. De ugyanolyan képtelenség az öncélú, az irodalmat csak nyersanyagként tekintő színház, mely az előadás szükségszerű komplexitásából kiindulva, a színházművészet heterogén elemei közül a színészetet (mimikus mozzanat, megjelenítés) tekinti döntőnek, s ennek alárendeli a többi művészetet. Feladná autonómiáját így a dráma is. A valóságban író és rendező tehetségének arányaitól függ az új dráma minősége.

Keleti Adám
rajza

KÁ

A nyelvhelyességről

Panek Zoltán *Nyelvöltögetés* című cikkének (*Korunk*, 1969. 5.) egyik passzusa engem vesz célba (nevet ugyan nem említ, díszkréten csak annyit árul el, hogy egy „egyetemi tanárként is működő szépíró-kritikus“-ra vonatkoznak megjegyzései). Azt kifogásolja, hogy egyik cikkemben „irodalmi berkeink“ helyett „irodalmi berkünk“-et írtam, és hogy a „szabdal“ igét nyelvhelyesség szempontjából rosszul használtam.

Ami az *irodalmi berkeinket* illeti, valóban ebben az összetételben *rendszerint* többesben használják a *berék* szót. De semmi sem tiltja, hogy — ha a kifejezendő gondolatnak ez jobban megfelel — egyes számba írjuk. Cikkemben én pontosan arra akartam utalni, hogy írónk különbözhetnek egymástól nemzedéki hovatartozásukban, stílusukban, sok mindenben, de végeredményben mégis („még mindig“) egy táborat alkotnak. Az egyes szám — jól értette Panek Zoltán —, ezt az „egyalap alá vonást“ szolgálta.

A *szabdal* igének van egy általános értelme, az, amelyiket Panek Zoltán is ismer, hogy valaki valamit kisebb darabokra szétvág. De van egy másik, irodalmi árnyalata, amit úgy látszik Panek Zoltán nem ismer; A *magyar nyelv értelmező szótára* a *szabdal*-címszó második bekezdésében ezt az árnyalatot így határozza meg: „2. (irod) »Karddal v. más vágófegyverrel harc közben« rendsz. vaktában vagdalkozik, v. darabokra vág vkit, vmit.“ Én pontosan ebben a *vaktában vagdalkozik* értelmében használtam a szót.

Mi marad hát a passzusból? A kioktatási szándék, ami nyelvhelyesség szempontjából érdektelen.

Kolozsvár, 1969. június.

Sóni Pál
egyetemi előadó tanár

Beszéljen-e arabusul, aki nem tud arabusul?

A *Korunk* 1969. 5. számában Panek Zoltán *Nyelvöltögetés* című jegyzete így kezdődik: „Reménytelennek látszik a küzdelem. Hiába a rohamosan fejlődő íráskultúra figyelmeztetése és serkentése, úgy látszik, még mindig túl gyöngéden elnéző a kontármunkával szemben, »hadd éljen szegény X is«, illetve legjobb esetben kö-zönyös: »vállalja ki-ki a saját munkájáért a felelősséget«; hiába a lapok növekvő igényessége, a szerkesztők időnként belefáradnak a folytonos foltozósuszteri munkába, az anyanyelvet írásban hajmeresztő hozzánemértéssel használó szerzők fésületlen és mosdatlan kéziratainak stilizálásába; hiába a nyelvrontók közé elég gyakran odacserdítő fölháborodás, hiába a türelmes gyom-csipegetés, a gyom újra nő, akik nem tudnak arabusul, nem átallanak mégis arabusul beszélni, miután nem tudnak arabusul.

Magamban megfogadtam, hogy utoljára szólalok föl ebben a kérdésben; most is inkább a saját lelkiismeretem elcsitítására teszem.“

Lázár József *Monológ közügyről* című jegyzete a folyóirat 1969. 4. számában bizonyos kapcsolatba hozható a Panek Zoltán felvetette kérdéssel, ahol a következőket írja: „Mert a tudatosan átgondolt naplóírásnak azonkívül, hogy alkotó időtöltés, közlésre érett formában közügyi haszna is van... Igaz, kevesen képesek magukat a művészi képalkotás síkján kifejezni. Költők, írók dolga ez. De kulturált stílusban naplót

frni minden értelmes, gondolkodó, az élet sodrását figyelő ember tud. Csakhogy nem mindig fülük hozzá a foga. Sokan kényelmességből, mások gátlásaik miatt idegenkednek az ilyesféle munkától...

Hajoljanak hát papír fölé a gondolkodó emberek, s valljanak élményeikről Társadalmi rendelésnek tesznek ezzel eleget."

Szembetűnő, hogy a két szerző — bár a maga módján figyelemre méltó, amit mond — ugyanazon kérdést ellentétes szempontból nézi. Panek Zoltán a közírást mintegy a szellemi arisztokrácia előjogának tekinti. Lázár inkább plebejus-módon tárgyalja a kérdést. Mivel magunk is plebejusok vagyunk, Lázár József véleményét osztjuk. Ez azonban olyan kérdés, amit nem lehet szavazással eldönteni.

Véleményünk szerint Panek Zoltán és vele együtt sokan mások, társadalmi szükségletet elégítenek ki, amikor az anyanyelv tisztaságáért, a közírás magasabb színvonaláért harcolnak. Ez azonban nem változtat a tényen, hogy néhány ezer éve — amióta az ember ember általi elnyomatása feltűnt — társadalmi szempontból sokszor azoknak vannak a legfontosabb mondanivalóik, akik bizony nem tudnak arabusul. Eleinte csak néhány írástudó vált szószólójukká. Ezek — kevés kivétellel — úgy írtak ahogy a mások ügyéről írhattak. Aztán lassanként maguk az érdekeltek is kezdtek gagyogni. Igaz, egyelőre vétkesnek az anyanyelv szabályai ellen, de mondanivalóiknak átütő ereje lehet. Szükségesnek tartjuk a közírás gazdag eszmei tartalmaért, magas színvonaláért, az anyanyelv tisztaságáért folytatott harcot. De ez egy dolog. Az, hogy a közírást a képzett stiliszták előjogává változtassuk, vagyis a lakosság túlnyomó részét az írott nyelv nyilvános használatától eltanácsoljuk, egészen más dolog. Agy a forma művészetét olyan színvonalra emelte, amelyet nemigen ismert addig a magyar költészet, de hogy számára mennyire a lényeg volt a fontosabb, arról sorai vallanak:

*A szalonoké parfülmős rege,
Szilaj és új az utca éneke.*

*A szalonokban a könny is hamis,
Az utcán hű az örült kacaj is.*

*Amit felbecsül szentre a szalon.
Az az utcán rongy kóta, kusza lom.*

*Ott tanult, pompás, fölséges karok,
Itt együgyű, de viharos dalok.*

*Holnap tán égi dal lesz a rege,
De föld-robaj az utca éneke.*

Véleményünk szerint nem az a nagyobb baj, hogy akik nem tudnak arabusul, nem átallanak mégis arabusul beszélni, hanem hogy nem beszélnek elegen arabusul, akik nem tudnak arabusul. Ha mindig elegen beszélnének, sok súlyos hibát elkerülhetnénk és elkerülhettünk volna. Az, hogy valaki nincs tisztában a stilisztika szabályaival, nem semmisítheti meg a jogát, hogy — együgyűn, sután, ahogy tud — a közírásban is ne szóljon saját ügyéhez, és nem gátolja meg azt, hogy stilisztikai hibái ellenére is igaza legyen, sőt, hogy mondanivalói fontosak legyenek.

A bírált írásokban a szerző nem említi tartalmi hibákat. Nem ismerjük ezeket az írásokat, de az indulatból ítélve, mellyel a szerző beszél róluk, feltételezzük, hogy ha észrevette volna, megemlíti őket. Panek azonban a következő megállapítást teszi: „hiába a türelmes gyom-csipegetés, a gyom újra nő”. Ez a kijelentés véleményünk szerint — bár formailag helyes — tartalmi hiba. Azt a látszatot kelti, hogy a cikkíró nem érti meg, hogyan fejlődik a nyelv és a közírás. Hogy gyomlálás után a gyom újra nő, csak műkedvelő földműveseket és műkedvelő nyelvészeket botránkoztathat meg. Sőt, ők is legtöbbször tudják, hogy ez természeti törvény. S ami a legfontosabb, azt is tudják, hogy „a türelmes gyom-csipegetés” egyáltalán nem hiábavaló. Nem hinnők, hogy a sok milliárd parasztból legalább egy valaha ultimátumot adott volna a földnek, hogy ha nemcsak élvezhető gyümölcsöt terem, nem fogja tovább gyomlálni...

Amíg a magyar közírás élni fog, élvezhető gyümölcs mellett gyomot is terem. A gyomlálás egyszer s mindenkorra elvégzett munkává csak holt nyelveknél válhat. Nemcsak nyelvészeknél, ideológiai életünkben általában — bár most már ritkábban,

de még mindig elég gyakran — megnyilvánul a felfogás: sem hogy szellemi életünk gyomot is teremjen, inkább mondjunk le az élvezhető gyümölcsökről is... Vagyis, hogy közéletünkben vagy csak arabusul szabad beszélni, vagy sehogy. Úgy gondoljuk, hogy ez a felfogás Panek Zoltánt még mindig befolyása alatt tartja. A szerző figyelmen kívül hagyta, hogy a nyelv a gondolatközlés eszköze, s mint ilyen az emberi szükségleteknek van alárendelve. A cikkíró részére mintha a nyelv önmagáért való dologgá válnék és az emberi szükségleteken mint jelentéktelenségeken felülemelkednék. De mindez nem változtat a tényen, hogy a nyelvi hibák, melyekre Panek Zoltán mutat, tényleg hibák, és hogy helyesen teszi, ha azért küzd, hogy a közírók igényesebbek legyenek munkájukkal szemben. Nem azt helytelenítjük, hogy a kérdéshez szót, hanem hogy nyilvánosan bejelenti a harc feladását. A kovácsmester így tanította kovácsolni az inasát: „Először akkorát ütsz, amekkorát csak bírsz. Azután mind erősebbeket.”

Nem kell sajnálni a szerkesztőket a foltozósuszteri munkáért. Ez is a mesterségükhöz tartozik és népművelési szempontból legalább olyan fontos, mint az új cipők készítése. Ahhoz, hogy szellemi életünk erőteljesen és helyes irányba fejlődjék, hogy valóban az élet problémáival foglalkozzék, szükséges, hogy minél többen beszéljenek arabusul azok közül is, akik még nem jól tudnak arabusul. S hogy közírásunk mind magasabb színvonalra emelkedjék, szükséges, hogy Panek Zoltán megsegje nyilvános fogadalmát és minél gyakrabban szólaljon fel ebben a kérdésben.

Déva, 1969. június

Génád Henrik
Génád Jenő
nyugdíjasok

Egy 140 éves iskolai folyóiratról

Beke György *Diákújságok* című írásában (*Korunk*, 1968. 9) méltatja „a Brasai Sámuel emlékéért őrző híres középiskola” diáklapját, mely a „nagy irodalomtörténeti előd, a reformkori *Remény* című »irodalmi zsebkönyv« nyomába lépett”. Az említett kolozsvári *Piatál szívvvel* című diáklap utolsó száma nemrég *nyomatásban* jelent meg. Ebből az alkalomból visszatérek elődeire, annál is inkább, mert a lap kibontakozását figyelemmel kísérték iskolánk volt diákjai is, s közülük többen emlékeznek arra, hogy ebben az iskolában a múltban is létezett diáklap, mely az ifjúság törekvéseit tükrözte. És valóban, a több évszázados múlttra visszatekintő iskolában régen is pezsgő irodalmi tevékenység folyt. A diáklappal egy szép hagyomány felelevenítését és továbbvitelét valósítja meg iskolánk mai ifjúsága.

A múlt századból reánk maradt kéziratos kis „kötetek”, az ifjúság összefogott felvett jegyzőkönyvek, az általuk alakított *Olvasó Társaság* alapszabálya, névsora, cikkei, bírálatok, emlékbeszédek, epigrammák és népdalgyűjtemények meggyőző bizonyítékai egy jól szervezett ifjúsági tevékenységnek. Az akkori diákság irodalmi tevékenysége — túlzás nélkül állíthatjuk — bizonyos vonatkozásokban ma is példaképpen állhat előttünk.

A tanuló ifjúság irodalmi tevékenységének szálai 1829-ig nyúlnak vissza. A diákság szükségét érezte az anyanyelven való önművelésnek, ezért elhatározta, hogy egy „Baráti Kör“-t szervez, ahol az anyanyelven írt írásokat felolvassák egymásnak, majd beírják egy erre a célra szerkesztett „könyvbe”, diáklapba. Ilyen irányú tevékenységüket az is indokolta, hogy abban az időben a szegényes könyvtár vajmi keveset segített az anyanyelv pallérozásában. Az akkori viszonyok szemléltetésére, hadd idézzük: „Az *Ephemerides Posonienses*-t kivéve, semmiféle hírlap sem járt a könyvtár számára, s ez is csak abból a célból, hogy ez által az ifjúság közt a deák nyelv gyakorlása előmozdítassék. Az egész hazában uralkodó zárdai rendszer oskolánkban is lenyűgözve tartotta a szellemeket” (Kozma Ferenc: *A kolozsvári unitarium collegium ifjúsága olvasó és irodalmi körének múltja*. Kolozsvár, 1867).

A „Baráti Kör” Gálfi Sándor vezetésével alakult meg. Tagjai Szentiváni László, József és Mihály, Veress György és Árkosi Dénes. Közös munkájuk a *Barátság Lántza* című gyűjtemény, melyet 1829. október 3-án kezdtek írni. A bő-

vülök kör első irodalmi megnyilvánulását az első reánk maradt diáklapnak tekint-
hetjük. Ebben találkozunk először Szentiváni Mihály nevével (álnéven Leányosy
Kálmán), aki 1830. február 25-én lett tagja a körnek. A „Baráti Kör“ megalapítói-
nak nem voltak ugyan messzebbmenő céljai, mint az írások megbeszélésével a
hasznos időtöltés, mégis pozitívan kell értékelnünk a kör tevékenységét, mert ez
volt az alapja annak az élénk irodalmi mozgalomnak, amelyben megszületik a *Re-
mény* című nyomtatásos zsebkönyv.

A *Barátság Lántza*, ez a 140 évvel ezelőtt írt kéziratos kis kötet jelzi isko-
lánkban a diáklapok szerkesztésének kezdetét. Utána több folyóirat, diáklap látott
napvilágot ugyancsak kéziratos formában: A *Kulcs* (1830—1831) Szentiváni Mihály
és Kriza János szerkesztésében, *Emlény* (1830—1831), *Rózsabokor* (1832), *Viola Em-
lékfűzér* 1833.

A kezdeti próbálkozások és bizonyos tapasztalatok szerzése után az ifjúság
szervezetben fogott hozzá az önműveléshez. Az 1831—33-as évben megalakították
az „Olvasó Társaság“-ot. Tevékenységének tartalmát és célját alapszabályban rögz-
ítették. Céljáról az alapszabály kézirátában „Előzmény“-ként ezt olvashatjuk:

- a) Célra vezető több nyelven írt könyvek szerzése és azok közös használása.
- b) Hírlapok, folyóiratok s egyéb tudományos értekezések együtt és egymás-
nak magyarázva való felolvasása.
- c) Gondolkodó tehetségűnek kifejlésének előmozdítása, kötött vagy folyó beszé-
dek dolgozása, vagy más nyelvből fordítás által és azok megbíralása
által.
- d) Anyai nyelvünk, úgy más szükséges nyelvek tanulása és gyakorlása könyv-
olvasás és fordítás által.
- e) Iskolánkban a becületérzés, a jó erkölcs és szorgalom előmozdítása, jó
erkölcsű ifjak fogadtatván tagokká, kik kötelezettek barátjaikat s köze-
lebbi ismerőseiket erkölcsiségre inteni, tudván, hogy gyakran a baráti in-
tés többet használ, mint a büntetés félelme.“

Az 1834—35-ben elfogadott és módosított alapszabály „VIII. Cikkelyének a
Tagok munkálatjáról“ című részében találkozunk a *Remény* folyóirat nevével. Itt
állapítják meg, hogy a Társasághoz beérkezett érdemesebb írások „bé-irandók“ ebbe
a könyvbe, és ha bírálat is érkezik az „írományra“, azok is „bé-iratnak“ a „Bírálat
Könyvbe“. Ez a *Remény* két szempontból is jelentős. Egyrészt ennek szerkesztői,
az Olvasó Társaság 1838 Télhó (január) 21-én tartott gyűlésen határozzák el Csong-
vai Károly — a társaság akkori elnöke — javaslatára, hogy a folyóiratban meg-
jelent érdemesebb írásokat válogassák ki és nyomtatásban adják ki. Így jelenik
meg a *Remény* című „zsebkönyv“ első nyomtatásos száma 1838 Télelő (december)
13-án. Másrészt, mint iskolai folyóirat is ez marad meg, kisebb-nagyobb megszakí-
tásokkal egészen 1942—1943-ig.

E rövid felsorolásban csak érinteni tudjuk az akkori ifjúság irodalmi tevékeny-
ségét. A ránk maradt kéziratos anyag érdembeli feldolgozása szép feladatnak mut-
tatkozik, annál is inkább, mert — bár kezdő írásokról van szó — nem kisebb
jelentőségű személyek első irodalmi próbálkozásait tartalmazzák, mint Szentiváni
Mihály, Kriza János, Jakab Elek, Kőváry László, Berde Mózes, Berde Áron, hogy
csak néhányat soroljunk fel.

Kolozsvár, 1969. június.

Józsa György
tanár

Sumar

* * Congresul noilor perspective	1127	Szekernyés János: Teatrul de păpuși la vârsta majoratului	1230
Paul Niculescu-Mizil: Sarcini ideologice (Fragmente din cuvântarea rostită la cel de al X-lea Congres al P.C.R.)	1134	VIAȚA INTERNAȚIONALĂ	
Bunta Péter: Acum un sfert de veac	1140	Patrick Goldring: Orașe de „fabrică de pui“	1233
Livia Dandara — Vasile I. Mocanu: Din documentele insurecției armate	1150	Gera György: Explozie în învățămînt	1239
Ilie Petre: Misiunea de la Istanbul	1159	ISTORIE VIE	
Gheorghe Zaharia: Capitularea grupului Stahel—Gerstenberg	1163	Gheorghe I. Bodea: Din istoria relațiilor cinematografice româno—maghiare	1242
Herédi Gusztáv: Made în Dej, R.S. România	1167	TRIBUNĂ	
Ion Alexandru: Pămînt (Poezie, trad. Jancsik Pál)	1173	Jancsó Elemér: Încă odată despre perspectiva istorică	1247
Kelemen Béla: Ce se așteaptă de la lingviștii noștri?	1174	Dáné Tibor: După gustarea mustului	1249
Jordáky Lajos: Cultivarea științei noastre istorice	1176	* * Concluziile redacției	1252
László Ferenc: Viitorul teatrului nostru liric	1179	REVISTA ȘTIINȚIFICĂ	
Weismann Endre: Fizică și societate (Reflexii)	1180	Gáll Ernő: Dialog cu trecutul (Sub semnul dialogului)	1253
Veress Zoltán: Ce căutăm pe Lună?	1190	Teiszler Pál: Indreptar ortografic	1256
Tóth Sándor: Gaál Gábor în emigrație	1194	Kallós Miklós: Umor și filozofie	1258
Dávid Gyula: Nivelul literaturii române de astăzi	1205	LITERATURĂ — ARTĂ	
Bálint Tibor: Ferige roșie	1211	Szilágyi Júlia: Carte și lume (Operă și lume)	1262
OGLINDĂ		Imreh István: Biografie romanțată a lui Bölöni Farkas Sándor	1265
Starmüller Géza: Clujul de ieri și azi în fotografii	1220	Cseh Gyula: Centru de literatură muncitorească de la Dortmund	1268
NOTE		Agoston Vilmos: Libertate și tradiție	1269
Bartalís János: Tessitori Nóra	1226	POȘTA REDACȚIEI	
Kántor Lajos: Solicitare actori-cească	1228	Söni Pál: Corectitudine lexicală	1281
		Génád Henrik — Génád Jenő: Cine este competent?	1281
		Józsa György: Revistele școlare din secolul trecut	1284

○ Értesítjük nyári szabadságukról hazatérő olvasóinkat, hogy a IV. évnegyedre (október, november, december) minden postahivatalban szeptember 22-ig lehet a Korunkra előfizetni.

○ Az általános iskolák, elméleti és szakliceumok, egyetemek és főiskolák illetékes szerveit felkérjük, hogy szeptember 22-ig gondoskodjanak a Korunk-előfizetések felújításáról s új előfizetések szerzéséről.

○ A X. kongresszus gazdasági programját elemezzük, Nicolae Bălcescu ismeretlen levelét értelmezzük, Benedek Elek népszolgálatát ismertetjük, a nürnbergi nemzetközi katonai törvénytörvényesség anyagának a II. világháború kitörésére vonatkozó dokumentumait közöljük, a Korunk következő, szeptemberi számában.

○ Kérjük egyetemi és főiskolai diákmunkatársainkat, hogy a Korunk-előfizetések biztosításával teremtsék meg az új tanügyi évad szemináriumi lapелеmzéseinek keretét.